Coperta de MIRCEA MUNTENESCU

APOSTOL STAN

PUTERE POLITICA ŞI DEMOCRAŢIE ÎNROMANIA 1859-1918

Editura Albatros

Bucureşti, 1995

ISBN 973-24-0357-8

CUVÂNT ÎNAINTE

Apărută pe harta politică europeană la 24 *ianuarie* 1859 *sub forma Principatelor Unite ale Moldovei şi Valahiei şi consacrată, apoi, ca entitate independentă sub numele ei istoric, România constituie în Răsăritul Europei, într-un răstimp de aproape şase decenii — până la desăvârşirea unităţii ei statale, în* 1918 *— un caz excepţional de modernizare politică reuşită. Datorită voinţei unei elite politice, România a aspirat să devină o Belgie a Orientului. Unicitatea experienţei ei a constat în faptul că, după secole de dominaţie otomană şi rusească sub formă autoritară şi absolutistă, survenea o ruptură aproape bruscă sub raportul modului de guvernare chiar după* 24 *ianuarie* 1859.

Cum se explică o asemenea evoluţie ? Războiul Crimeii, încheiat în 1856 *prin Congresul de pace de la Paris, marca o cotitură radicală în echilibru de putere la Dunărea de Jos. Rusia, care mai bine de un secol îşi dezvoltase nestingherit şi cu succes o vastă acţiune politică şi militară pentru moştenirea stăpânirii asupra populaţiilor creştine din Imperiul otoman, integrând în sfera ei de influenţă inclusiv Principatele Române, primea ele data aceasta o replică hotărâtă din partea Franţei şi Marii Britanii. Sub forma apărării integrităţii Porţii otomane, cele două puteri occidentale constrângeau Rusia să evacueze Moldova şi Valahia. Repliată în Crimeea, unde fuseseră concentrate forţele militare aliate, puterea ţaristă era învinsă şi, apoi, silită, în* 1856, *la Paris, să renunţe la dominaţia asupra Principatelor Române, exercitată sub forma unui protectorat exclusiv. Moldova şi Valahia, prin garanţia occidentală instituită în* 1856, *inclusiv în raport cu suzeranitatea otomană, se lansau nemijlocit într-un profund proces de renaştere naţională. Sub impactul Occidentului, axul gravitaţional al statului român părăsea orbita orientală. Schimbarea aceasta aducea o puternică contagiune şi infuzie de liberalism şi democratism, revigorând forţele interne care ac-*

ţionau în această direcţie, persecutate şi anemiate până atunci de dominaţia Rusiei absolutiste.

Cum se naşte, deci, democraţia românească în răstimpul 18^9 *şi* 1918 *? Este o întrebare cu atât mai imperioasă, cu cât, sub regimul comunist, s-a acreditat părerea existenţei unui model politic bazat pe antagonismul de clasă. S-a creat conceptul de regim politic burghezo-moşieresc prin care s-ar fi impus o guvernare în folosul exclusiv al celor două clase, reprezentate pe plan politic de conservatori şi liberali. S-ar fi urmărit, chipurile, aservirea maselor populare, cu deosebire a clasei muncitoare, deşi aceasta din urmă, atunci, nu numai că era extrem de firavă numericeşte, dar o bună parte a ei se afla în stadiul micilor meseriaşi individuali. Există, prin urmare, o gravă deformare a perceperii istorice a guvernării din România în epoca modernă, acreditându-se părerea că instituţiile despotice sau autoritare ale domniei şi aristocraţiei din Evul Mediu au fost schimbate cu altele mai rafinate, de formă liberală, dar în fond chiar mai autoritare prin asocierea burgheziei şi moşierimii în vederea instituirii unei dominaţii de clasă asupra întregii societăţi.*

Dată fiind o asemenea imagine distorsionată, ne propunem o analiză a modului de exercitare a puterii, într-un răstimp de Circa şase decenii. în beneficiul specialiştilor şi al marelui public, suntem interesaţi să aflăm măsura în care cadrul constituţional corespundea gradului de evoluţie şi experienţă politică al societăţii româneşti. întrupa aceasta aspiraţii legate de interesul şi de setea de libertate ale unor cercuri restrânse de oameni sau se prefigura mai degrabă ca o virtualitate în raport cu majoritatea naţiunii ? Pe planul guvernării efective, cum se aplica principiul constituţional al separării puterilor statului şi, mai ales, cum se exprima raportul dintre executiv şi legislativ, inclusiv baza electorală a acestuia din urmă ? Care era sorgintea puterii ? Se deţinea concordant cu principiile constituţionale sau alţi factori din afara sistemului o configurau ? Ne mai interesează climatul politic creat de dezbaterea de idei şi, implicit, transformarea unora dintre acestea în curente de opinie, inclusiv în partide politice. Din această perspectivă privim spre evoluţia doctrinelor politice şi mai cu seamă spre întruparea lor în programe de guvernare. Erau acestea din urmă expresia unor necesităţi economico-sociale generale sau exprimau mai degrabă interese egoiste

de grup ? în ce condiţii, pentru promovarea lor pe planul acţiunii politice, erau făcute şi desfăcute guvernele ? Au ştiut factorii de putere să prevină crizele, mai cu seamă de esenţă social-economică, printr-o descindere a porţilor evoluţionismului politic sau, dimpotrivă, prin imobilism şi stagnare, le-au întreţinut şi precipitat ? Care era gradul de conştiinţă politică în râtului diferitelor categorii sociale, cu deosebire al ţărănimii, masa copleşitoare a naţiunii ? Prin politică sau prin conjugarea acesteia cu alţi factori de presiune s-a ajuns la formularea şi consacrarea constituţională a modului democratic de guvernare ?

Sunt doar câteva din numeroasele întrebări care formează vastul obiect al cercetării de faţă, consacrate stadiilor de evoluţie a regimului politic de la sistemul colegiilor electorale la votul universal.

AUTORUL

CAPITOLUL I

De la regimul „oligarhic" al Convenţiei la democraţia formală a Statutului

1. Cadrul constituţional al Principatelor Unite

Realizat la 24 ianuarie 1859, prin dubla alegere a lui Alexandru Ioan Cuza la Bucureşti, statul naţional român sub numele de Principatele Unite ale Moldovei şi Valahiei îşi restructura viaţa politică internă concordant cu un aşezământ special acordat de puterea suzerană şi puterile garante, la Paris, la 7/19 august "1858*1~]* sub numele de Convenţie. Aceasta fixează mecanismele instituţional-politice prin care se instaurează pentru prima oară statul de drept, lichidându-se forma de guvernare absolutistă impusă prin acordurile dintre puterile suzerană şi protectoare.

Regimul politic al Convenţiei introducea principiul modern de guvernare prin separarea puterilor statului, concretizat pentru întâia oară în Principatele Române în 1831,, însă suprimat după un experiment promiţător, dar periculos chiar pentru Turcia şi Rusia care-1 impuseseră. Emancipate de dominaţia politică şi militară a Rusiei şi regăsite într-un stat configurat de puterile europene ca o confederaţie, Principatele Unite ale Moldovei şi Valahiei se detaşează de vechiul mod de guvernare al unei domnii arbitrare. Puterile jpubhcj! — în fiecare Principat — erau încredinţate unui domn şi unei Adunări elective, acţionând în cazuri speciale cu concursul unui organism comun, Comisia Centrală.

Concepute ca două state confederate, Principatele Unite urmau a avea doi domni şi două adunări elective, în care iniţiativa legislativă aparţinea primilor. Numai Comisia Centrală pregătea şi adopta legi de interes general, a căror valabilitate era condiţionată de votul adu-

nărilor elective. Iniţiativa aparţinea însă şi în acest caz domnuHM, le supunea legislativului spre aprobare[1].

Se întrupa astfel principiul separării puterilor statului, dar cu u ascendent important al executivului, respectiv al domnului asupra legislativului. La nivel provincial acesta din urma era lipsit de iniţiativă, dobândind-o numai în cadrul Comisiei Centrale, — un amestec de reprezentare paritară a executivului şi legislativului —, dar, în final, balanţa deciziei înclina în favoarea domniei.

Exponent al puterii executive, domnitorul era ales pe viaţă —în fiecare Principat — de către Adunarea electivă din rândul oricărui moldovean sau muntean începând cu vârsta de 35 de ani şi justificând un venit de 3 000 de ducaţi, cu condiţia de a fi îndeplinit funcţii publice, inclusiv de a fi făcut parte din adunări, timp de 10 ani. în cazul vacanţei tronului, funcţiile lui erau preluate provizoriu şi în condiţii strict delimitate de către Consiliul de Miniştri, deferindu-i-se administrarea afacerilor publice curente şi convocarea sau constituirea — într-un termen scurt — a Adunării elective care desemna un alt şef al statului [2].

Domnul poseda dreptul de a guverna cu miniştrii pe care şi-i alegea singur. Atribuţiile conferite vizau graţierea şi comutarea pedepsei în cazuri de crime, prepararea legilor Principatului de interes special şi a bugetelor, pe care le supunea Adunării, numirea funcţionarilor administraţiei publice şi reglementarea condiţiilor pentru executarea legilor. Lista lui civilă era votată de Adunare, o singură dată, cu ocazia înscăunării. Actele lui trebuiau contrasemnate de miniştrii de resort, care erau responsabili de violarea legilor în faţa înaltei Curţi de Justiţie şi Casaţie. Punerea sub urmărire a miniştrilor era condiţionată de votul a două treimi dintre deputaţii prezenţi [3].

Puterea legiuitoare era acordată Adunării elective, aleasă pe 7 ani. Era convocată de domn şi reunită în fiecare an, în prima duminică a lui decembrie. Durata unei sesiuni ordinare era de trei luni, timpul deliberărilor putând fi prelungit tot de domn. în competenţa acestuia cădea şi convocarea ei în sesiune extraordinară sau dizolvarea ei, dar în acest din urmă caz îndatorirea îi incumba de a o reconstitui şi reuni în termen de trei luni.

Mitropolitul şi episcopii diocesani erau membri ai Adunării cu drepturi depline, primului acordându-i-se preşedinţia. Secunzii aces-

tuia şi secretarii erau aleşi. în afara cazurilor excepţionale, discuţiile erau publice şi — după ce se consemnau într-un proces-verbal — se inserau în „Monitorul Oficial". Adunarea era chemată să adopte proiecte de legi, inclusiv bugetele trimise de domn, putând să le amendeze, în afară de reglementările de interes comun. Nici un impozit *na* era perceput fără consimţământul ei[4]. Pe timpul sesiunii,, deputaţii se bucurau de imunitate, neputând fi arestaţi decât în afara unor cazuri de flagrant delict, dar după o prealabilă autorizare din partea Adunării[5].

Adunarea electivă se compunea în fiecare Principat din membri aleşi pe districte şi oraşe de către cetăţeni împărţiţi în electori primari sau direcţi. Primii aveau un venit funciar de 100 ducaţi. Cei din a doua categorie, fie un venit funciar de 1 000 ducaţi, sau, în oraşe, un capital financiar, industrial şi comercial de 6 C00 ducaţi. Calitatea de elector era condiţionată de împlinirea vârstei de 25 de ani şi de cetăţenia de moldo-muntean. Dar numai riturile creştine asigurau în mod automat drepturi politice, moldoveni sau munteni de alte culte putându-le obţine ulterior, în baza unei legislaţii speciale [6]. Excluşi din categoria electorilor erau sudiţii, interzişii, faliţii şi condamnaţii la pedepse infamante. Eligibilitatea era acordată oricărui locuitor născut sau naturalizat în Principatele Unite care avea vârsta de minimum 30 ani şi justifica un venit de 400 ducaţi.

Desemnarea Adunărilor elective se efectua mediat — de către electorii primari, câte un deputat de judeţ — sau direct, câte doi deputaţi. Oraşele trimiteau câte un deputat, cu excepţia câtorva mai populate, cu deosebire a capitalelor Iaşi şi Bucureşti, care desemnau 3 deputaţi. Convocate de puterea executivă, alegerile se desfăşurau prin scrutin secret şi prin majoritatea de sufragii exprima te. în cazul când regula menţionată nu era împlinită la prima convocare a colegiului, acesta se reunea la al doilea tur, declarându-se ales candidatul cu cel mai mare număr de voturi. Operaţiile electorale erau verificate de Adunarea electivă. Ilegalităţile la urne puteau fi sesizate de 10 electori care formulau contestaţii şi deschideau un proces „criminal"[7].

Stipulaţiile electorale ale Convenţiei făceau din activitatea politică un apanaj rezervat unor elite restrânse numericeşte. Potrivit wnor date statistice, numărul total al alegătorilor primari, orăşeni

şi direcţi era extrem de limitat. Dacă în Valahia, în 1859, aceştia se cifrau la 4 138, în 1863 ajunseseră doar la 5 049. A existat iin caz, la Ismail, unde dreptul de a desemna un deputat aparţinea unui singur elector[8] . în Adunarea Moldovei figurau 5 beizadele, 6 mari logofeţi?. 20 mari vornici, 4 mari postelnici, 1 mare hatman, 17 mari agi, 3," colonei, 3 maiori, 3 mari spătari şi 1 deputat care nu era boier[9]*

Comisia Centrală împărţea cu domnia şi Adunările efective puterea legislativă [10]. Ea îndeplinea funcţia unui miniparlamerit unificator al Principatelor Unite, era compusă din 16 membri: 8 moldo-[1] veni şi 8 munteni, jumătate din numărul cuvenit fiecărei provincii fiind numiţi de domnie, iar cealaltă jumătate, desemnaţi de deputaţi. Ea lucra permanent, putând să intre în vacanţă, dar nu mai mult de patru luni. Durata funcţiilor membrilor ei era condiţionată de longevitatea Adunărilor elective. în cazul când mandatul acestora expira simultan, Comisia Centrală era reînnoită în totalitate sau parţial, în funcţie de soarta Adunării în una dintre provincii [u].

Misiunea acestui organism era complexă: veghea asupra dispoziţiilor constitutive ale organizării Principatelor, semnala abuzuri şi propunea îmbunătăţiri în administraţie, lua în dezbatere proiecte de legi comune propuse de domnie, supunându-le, apoi, după ce erau redactate, sancţiunii Adunării elective. Eventualele amendamente formulate de acestea din urmă erau luate, de asemenea, în consideraţie. Tot în acel for se apreciau şi se sancţionau legile de interes special din perspectiva compatibilităţii cu dispoziţiile constitutive ale noii organizări [12].

Exercitată în numele domniei, puterea judecătorească era încredinţată magistraţilor pe care-i numea. O lege specială urma să determine condiţiile Je admitere şi de avansare, având drept bază aplicarea progresivă a principiului inamovibilităţii[13]. O înaltă Curte de Justiţie şi Casaţie comună ambelor Principate, cu membri inamovibili, se instituia la Focşani[14].

Aşezământul constituţional era amendat parţial la 4 decembrie 1861 st. n. prin firmanul Porţii, care, reconfirmând implicit domnia lui Cuza, admitea unirea politico-administrativă, adică o singură adunare electivă şi un singur guvern[15]. Ca atare, acel miniparlament

de la Focşani îşi pierdea raţiunea de a fi, întrucât sistemul confederativ de organizare statală era depăşit de adoptarea modelului de stat unitar.

Cadrul constituţional intrat în funcţiune ca un mecanism de organizare şi modernizare a ţării a devenit rapid un obiect de controversă politică. Beneficiarii lui — conservatorii cu ascendenţă boierească — vedeau aşezământul convenţional ca o prelungire a Regulamentelor organice[16], o transpunere instituţională a ideilor acestora care trebuiau dezvoltate din perspectiva progresului măsurat şi a legăturilor cu Occidentul[17]. Barbu Catargiu şi A.C. Moruzi — doi dintre exponenţii conservatorismului — socoteau că instituţiile oferite prin Convenţie erau potrivite cu gradul de dezvoltare politică a Principatelor Unite. Ca atare, puterea de stat trebuia consolidată sau chiar modelată, dar făcându-se din „proprietatea individuală"[18], din moşierime, singurul punct de sprijin, în virtutea faptului că numai ea putea da garanţia de ordine şi stabilitate.

Pe poziţii contradictorii, elementele liberal-democratice repu diau Convenţia. O acceptau ca un punct de plecare pentru fondarea unui regim politic deschis spre satisfacerea unor mari necesităţi soci ale privind burghezia şi masele ţărăneşti. Aşezământul convenţional era judecat, mai cu seamă, din perspectiva unor viitoare schimbări, el putând oferi o bază de reconstituire politică a României. Avantajele lui constau în faptul că includea principiile Revoluţiei Franceze, care însă se impuneau a fi dezvoltate şi transpuse într-o Constituţie. Prin această Constituţie, trebuia să se reformeze toate instituţiile politice dintr-o largă perspectivă liberală şi democratică. Prin Ion C. Brătianu şi C. A. Rosetti se susţinea caracterul imperios al concretizării con stituţionale a principiilor de libertate şi egalitate, spre a se ajunge la stingerea rivalităţilor de clasă şi la „înfrăţirea tuturor românilor" [19]. Căci guvernarea trebuia să fie expresia unei voinţe naţionale, iar nu apanajul unui grup restrâns de privilegiaţi. O concepţie relativ simi lară împărtăşea şi domnitorul Cuza Vodă, dar cu intenţia de a se sluji de democratism pentru consolidarea autoritarismului puterii exe cutive[20]. . . .

Instituţiile politice convenţionale, din chiar primele momente ale afirmării lor, devin nu numai un obiect de controversă politică, dar şi ţinta unor tentative de ameliorare sau schimbare radicală. în iunie 1861, în Comisia Centrală =e afirmă o încercare de creare a unui Senat, — o instituţie permanentă, reînnoită la fiecare trei ani în proporţie de o treime — , în care conservatorii voiau o reprezentare exclusivă a marii proprietăţi, în temeiul unui cens ridicat [a]. Cuza Vcdă prelua ideea la finele aceluiaşi an 1861 — susţinând-o şi chiar concretizând-o ulterior — scopul fiind să facă din Senat o contrapondere între el şi Adunarea electivă [22].

Pentru pregătirea proiectelor de legi, la finele lui 1861, după abolirea Comisiei Centrale, concordant cu un model din 1857 elaborat de Barbu Ştirbei, Cuza şi Kogălniceanu preconizau un Consiliu de Stat. în acelaşi context se contura şi ideea unui Senat[23]. în martie 1862, după constituirea unei unice Adunări elective, în scopul afirmării iniţiativei legislative, se forma un Comitet provizoriu alcătuit din miniştri în funcţiune şi un număr egal de deputaţi. Misiunea acestui organism, pus sub preşedinţia şefului guvernului, era de a pregăti proiecte de legi. Comitetul legislativ era o instituţie tranzitorie spre un Consiliu de Stat, consacrat ca atare de guvernul Kogălniceanu, în ianuarie 1864[24].

Caracteristica regimului politic convenţional consta în asigurarea pentru moşierimea conservatoare a unei supremaţii politice. La 24 ianuarie 1862, când se forma un guvern unificat, observându-se componenţa corpului legiuitor, se părea că „fanarioţii sunt la putere"[25], adică descendenţii acelora înlăturaţi de pe tron în 1821. Convenţia acorda puterea legislativă unei clase care nu numai că se ruşina de această origine [26], dar abandonase moşiile în mâna unor arendaşi [27]. Se acordase astfel printr-o lege electorală extrem de limitată o preponderenţă „sugrumătoare" fostei clase politice. Adunarea electivă, în Joc de a reprezenta toate interesele sociale, — cum se preconizase în Adunările *ad hoc* —, devenise un centru de putere aristocratică. Căci la o populaţie de cinci milioane de locuitori, doar câteva mii dispuneau de drepturi electorale[28]. Consecinţa era nefastă, deoarece, aflată într-o fază a schimbării bazelor ei econom'ico-politice, societatea românească a fost împinsă în impas în raport cu necesităţile de moder-

nizare. S-a impus, astfel, drept obiectiv pentru forţele liberal-democratice şi pentru domnie, adoptarea unei noi legi electorale.

Dintre forţele politice care acţionau în această direcţie cei mai ardenţi erau liberalii radicali munteni. Tendinţa lor — afirmată atât de răspicat în opinia publică, inclusiv în incinta parlamentară — constă in reechilibrarea puterii legiuitoare printr-o lege electorală care să aibă în vedere interesele tuturor claselor sociale, inclusiv ale maselor ţărăneşti. Ion C. Brătianu, M. Kogălniceanu, A. Vericeanu, Radu Ionescu, D. Brătianu, D. Bolintineanu etc. erau printre exponenţii cei mai ardenţi ai acţiunii de democratizare a legii electorale, unii concepând întinderea acelui drept până în pragul votului universal, ca formă de concretizare a principiului de suveranitate naţională.

Care erau limitele schimbărilor preconizate ? Liberalii radicali susţineau necesitatea de a se dizolva colegiile constituite în funcţie de avere, întregul electorat, extins până la „cei mai neavuţi" [29], urmând a se concentra laolaltă într-un singur colegiu. Dreptul de elector era acordat oricărui cetăţean care plătea un mic impozit şi avea o sumară pregătire şcolară[30]. Deschisă spre păturile mijlocii ale societăţii, dar mai cu seamă spre masele ţărăneşti, Adunarea electivă părea şefului conservator Barbu Catargiu drept „despotismul ochlocraţiei", adică al celor mulţi.

Cuza Vodă, care era un reformator democrat, deşi dispunea de prerogative întinse ca exponent al puterii executive, a simţit de la început dificultatea de a moderniza ţara cu o Adunare electivă ce reprezenta predilect interesele aristocraţiei din Principatele Unite. Resimţind nevoia de a-i modifica baza socială, în iunie .1860 provoca un demers infructuos al lui C. Negri pe lângă puterile garante. Un an mai târziu, la 19 iunie, în Comisia Centrală, pe fondul unei majorităţi liberale, se elabora un proiect de lege care menţinea cele trei colegii, dar diminua considerabil censul, asigurându-se o integrare mai mare în viaţa politică pentru burghezia mijlocie şi mică, precum şi pentru ţărănime. Cuza însă, urmărind sancţionarea proiectului de către puterile garante, spre a menaja aprehensiunile acestora, propunea o deschidere politică moderată[31].

în 1863, într-un proiect de Constituţie, domnitorul propunea colegiul unic, distingând alegătorii în primari şi direcţi, scăzând censul

la impozitul minim al locuitorilor. Numai că alegerile nu se făceau direct pentru Adunarea electivă, ci pentru un colegiu electoral judeţean de 30 membri, recrutaţi dintre consilierii judeţeni, consilierii comunali de la reşedinţa judeţului şi un număr egal de alegători suplimentari. Colegiul electoral desemna 2 deputaţi ai judeţului şi un deputat al oraşului de reşedinţă [32].

Guvernul M. Kogălniceanu — la 15 aprilie 1864 — prezenta Adunării elective un „aşezământ electoral", care, împărţind pe alegători în primari şi direcţi, — după gradul de instruire şcolară —, le pretindea drept cens numai impozitul de 48 de lei[33]. Adus într-o Adunare cu preponderenţă conservatoare, pentru care asemenea intenţii de deschidere eiectorală echivala cu un act de lichidare politică, proiectul se constituie, în fapt, într-o provocare menită a precipita un conflict între cele două puteri ale statului şi a permite lovitura de stat. El era deci respins, dar ideile lui se regăseau în aşezămintele ulterioare ale domniei personale.

2. **Pluralismul politic**

După dubla alegere a lui Cuza, forţele politice care concurează la realizarea acelui ideal se aşază pe făgaşe distincte. Statul naţional român, având la bază principii liberale, se configura sub raport politic ca un organism pluralist. Ca atare, clasa politică promovată la putere prin intermediul colegiilor electorale, în ciuda faptului că reprezenta în masa naţiunii o minoritate insignifiantă, nu era unitară sub raport ideologic. Chiar înainte de acest moment, începând din 1831, — când se deschidea epoca regulamentară —, dar mai cu seamă în 1848 societatea românească experimentase parţial un fel de guvernare constituţională, suprimată însă de intervenţia şi ocupaţia militară a Turciei şi Rusiei. Instaurarea regimului politic convenţional era, în ultimă instanţă, o redeschidere a luptei politice în rândul clasei conducătoare-Pluralismul politic manifestat ca un curent în sânul boierimii privilegiate din Adunările obşteşti de la Iaşi şi Bucureşti, extins enorm printr-o puternică infuzie de liberalism şi democratism în timpul revoluţiei de la 1848, reapărea după Congresul de la Paris din 1856, în conjunctura cerută de hotărârile acestuia pentru formarea Adunărilor

adhoc şi elective între 1856 — 1859, ani hotărâtori pentru organizarea statului naţional. Clasa politică din Principate, cu toate divergenţele de opinii, vădeşte o mare capacitate de coeziune şi concentrare sub forma partidei naţionale. Oameni cu interese economice şi idei politice diferite se asociază în momentele grele ale Unirii, încât, cu unele excepţii, au contribuit la împlinirea uneia dintre cele mai mari aspiraţii a secolului trecut: fondarea statului naţional român.

Organizarea lui internă şi recucerirea drepturilor de suveranitate, proces deschis chiar la 24 ianuarie 1859, au impus câteva priorităţi indispensabile. Alcătuirea din cele două provincii confederate — potrivit acordurilor internaţionale — a unei entităţi politice integrate devenea principalul obiectiv al guvernării. Pentru atingerea lui dificultăţile externe erau imense, ele consumând o susţinută activitate politică în vederea consacrării dublei alegeri şi mai cu seamă a integrării politico-administrative, aceasta din urmă tergiversată de puterile garante timp de trei ani. între timp însă, pe planul politicii interne, se afirmau necesităţi imperioase de revitalizare a agriculturii, comerţului şi meseriilor, care urmau a fi stimulate prin transpunerea în legi a unor activităţi bazate pe principiul proprietăţii, libertăţii şi concurenţei. Cea mai acută cerinţă era însă transformarea radicală a sistemului de proprietate şi al relaţiilor agrare în vederea eliminării condiţionărilor şi dependenţelor de tip medieval. Se impunea a fi dezrobiţi negustorii, meseriaşii, micii industriaşi şi mai cu seamă clăcaşii, aceştia din urmă constituind majoritatea copleşitoare a unei societăţi româneşti, care, în afară de rânduri firave ale unei clase mijlocii şi de profesiuni liberale, era aproape total polarizată. Dacă de o parte se aflau câteva mii de mari proprietari de moşii, imensa majoritate — cu excepţia unot categorii de ţărani liberi — o alcătuiau clăcaşii, ţăranii care posedau terenuri de casă, grădină şi lot agricol în folosinţă, în schimbul unor obligaţii reglementate de stat.

Reflectarea acestor vaste direcţii de creaţie politică la nivelul statului şi al societăţii româneşti dobândea forme diferite din perspectiva celor două ideologii care se afirmau: conservatorismul şi liberalismul. Prima era împărtăşită de cea mai mare parte a fostei clase politice a Principatelor Române, stâlpi ai Adunărilor obşteşti de la Iaşi şi Bucureşti, oameni ai privilegiului, care se plasaseră în spatele Regu-

lamentelor organice, intenţionând ca principiile acestora să se prelungească, uşor modificate, în noile condiţii. Conservatorismul se coagulează în jurul elementelor vechiului regim sau al adepţilor lui, care, deşi trecuţi prin şcolile Occidentului şi în contact cu ideile liberale, au văzut noile doctrine egalitare din perspectiva organizării unei contraponderi pentru perpetuarea aristocratismului. Acestui curent politic i se opune liberalismul cu valenţe democratice, care consideră că Unirea trebuia să însemne o demarcaţie fundamentală faţă de trecut. El ar$i în foştii conducători ai revoluţiei de la 1848 — reveniţi din exil — ex«[. ponenţii cei mai îndrăzneţi. Aceşti oameni politici care se afirmă pu*|, ternic în conjunctura Unirii sunt în stare de adversitate cu conserva-ţi, torii, nu numai datorită deosebirii fundamentale sub raport ideologic» f, dar şi, mai ales în Muntenia, unui clivaj creat între cele două tendinţa j, politice *încă.* de la 1848. Căci cei mai mulţi dintre conservatori, ini • timpul acelor evenimente dramatice, orbiţi de privilegiul de clasă şi refuzând să accepte emanciparea clăcaşilor, se situaseră de partea puterilor suzerană şi protectoare, contribuind la înăbuşirea revoluţiei şi la trimiterea în exil a fruntaşilor acesteia, cei care încercaseră atunci să modernizeze instituţiile ţării şi să democratizeze relaţiile de proprietate. Ca atare, după 1859, conservatorismul şi liberalismul se aruncă într-o controversă, care, în fapt, constituie o prelungire a aceleia deschise la 1848. Era o rivalitate profundă, încât în primele momente de după Unire între cele două curente părea a se fi aşternut un abis.

Liberalii din Principatele Unite apar la început sub forma unui conglomerat. Cei mai avântaţi erau radicalii sau „roşii" munteni, aceştia, în 1859, fiind consideraţi un partid, „1848 sau naţional sau revoluţionar"[34]. Erau raliaţi în jurul lui Ion C. Brătianu, CA. Rosetti, Dumitru Brătianu, fraţii Golescu etc, elementele radicale ale revoluţiei şi ale exilului, grupaţi, după revenirea în ţară, în jurul „Românului" şi al unor cluburi răspândite în Muntenia şi numite de conservatori comitete revoluţionare. La Bucureşti, la Hotelul „Concordia" fiinţa sediul clubului naţional[35]. Radicalii puneau accentul, cu deosebire, asupra dobândirii adeziunii orăşenimii. Cluburile lor, în afară

de Bucureşti, se regăseau la Ploieşti, Craiova, Râmnicu Sărat şi alte centre urbane din Oltenia. Constituind structuri organizatorice, radicalii recurgeau la un corp de agitatori, în genul comisarilor de propagandă de Ia 1848, care îşi făceau simţită prezenţa prin locurile publice, primind directive de la CA. Rosetti[36]. în corpul menţionat se aflau publicişti şi militanţi remarcaţi atât la 1848, cât şi ulterior, printre ei figurând N. Orăşami, I. G. Valentineanu, Eugeniu Carada, Gr. Serurie, Vasile Alexandrescu-Urechia etc. [37].

Organizaţi sub forma unui partid de nuanţă revoluţionară, în condiţiile unui sistem politic dominat de elementele conseivatoarc, radicalii încercau să contrabalanseze atotputernicia acestora prin recursul de presiune populară. Forţei privilegiului politic, asigurat fostei clase feudale, i se opunea forţa numărului locuitorilor oraşelor. Păstrători ai tradiţiei revoluţiei de la 1848 din care fac un cult, ei se remarcă prin organizarea de reuniuni populare, cu deosebire în Câmpul Libertăţii, dar şi cu prilejul campaniilor electorale, în numeroase ocazii reunind zeci de mii de oameni[38]. Ei se lansează şi în mişcări petiţionare, — prin strângerea de semnături — , precum şi chiar în demonstraţii de stradă, ca formă de protest împotriva politicii guvernamentale.

Prin contactul politic cu locuitorii ţării, contribuie la asimilarea ideilor liberale şi democrate, trezesc interesul pentru apărarea „drepturilor omului". Dezvăluie — inclusiv de la tribuna parlamentară — racilele vechii structuri social-politice, stigmatizează „despotismul" politic şi critică poziţia nefastă a boierimii retrograde. Boierii regulamentari, cu deosebire aceia ostili revoluţiei de la 1848, erau denunţaţi în opinia publică de Ion C. Brătianu, de pildă, pentru că au „trădat" interesele ţării [39]. Prin acţiunea lor politică, se plasau pe poziţia adversităţii nu numai faţă de trecutul regulamentar, ci şi, mai ales, faţă de oamenii care îl slujiseră, iar în noile condiţii fuseseră aduşi în prim-planul vieţii politice. Era vorba de un proces politic al vechiului regim, politizat în mare măsură prin crearea unei stări de adversitate împotriva unor conservatori, mai ales că, uneori, „Românul" lansa apeluri incendiare împotriva unora dintre reprezentanţii foştilor boieri. Asemenea conduită exalta resentimentele şi chiar ura de clasă a burgheziei şi ţărănimii.

Aflaţi într-o societate deschisă, dar mai ales în postura de. a se vedea atacaţi direct pentru că erau beneficiari ai unor privilegii, conservatorii, prin Barbu Catargiu îndeosebi, socoteau activitatea adversarilor lor ca fiind demenţială şi ilegală. Demonstraţiile populare, în care conservatorii vedeau reuniuni ale unor oameni de cea mai joasă speţă, li se păreau indicii ale unor tentative de răsturnări revoluţionare. Tonul plin de ameninţări şi chiar violent părea un limbaj neîntâlnit nici în timpul Revoluţiei Franceze de la *1789.* înfricoşaţi, unii conservatori nu părăseau casele decât înarmaţi, simţindu-se total intimidaţi după asasinarea, în 1862, a lui Barbu Catargiu. Din aceste motive, radicalii sunt văzuţi ca o formaţiune anarhică şi revoluţionară, alcătuită din „golani, vagabonzi, şalvaragii, cumularzi"[40]. Ion C. Brătianu era socotit de Barbu Catargiu o „fântână de aberaţii imprevizibile, un receptacol al tuturor extravaganţelor, al tuturor nebuniilor şi, în acelaşi timp, al tuturor îndrăznelilor care au germinat creierul tuturor nebunilor şi tuturor sceleraţilor" acelui secol[41].

In condiţiile unei aspre înfruntări între radicalism şi conservatorismul retrograd se afirmă o grupare moderată, care cuprindea o serie de personalităţi, ca Ion Ghica, Chr. Teii, G. Costaforu, V. Boerescu, C. Bosianu, N. Kretzulescu, A. G. Golescu-Negru, cărora li se adăuga şi moldoveanul M.C. Epureanu. Aceşti oameni politici, unii cu trecut revoluţionar, dar disociaţi de Ion C. Brătianu şi CA. Rosetti, nu agreau nici rigiditatea lui Barbu Catargiu. Scopul lor erau reformele moderate, o transformare a instituţiilor politice şi a relaţiilor social-economice în limitele rezonabile, fără a deschide o prăpastie între clăcaşi şi marii proprietari şi, mai cu seamă, fără a agita viaţa politică prin apelul la masele populare. Ion Ghica, dar şi Vasile Boerescu aveau veleităţi de exponenţi ai unui centru liberal, cu balans spre conservatorismul moderat, dar coagularea acestuia a fost întreruptă de faptul că elemente din sânul lui au constituit cadre ale guvernelor alcătuite de Cuza Vodă, el însuşi interesat să devină exponentul acelui grup pe planul guvernării efective [42].

Rândul moderaţilor era îngroşat de liberalii moldoveni, care în provincia de peste Milcov deţineau o pondere slabă, în raport cu conservatorii. Ei se afirmau ca individualităţi cunoscute prin credinţa nestrămutată faţă de principiile liberale, cu M. Kogălniceanu,punct

focalizator, dar şi cu Anastasie Panu şi V. Mâlinescu ca elemehte îndrăzneţe. Raportarea socială a acestora era slabă faţă de o orăşenime alogenă, privirile lor fiind îndreptate spre ţărănime. Dar cum-aceasta nu dispunea de drepturi electorale, îi rezervau compasiunea şi interesul de a o emancipa de servituti feudale, iar nu de a o transforma într-un aliat politic, în genul în care procedau radicalii munteni cu orăşenimea.

Răspândiţi astfel pe provincii, liberalii din Principatele Unite — *cel* puţin în primii trei ani ai existenţei acestora — sunt limitaţi la activitatea politică provincială. O tentativă de închegare a unui organism la scara ţării pornea dinspre Bucureşti spre Iaşi de la C. A. Rosetti spre M. Kogălniceanu la finele lui 1861, în condiţiile în care chiar moderaţii munteni păreau a-şi da mâna cu radicalii. Kogălniceanu însă avea rezerve serioase faţă de radicali, întrucât îi considera un pericol prin ideile lor „cele înaintate", cerându-le chiar să abandoneze scena politică spre a nu compromite afacerile ţării[43]. Prin unificarea administrativă însă, în Adunarea electivă radicalii deschideau punţi spre Kogălniceanu şi An. Panu, aceste elemente afiându-se deseori pe o platformă comună în combaterea reacţionarismului. Kogălniceanu sfârşea însă prin a deveni şef de guvern şi asociat al lut Cuza. Elementele moderate care gravitau în jurul lui Ion Ghica, distanţându-se o bună bucată de timp de radicali, se apropiau de ei în momentul în care viaţa politică aluneca spre o guvernare personală[44].

Conservatorii alcătuiesc după Unire o puternică forţă politică rezultată din privilegiul electoral acordat de Convenţie. Deşi veleitari şi măcinaţi de rivalităţi, ei se prezintă ca un bloc compact interesaţi să pondereze sau chiar să întârzie procesul de schimbare, pecare-1 voiau cantonat doar la nivel instituţional şi pus pe făgaşul tradiţiei politice regulamentare. Coeziunea lor este dată de nevoia de a organiza o rezistenţă faţă de liberalismul impetuos, cel de esenţă radicală şi democratică, prin care se combăteau stările sociale anacronice şi se puneau în mişcare mase orăşeneşti şi săteşti.

Şeful conservatorilor munteni — în fapt, o încarnare desăvârşită a unei asemenea tendinţe la nivelul Principatelor Unite — era Barbu Catargiu. Un om cu instrucţie şi educaţie aleasă şi cu o oarecare ex-Perienţă politică sub regimul regulamentar, refractar faţă de revoluţia

de la 1848, încadrat în mişcarea unionistă şi un excelent orator, se punea în slujba apărării privilegiului politic şi economic profesând un conservatorism retrograd, consecinţa fiind asasinarea lui — în iunie 1862 — în condiţii rămase încă misterioase. în jurul Iui, la Bucureşti, se raliau oameni ca D. Ghica, I. Em. Florescu, C. N. Brâiloiu, A. Arsachi, G. Ştirbei, G. Lenş etc. în sânul acestui grup, pe o poziţie moderată se situa D. Ghica, prin încercarea de a deschide conservatorismul spre unele pături mijlocii de la oraşe.

în Moldova, conservatorii deţineau o pondere politică şi mai; mare. Aici elementele micii-burghezii erau mai slabe decât în Muntenia» locul lor fiind complinit de evrei, lipsiţi însă de drepturi poîitice. Velei tăţi conducătoare avea aici, îndeosebi, prinţul Gr. M. Sturdza, dar„ sub raport doctrinar, pe prim-plan se situa A. C. Moruzi. Lascăr Catargiu şi Petre Mavrogheni figurau şi ei printre stâlpii conservator rismului. ;

■

Conservatorii munteni şi moldoveni — spre deosebire de liberali^ chiar în faza separaţiei administrative — îşi regăseau mai bine trăsătura de unitate în Comisia Centrală, pe care o dominau nu numai prinţ număr, ci şi prin coerenţa părerilor. Ca atare, întrepătrunderea în idei şi acţiuni politice convergente a permis conservatorilor să apară — la 24 ianuarie 1862 —ca un „partid", constituind primul guvern unic al Principatelor Unite sub conducerea lui Barbu Catargiu, recunoscut implicit drept şef necontestat al acestei tendinţe politice. Dar, moartea intempestivă a acestuia, mai cu seamă împrejurările dramatice ale împlinirii ei — împuşcat sub clopotniţa Mitropoliei, când abia părăsise incinta Adunării elective unde se pronunţase pentru deposedarea ţăranilor de loturile avute în folosinţă — demoralizau pe cc;:-servatori care încercau să-şi găsească o altă personalitate puternică spre a organiza rezistenţa faţă de reforme. Numai că un A. Arsachi,. D. Ghica sau chiar Lascăr Catargiu, în acele momente, cu greu puteau să-1 substituie, mai cu seamă că guvernarea Principatelor aluneca uşor — prin intervenţia lui Cuza — de la forma parlamentară la aceea personală. Ascensiunea conservatorismului sub raportul legiferări! era stopată deci de domn, într-un moment când dovedise opacitate faţă. de marile necesităţi de schimbare social-economică[45].

3. Eiîsbrionii statului de drept Adus la cârma Principatelor Unite prin dubla alegere, Cuza Vodă se vădeşte hotărât să asigure tranziţia de la regimul politic absolutist la acela convenţional al separării puterilor statului. Misiunea aceasta însă era dificilă, întrucât un asemenea mod de guvernare se cuvenea a fi întins până jos. Nu numai puterile executivă şi legislativă erau chemate să-şi circumscrie atribuţiile în sfere delimitate, ci şi administraţiile judeţene în raport cu tribunalele locale[46]. în această privinţă, la 6 decembrie 1859, în mesajul către Adunarea electivă, domnitorul anunţa decizia ■de a împiedica suprapunerile de atribuţii, dar mai cu seamă, sugrumarea puterii judecătoreşti, aflată în faşă. Ministerului de Interne i se cerea să împiedice ingerinţele în alte domenii ale puterii de stat.

Afirmând intenţia de a crea o magistratură nu numai independentă, dar şi incoruptibilă prin aplicarea treptată — potrivit Convenţiei—a inamovibilităţii, însă numai în măsura în care tribunalele <l«deau „dovezi chezăşuitoare de ştiinţă şi moralitate", în 1859, domnitorul preciza că aptă de „imunitate" era numai Curtea de Casaţie. Restul instanţelor urmau să se bucure de un statut similar numai •după „câţiva ani"[47]. Dar Curtea de Casaţie —după adoptarea legislaţiei de rigoare —funcţiona începând cu 11 februarie 1862, când «rau numiţi primii ei membri. Ca instituţie juridică supremă, i se atribuise un drept de jurisdicţie asupra tuturor tribunalelor şi curţilor •de ape!, precum şi pronunţarea în cazurile de drept privat. Devenea Curte de Justiţie în cazuri politice, când judeca miniştri şi înalţi funcţionari ai statului suspectaţi de culpe [48].

Hotărât să aibă în ţară „legalitate", să instituie un stat prin care să satisfacă setea ţării de „dreptate", Cuza Vodă dă primele avertismente—în 1860—Ministerului Justiţiei[49]. Cu ierarhia bisericii din Moldova ajunsese însă în conflict. încă din octombrie 1860, constata că aceasta se pusese în stare de „adâncă revoltă", când guvernul încercase să întindă legea până în mănăstirile chinovii, urmărind a promova morala, disciplina şi economia în întrebuinţarea unor averi dăruite în scopuri generoase. Mitropolitul Moldovei, prin cărţi de afurisenie, respingea dispoziţii guvernamentale, plasându-se în afara legii[o0]. Un asemenea conflict se adâncea pe fondul secularizării mănăstirilor închinate, în 1863, când domnitorul îşi atrăgea adversitatea

Patriarhiei de la Constantinopol, care incita o parte din clerul din ţară la nesupunere. în 1864, în dorinţa de a întinde modernizarea până la calendar, substituindu-1 pe cel iulian cu cel gregorian, pri- mea — alături de protestele aceleiaşi Patriarhii — contestaţiile cie- rului autohton, gestul lui fiind interpertat greşit ca o încercare de trecere la catolicism.

Dar conflictul cu ierarhia ortodoxă din ţară ajungea la culme în 1865, când, printr-o lege adoptată de Adunarea legislativă, se proclama autocefalia Bisericii române[51], înlăturându-se tutela bisericii greceşti şi, concomitent, ultimul bastion de fanariotism. Numai că, în locul menţinerii sistemului electiv, desemnarea întregii ierarhii superioare a bisericii devenea un atribut al domnului. Se organiza astfel un sinod autocefal, în care intrau atât preoţi de mir, cât şi laici. Protestele Patriarhiei de la Constantinopol, dar şi ale unor prelaţi autohtoni — unii arestaţi temporar — care pretindeau menţinerea autonomiei nu-1 împiedicau pe Cuza Vodă să-şi pună planul în acţiune [62].. Administraţia Principatelor Unite, după depăşirea fazei de până la finele lui 1861 caracterizată prin instituţii paralele, se orienta ca model de organizare spre centralism. Inspirat din tradiţia istorică, dar şi din experimentul lui Napoleon al III-lea,care tot timpul i-a constituit, un imbold, Cuza Vodă a pus bazele unui stat centralizat, realizând, treptat — începând cu primul guvern unic al Principatelor Unite,, instalat la 22 ianuarie 1862 —unificarea administrativă. Ţara este-administrată de către un guvern, un corp legiuitor şi o putere judecătorească în mod unitar, prin dispoziţii pornite din sânul acestor organisme centrale, care erau difuzate spre toate administraţiile judeţere-şi comunale.

Dar, după integrarea administrativă a statului român, care aducea subordonarea tuturor unităţilor locale, a apărut nevoia concilierii centralismului cu autonomia, pe fondul căutării mijloacelor de a da o expresie democratică organismelor locale. Un asemenea imperativ mai venea şi din faptul că, spre a contrabalansa Adunarea electivă alcătuită, în majoritate, dintr-o pătură subţire de proprietari mari şi mijlocii, Cuza Vodă încuraja un transfer de decizii administrative de la centru spre periferie, promovând concomitent şi alte categorii so- ciale pe plan local. Rezultatul acelor tendinţe era întruchipat, sub»

guvernul liberal M. Kogălniceanu —la 31 martie 1864 — în două leg' extrem de importante: una pentru constituirea comunelor şi alta pentru înfiinţarea consiliilor judeţene.

Prin prima, se statuau condiţiile de formare a comunelor, alegerea şi atribuţiile primarilor, desemnarea consiliilor, condiţiile de alegător şi eligibil etc. Oraşele, târgurile şi satele cu minimum 500 de locuitori formau o comună. Acestei entităţi locale i se atribuiau întreţinerea bisericii şi a şcolii, asistenţa socială, igiena publică, poliţia locală etc. Administraţia era exercitată de organe deliberative, consiliile, compuse din membri aleşi prin vot censitar, şi de primari, agenţi ai puterii executive, aleşi în comunele rurale concomitent cu consiliul şi numiţi de guvern în comunele urbane dintre primii trei consilieri care dispuneau de cele mai multe voturi.

Sistemul pentru desemnarea consiliilor comunale distona flagrant cu cel parlamentar. Dispuneau de drepturi electorale românii şi străinii împământeniţi care plăteau o dare anuală de 48 lei în comunele rurale, 80 lei în oraşele cu 3 000 — 15 000 locuitori şi 100 lei în restul centrelor urbane[53]. în consecinţă, populaţia satelor şi oraşelor, capii de familie, toţi cei care plăteau un impozit minim, cu rare excepţii, dispuneau de dreptul de alegător şi eligibil. Alegerea se făcea direct, într-un singur colegiu.

Consiliile judeţene erau alcătuite pe plăşi sau ocoale, flecare uni. tate posedând dreptul la 2 consilieri. Aceştia se reuneau la jumătatea lunii octombrie, într-o sesiune ordinară de trei săptămâni, dar — sub raport administrativ — erau conduşi de un comitet permanent alcătuit din 3 membri desemnaţi de consiliu. Alegerea pentru acel organism avea la bază sistemul censitar valabil pentru Adunarea electivă, prin care erau promovaţi marii proprietari şi burghezia.

Descentralizarea administrativă parţială era pusă sub controlul sistematic al guvernului prin prefecţi. Aceştia din urmă, împreună cu consiliile judeţene, îşi extindeau puterea de decizie asupra consiliilor comunale, cu precădere asupra primarilor. Limitarea autonomismului [e]ra mai evidentă la nivel judeţean, unde prefectul era preşedintele de drept al organului executiv, comitetul permanent.

Guvernarea Principatelor Unite era asigurată de interacţiunea mai multor factori: domn, miniştri şi Adunare electivă. Corpurile legiuitoare de la Iaşi şi Bucureşti, inclusiv Comisia Centrală sunt organisme dominate de oameni aparţinând fostei aristocraţii sau formaţi în spiritul ideilor acesteia, în general, adepţii schimbărilor lente şi limitate. Cuza Vodă întruchipa, dimpotrivă, ideea transformării societăţii din temelii. Nevoile politice îl obligau să numească guverne cât mai aproape de atingerea acelui ţel, dar deseori intenţiile îi erau dejucate de compromisul căutat în rândul majorităţilor legiuitoare. De aici, recursul la diferite formule ministeriale, ceea ce a făcut ca,, timp de trei ani, până la unificarea administrativă, să numească în funcţie 8 guverne în Moldova şi 9 în Muntenia[54].

Pe fondul unor Adunări elective care-şi menţineau constant a-cee.aşi culoare politică, Cuza promova succesiv în funcţii oameni de tendinţe divergente. în acest mod, epuiza capitalul politic atât al conservatorilor, cât şi al liberalilor, fără să realizeze vreuna din marile schimbări. Domnitorul, apoi, se detaşează tranşant de cele două extreme: radicalii şi ultraconservatorii, încercând să găsească o cale de mijloc. în consecinţă, după unirea administrativă, — oprind cursul conservator imprimat de Barbu Catargiu, pe plan social un fel de restauraţie regulamentară—, profită de împuşcarea acestuia şi aduse la cârmă oameni apropiaţi — N. Kretzulescu şi M. Kogălniceanu — , transformaţi în pivoţii întregii lui guvernări.

Datorită unui şir de ambiguităţi ale Convenţiei, dar mai cu seamă unor atribuţii executive mari încredinţate domniei, încă de la întemeierea Principatelor Unite se afirmau două tendinţe opuse de guvernare: personală şi parlamentară. La 5/17 octombrie 1859, Cuza Vcdă îşi făcea cunoscută intenţia de a se amesteca direct în guvernare[55], alături de miniştri, în contradicţie cu aspiraţia de inviolabilitate a şefului statului. Ca atare, chiar de la început, politica externă devenea apanajul lui predilect, — fapt impus şi de necesitatea unor acţiuni diplomatice menite a aduce consacrarea externă a Principatelor Unite — , miniştrii,de resort transformându-se în simpli figuranţi[58]. Experimentată şi pe plan intern, concepţia amintită se izbea de atitudinea deputaţilor

<lin ambele tabere. Conservatorii şi liberalii erau adepţii modelului «nglez şi belgian de guvernare, ţintind instituirea unui strâns control parlamentar. Bucurându-se de o deplină libertate, de imunitate pentru ooiniiîe şi voturile emise, deputaţii erau dornici să concretizeze principiul responsabilităţii ministeriale. Tragerea la răspundere a executivului o încercau în aprilie 1861, când adunarea munteană vota trimiterea în judecată a lui M.C. Epureanu. La Iaşi, în ianuarie 1861, o acţiune similară fusese deschisă împotriva lui M. Kogălniceanu, salvat de neîntrunirea majorităţii de voturi [57].

Criza sistemului politic se profila însă după 1862, cu ocazia formării unui singur guvern. Promovat la putere potrivit majorităţilor parlamentare, guvernul Barbu Catargiu întruchipa chiar reacţionarismul nu numai pe planul legislaţiei sociale, — propunându-şi să transforme pe ţărani în proprietari doar asupra grădinilor şi loctirilor de casă — , ci şi sub raportul libertăţilor individuale şi de asociere, inclusiv prin adoptarea unei legi care încătuşa exprimarea opiniei, îndeosebi prin presa scrisă. Se introducea astfel pedeapsa cu închisoarea pentru ziariştii care atacau marea proprietate sau îndemnau la „ură sau dispreţ" împotriva guvernului, sau agitau pe ţărani împotriva stăpânilor lor [58]. Urmărit de conservatori a fi transpus în lege încă din 1859 [5i)], un regim autoritar asupra presei era dorit chiar de Cuza Vodă, încă din decembrie, anul menţionat[60]. Era de altfel singurul element care-1 apiopia de conservatori: o dorinţă comună de stăvilire a radicalismului politic.

în sesiunea parlamentară 1862 — 1863, legislativul şi executivul atestă o incapacitate de coabitare politică. Domnitorul însuşi depusese 68 de proiecte de legi, dar Adunarea electivă, dominată de conservatori, n-a dezbătut şi adoptat decât 7, dintre care numai 5 au fost sancţionate şi promulgate [61]. Ca să oprească o legiferare ultraconservatoare, Cuza folosea dreptul de veto. în cazul legii rurali din 11/23 iunie 1862, el s-a folosit de dreptul conferit de Convenţie pentru a împiedica spolierea ţăranilor de loturile avute în folosinţă. O comportare similară o avea faţă de proiectul de lege pentru organizarea armatei, căruia, prin amendamentul privind înfiinţarea unor gărzi naţionale, i se deturna scopul iniţial [62].

Intrat în impas decizional din cauza blocajului legislativ, — fie de către Adunarea electivă, fie de către Cuza — , regimul politic aluneca treptat pe panta unei conduceri personale. La 1 ianuarie 1863, Cuza declara că preluase cârma afacerilor publice alături de miniştri [63]. Abandonarea relativei rezerve faţă de guvernarea efectivă îl împingea să vădească interes faţă de campania electorală, să-şi exprime chiar opţiunea pentru anumiţi candidaţi şi să se amestece în selectarea şi desemnarea acestora. Numind miniştri fără a mai respecta aparenţa constituţională, guvernele puteau fi parlamentare pe timpul sesiunii Adunării elective, dar cu ocazia vacanţei acesteia deveneau personale [M].

în ianuarie-februarie 1863, în Adunarea electivă, printr-un amendament propus de Anastasie Panu se urmărea blocarea guvernării personale. Ion C. Brătianu considera că era greşită părerea potrivit căreia Convenţia dădea dreptul domnitorului să conducă efectiv. Numai miniştrii o puteau face, întrucât erau răspunzători faţă dt corpul, legiuitor. Domnitorul nu se cuvenea să-şi atribuie o asemenea prerogativă fără a i se ridica inviolabilitatea[65]. Urmarea acestei contestaţii era un amendament depus de 32 de deputaţi conservatori şi liberali, care, acuzând pe Cuza că pervertea principiile constituţionale, prin 63 de voturi pentru şi 48 contra — la 11/23 februarie 1863 — îi cerea să intre pe calea legală.Guvernul N. Kretzulescu însă, opus tendinţelor parlamentare, la 18 februarie primea un vot de blam din partea opoziţiei liberal-conservatoare, dar, susţinut de Cuza, refuza să-şi prezinte demisia. în acest context, CA. Rosetti făcea să se a-dopte p moţiune de neîncredere, fără efect însă din cauza închiderii sesiunii parlamentare [6C].

Prin menţinerea in funcţie atât a guvernului, cât şi a Adunării elective se crease o situaţie neconstituţională. Cuza medita asupra mijloacelor de soluţionare. La începutul lui 1863,consulii străini credeau că o lovitură ds stat era iminentă, Cuza fiind încurajat în această direacţie de N. Kretzulescu. Dar luându-şi drept model Constituţia franceză din 1852, voia să obţină acordul puterilor garante[67]. *în* toamnă însă, la 11 octombrie, îl promova în fruntea guvernului pe M. Kogălniceanu. Se părea că momentul de criză în raporturile dintre executiv şi legislativ fusese depăşit, mai cu seamă că Kogălniceanu

promitea să respecte principiul „responsabilităţii şi solidarităţii ministeriale" [68].

La 3 noiembrie 1863 se deschidea Adunarea electivă care adopta o serie de proiecte de legi trimise de domnitor, dar într-o versiune modificată, încât nu erau sancţionate. Guvernul dovedea că nu era interesat de poziţia puterii legislative. Lipsa lui de sinceritate apărea si în împrejurarea în care, la 12/24 noiembrie, în ziarul francez „La JNation" se publica versiunea unei Constituţii autoritare, sporind tensiunea între legislativ şi executiv. La 20 noiembrie, în răspunsul la Mesajul Tronului, CA. Rosetti relua aceleaşi atacuri împotriva puterii executive, învinuită de încălcarea regimului constituţional. Kogălniceanu respingea critica, iar Adunarea, în situaţia de a se vedea dizolvată, renunţa la dezbaterea şi votarea Adresei. Criza subzista, dar rămânea în stare latentă.

în timpul acelor discuţii, Cuza intenţionase s-o curme printr-o lovitură de stat. El renunţă însă la plan datorită rezervei majorităţii miniştrilor, aceasta şi pentru faptul că deputaţii votaseră creditul cerut. într-un asemenea context, sfetnicii lui considerau lovitura de stat „nejustificată şi odioasă". Puterea legiuitoare are însă meritul de a fi simţit şi dejucat intenţiile domnitorului, moderându-şi poz'ţia şi dând semne de cooperare.

în Adunarea electivă însă se aflau deputaţi care, apropiaţi de Cuza, se pretau la manevre pentru a demonstra falimentul sistemului convenţional de guvernare şi, implicit, nevoia schimbării printr-o lovitură de stat. Ca urmare, la 13 martie 1864, I. Docan prezenta o moţiune de blam, cu concursul a 7 deputaţi de centru, dar peste trei zile aceasta era respinsă de majoritate, care vedea în ea o primejdie pentru regimul constituţional.

Guvernul Kogălniceanu arunca în acea atmosferă încordată proiectul de lege rurală. Urmarea era o nouă regrupare a forţelor politice, desfacerea radicalilor de conservatori şi configurarea unei alte majorităţi ostile guvernului. în aceste condiţii, la 13 aprilie, M. Kogălniceanu primea un vot de blam, dar, în locul demisiei, două zile mai târziu, provoca închiderea Adunării elective, proregată până la 2 mai. La acea dată însă, M. Kogălniceanu anunţa dizolvarea Adunării elective, înfăptuind lovitura de stat[69].

în proclamaţia către ţară, Cuza explica actul anticonstituţional prin faptul că o „oligarhie tulburătoare" [70] — cum erau numiţi deputaţii — împiedica guvernarea. Caracterizarea definea o clasă politică alcătuită de legea electorală convenţională, plasată pe poziţiile apărării intereselor marii proprietăţi, blocând prin preponderenţă numerică orice încercare de deschidere democratică, dar mai cu seamă reformarea sistemului de proprietate şi al relaţiilor agrare.

4. festituţionalizarea domniei personale

Statutul — noul act constituţional introdus de Cuza cu acordul Porţii şi al puterilor garante, după lovitura de stat — menţinea principiul separării puterilor statului, dar prevedea modificări esenţiale în conceperea şi organizarea legislativului. Era menţinută o Adunare legislativă alcătuită din 160 de deputaţi, cu un preşedinte numit de domn dintre deputaţi şi cu un Regulament de funcţionare dat de guvern. Vicepreşedinţii, secretarii şi chestorii erau însă aleşi. Aceluiaşi organism i se acorda dreptul de a dezbate şi sancţiona proiecte de legi trimise de domn şi susţinute de miniştri şi de membri ai Consiliului de Stat, inclusiv bugetul, care nu putea fi votat decât de acest corp. Durata unei legislaturi era de 7 ani, domnul având dreptul de a o convoca, a-i prelungi sesiunile, a o dizolva şi a-i respinge legile adoptate [71].

Cuza promova cel de-al doilea corp legiuitor, Senatul, numit şi Corp ponderator, punând astfel bazele sistemului bicameral[72]. Noul organism era alcătuit din membri de drept şi din persoane numite de domn; din prima categorie, în număr de 9, făceau parte cei doi mitropoliţi, episcopii eparhiilor, primul preşedinte al Curţii de Casaţie şi cel mai vechi dintre generalii în activitate. Un număr de 64 de senatori erau numiţi de domn dapâ următoarele criterii: jumătate dintre persoane care exercitaseră funcţii înalte sau care justificau un venit ? nual de 800 de galbeni, jumătate din membri ai consiliilor judeţene. Senatorii — în proporţie de jumătate — erau reînnoiţi la trei ani prin tragere la sorţi, cu dreptul celor retraşi de a fi reînvestiţi. Preşedintele de drept al Senatului era mitropolitul primat, ajutat de doi vicepreşedinţi, unul numit de domn şi altul ales [73].

Corpul ponderator efectuează un fel de cenzură, cu excepţia bugetului, sancţionând, amendând sau respingând legile adoptate de Adunarea legislativă, decizia finală fiind de competenţa domnitorului. îndeplinea, totodată, un control asupra constituţionalităţii legilor, — potrivit prevederilor Statutului — , substituind fosta Comisie Centrală si primind, în plus, petiţii pe care le discuta si sancţiona [74].

Un complement al celor două corpuri legiuitoare era Consiliul de Stat, al cărui preşedinte era însuşi domnitorul, cu un vicepreşedinte, doi secretari şi un secretar general, nouă membri şi nouă auditori. înfiinţat printr-o lege specială cu câteva luni înaintea loviturii de stat, intra în funcţiune la 2 iulie 1864. Misiunea lui era de a pregăti proiecte de legi expediate, apoi, forurilor legiuitoare.

Adunarea legislativă, singurul organism format în mod democratic, avea la bază o largă lege electorală [75]. Electoratul era divizat în două categorii: primari şi direcţi. Cei dintâi, care votau indirect, erau cetăţeni români în vârstă de cel puţin 25 de ani plătind un impozit anual de 48 de lei la sate, 80 de lei în comunele urbane cu o populaţie între 3 000 — 15 000 locuitori şi 110 lei în restul oraşelor. Aceleiaşi categorii aparţineau patentării până la a cincea clasă inclusiv. Prin prevederea de cens scăzut, viaţa politică se deschidea spre straturile de jos ale societăţii, inclusiv ţăranii. Potrivit noilor norme, 50 de alegători primari desemnau — pe faţă — un alegător direct, care dispunea de un venit minim anual de 100 de galbeni. Alegătorii direcţi plăteau un impozit minim de 4 galbeni, la un venit de 100, erau ştiutori de carte şi aveau 25 de ani împliniţi. Erau scutiţi de cens preoţii, institutorii, profesorii, doctorii, inginerii, avocaţii, arhitecţii şi pensionarii cu un venit anual de 3 000 de lei.

Alegătorii primari, care votau prin delegaţi, şi alegătorii direcţi formau o masă impunătoare de 570 690 cetăţeni ce desemnau 160 de deputaţi, câte unul la 25 000 de locuitori. Condiţia de a fi deputat erau cetăţenia, 30 de ani împliniţi şi un venit anual de 200 de galbeni. Dispensa se acorda foştilor înalţi funcţionari ai statului, ofiţerilor suPeriori în retragere, profesorilor şi liber-profesioniştilor. Se organizau două colegii teritoriale, primului aparţinând oraşele şi celui de-al doilea, judeţele, numărul deputaţilor distribuindu-se şi potrivit ponderii demografice, cu precădere în oraşe ca Bucureşti şi Iaşi. Reparti-

zaţi pe colegii, 94 de deputaţi aparţineau oraşelor şi 66, judeţelor [70]. Oraşul mai luminat domina satul mai înapoiat.

Privit prin prisma Statutului, regimul politic conceput de Cuza Vodă apare ca o îmbinare a democraţiei cu domnia personală; Formal, urmăreşte spargerea monopolului politic deţinut de marea proprietate, prin larga deschidere spre categorii diferite ale populaţiei de la oraşe şi sate. Dar, prin măsuri restrictive, Adunarea electivă era înlănţuită de voinţa exclusivă a domnitorului, care îi absorbea cele mai însemnate prerogative: de la iniţiativa legislativă exclusivă şi obligaţia deputaţilor de a depune jurământ nu numai faţă de Constituţie, ci şi faţă de domn până la legiferarea prin decrete [77]. Deputaţii — potrivit Stdtutului — erau lipsiţi de dreptul de interpelare şi de a pretinde responsabilitatea guvernului, inclusiv punerea lui sub acuzare. Se desfiinţa votul secret, menţinut doar în chestiuni personale [78].

Libertatea şi egalitatea acordate în mod condiţionat conduceau, în ultimă instanţă, la concentrarea puterii într-un singur punct, domnitorul. Acesta instaurase o guvernare care urmărea să înlăture „opoziţia privilegiaţilor", chemând la conducerea efectivă elemente pregătite şi devotate, pe fondul aducerii maselor populare în Adunarea electivă, dar limitate în a se exprima politic. în consecinţă, sistemul Dolitic introdus de Cuza Vodă nu este unul „de absolutism, de dictatură, de tiranie" [79], ci o democraţie formală care acoperea domnia personală a „cezarismului" [80], cum bine a fost numită în epocă. Sub acest raport, Cuza Vodă se inspirase din modelul francez al lui Napoleon al III -lea [81].

Pentru a da viaţă noilor instituţii, Cuza Vodă s-a folosit de plebiscit. Dar pentru a îngrădi posibilitatea de agitare a opiniei publice de către opoziţia liberal-conservatoare, la 4/16 mai 1864 publica un decret de revizuire restrictivă a legii presei din 1 aprilie 1862 prin care se înlocuise regimul autorizaţiei prealabile pentru ziarele politice cu cel al unei declaraţii către Ministerul de Interne. Prin decret, presa era pusă sub regimul ordonanţei din 4 februarie 1859, care specifica instituţiile şi persoanele ce nu puteau fi atacate: domnitorul, religia, proprietatea, suveranii străini şi reprezentanţii lor, Camera etc. Se mai introducea restricţia de obţinere a unei autorizaţii pentru editarea unui

ziar, ea putând fi refuzată dacă solicitantul nu prezenta garanţii „destoinice". Dacă ordonanţa era încălcată, după două avertismente, orice ziar putea fi suspendat. Este ceea ce a condus la desfiinţarea întregii prese opoziţioniste [82].

Plasată în acel context, organizarea plebiscitului era menită să legitimeze lovitura de stat şi să consacre prin vot popular aşezământul constituţional: Statutul dezvoltător şi proiectul de lege electorală [83]. Rezultatul consultării — înaintat domnitorului la 21 mai — era următorul: 682 621 voturi pentru, 1 307 contra şi 70 220 abţineri[84].

Legitimându-şi noile instituţii, Cuza Vodă nu se grăbea să alcătuiască Corpurile legiuitoare, uzând între timp de prerogativa lui de a legifera prin decrete. în august 1864 dădea o soluţionare chestiunii agrare care dezbinase societatea. Ea adusese pretextul loviturii de stat şi instaurarea regimului personal. Cea mai mare reformă socială din epoca Unirii este legată astfel de numele unor persoane: Cuza şi Kogălniceanu, fără a fi primit sancţiunea puterii legislative.

Noile corpuri legiuitoare se organizau începând cu noiembrie 1864. Domnitorul numea, mai întâi, senatorii. Pentru Adunarea electivă, sub conducerea lui M. Kogălniceanu, erau organizate alegeri. Noutatea acestora, în afară de faptul că sporise considerabil masa electoratului, consta în intervenţia oficială a guvernului în campania electorală prin susţinerea candidaţilor lui. Drept urmare, numai aceştia se bucurau de mijloace pentru desfăşurarea propagandei, miniştrii implicându-se direct prin intermediul prefecţilor. în instrucţiunile trimise de Kogălniceanu se cerea trecerea pe liste a unor reprezentanţi ai ţărănimii, dar şi „blocarea" fostei clase politice, cu deosebire însă a liberalilor radicali[85]. Misiunea guvernului în impunerea candidaturilor oficiale avea succes şi pentru faptul că opoziţia liberal-conservatoare se abţinuse de la alegeri, ca o formă de protest împotriva instituţiilor domniei personale.

Deschisă la 6 decembrie 1864, Adunarea electivă avea o configuraţie cu totul nouă. Pentru prima oară, din sânul ei fusese măturată opoziţia liberală şi conservatoare, oameni politici care apăraseră corpul legiuitor de ingerinţele puterii executive. Printre noii aleşi se aflau 16 ţărani, unii remarcaţi pe timpul Divanurilor ad hoc. Era o infuzie de elemente noi, dar dintre acestea multe neexperimentate şi

lipsite de cultură politică. Se treziseră în acea situaţie nu ca în alte state prin „revoluţii" populare, ci din nevoia lui Cuza de a întări prin ele „puterea ocârmuirei" [86]. Numind pe A. Em. Florescu preşedinte al Camerei, — funcţie refuzată de C. Negri, care a preferat pe aceea de diplomat la Constantinopol —, Cuza Vodă subordona total acel corp legiuitor. Un apropiat al domnitorului, I. Em. Florescu, era vicepreşedinte la Senat [87].

Alcătuită majoritar din oameni modeşti, fără veleităţi şi experienţă politică, Adunarea electivă era manevrată de guvern şi pusă să joace diverse roluri. Când în mijlocul ei apăreau individualităţi ca CD. Aricescu [8,8] sau Const. Boerescu, de pildă, care încercau să comenteze unele decizii ale puterii executive, miniştrii, inclusiv Kogălniceanu, replicau cu duritate. Cu intoleranţă fusese tratat — în ianuarie 1865—chiar unchiul domnitorului, Gr. Cuza, pentru că ceruse explicaţii privitoare la unele misiuni ale miniştrilor N. Kretzulescu şi L.Steege [89]. Comportamentul intolerant al lui Kogălniceanu apăruse datorită veleităţii Adunării de a-şi atribui un rol de control asupra guvernului, funcţie nedeţinută legal.

Postura.de birou de înregistrare devenea greu acceptabilă pentru tot mai mulţi aleşi guvernamentali. în sesiunea 1865/66 apare o minoritate opoziţionistă care protestează împotriva prevederilor regulamentare. Ea pretinde dreptul de a se degaja de sub autoritatea sufocantă a puterii executive. Dat fiind faptul că regimul personal se eroda chiar din interior, la 5 decembrie 1865, în Mesajul de deschidere, Cuza restituia corpului legiuitor câteva atribuţii intrinseci, printre care dreptul la interpelare a guvernului şi facultatea de a trimite miniştrii în judecată, deşi condiţionată de numeroase îngrădiri. Cuza, totuşi, ţinea să controleze strict Adunarea, eliminând —la 14 decembrie 1865 — din funcţia de preşedinte pe M.C. Epureanu pentru o poziţie critică [90].

Cert este faptul că, limitată prin atribuţii, Adunarea legislativă n-a avut nici un roj în viaţa politică. Ea a fost concepută şi menţinută ca „un organ decorativ, destinat să întreţină iluzia unei vieţi coriştituţionale" [91], „un birou de înregistrare"[92] a iniţiativelor ministeriale, cărora le dădea o aparenţă de legalitate.

Om politic cu idei liberale care şi-a asumat o mare răspundere într-un moment hotărâtor al renaşterii noastre naţionale, după înfăptuirea reformelor, Cuza Vodă devenea un om izolat, cu toată puterea organizată în jurul propriei persoane. El, îşi alienase cu deosebire cea mai mare parte a clasei politice, cea care, prin concepţiile şi acţiunile ei, jucase roluri importante. Repudiase o asemenea colaborare, atât din motive obiective, cât şi din considerente personale. Prin răspundere faţă de destinele naţiunii sale, — în qalitate de şef al statului — , dar şi prin concepţii şi temperament, s-a dovedit un moderat. Modernizarea şi dezvoltarea Principatelor Unite, atât din perspectiva necesităţilor imperioase, cât şi prin prisma ideologiei lui social-politice, l-au pus în faţa unor decizii hotărâtoare greu de adoptat. Căci,între el şi corpul legiuitor dominat de conservatori exista o contradicţie antagonică încă din primele momente ale regimului convenţional. Adversar al conservatorismului cu tentă boierească, el a respins deopotrivă radicalismul lui Ion C. Brătianu şi CA. Rosetti, aceştia din urmă fiind cu atât mai periculoşi, cu cât dispuneau de o relativ largă bază socială. Ca atare, erau socotiţi încă revoluţionari periculoşi, distanţându-se de ei treptat. Obligat şi de configuraţia totdeauna preponderent conservatoare a Adunării elective, Cuza a contrapus acelor majorităţi guverne de nuanţă liberal-moderată, încercând să adâncească diviziunea între dreapta şi stânga şi să guverneze deasupra partidelor politice. Şi-a netezit astfel calea unei domnii personale prin ralierea în jurul lui a unor elemente de convingeri similare, a unui fel de „partid", cu o anumită influenţă parlamentară.

Dar, prin acea atitudine de alienare a radicalilor şi a unor elemente moderate adepte ale guvernării parlamentare, în loc de a adânci contradicţia dintre radicali şi ultraconservatori, i-a constrâns la un fel de armistiţiu pentru combaterea împreună a unui adversar comun. Căci domnitorul deplasase interesul grupărilor politice dinspre sfera socială spre aceea instituţională. Prăpastia dintre conservatori şi liberali radicali fusese astfel estompată treptat. în prim-plan a reapărut ideea apărării regimului constituţional încălcat de Cuza. Conservatorii, moderaţii şi radicalii — cu excepţia grupurilor care i s-au

alăturat — constatau că aveau un bun comun de apărat, anume sistemul de guvernare prin separaţia puterilor publice [93].

Originea alianţei liberal-conservatoare, numită în epocă „monstruoasă" pentru că era antinomică, poate fi plasată chiar la 24 ianuarie 1859, când —după momente grave de încleştare — conservatorii şi radicalii au ajuns la formula dublei alegeri. Sub Cuza însă, precedente ale unei acţiuni comune ale dreptei şi stângii apar în Muntenia — în aprilie 1860 şi un an mai târziu — când erau răsturnate de o „monstruoasă" alianţă guvernele Ion Ghica şi M.C. Epureanu, ambele impuse Adunării elective prin voinţa domnului. Un moment decisiv a fost şedinţa Adunării din 22 ianuarie 1863, când, prin amedamentul An. Panu la proiectul de Adresă întocmit de o comisie parlamentară, conservatorii şi radicalii atacau pe Cuza pentru încălcările constituţionale: dizolvarea adunărilor, ingerinţele în alegeri etc. Erau 32 de semnatari, ca CA. Rosetti, Ion C. Brătianu, Şt. Golescu, G.B. Ştirbei, Gr. Bibescu Basarab-Brâncoveanu, Gr.M. Sturdza, Dim. Ghica, Ap. Arsachi, C.N. Brăiloiu, L. Catargiu etc. La 18 februarie, coaliţia liberal-conservatoare dădea un vot de blam atât lui N. Kretzulescu, cât şi, indirect, domnitorului, ambele instanţe fiind acuzate de ilegalităţi [9i].

Apropierea dintre liberali şi conservatori se pecetluia după 2 mai 1864, când, prin lovitura de stat, Cuza introducea domnia personală. în acel climat, pentru ambele tendinţe politice era adusă în prim-plan necesitatea unei acţiuni nemijlocite pentru o alternativă de guvernare constituţională, având drept garant, de data aceasta, un principe străin. Era o revendicare a Adunărilor *ad hoc,* contrapusă deseori de conservatori lui Cuza încă din 1859, chiar într-un proiect de Constituţie elaborat la Focşani, dar mult timp respins de liberali [95]. Dar, din momentul loviturii de stat şi al instituirii domniei personale, retranşându-se într-o activitate conspirativă şi deschizându-se spre legături cu puterile garante, pe fondul unei domnii erodate — după înfăptuirea reformelor — de camarilă, stagnare, criză financiară şi corupţie, opoziţia liberal-conservatoare — ai cărei exponenţi erau Ion C. Brătianu, CA. Rosetti, Ion Ghica şi Lascăr Catargiu — acţionează concertat şi coordonat în vederea atingerii scopului propus.

în consecinţă, după ce răsturnau pe Cuza, în noaptea de 11/12 februarie 1866 printr-o lovitură de palat realizată cu complicitatea unor comandanţi militari, adversarii regimului personal creau o vacanţă a Tronului, rezolvată cu mari dificultăţi externe tocmai la 10 mai 1866 prin aducerea unui principe străin [96].

JVOTE

1 *Acte şi documente relative la istoria renascerei României,* VII, Bucureşti, 1892, p. 308.
2 *Ibidetn.*
3 *Ibidem,* p. 309.
4 *Ibidem,* p. 310.
5 *Ibidem, p.* 316.
6 *Ibidem, p.* 313.
7 *Ibidem, p.* 315—316.
s „Analele statistice pentru cunoaşterea părţii muntene din România", IV, 1863. nr. 13—16, trim. I—IV, p. 153.
9 „Protocoalele Comisiei Centrale a Principatelor Unite", sesiunea III, 1860—1861, protocolul 6, 8 iunie 1861, p. ,5.
10 Al. Lapedatu, *Viaţa politică internă,* în *Alexandru Ioan Cuza.* 1859—1866, Patru conferinţe istorice, Bucureşti, 1932, p. 5.
11 *Acte şi documente,* VII, p. 311.
12 *Ibidem,* p. 312.
13 *Ibidem,* p. 308.
14 *Ibidem,* p. 312.
15 I. Vântu, G.G. Florescu, *Unirea Principatelor în lumina actelor fundamen tale şi constituţionale,* Bucureşti, 1965, p. 221—224.
16 Apostol Stan, *Grupări şi curente politice în România între Unire şi Inde pendenţă,* Bucureşti, 1979, p. 124—125.
17 ,,Conservatorul progresist", I, 1860, nr. 3, p. 10.
18 *Ibidem,* p. 11.
19 ,,Românul", III, 1859, nr. 64, p. 253.
20 Ap. Stan, *op. cit.,* p. 126.
Istoria Parlamentului şi a vieţii parlamentare din România până la 1918, Bucureşti, 1983, p. 125.
I. C.Filitti, *Un proiect de Constituţie inedit al lui Cuza Vodă de la 1863,* Cluj, 1929, p. 372.

[23] *Ibidem,* p. 371—373.
[24] *Istoria Parlamentului,* p. 103, 110—111, 113.
[25] „Reforma", 24 ianuarie 1862.
[28] „Analele economice", I, 1860, nr. 2, p. 46.
[27] „Analele statistice", II, 1861, nr. 5—8, tr. I—IV, p. 26, 33.
[28] Ap. Stan, *op. cit.,* p. 130—132.
[29] „Românul", IV, 1860, nr. 312—313, p. 955.
[30] Ap. Stan, *op. cit.,* p. 134—137.
[31] *Istoria Parlamentului,* p. 121—123.
[32] I. C. Filitti, *op. cit.,* p. 375—376.
[33] *Istoria Parlamentului,* p. 124.
[34] „Românul," III, 1859, nr. 99, p. 378.
[35] „Reforma", III, 1861, nr. 46, p. 184.
[36] Biblioteca Academiei Române (în continuare: **B.A.R.), Arh. N. Kretzu-**lescu, I, ms. 53. :
[37] Ap. Stan, *op. cit.,* p. 55—58.
[36] „Românul", V. 1861, nr. 163—164, p. 518.

\
[39] Ap. Stan, *op. cit.,* p. 60.
[40] *Biografia domnului Alex. Christofi,* Craiova, 1896, p. 34.
[41] V. Slăvescu, *Scrisori inedite ale lui Barbu Catargiu, ianuarie—**octombrit** 1861,* Bucureşti, 1942, p. 12.
[42] Ap. Stan, *op. cit.,* p. 62—67.
[43] *Ibidem,* p. 73.
[44] *Ibidem,* p. 74—78.
[45] *Ibidem,* p. 79—93.
[48] *Mesagii şi proclamaţii ale lui Cuza Vodă,* **Vălenii de Munte, 1910, p. 18.**
[47] *Ibidem,* p. 16—17.
[48] *Istoria Parlamentului,* p. 109—110.
[49] *Mesagii şi proclamaţii ale lui Cuza Vodă,* p. 41.
[50] *Ibidem,* p. 43—44.
[51] *Istoria Parlamentului,* p. 144.
[52] A. D. Xenopol, *Domnia lui Cuza Vodă,* II, 1903, p. 16—24.
[53] *Istoria Parlamentului,* p. 113—114.
[54] Dan Berindei, *Guvernele lui Al. I. Cuza (1859—1866),* în „Revista Arhi velor", serie nouă, II, 1959, nr. 1, p. 147—163.
[55] T. Drăganu,*începuturile şi dezvoltarea regimului parlamentar în România până la 1916,* Cluj, 1991, p. 107.
[58] *Ibidem,* p. 136—137.
[5'] *Istoria Parlamentului,* p. 104—105; T. Drăganu, *op. cit.,* p. 135. [55]
Istoria Parlamentului, p. 111.
[59] An. fordache, *Originile conservatorismului politic din România şi rezistenţa sa contra procesului de democratizare, 1821*—i&¥2,Bucureşti, 1987, p.23i,
[60] *Mesagii şi proclamaţii ale lui Cuza Vodă,* p. 28—29.

L

7 *Istoria Parlamentului,* p. 112. T.
7 Drâganu, *op. cit.,* p. 146—149.
Ibidem, p. 108—109. *Ibidem, p.*
7 138—139. *Ibidem,* p. 110, 129—
8 130. *Istoria Parlamentului,* p.
131. *Ibidem,* p. 115, 131—132. T.
7 Drăganu, *op. cit.,* p. 130—131.
9 *Istoria Parlamentului,* p. 133—
135.
8 „Monitorul Oficial" (în continuare : ,,M.O."),nr- 99, 4 mai 1864, p.
0 455. *Istoria Parlamentului,* p. 137.
Vasile Kogălniceanu, *Acte relative la 2 mai 1864,* Bucureşti,
8 1894, p. 72—76.
1 *Istoria Parlamentului,* p.
137. *Ibidem,* p. 138—
8 139.
2 Radu Coroamî, *Problema legii electorale în dezbaterea Comisiei*
8 *Centrale de la Focşani,* în „Cercetări Istorice," I, Bucureşti, 1979, p.
3 89. „M.O.", nr. 146, 3 iulie 1864, p. 664—666. Vasile
8 Kogălniceanu, *op. cit.,* p. 72—76. *Istoria Parlamentului,* p. 139.
4 Andrei Rădulescu, *Organizarea statului,* în *Alexandru Io an Cuza,*
8 Bucureşti, 1932, p. 82, 92.
5 P. P. Carp, *Discursuri, 1868—1888,* I, Bucureşti, 1907, p. 26—27. C.
8 C. Giurescu, *Viaţa şi opera lui Cuza Vodă,* ed. Ii-a, Bucureşti,
6 1970, p. 315—317.
8 T. Drăganu, *op. cit.,* p. 167—168.
7 Vasile Kogălniceanu, *op. cit.,* p. 3—
8 16. „M.O.", nr. 113, 20 mai 1864, p.
8 519. C. C. Giurescu, *op. cit., p.* 315
8 —316.
9 A. D. Xenopol, *Domnia lui Cuza Vodă,* II, Iaşi, 1903,
9 p. 8. *Istoria Parlamentului, p.* 141—142. *Ibidem, p.*
0 142—143. T. Drăganu, *op. cit., p.* 168—170. *Istoria*
9 *Parlamentului, p.* 146.
1 P. P. Negulescu, *Partidele politice,* Bucureşti, 1926, p.
9 234. A. D. Xenopol, *op. cit.,* II, p. 8. Ap. Stan, *op.*
2 *cit., p.* 158—168. *Istoria Parlamentului, p.* 129—131.
9 Ap. Stan, *op. cit.,* p. 167—174.
3 Gr. Chiriţă, *România în 1866. Coordonate ale politicii interne*
8 *şiinterna-ţionale,* în „Revista de Istorie", tom. 31, 1978, nr. 12.
4
9
5
9
6

CAPITOLUL II

Organizarea sistemului politic al monarhiei constituţionale

1. Constituţia din 1866 în martie-aprilie 1866 —după dizolvarea corpurilor legiuitoare alcătuite de Cuza — se desfăşura campania electorală destinată alcătuiri unei Constituante. Structura şi componenţa acesteia au avut la bază legea electorală a Statutului. Aleasă între 9 şi 14 aprilie, noua adunare avea o compoziţie politică neomogenă, în sânul ei coexistând reprezentanţi ai liberalilor şi conservatorilor de diferite nuanţe. Erau însă excluşi „cuziştii", în frunte cu M. Kogălniceanu, oamenii politici care contribuiseră la lovitura de stat a domnitorului Unirii.

în campania electorală survenise o luptă acerbă între diferite tendinţe politice pentru ocuparea unei poziţii cât mai puternice în Constituantă. Deşi se formase un comitet electoral central şi, prin negocieri, se convenise ca reprezentarea conservatorilor şi liberalilor să fie egală, s-au ivit confruntări încrâncenate, prin încercarea de a se limita influenţa radicalilor. Succesul, în final, a fost de partea conservatorilor şi moderaţilor, aceste orientări politice dominând numericeşte. Conservatorii şi-au putut asigura o majoritate prin faptul că rândurile liberale erau neomogene. Radicalii munteni erau neagreaţi, mai cu seamă, de liberalii moldoveni, care se simţeau mai apropiaţi de conservatori[x].

Pusă sub preşedinţia lui Manolache Costache Epureanu, un moderat sub Cuza, iar acum trecut pe poziţii conservatoare, Constituanta îşi începea activitatea la 28 aprilie [2]. După efectuarea plebiscitului în favoarea alegerii lui Carol de Hohenzollern ca domn al României, analizându-i rezultatele, la 1 mai, Constituanta, prin vot no-

minai, cu excepţia câtorva abţineri, printre care N. lonescu [3], proclama pe alesul poporului ca domn al României. Obţinuse 685 969 voturi pentru, 124 837 abţineri şi 224 contra[4].

Misiunea Adunării consta în elaborarea unei legi fundamentale prin care să se pună bazele unui regim politic concordant cu imperativele epocii, dar şi cu aspiraţiile oamenilor politici divizaţi atunci în cele două tabere: liberali şi conservatori. Pentru facilitarea unor asemenea decizii, Locotenenta domnească alcătuită din N. Golescu, L. Catargiu şi N. Haralambie, printr-o adresă contrasemnată de Ion Ghica, şeful guvernului, la 1 mai, punea Ia dispoziţia deputaţilor un proiect de Constituţie. La 13 mai, i se anexa acestuia o schiţă de lege electorală. Ambele documente — aduse în dezbaterea deputaţilor — nu veneau pe un teren gol, ci reluau încercări şi elaborări parţiale sau totale, survenite începând din 1859 până în acel moment, sub acest raport fiind deopotrivă valorificate proiectele elaborate de Comisia Centrală şi de Consiliul de Stat.

Proiectul de Constituţie conceput de către guvernul Ion Ghica preconiza un sistem legislativ unicameral desemnat prin împărţirea electoratului în trei colegii: două urbane şi unul rural. Dreptul de vot direct şi secret era atribuit tuturor românilor începând cu vârsta de 21 de ani, cu condiţia de a plăti un impozit direct către stat. Şefului statului i se acorda un drept de veto suspensiv, în sensul că, în divergenţă cu Adunarea, după dizolvarea şi recompunerea ei pe bază de noi alegeri, prevalentă devenea părerea noului organism[5].

Aristide Pascal, raportorul Comitetului de delegaţi ai secţiunilor pentru cercetarea proiectului, la 16 iunie, preciza că în acel moment, pentru prima oară, printr-o creaţie proprie, românii aveau ocazia de a elimina aşezămintele oferite şi impuse de străini, care nu erau concordante decât parţial cu necesităţile şi aspiraţiile lor [6]. Afirmaţia viza, în primul rând, Regulamentele organice, prin care Rusia ţaristă paralizase viaţa politică internă şi-şi consolidase dominaţia printr-un protectorat stânjenitor. Dar tot aceeaşi afirmaţie privea Convenţia de la Paris din 7/19 august 1858, Actul fundamental al Principatelor Unite dat de puterile garante, prin care, deşi se excludea protectoratul rusesc, se puneau restricţii în exercitarea unei autentice suveranităţi statale. Chiar Statutul lui Cuza, Actul dezvoltător sub raport

instituţional al Convenţiei amintite, era blamabil pentru că, deşi emanaţie domnească, pentru consacrarea lui avusese nevoie de aprobarea prealabilă a Porţii, fusese deci, în ultimă instanţă, o lege fundamentală care menajase suzeranitatea otomană. Constituanta din 1866 era decisă să rupă total cu asemenea precedente, excluzând orice amestec străin în definirea legii fundamentale a României.

Legiuitorii din 1866 afirmau necesitatea unei Constituţii prin care să se asigure nu numai o bază pentru guvernare, ci şi o largă deschidere către viitor. Ca atare, sub raportul concepţiei generale, Constituţia trebuia să privească nu atât spre trecut, prin inserarea unei colecţii de „bariere" împotriva unor forme ale acestuia, cât mai ales să introducă un regim liberal şi egalitar, garantându-se naţiunii libertăţile publice de care se bucurau popoarele cele mai evoluate ale Euro-' pei civilizate. Sub acest raport, o bună parte a legiuitorilor din 1866 sunt oameni politici formaţi şi educaţi în spiritul ideilor Revoluţiei Franceze, difuzate în societatea românească în mai multe etape şi prin diferite mijloace. Sursele doctrinei liberale şi democrata de care erau animaţi apar nu numai în formulările constituţionale, ci şi în argumentarea numeroaselor discuţii asupra proiectului. Experienţa constituţională a Franţei, mai ales modul în care fuseseră transpuse unele principii "privind libertăţile publice şi drepturile omului, era evocată prioritar de deputaţi ca N. Ionescu, A. Pascal, G. Mârzescu, I. Strat etc, cu scopul apărării unor asemenea idei regăsite în legea fundamentală românească. Nu se făcea abstracţie nici de experienţa britanică, luată ca model, cu precădere, de N. Ionescu, care socotea pe englezi „magistrii noştri în regim constituţional" [7]. Publicişti şi oameni politici aparţinând şcolilor liberale din Europa occidentală, inclusiv din S.U.A., printre care Royer Collard, Benjamin Constant, Guizot, Tocqueville, John Stuart Mill, Adams, Livingstone etc, precum şi teoreticieni ai antichităţii în domeniul politologiei, ca Socrate, Platon, Aristotel, Polibiu şi Tacit erau readuşi în atenţia Constituantei [8], atestând, pe de o parte, larga şi profunda cultură politică a unora dintre deputaţi, iar pe de alta, preocuparea de a oferi legiuitorilor români de la 1866 surse de inspiraţie dintre cele mai redutabile.

Sub raportul formulărilor constituţionale propriu-zise, legiuitorii dinTS66 găsesc în Constituţia belgiană din 1831 modelul de ur-

cel mai adecvat. Ideologia revoluţionară franceză de la 1789, trecută prin filtrul reformismului constituţional belgian — al cărui model de-organizare statală şi de conducere pe planul relaţiilor externe era agreat — este, în ultimă instanţă, sursa constituţională prevalentă. Tocmai pentru că a văzut în Constituţia belgiană din 1831 o întruchipare a celor mai largi aspiraţii de libertate şi democraţie, la 1859, Comisia Centrală de la Focşani a luat-o drept model pentru elaborarea unui proiect românesc. Pe o asemenea bază, în 1866, Consiliul de Stat a elaborat proiectul impus de necesităţile noului regim. Este însă demn de menţionat că modelul belgian a devenit drept bază de' inspiraţie, iar nu o sursă reprodusă fără discernământ şi farâ" cdnfîri-~genţâ~cu realităţile naţionale. Gândirea politică românească, în materie de izvoare constituţionale, era familiarizată cu diferite surse încă din epoca revoluţiei de la 1848, încât momentul 1866 venea pe un teren nu numai de confruntare, dar şi de sedimentare a ideologiei politice. Modelele de guvernare a celor mai evoluate politic state din lume erau cunoscute de către o parte a legiuitorilor din 1866, nu numai în general, ci şi prin modul de acţiune a mecanismului constituţional [9].

Proiectul de Constituţie adus în dezbaterea Adunării oferea naţiunii un şir întreg de drepturi şi libertăţi prin care erau şterse deosebirile de clasă, iar societatea era emancipată de sub autoritatea unor instituţii aflate în slujba puterii executive. în consecinţă, se preconiza egalitatea tuturor românilor în faţa legii, a dărilor, a conscripţiei şi a şanselor de ocupare a funcţiilor publice. Privilegiile, scutirile şi monopolurile de clasă erau abolite. Proprietatea de orice natură devenea inviolabilă. Libertăţile individuale erau consolidate prin prevederea potrivit căreia nimeni nu putea fi urmărit, poprit şi arestat decât în cazuri prevăzute de lege, precum şi după forme prescrise de ea. Cu excepţia de „vină veghiată", nimeni nu putea fi poprit sau arestat decât în puterea unui mandat judecătoresc motivat, acesta trebuind a fi comunicat în momentul arestării sau cel mult după 24 ore de la reţinere. In acest context, domiciliul devenea inviolabil. Proiectul înscria dreptul românilor de a se aduna paşnic, fără arme şi fără o prealabilă autorizaţie. Reuniunile în loc deschis făceau însă derogare, fiind supuse legilor poliţieneşti. Se mai afirma dreptul la asociere, fără

vreo măsură prealabilă. întregului învăţământ public i **se garanta** o libertate deplină[10].

Un loc special în proiectul de Constituţie adus în atenţia Adunării îl reprezenta presa. Stipulându-se libertatea acesteia, se preciza că nu erau permise nici cenzura, nici o altă măsură preventivă pentru apariţia, vânzarea sau distribuirea oricărei publicaţii. întemeierea de ziare nu necesita o autorizaţie specială, iar ziariştii, scriitorii, editorii, tipografii şi litografii nu puteau fi impuşi la cauţiune. Presa nu cădea niciodată sub un regim de avertismente. Nici un ziar sau publicaţie nu puteau fi suspendate sau suprimate. Delictele rezultate din exercitarea libertăţii presei erau pedepsite potrivit Codului penal. Răspunderea pentru scrieri aparţinea autorului, iar în lipsa acestuia, gerantului sau editorului. Orice ziar trebuia să aibă ,,un gerant responsabil care să se bucure de drepturile civile". Dar numai românii puteau îndeplini o asemenea funcţie [11].

Prin acele prevederi se dovedea preocuparea guvernului Ion Ghica de a descătuşa societatea românească sub raportul drepturilor civile şi politice de orice îngrădire, promovând larg liberalismul şi egalitarismul împotriva autoritarismului sau — mai grav — unui eventual despotism guvernamental.

Adus mai întâi în dezbaterea Comitetului de delegaţi, proiectul de Constituţie guvernamental, cu prevederi atât de largi privind drepturile şi libertăţile individului, a stârnit controverse aprinse. S-a cristalizat astfel o majoritate alcătuită din C. Grădişteanu, Callimachi-Catargi, N. Racoviţă şi A. Pascal, care se deosebea de minoritatea compusă din N. Ionescu, Pană Buescu şi Al. Sihleanu [12]. Primii propun serioase amendamente restrictive la proiectul guvernamental de Constituţie, în timp ce ceilalţi încercau să-1 păstreze cât mai nealterat.

Una din discuţiile stârnite atât în Comitetul delegaţilor, cât şi în plenul Adunării se referea la forma de consacrare a unor drepturi şi libertăţi publice, considerate inalienabile fiinţei umane. P. Cernătescu, de pildă, afirma necesitatea utilizării experienţei engleze în privinţa drepturilor omului, socotind că Marea Britanie îşi datora înflorirea modului exemplar cum acestea fuseseră garantate. în atenţie era adusă şi experienţa S.U.A., a doua ţară din lume unde fuseseră

explicit formulate şi înscrise în Constituţie drepturile omuluî. Nu fusese_ omisă nici Franţa, socotindu-se că prin Marea Revoluţie din 1789 se vădise aceeaşi preocupare de a proclama şi garanta libertăţile fundamentale ale omului[13]. în temeiul acelor experienţe pilduitoare, legislatorii din Constituantă afirmau necesitatea de a nu se ezita, afir-niându-se categoric şi prioritar prin Constituţie drepturile esenţiale ale omului, fără nici o îngrădire.

Printre cei mai ardenţi apărători ai unor asemenea idei era N. uu. Ionescu. Susţinea ca libertăţile de exprimare a opiniei prin presă, de reuniune şi consultare, precum şi de judecare prin juraţi să fie considerate drepturi inalienabile şi imprescriptibile". Mai precaut, G. Mârzescu socotea că în Constituţie nu puteau figura asemenea formulări absolute, întrucât se excludeau eventuale măsuri restrictive împotriva acelora care încercau să mărginească tocmai acele drepturi fundamentale[15]. în acelaşi sens se exprima şi Pascal, care, invocând pe Justinian şi pe Condorcet, dorea introducerea unor limite pentru facilitarea anumitor măsuri împotriva abuzului. R. Ionescu, în schimb, inspirat de jurişti ai Restauraţiei, printre care Serres şi Royer Collard, demonstra că până şi aceştia recunoşteau că „libertatea sub toate manifestările ei e dreptul cel mai natural al omului" [16]. Cu atât mai demnă de interes era o asemenea părere, cu cât era formulată nu de demagogi şi revoluţionari, ci de liberali moderaţi care socoteau o nevoie absolută <le a asigura prin Constituţie libertatea omului ca un drept natural.

Pentru un legislator ca R. Ionescu, presa era unul din drepturile fundamentale şi naturale ale omului, afirmarea acestuia urmând a fi făcută prioritar. Printr-o formulare constituţională clară, să se arate fiecărui român că libertatea presei este un drept imprescriptibil care, sub nici o lege, nu poate fi răpit sau restrâns în exercitarea lui[17]. Căci — cum susţinea Ion Strat — presa cu autorizare sau avertis-mente îşi pierdea sensul[ls]. Ea trebuia deci admisă în Constituţie ca un drept al omului, spre a nu se îngădui vreodată o lege limitativă.

Proiectul de Constituţie, în temeiul confruntărilor dintre libera-lism şi conservatorism, în dezbaterile din plenul adunărilor suferea unele reformulări, dar nu de natură să-i afecteze esenţa democratică. Cu foarte mici deosebiri, Constituţia se identifica cu proiectul, pro-«lamând interdicţia privilegiilor, scutirilor şi monopolurilor de clasă

şi respingând'titlurile de nobleţe străine: principe, graf, baron etc. Decoraţiile străine puteau ii purtate doar cu acordul Domnului. Proprietatea de orice natură şi toate creanţele asupra statului erau sacre şi inviolabile. Exproprierea nu putea fi efectuată decât pentru cauză de utilitate purblică constatată în mod legal şi după o dreaptă şi prealabilă despăgubire. Cauză de utilitate publică însemnau comunicaţia şi salubritatea, precum şi lucrările de apărare a ţării. Prevederea menţionată era în favoarea moşierilor, cu toate că printr-un articol special se garanta, deopotrivă, proprietatea ţărănească dobândită prin legea rurală din 1864[19]. Tot prin Constituţie, excluzându-se deosebirile de clasă, se proclama Egalitatea înaintea legii, românii fiind datori să participe deopotrivă la dările şi sarcinile publice, beneficiind nediscrinainatoriu de acces la funcţii publice, civile şi militare. Domiciliul se declara inviolabil, el neputând fi vizitat decât în cazuri speciale prevăzute de lege. Se: proclama libertatea conştiinţei, învăţământului, presei şi reuniunilor [20]. Nimeni nu putea fi urmărit, poprit sau arestat, cu excepţia „vinei veghiate", decât în puterea unui mandat judecătoresc motivat,-comunicat în momentul arestării sau cel mai târziu în 24 de ore după reţinere [21]. Se mai prevedea inviolabilitatea secretului crisorilor şi al depeşelor telegrafice [22]. Se garanta libertatea de a colunica idei prin viu grai, prin scris şi prin presă. Fiecare persoană ispundea de abuzul acelor libertăţi în cazurile determinate de Codul ;nal. Sub acest raport, se promitea revizuirea şi completarea acesia, fără a se răstrânge âreptul în sine sau a se înfiinţa o lege excepţioilă. Delictele de presă erau trecute în seama juriului.

Se reproba categoric şi clar cenzura, interzicându-se orice altă isură preventivă pentru apariţia, vinderea şi distribuirea oricărei Wicaţii. Tipărirea ziarelor se efectua fără o autorizaţie prealabilă. se percepea cauţiune de la ziarişti, scriitori, editori, tipografi şi grafi. Presa nu va fi supusă sub regimul avertismentelor. Nici un sau publicaţie nu putea fi suspendat sau suprimat. Autorul răsdea de scrierile sale, iar în lipsa lui, gerantul sau editorul. Orice trebuia să aibă'un gerant responsabil care să se bucure de drepturi e şi politice.

Constituţia garanta libertatea învăţământului în limitele în care fecta bunele moravuri sau ordinea publică. Delictele erau repro-

bate numai prin legi. Şcoli primare se vor înfiinţa în toate comunele, statul prin instituţiile lui asigurând gratuitatea şi obligativitatea învăţământului primar [23]. Căci — după cum arăta A. Pascal — între drepturile democratice şi instrucţiunea publică era o legătură indisolubilă. Gratuitatea şi obligativitatea învăţământului primar erau „corolarul indispensabil al unei Constituţiuni liberale şi egalitare"[24].

Proclamându-se caracterul absolut al libertăţii conştiinţei, se garanta exercitarea tuturor cultelor. Se preciza însă că Religia ortodoxă a Răsăritului era dominantă în statul român. Biserica ortodoxă română era însă neatârnată de orice „chiriarhie străină", unitatea cu Biserica ecumenică a Răsăritului menţinându-se prin dogme. Afacerile spirituale, canonice şi disciplinare urmau a fi reglementate de o autoritate sinodală centrală, potrivit unei legi speciale, iar ierarhia superioară a bisericii — mitropoliţi şi episcopi — va fi desemnată potrivit unor norme speciale [25]. Reafirmând interzicerea pedepsei cu moartea [26], se garanta azil pentru orice refugiat politic [27].

2. Evreii

Una dintre disputele cele mai vii din Constituantă s-a referit la prevederea din proiect dacă religia constituia sau nu un criteriu la împământenire [2S], adică dacă străinii cu alte credinţe religioase puteau sau nu să devină cetăţeni, fiind înzestraţi cu obligaţii şi drepturi politice. Prevederea se referea precumpănitor la evrei, cărora, deschizându-li-se calea împământenirii, li se netezea ascensiunea spre funcţiile de comandă ale statului.

înscrierea unei asemenea dispoziţii în proiectul de Constituţie nu era întâmplătoare. în ultimele decenii, mai ales după constituirea statului naţional în 1859, România devenise o ţară de imigraţie pentru o bună parte a populaţiei evreieşti. Datorită unor legi speciale discriminatorii din unele state limitrofe, mai ales din Austria şi Rusia, mase întregi de evrei au găsit în Polonia şi România locuri sigure de azil. °acă în primul caz ponderea evreilor ajunsese la 1 800 000, în cel de-al doilea numărul lor crescuse până Ia 500 000 [29]. Ca atare, România vea de întâmpinat această masă a populaţiei evreieşti care reprezenta [1111] procent însemnat în ponderea ei demografică.

Cum se ajunsese la acea situaţie în faza importantă a restructurării regimului politic ? Făcând un scurt istoric al populaţiei evreieşti în România, Ion C. Brătianu arăta că sursele ei de propulsare fuseseră Rusia — datorită persecuţiilor religioase — şi Galiţia[30]. Din cele două direcţii afluiaseră şi continuau a fi propulsate contingente numeroase de evrei care umpleau nu numai Iaşii, ci până şi târgurile din munţii Moldovei[31]. Imigranţii aşezaţi în diferite locuri beneficiau de toleranţa populaţiei româneşti, lipsită de prejudecăţi confesionale, dar şi de o legislaţie economică laxă care nu făcea discriminare între români şi străini. în acest context, pe lângă un număr relativ mare de populaţie evreiască sărăcită, — ajunsă în România din cauza persecuţiilor religioase —, îşi găsiseră refugiul aici numeroşi evrei angajaţi în sferele activităţii comerciale şi financiare. Incapabili, în Galiţia, să concureze în afaceri de anvergură cu elemente mai înstărite, o parte dintre evreii de aici au descoperit în România — aflată în faza renaşterii ei nu numai politice, ci şi economice — o zonă excelentă a comerţului şi a speculaţiilor financiar-bancare. Condiţiile de afirmare în aceste domenii erau cu atât mai favorabile, cu cât în România, datorită vicisitudinilor istorice, lipsea o burghezie naţională. Elementele care îndeplineau o asemenea funcţie, cu deosebire în epoca revoluţiei xle la 1848 şi a Unirii din 1859, au fost evreii în Moldova şi grecii în Muntenia. Cu rare excepţii, românii vădeau predilecţie pentru ocuparea de funcţii publice şi administrative, iar atunci când făceau bani prin comerţ, în locul diversificării şi amplificării unor asemenea ocupaţii, le abandonau, interesaţi să pătrundă în rândul clasei boiereşti, să dobândească deci ranguri — înscrise în Arhondologie — sau să-şi cumpere moşii. Sectorul comercial şi financiar-bancar deosebit de fertil într-o epocă de reconstrucţie a unui stat din temelii devenise apanajul străinilor, cu precădere al evreilor[32]. în asemenea condiţii, — cum se susţinea în Constituantă — , breslele de comercianţi autohtoni, după „invazia" evreilor, fuseseră „stârpite" de o concurenţă căreia n-au putut să-i facă faţă[33].

Pe fondul existenţei în România a unei numeroase populaţii evreieşti ocupate preponderent în sfera comercial-financiară, în condiţiile fixării unor principii constituţionale prin care se tindea dărâmarea oricăror bariere politice, determinate de avere sau confesiona-

L

e, — identică în fapt cu naţionalitatea — , în ţară şi-a făcut loc o temere faţă de elementul străin în general. în acest sens, la 18 iunie, N. Voinov susţinea necesitatea de a se promova prioritar principii de consolidare a naţionalităţii, prin îngrădirea ideilor cosmopolite. Ideile liberale erau, fireşte, bune, dar ele n-au triumfat în Europa decât după ce s-a impus naţionalitatea. Pentru a asigura succesul acesteia, se propunea o protecţie constituţională împotriva infiltrării de ‚colonii" de străini înti-o ţară încă neconsolidată. Pericolul putea fi datorat, în cazul unei Constituţii neprotective, nu numai evreilor, ci şi germanilor, care şi-ar putea schimba direcţia de mişcare imigraţionistă, dinspre America spre ţărmul Dunării[34].

Poziţia liberală în dezbaterile Constituantei în raport cu străinii a stârnit în ţară intense preocupări. Ce se va întâmpla în cazul decretării egalităţii de drepturi politice, cu evreii îndeosebi? Prin puterea lor economică nu vor copleşi ei populaţia românească, infiltrându-se în organele conducătoare ale statului, alienându-se şi afectând natura acestora tocmai într-un moment în care se tindea spre consolidarea unei naţiuni atât de mult oprimate în trecut de străini ? Au apărut, prin urmare, mai ales în Moldova, unde comerţul şi industria erau apanajul evreilor, proteste hotărâte împotriva proiectului de Constituţie guvernamental, care, acordând împământenire oricărui străin, fără nici o discriminare, deschidea acces, prin avere, la funcţii politice, în acest sens, s-au redactat către Constituantă petiţii de protest, în oraşe, târguri şi chiar sate, survenind o mişcare prin care, se propunea interdicţie pentru evrei de a avea acces la viaţa politică [35]. Această mişcare protestatară antrenase nu numai categorii sociale direct interesate, ci şi o numeroasă „plebe rătăcită"[36].

Mişcarea protestatară a apărut şi în Bucureşti la 18 iunie[37], despre ea Ion C. Brătianu spunând că focaliza „toate intrigile, toate pasiunile" din ţară, scopul urmărit fiind amăgirea poporului. Guvernul era nevoit să vină în întâmpinarea unor asemenea nemulţumiri, declarând că nu intenţiona „a da ţara evreilor, nici a le da drepturi ᶜare să atingă, să jignească cât de puţin interesele românilor". O asemenea afirmaţie însemna, în ultimă instanţă, a retrage „articolul Privitor la evrei". Presiunea exercitată prin mişcarea din Moldova, dar şi prin demonstraţiile din Bucureşti îşi atinsese scopul.

Frământările social-politice sunt un blam la adresa membrilor Constituantei, acuzaţi de către o parte a opiniei publice de dezinteres faţă de marile imperative naţionale. Drept urmare, pe planul confruntărilor de idei, ele readuc în prim-plan statutul economic şi politic al evreilor din România. Deputatul Se. Voinescu — invocând o statistică a lui D.P. Marţian — semnala că în Moldova „mai toate proprietăţile erau ipotecate la evrei", încât peste *1* 800 000 de galbeni erau în buzunarele lor. Dacă se va acorda acestora dreptul la împământenire, în scurt timp moşiile ipotecate vor deveni apanajele lor[38]. Pericolul alienării caracterului statului naţional român părea şi mai clar conturat, prefigurând schimbări chiar în rândul proprietarilor de moşii. In acest caz, românii ar fi devenit „iloţii evreilor"[39]. Căci evreii, prin precedentele deja cunoscute, nu numai că nu aduceau capitaluri, dar nici nu le creau. Venind în România, ei n-au făcut decât „să strângă capitalurile din ţară şi să se facă stăpâni pe ele". Ca ministru de finanţe, Ion C. Brătianu anunţa că guvernul interzisese imigrarea unor proletari care, aducând mizeria, corupţia şi ignoranţa, ar complica situaţia socială a ţării. Admitea, în schimb, oameni ai ştiinţei şi economiei care să stimuleze agricultura şi comerţul[40].

Disputa în jurul admiterii evreilor la împământenire şi deci la funcţii publice dobândea forme acute ale controversei politice. în opinia publică existau voci care cereau excluderea evreilor de la orice drepturi de împământenire — printr-un articol constituţional — pen tru o lungă perioadă de timp, chiar pentru un secol. Erau însă şi păreri moderate, anume să se acorde drepturi unei bune părţi a evrei lor, restul populaţiei dobândindu-le treptat, când vor dovedi *ca.* au devenit români[41]. *în* acest sens, la 21 iunie, Pană Buescu susţinea că, dacă li se vor acorda prin Constituţie drepturi, imigraţia lor va deveni tiasivă. *în* acest chip, interesele ţării vor fi afectate profund, căci evreii iu se vor integra în comunitatea românească, ci vor căuta s-o specu- ;ze necontenit, s-o aservească sub raport economic, urmărind în omânia doar drepturi, dar nu şi obligaţii[42]. Să nu se alunge evreii n România, — cum răsunau unele voci disparate —, dar prin Con- tuţie să li se impună restricţii politice, dându-li-se toleranţă comer- il-financiară şi industrială. *m*

O parte dintre deputaţii moldoveni de orientare conservatoare încercau să concilieze pe plan constituţional interesele naţionale cu preocupare de a nu discrimina pe evrei. Ion Strat cerea drepturi pentru această etnie, pornind de la ideile generoase ale secolului, instalate în întreaga lume civilizată. M. C. Epureanu, preşedintele Constituantei, socotea că dacă evreii ar li expulzaţi, — cum solicitau unii naţionalişti extremişti —, aceştia fiind posesori de capitaluri, României j s-ar crea mari dificultăţi economice. Ghica-Comăneşti avertiza că nu trebuia înstrăinată capacitatea comercială şi industrială a acestei populaţii, care, în Moldova, contribuiseră la împrumutul naţional. Evreii puteau fi integraţi în statul român, devenind cetăţenii acestuia. Tot M. C. Epureanu, privind pe evrei ca purtători de capital prin care era pusă în mişcare economia, blama pe adversarii unor drepturi pentru ei, socotindu-i că pe o asemenea cale subminau prosperitatea naţiunii române. Invocând cămătăria practicată de unii evrei drept motiv pentru neacordarea dreptului Ja împământenire, M.C. Epureanu explica fenomenul nu ca o meteahnă a unei etnii, ci ca un fenomen economic, datorită faptului că „banul era o marfă supusă unor fluctuaţii"[43]. Unele prejudecăţi, invocate nejustificat de adversarii împământenirii, privitoare la corupţia şi imoralitatea care ar constitui, chipurile, o trăsătură de caracter a evreilor, erau de asemenea respinse. Căci era ridicol să se vadă în evrei oameni care înşală şi sărăcesc pe creştini „prin concurenţă şi prin usură, un popor egoist care întemeiază speculaţiunile sale numai pe nevoile şi slăbiciunile omeneşti". Era, de asemenea, respins un alt „argument" potrivit căruia religia evreilor era socotită imorală, invocându-se legile lui Moise care stăteau la baza societăţilor creştine.

Restricţiile constituţionale privitoare la evrei — solicitate de către numeroşi deputaţi — nu puteau fi admise — după Gh. Mârzescu — şj pentru motivul că România s-ar izola de statele civilizate, demonstrând incapacitatea de a se ataşa la Europa şi deci de a adopta instituţiile acesteia. Căci, în condiţiile unei interdependenţe europene, îngrădirile propuse pentru străini nu puteau fi admise.

M.C. Epureanu şi Ghica-Comăneşti solicitau, prin urmare, ca pnn Constituţie să nu se prevadă nici o restricţie pentru evrei. Românii să nu se teamă de o populaţie, ci, dimpotrivă, să şi-o asocieze în

activitatea economică. Discriminaţi pe cale constituţională, în locul interpenetrării dintre cele două entităţi, evreii se vor simţi izolaţi, trăind în ură şi duşmănie faţă de români[44].

Controversele privitoare la împământenirile evreilor au scindat Constituanta, provocând o raliere majoritară asupra punctului de vedere potrivit căruia erau necesare anumite măsuri proteguitoare în raport cu această etnie. în acest sens, încă de la 16 iunie A. Pascal, raportorul Comitetului de delegaţi, semnalase că acele „sute de mii" de evrei, veniţi în masă din provinciile înapoiate ale unor state europene, încât aproape că au inundat frumoase părţi ale ţării, trebuiau privite distinct. Căci aceşti imigranţi constituiau o populaţie „incultă, lipsită cu totul de luminile civilizaţiunei secolului". Comitetul introducea o excepţie prin care se abroga art. 9 al Codului civil. Ca atare, fără a se atinge vreuna din libertăţile de conştiinţă şi de cult ale acelei „mulţimi", reglementarea unor drepturi civile şi politice pentru ea se deferea viitoarei Adunări legislative. Aceasta era chemată să realizeze împământenirea treptată şi proporţională cu ameliorarea morală a acestei populaţii, dobândită prin instrucţiunea obligatorie ce se va introduce în ţară[45].

Străinii de rit creştin nu erau supuşi la derogări, deşi voci izolate se pronunţau în acest sens. Acestei opinii i se opunea civilizaţia modernă şi spiritul de „înfrăţire" care domnea în sânul naţiunilor evoluate ale lumii. Situaţia acestor străini era reglementată dintr-o largă perspectivă, precizându-se că românii înşişi cutreierau state ale Europei, sorbind învăţăminte, cultură şi modele de organizare. Nu era drept ca românii să închidă porţile acelora care voiau să domicilieze pe teritoriul lor, în acest mod respingându-se capitaluri, talente, energii şi persoane calificate care puteau suplini un deficit de populaţie, îndeosebi în oraşe. în fapt, procesul asimilării unor străini de rit creştin era mai vechi, lui deschizându-i-se larg porţile şi în noile condiţii.

Constituanta din 1866 —invocând, prin deputaţii ei, chiar Convenţia de la Paris din 1858, prin care puterile garante prescriseseră interdicţia evreilor de a participa la viaţa politică — modifica restrictiv art. 7 numai pentru evrei, refuzându-le împământenirea pe motive religioase şi excluzându-i astfel de la drepturi politice. Ca atare, potrivit

L

Constituţiei, străinii nu puteau fi admişi în treburi publice decât în cazuri excepţionale şi în temeiul unei legi. Evreii, în schimb, beneficiau de protecţia dată de lege persoanelor şi averilor în general[46].

3. Sistemul parlamentar bicameral

Proiectul de Constituţie alcătuit de guvernul Ion Ghica preconiza un sistem parlamentar unicameral, cu o singură adunare legiuitoare, căreia i se încredinţau toate atribuţiile de legiferare. Era întruchiparea unei instituţii care, sub o formă sau alta, se regăsea în gândirea şi practica politică românească chiar din primele momente ale luptei pentru modernizarea instituţională a statului român.

Dar abia adus în dezbaterea Comitetului de delegaţi, proiectul guvernamental, care trasa liniile unui regim parlamentar unicameral, stârnea controverse. La 26 iunie, A. Pascal menţiona că membrii Comitetului de delegaţi se scindaseră într-o majoritate şi minoritate. Aceasta din urmă susţinea sistemul parlamentar unicameral, — propus în proiectul guvernamental — , utilizând drept argument faptul că un sistem bicameral era potrivnic tradiţiilor ţării. Introdus de Cuza cu scopul de a-şi subordona corpul legislativ, Senatul fusese discreditat. Tot minoritatea susţinea câ un sistem bicameral ar fi de neadmis pentru că întârzia procesul legislativ. Prin Senat — datorită bazei lui electorale mai restrânse — s-ar tinde să se creeze „un fel nou de aristocraţie", încât controversele politice, în loc de a se atenua, se vor intensifica, aruncând ţara în convulsii fatale[47].

Majoritatea Comitetului de delegaţi, în general elemente conservatoare, susţinea, dimpotrivă, virtuţile unui regim parlamentar bicameral. A. Pascal socotea că, în organizarea instituţională, modelul adoptat după statele cele mai civilizate trebuia preluat integral, cu toate instituţiile. Căci toate statele monarhice dotate cu o constituţie liberală posedau o reprezentanţă naţională alcătuită din două corpuri. Chiar kUA stat republican unde libertăţile publice erau „desvoltate în cel mare grad", posedau un sistem parlamentar bicameral. Modelul acesta — în lumina experienţei statelor civilizate — era socotit „o i a constituţionalismului". Un regim al monarhiei constituţio-

nale — după majoritatea Comitetului de delegaţi — era de neconceput fără un Senat, socotit „o stâncă" de care se izbeau confruntările dintre puterea legislativă şi cea executivă. Numai astfel devenea posibilă convieţuirea şi dăinuirea întregului sistem. Senatul, prin urmare, contribuia în măsură considerabilă la echilibrarea puterilor statului, înlăturând excesele sau interferenţele uneia dintre puteri în atribuţiile alteia. Se evita,printr-un sistem bicameral,precipitarea în deliberări şi surprinderi din partea guvernului, întrucât o singură Cameră se putea abate de la regulile prescrise, urgenţa circumstanţelor devenind pentru partidul dominant un pretext pentru acţiuni şi decizii arbitrare. Statul era apărat astfel împotriva „furtunilor politice", deciziile purtând pecetea unei convergenţe de păreri, de la cele mai puţin luminate clase la cele mai avansate. în acest chip, legile dobândeau o mai mare garanţie, tinzându-se a le face concordante cu „justiţia absolută"[48].

în dezbaterile din plen, pledând pentru necesitatea Senatului, N. Blaremberg vedea în el un instrument de temperare a progresului cu „salturi şi zguduiri", a unor legi „spoliatrice şi subversive", prin care s-ar fi anulat toate „beneficiile unor reforme"[49]. Senatul constituia garanţia indispensabilă împotriva exceselor unei adunări unice, care, subjugată de elocinţă sau sofisme, rătăcită de intrigi sau pasiuni şi cuprinsă de temeri, putea deveni o putere nelimitată şi despotică.

AI. Sihleanu, în calitate de reprezentant al minorităţii din Comitetul delegaţilor, se opunea categoric Senatului. Deputatul P. Cernătescu susţinea că cel de al doilea corp legiuitor nu se justifica nici social, nici politic[50]. Liberalii radicali, cu deosebire prin „Românul", au dus o acţiune înverşunată împotriva Senatului, demonstrându-i inutilitatea şi caracterul de frână[51], pe planul procesului legislativ. în Constituantă însă, cel mai combativ împotriva Senatului a fost N. Ionescu. Invocând sistemul bicameral englez, — sursa de inspiraţie a tuturor modelelor parlamentare — , afirma că în acest caz el nu trebuia urmat, întrucât chiar englezii îl socoteau, atunci, un anacronism. Senatul trebuia respins nu numai pentru că era mărul discordiei în rândul deputaţilor, ci şi pentru că putea deveni „cetăţuia tare a conservatorismului", contracarând Camera Deputaţilor, care era „cuibul progresului". Lipsit de o bază istorică şi politică, —mai susţinea N-Ionescu — , Senatul putea deveni o instituţie „nepopulară" pentru

' sorgintea lui nu putea fi decât „Adunarea veliţilor boieri şi Senatul lui Cuza"[52]. El era impopular pentru că în acele împrejurări ţăranul devenise cel mai puternic proprietar nu numai ca număr, ci şi ca "ntindere de pământ. Senatul era blamabil şi pentru că însemna o formă de supravieţuire a unei aristocraţii, încălcând principiile noilor structuri democratice.

Controversa în jurul Senatului era în cele din urmă rezolvată prin acceptarea lui de către stânga Constituantei,îndeosebi de liberalii radicali. în acest sens, A. Golescu reevalua Senatul din perspectiva desfăşurărilor politice, din ultimii ani. Unele înfăptuiri din România erau datorate unei Camere alcătuite din boieri mari şi mici. Aceştia desfiinţaseră robia şi privilegiile,realizaseră Unirea şi votaseră pentru principele străin. Se propulsase de elementele boierimii progresul moderat. De aici, necesitatea Senatului, ca element garant al asigurării progresului în ordine şi stabilitate. în plus, stânga, oamenii ei luminaţi erau datori să facă concesii dreptei. Liberalii şi conservatorii să nu se arunce în lupte inutile în jurul Senatului, ci să se înţeleagă prin concesii reciproce. Şi pentru că liberalii acceptau un asemenea corp ponderator, sperau să obţină de la conservatori concesii pentru o lege electorală largă[53].

Constituanta, prin urmare, după dezbateri susţinute cu privire la structura puterii legislative, adopta punctul de vedere conservator al unui sistem parlamentar bicameral, amendându-se proiectul guvernului Ion Ghica, prin care se preconiza o putere legiuitoare alcătuită dintr-un singur corp. Concesia liberalilor din Constituantă făcuse posibilă depăşirea impasului, prin organizarea unui sistem parlamentar bicameral. în configurarea raporturilor dintre acestea, prioritatea este acordată Camerei Deputaţilor prin prevederea care specifica competenţele acesteia în legiferările relative la veniturile şi cheltuielile statului sau la contingentul armatei[54]. Se crea astfel o putere legislativă exercitată de o reprezentanţa naţională constituită din Senat şi Adunarea Deputaţilor, cărora li se asocia Domnul. Legile erau rezultatul unei acţiuni conjugate a celor trei factori, ele neputând fi promulgate •' aP'lcate decât după ce s-au discutat liber de către ambele adunări.

Domnia devenea o. componentă importantă a puterii instaurate pnn Constituţia din 1866. Statul era organizat sub forma monarhiei

: la domnie chiar în linie colaterală, îj, _ _„^w iiiuşrenitorilor direcţi[55]. Persoana domnitorului era declarată inviolabilă, prin promovarea răspunderii ministeriale. Dar nici un act al domnitorului nu avea tărie dacă nu era contrasemnat de un ministru, care devenea prin aceasta răspunzător în faţa reprezen. tanţilor naţiunii. Alte atribuţii ale domnitorului constau în: numirea şi revocarea miniştrilor; sancţionarea şi promulgarea legilor; amnistierea în materie politică şi criminală; nu putea însă suspenda cursul urmăririi sau al judecăţii, nici a interveni în distribuirea justiţiei; numea sau confirma în funcţii publice; nu putea crea noi funcţii; era şefuj armatei; conferea grade militare; acorda decoraţii; bătea monedă; încheia convenţii cu state străine pentru comerţ, navigaţie etc, dar acestea nu puteau fi aplicate fără aprobarea puterii legislative; lista civilă era fixată de lege; convoca Corpurile legiuitoare, care se reuneau automat la 15 noiembrie, dacă nu erau convocate, durata fiecărei sesiuni fiind de trei Juni; prezenta un mesaj la deschiderea sesiunii, adunările oferind un răspuns; pronunţa închiderea sesiunii şi convoca adunările în sesiune extraordinară; dizolva ambele adunări, concomitent sau alternativ, indicând însă convocarea alegătorilor în timp de două luni şi a adunărilor până la trei [56]. Domnitorului i se mai acorda un drept de veto absolut, spre deosebire de veto-ul suspensiv preconizat de proiect, justificându-se o asemenea prerogativă prin necesitatea de a se preveni disolvarea abuzivă a corpurilor legiuitoare [57]. Este însă de menţionat că deşi un asemenea drept fusese obţinut la insistenţele sale, Carol I nu va uza de el decât în trei ocazii minore în 1866, 1871 şi 1872[58].

Puterea executivă propriu-zisă — potrivit normelor constituţionale — era încredinţată de domnitor miniştrilor. Nu putea fi ministru nici un

normelor constituţio credinţată de domnitor miniştrilor. Nu putea fi ministru nici un membru al familiei domnitoare. Dacă miniştrii nu erau membri ai adunărilor, puteau participa la dezbateri, dar nu posedau dreptul de vot. La dezbaterile adunărilor era necesară prezenţa unui ministru, solicitat de deputaţi sau senatori. Răspunderea ministerială era atât faţă de parlament, cât şi faţă de domnitor, fiecare din cei doi factori putând să trimită pe miniştri înaintea Curţii de Casaţie şi Justiţie-Punerea sub acuzare a miniştrilor era de competenţa uneia din cele două Camere cu o majoritate de două treimi din membrii prezenţi-

membru al familiei domnitoare. *TiarS* ~.~---ai adunări')^- — -

Constituţia din 1866 instituia o putere judecătorească exercitată de curţi şi tribunale. Jurisdicţiunile nu puteau fi create decât în virtutea unor legi. Pentru întregul stat român exista o singură Curte de Casaţie. Juriul se înfiinţa pentru procese criminale şi de presă. Instituţiile judeţene şi comunale erau reglementate de legi care vor urmări descentralizarea administraţiei şi autonomia comunală[59]. Spre deosebire de proiect, care prevedea eligibilitatea magistraturii, Constituţia promova în formularea ei finală dreptul domnitorului de a numi în funcţiile judecătoreşti şi proclamarea graduală a inamovibilităţii magistraţilor.

4. Colegiile electorale

La 3 mai, Ion Ghica, şeful guvernului, înaintase Constituantei un proiect de lege electorală, prin care preconiza modalitatea de desemnare a deputaţilor din Adunarea generală. Se specifica astfel că în fiecare judeţ se organizau trei colegii electorale: două rurale şi unul urban. Fiecare colegiu rural desemna doi deputaţi. Colegiul urban se constituia din alegătorii tuturor oraşelor din cuprinsul unui judeţ. Cele trei colegii dădeau câte un deputat pentru fiecare 15 mii de locuitori.

Sub raportul condiţiilor de eligibilitate, alegător era oricine, născut sau naturalizat român,care împlinise 21 de ani şi plătea o contribuţie directă către stat de orice natură. Colegiul întâi rural cuprindea pe toţi alegătorii care plăteau un impozit direct de la cea mai de jos sumă până la 300de lei maximum.Cel de-al doilea colegiu rural includea contribuabilii care plăteau un impozit de la 300 de lei în sus. Alegători la colegiile urbane aparţineau localităţilor de reşedinţă ţinutuală care dădeau un impozit direct oarecare. Nu puteau dispune de un asemenea drept sudiţii, servitorii cu simbrie, interzişii, faliţii nereabilitaţi, osân-dіţii pentru crime şi furt.

Potrivit aceluiaşi proiect, eligibil în toate colegiile era oricine, născut sau împământenit român, care împlinise 21de ani, supus la o are directă de orice natură către stat. Mandatul de deputat nu era compatibil cu vreo funcţie salariată a statului, cu excepţia miniştrilor. reoţii şi clericii nu erau nici alegători, nici eligibili [60].

-------v.a arare, legea e, ' , de «uvernare ale d,W,~ :~''wiau P

interesele

«; Ca,,

"»■* * a d ,,'r™,"' «a< *

Pasionant ~»' P™c,p,,lor

I" ttn>ei»l unor c,,w o''or ''i>erali ™dicali ''''rCSii so™_

w™ care apare rh «""«"'«-ailturafe ' ,, ~ sau aplicarea -hi

.»— decj; :*:,,: Com;teti'' -*^c^'i?Mi ««-

ta*legislativă incapabilă de decizii mature [6S]. Admiterea votului univer sal, fără separarea electoratului în mai multe colegii în funcţie de gra dul diferit de cultură şi de interese, ar însemna paralizarea sau anihi larea voturilor claselor cultivate, care pretutindeni erau mult mai pu ţin numeroase decât marea majoritate a electoratului neadăpată su ficient până atunci la luminile educaţiei, culturii şi experienţei politice.

i Fără împărţirea electoratului în colegii, votul universal n-ar face decât să ..înece" vocea claselor mai luminate prin voturile mulţimii. Prin lipsă de instrucţie şcolară, prin deficitul de cunoştinţe în afacerile publice şi prin simpla-i naivitate, mulţimea a servit totdeauna fie tendinţele despotice ale unui om, fie ambiţiile vătămătoare şi perturbatoare ale unei demagogii licenţioase. în consecinţă, votul universal în acele împrejurări pentru România era nu numai neadecvat, dar constituia chiar un pericol pentru existenţa statală.

în numele minorităţii din Comitetul delegaţilor, Al. Sihleanu combătea colegiile electorale, apreciind că prin ele se organiza o fortăreaţă împotriva „poporului", alcătuită din avere, pământ, inteligenţă şi instrucţiune [M]. Diminuând evidentele consecinţe nefavorabile pe planul vieţii politice ale unui acces nediscriminat în funcţiile de deputat sau senator, Al. Sihleanu se plasa pe poziţiile generoase ale unui tineret care, percepând poporul mai mult prin prisma vicisitudinilor trecutului, voia să-1 înzestreze cu drepturi politice depline, convins că prin experienţa lui de viaţă va şti să dovedească o înaltă conştiinţă cetăţenească.

Ideea unei largi legi electorale prin care să se introducă votul universal era însă insuficient susţinută. R. Ionescu, invocând pe Proudhon, susţinea că votul universal trebuia aplicat diferenţiat, pe categorii de interese. O oglindire exactă a tuturor intereselor prin colegii aducea, în plus, o independenţă a Parlamentului. Votul într-un singur colegiu nu era oportun într-o societate românească insuficient pregă- t'tă. unde spiritul public era sldb dezvoltat. Doar Franţa — adăuga e' — îşi permitea să aplice un asemenea sistem. în concordanţă cu Poziţia menţionată, N. Ionescu susţinea că votul universal era respins de ..starea de cultură" în care se afla societatea românească. Pentru N. "'aremberg, votul universal avea doar o valoare principială, aplicarea ui urmând a se face diferenţiat. A admite universalitatea votului în-

seamnă a consacra „tirania numărului", ce era de neconceput în acel stadiu al societăţii româneşti [65]. în consecinţă, majoritatea numerică trebuia substituită de majoritatea intereselor organizate pe colegii, spre a se împiedica mari neajunsuri, anume ca inteligenţa şi averea să fie copleşite de marea masă a poporului.

Limitarea însă a exercitării universalităţii votului, cel puţin într-o primă fază a dezvoltării constituţionale, sub forma unor colegii, a unor grupuri de interese ca formă specială de reprezentare parlamentară, nu conducea automat la netezirea disputelor dintre liberalism şi conservatorism. Preşedintele Constituantei, Manolache Costache Epureanu considera că nu un sistem electoral larg era obstacolul împotriva abuzurilor puterii executive, — cum se preconiza de către susţinătorii votului universal —, ci „concursul" unor categorii sociale care se pot ridica peste sfera oamenilor de rând. Ele exercitau o putere morală prin care era contrabalansată autoritatea guvernamentală. Era rezistenţa morală a omului civilizat. Dacă aceasta nu exista, garanţia o constituia averea individului. Cu cât condiţiile de alegător au fost mai îngrădite, cu atât rezistenţa şi puterea morală a colegiilor au fost mai mari. Colegiile mici convenţionale din 20—30 de alegători au fost „o cetate care rezista puterei executive".

Adoptarea sistemului electoral bazat pe colegii a necesitat dezbateri aprinse în privinţa caracterului şi numărului acestora. Un conservator intransigent ca Manolache Costache Epureanu, adept al unui corp electoral extrem de restrâns la nivelul proprietarilor de moşii, aprecia că legea electorală bună nu era aceea care aducea la urne un număr cât mai mare de alegători, ci aceea care garanta integritatea şi capacitatea Corpurilor legiuitoare. Ţărănimea nu trebuia să dispună de drepturi electorale, deoarece nu dobândise încă o conştiinţă politică, neavând nici chiar conştiinţa de sine şi a proprietăţii. Ţăranii nu vădeau interes pentru urne, de regulă fiind chemaţi. La polul opus, P. Cernătescu susţinea constituirea unor colegii electorale prin care să i se acorde burgheziei oraşelor pondere concordantă cu rolul ei economic. Colegiile reprezentând asemenea interese, cele ale micilor proprietari trebuiau extinse în detrimentul moşierilor, căci era vorba de pături sociale noi care asigurau dezvoltarea şi propăşirea unui stat, prin industrie, comerţ şi profesiuni liberale [66].

în prefigurarea colegiilor electorale, o luptă acerbă s-a purtat în jurul numărului acestora: două sau patru. O minoritate, în frunte u j^# lonescu şi Ion Strat, luând drept model legea electorală engleză (jjn 1832, preconiza un sistem electoral bazat pe două colegii: unul rural şi altul urban. Propunerea fusese justificată prin nevoia de a concilia legea electorală cu principiile democratice. Ion C. Brătianu însă vedea în cele două colegii o reminiscenţă a epocii feudale, nepotrivite pentru o societate în care diversitatea de interese era prevalentă[87]. N. lonescu aprecia că, sub raport electoral, era nevoie a fi susţinute prioritar două mari categorii de interese întruchipate, pe de o parte, de proprietatea funciară, iar pe de alta, de comerţ, industrie şi capacitate. Propunea sufragiul direct pentru toate capacităţile politice şi votul indirect pentru masa populaţiei. Repartizarea electoratului în cele două categorii, rurală şi urbană, era argumentată prin natura social-economică diferită a celor două tipuri de aşezări. Nu era drept ca reprezentarea rurală să înece oraşele, inteligenţa, comerţul şi industria. La fel de nedrept — mai adăuga el — ar fi fost ca reprezentarea proprietarilor mari să suprime celelalte interese. Din aceste motive, târgurile să nu se amestece cu satele, pentru că acestea din urmă ar domina asupra primelor. Marele interes consta în a se organiza clasa de mijloc, care este baza regimului constituţional. Numai când se vor forma acele structuri, o puternică clasă de mijloc, societatea nu se va mai împărţi în „două tabere" în faţa urnelor.

Constituanta însă promova sistemul celor patru colegii. Pledase în acest sens R. lonescu, dar — după Ion C. Brătianu — principiul egalităţii politice, exprimat prin votul universal, trebuia văzut ca o aspiraţie realizată în mai multe stadii. în acel moment, ca pretutindeni in lume, puterea legiuitoare era chemată să reflecte „interesele generale de orice natură ar fi, să fie reprezentate pe cât se poate de oamenii cei mai luminaţi şi morali". Colegiile bazate pe interese generale distincte erau mult mai naţionale decât scindarea societăţii în rurali şi urbani. Privitor la reprezentarea ţărănimii, Ion C. Brătianu dezvăluia ca se angajase în Divanul ad hoc să nu se facă o lege electorală din care ea să fie exclusă. îi oferea, acum, un colegiu distinct, configurat în acele limite, întrucât înşişi locuitorii satelor nu aveau pretenţia unei eprezentări concordante cu numărul. Ţăranii nici nu doreau, dar nici '

nu era admisibil să vină în Parlament ca o clasă care, prin număr, să copleşească celelalte categorii de interese. Se adopta astfel un sistem electoral bazat pe patru colegii [6S].

Pentru Adunarea Deputaţilor, potrivit legii electorale, eligibil era orice român prin naştere sau împământenire, cu condiţia de a se bucura de drepturi civile şi politice, de a avea vârsta de 25 de ani împliniţi şi de a domicilia în ţară. Alegerea se efectua pe patru ani, în felul următor: în fiecare judeţ, corpul electoral era împărţit în patru colegii. Colegiul întâi se alcătuia din contribuabilii cu un venit funciar de minimum 300 de galbeni. Colegiul al doilea, din cei cu un venit funciar cuprins între 300—100 de galbeni. Colegiul al treilea, din orăşenii comercianţi şi industriaşi cu un impozit de 80 de lei, fiind scutiţi de cens profesiunile liberale, ofiţerii în retragere, profesorii şi pensionarii statului. Cele trei colegii alegeau direct: primele două câte un deputat fiecare, iar cel de-al treilea, un total de de 58 deputaţi ai oraşelor, repartizaţi proporţional, în funcţie de ponderea lor demografică, Bucureştii dând un număr de 6 deputaţi. Toate oraşele unui district formau un colegiu cu localitatea de reşedinţă. Colegiul IV cuprindea pe toţi locuitorii care plăteau un impozit oricât de mic şi care nu intrau într-una din categoriile menţionate. Colegiul alegea la al doilea grad un deputat de district, prin delegaţi, câte unul la 50 alegători, reuniţi la reşedinţa judeţului [69].

Senatul se constituia — conform legii electorale — din câte doi reprezentanţi de fiecare judeţ: unul trimis de colegiul întâi, compus din proprietari de fonduri rurale, cu un venit funciar de peste 300 de galbeni; altul, de colegiul al doilea al oraşelor-reşedinţă, compus din proprietari de nemişcătoare, cu un venit funciar de la 300 de galbeni în jos. Colegiile votau separat, alegând fiecare câte un reprezentant, în oraşele unde nu se găseau 100 de alegători pentru a forma cel de-al doilea colegiu, numărul se completa cu proprietarii judeţului care posedau un venit funciar între 300—100 de galbeni. Universităţile difl Iaşi şi Bucureşti trimiteau, fiecare, câte un senator ales de profesori.

Eligibili erau românii prin naştere sau împământenire care se bucurau de drepturi civile şi politice,aveau vârsta de 40de ani şi posedau orice venit de 800 de galbeni. Erau dispensaţi de cens toţi demnitarii '■

miniştri, diplomaţi, parlamentari, doctori în ştiinţe, licenţiaţi, cărora ij se adăugau membri de drept: moştenitorul tronului de la vârsta je] 8 ani, dar cu vot deliberativ de Ia 25 de ani, mitropoliţii şi episcopii eparhioţi. Membrii Senatului erau aleşi pe 8 ani, la fiecare 4 ani reînnoidu-se jumătate din componenţa lui prin tragere la sorţi. Dizolvat, Senatul se reînnoia integral.

Alcătuit pe criteriile unui cens extrem de ridicat, Senatul contrasta vădit cu Adunarea Deputaţilor care avea o bază electorală ceva mai largă. în adoptarea proiectului de lege electorală, prin N. Ionescu, P. Cernătescu şi Pană Buescu, se pledase pentru prevederi identice în constituirea celor două camere ale Parlamentului[70]. Vocile acestea însă răsunau firav într-o Constituantă în care conservatorii deţineau o mare pondere, concepând Senatul ca o pavăză a sistemului politic censitar.

Plebiscitul prevăzut în proiectul de Constituţie a fi utilizat din iniţiativa Adunării generale[71] nu era admis în redactarea finală. Faptul acesta stârnea nemulţumirea Iui N. Ionescu, care socotea că se efectua o gravă eroare. Căci plebiscitul fusese instrumentul de înscăunare a lui Carol I, iar utilizarea lui nu trebuia blocată, fiind formula popoarelor care „voesc a se emancipa şi să se constitue" [72].

Constituţia din 1866 introducea în România regimul politic al monarhiei constituţionale, cu o distribuire relativ echilibrată a puterilor statului: executivă, legislativă şi judecătorească. Baza puterii politice o constituia voinţa naţională, afirmată prin numeroase principii constituţionale ce garantau o serie de libertăţi şi drepturi individuale şi colective. Societatea românească se deschidea Ia interpenetrarea ideilor, iar statul se liberaliza şi democratiza prin lichidarea autoritarismului şi organizarea societăţii civile.

Puterea legiuitoare era ridicată la rangul de for politic determinant. Constituirea ei însă era reglementată de o lege electorală care, deşi, principial prevedea pentru bărbaţi un drept de vot universal, îi preconiza exercitarea în limite diferenţiate. în 1866, România avea o Populaţie de 5 milioane de locuitori. La alegerile pentru Camera Deputaţilor participau însă, pe colegii, doar următorul număr de electori: colegiul 1-3 388, colegiul 11-4 814, colegiul III-15 382, cofegiul IV — 370 000, din care vota direct 1 din 50. Primele trei colegii

desemnau 118 deputaţi, iar cel de-al patrulea numai 30 [73]. Censul; dar mai ales lipsa de instrucţie şcolară elementară constituiau praguri de netrecut pentru o participare directă la viaţa politică a claselor de jos ale societăţii, cu deosebire a ţărănimii.

Domnia, care era o chintesenţă a puterii, posedând atribute legislative, executive şi judecătoreşti, — graţieri de pedepse — , dispunea de un drept de veto absolut, prin care, teoretic, putea bloca procesul legislativ, în cazul în care i se părea că acesta se abătea de la traiectoria constituţională. Tot ei îi incumbau atributele de dizolvare a Corpurilor legiuitoare şi de desemnare a unor guverne, indiferent de baza lor parlamentară. Puterile ei erau însă îngrădite de faptul că nici o lege sau hotărâre nu putea fi adoptată dacă nu era contrasemnată de ministru de resort, singurul răspunzător în faţa corpurilor legiuitoare. Domnia, ca formă a monarhiei constituţionale, se configura prin Constituţia din 1866 drept instituţia menită a adopta hotărâri decisive în cazul unor crize politice când puterile statului ajungeau în conflict, aruncând ţara în haos şi în imposibilitatea de guvernare.

Puterile executivă şi legislativă, cu atribuţii bine precizate şi conturate, erau, în ultimă instanţă, dependente de Parlament, dar şi de domnie, mai ales guvernul, de la care primea nu numai mandatul de constituire, dar şi menţinerea la conducere, în cazul unui conflict între acesta din urmă şi Parlament. Potrivit Constituţiei din 1866, guvernul era dependent nu numai de Parlament, ci şi de domnie, dat fiind faptul că aceasta din urmă avea atribuţia de arbitru, în cazul unei crize dintre cei doi factori efectivi de putere.

NOTE

[1] *Istoria Parlamentului,* p. 15]—152. . .

[2] *Ibidem,* p. 152—153, 155.

[3] Al. Pencovici, *D2sbaterile Adunării Constituante din anul 1866 asupra Constituţiei şi legii electorale,* Bucureşti, J883, p. 202.

[4] T. Maiorescu, *Istoria contimporană a României (1866— 1900),* Bucureşti» 1925, p. 10: ..Românul", X, 16 aprilie 1866, p. 193.

2 *Istoria Parlamentului,*
9 p. 153. Al. Pencovici,
3 *op. cit.,* p. 24.
0 *Ibidem,* p. 27, 77, 78, 83—84, 140, 153, 161, 189,
3 322. *Ibidem,* p. 196—200.
1 I. C. Filitti, *Izvoarele Constituţiei de Ia 1866. (Originile*
3 *democraţiei române),* Bucureşti, 1934, p, 23. Al. Pencovici, *op. cit.,*
2 *p.* 1—3, 24. *Ibidem,* p. 3. *Ibidem,* p. 49.
3 *Ibidem, p.* 84—85.
3
3
4 *Ibidem,* p. 78.
3 *Ibidem, p.* 79.
5 *Ibidem.* p. 79—80.
3 *Ibidem, p.* 80.
6 *Ibidem,* p. 84.
3 *Ibidem,* p. 293.
7 J~"', ,"
3 *Ibidem, p.* 290.
8 *Ibidem, p. 292.*
3 *Ibidem, p.*
9 *294.*
4 *Ibidem, p.*
0 293.
4 *Ibidem,* p. 26.
1 *Ibidem, p. 2,*
4 26, 293 *Ibidem,*
2 *p.* 292. *Ibidem,*
p. 295. *Ibidem,*
4 p. 2. *Ibidem,* p.
3 102.
Ibidem, p. 108.
4 *Ibidem, p.* 105.
4 *Ibidem, p. 99,*
109. *Ibidem,* p.
4 111. *Ibidem, p.*
5 49, 53.
G. D. Nicolescu, *Parlamentul român, p.* a Ii-a, Bucureşti, 1903,
p. 16* Al. Pencovici, *op. cit.,* p. 95—96.
C. Bacalbaşa, *Bucureştii de altădată,* I, Bucureşti, 1927, p. 39—
40. Al. Pencovici, *op. cit., p.* 58—59, 112. *Ibidem, p.* 102.
Ibidem, p. 108, 109. *Ibidem,* p. 98.
Arhivele Statului Bucureşti (în continuare: A.S.B.), **Fond**
Brătianu, nr. 61, f. 7.

A . Pencovici, *op. cit., p.* 96, 98, 102, 104—106.
l *Ibidem,* p. 96, 97, 103, **130.** *Ibidem, p.* 25, 26.

c. 206

[46] *Ibidem,* p. 2, 113, 292.
[47] *Ibidem,* p. 29.
[48] *Ibidem,* p. 27, 28.
[49] *Ibidem,* p. 195.
[50] *Ibidem,* p. 50, 186.
[51] *Ibidem,* p. 186; „Românul", an X, 3 aprilie, 1866, p. 150—151 ; 16 aprilie 1866, p. 193—194; 22 aprilie 1866, p. 214; 20 mai 1866, p. 294; 9 iunie 1866, p. 357—359.
[52] Al. Pencovici, *op. cit.,* p. 187, 190, **191,** 194.
[53] *Ibidem,* p. 207.
[54] *Ibidem,* p. 295.
[55] *Ibidem,* p. 27, 31.
[56] *Ibidem,* p. 302—303.
[57] *Istoria Parlamentului,* p. 154—155.
[58] T. Drăganu, *op. cit.,* p. 308—309.
[59] Al. Pencovici, *op. cit.,* p. 7, 9—10, 295, **304,** 305.
[60] *Ibidem,* p. 13—15.
[61] „Românul", an X, 1866, p. 725, 726.
[62] P. P. Carp, *Discursuri,* I, p. 40.
[63] Al. Pencovici, *op. cit.,* p. 28.
[64] *Ibidem,* p. 29—30; 51.
[65] *Ibidem,* p. 214—217.
[66] *Ibidem, p.* 220, 221, 229.
[67] *Ibidem,* p. 223, 227.
[68] *Ibidem,* p. 214, 215, 219, 227, **310.**
[69] *Ibidem,* p. 298—300.
[70] *Ibidem,* p. 231, 234.
[71] *Ibidem,* p. 11.
[72] *Ibidem,* p. 285.
[73] C. G. Dissescu, *Chestiunea revizuirii legii electorale,* **Bucureşti,** 1883, p. 13; Matei Dogan, *Analiza statistică a „democraţieiparlamentare" din România,* 1946, p. 9.

CAPITOLUL III Puterile statului în conflict (1866—1871)

1. Executiv şi legislativ în luptă pentru supremaţie

Constituit printr-un compromis între diferite tendinţe politice, mai cu seamă dintre liberalii radicali şi conservatori, sistemul politic era chemat să-şi dovedească viabilitatea. £1 trebuia să se afirme într-o societate românească aflată nu numai la răspântie politică, ci şi economică. Sub Cuza Vodă, fuseseră puse bazele reformatoare în diferite direcţii, dar ceea ce se realizase cu precădere era transformarea caracterului relaţiilor agrare şi al sistemului proprietăţii funciare. Se desăvârşise astfel constituirea unei clase ţărăneşti de mici proprietari, dar pentru a fi pus în valoare întregul potenţial agrar — sursă de căpetenie a avuţiei naţionale — era necesară o legislaţie întreagă menită a reglementa, în noile condiţii, raporturile dintre marea şi mica gospodărie. Trebuia, de asemenea, realizat un întreg sistem economic-financiar prin care să se mobilizeze capitalurile şi să se organizeze creditul, să se instaleze o reţea de mijloace de comunicaţie, cu deosebire căile ferate, prin care centrele productive ale statului naţional să fie interconectate, inclusiv cu diversele pieţe străine, de predilecţie occidentale. Erau obiective esenţiale şi grandioase pentru o naţiune mică, restrânsă politic la cele două Principate, chemată să se modernizeze exclusiv prin propriile sale mijloace şi în lipsa unor instrumente economico-financiare, datorită, printre altele, slăbiciunii burgheziei naţionale.

Statul român moderntera încă nedesăvârşit. Sub raport instituţional, erau necesare măsuri prin care să se armonizeze sistemul unei «uvernări centralizate cu necesităţile unei autonomii locale. El se im-

\l

punea, de asemenea, a fi consolidat pe plan intern din perspectiva statului de drept, prin care să se asigure dezvoltarea neîngrădită a libertăţilor publice, în ordine şi stabilitate. Acelaşi stat se cuvenea a fi întărit sub raportul întregirii depline în atributele de suveranitate şi de extensiune a influenţei în toate provinciile locuite de români, tinzându-se, în final, la afirmarea lui ca entitate independentă prin degajarea de suzeranitatea otomană. Independenţa politică, prin urmare, devenise un obiectiv imediat.

Sub raport social-economic, ţara era polarizată. Nu se afla decât în limite extrem de restrânse o clasă mijlocie, aceasta constând, mai ales, din profesiuni liberale şi funcţionărime. Exista, în schimb, o imensă majoritate alcătuită din ţărănimea recent emancipată de clâcăşie, stăpână pe un lot redus de pământ şi în bună măsură analfabetă, precum şi câteva mii de mari proprietari sau moşieri, o parte din ei cu educaţie aleasă în şcolile Occidentului, implicaţi însă în prea mică măsură în economie. Prima categorie, prin sistemul electoral censitar, nu participa la viaţa politică decât în slabă măsură, fără influenţă decisivă. Populaţia oraşelor, cu excepţia străinilor neîmpământeniţi, a evreilor, deşi cu drept de reprezentare parlamentară, nici ea nu putea juca un rol important. Singura categorie socială care se constituia într-o autentică clasă politică erau marii proprietari.

Trecute prin filtrul gândirii politice a momentului, toate aceste interese ale statului şi societăţii în ansamblu se interferau cu aspiraţii de clasă şi de grup sau cu veleităţi personale. Ca atare, atitudinea faţă de amplitudinea, profunzimea şi prioritatea acordată împlinirii obiectivelor menţionate scindează clasa politică românească, relativ puţin numeroasă, datorită sistemului censitar care menţinea dezbaterea politică la nivelul unor elite. Oamenii care realizaseră compromisul din 1866, în momentul intrării Constituţiei în vigoare, erau dominaţi de intenţii divergente.

Datorită întârzierii în adoptarea unor instituţii de guvernare constituţională şi persistenţei privilegiului social şi politic până în epoca modernă târzie, spre deosebire de Occidentul Europei, conservatorismul român din acei ani se identifică în mare măsură cu boierismul-învinşi pe plan politic, într-o anumită măsură chiar cu concursul unora dintre membrii lor, conştienţi de necesitatea unei infuzii de li'

beralism în doze restrânse, marii proprietari sau moşieri se exprimă printr-o doctrină limitată, arătându-se în multe situaţii preocupaţi de interese exclusiv de clasă. Constituţia din 1866, printr-un Senat cu o bază socială restrânsă şi o lege electorală censitară, era pentru conservatori garanţia că societatea se va dezvolta cu paşi mărunţi, inclusiv pe planul raporturilor externe, fără a afecta stările materiale constituite. în această lumină, conservatorismul momentului 1866 se identifica cu ideea apărării prioritare a marii proprietăţi. Din aceasta, stăpânii ei fac o importantă sursă de rentă funciară şi de obţinere a muncii de la ţărani — în cazul practicării agriculturii pe cont propriu — pe baza unei legislaţii de tocmeli agricole, a căror execuţie urma a fi garantată de administraţia publică. Pentru reprezentanţii acestui curent politic, evoluţia societăţii şi statului era concepută în ordine şi stabilitate, printr-un proces organic desfăşurat în timp. Tenta socială exclusivistă a acestui conservatorism se regăseşte parţial în concepţiile boierimii regulamentare.

începând cu 1866 în viaţa politică se afirmă curentul junimist. El este un conservatorism luminat dezvoltat în rândul unor cercuri de intelectuali din Iaşi, — îndeosebi, P.P. Carp şi T. Maiorescu —, care privesc obiectivele societăţii româneşti din nevoia unei dezvoltări organice, de realizare a unei concordanţe dintre formele politice constituţionale extrem de avansate şi fondul social-economic înapoiat. Din acest mediu politic vin formulările teoretice ale unui conservatorism moderat, adaptat întrucâtva la realităţile naţionale, cum este aceea privitoare la formele fără fond. Ca urmare, schimbările preconizate se cuveneau a fi graduale, dându-se un conţinut concret instituţiilor politice recent create. România, prin Constituţie, făcuse un pas gigantic înainte, o trecere bruscă de la un regim politic autocratic la unul liberal. în acel moment, prioritar era a se asimila şi încorpora Prin realităţi formele constituţionale.

Intre junimişti şi conservatori exista o anume comuniune de vederi, un punct de pornire identic, constând din recunoaşterea unui Progres măsurat, sub toate planurile. Junimiştii însă sunt nu atât o 'ţa reacţionară, cât mai ales o instanţă critică, cenzurând şi descali-când ideile prea avântate, unele rupte total de realitate, menite a anei prăpastia dintre forma avansată şi fondul înapoiat. în 1866,

junimiştii se situează undeva spre centrul spectrului politic, dar pe plan pragmatic cu aplecări vădite spre forţele conservatoare*.

Centrul spectrului politic era ocupat de o serie de personalităţi, printre care M. Kogălniceanu, Ion Ghica, Vasile Boerescu etc, care erau influenţi în unele cercuri moderate. Sunt adepţi convinşi ai sistemului politic constituit, bazat pe o lege electorală circumscrisă la cens, un obstacol prin care se asigura o promovare politică a averii şi capacităţii, spre a se evita „tirania" numărului [2]. Promotorii acestui curent politic sunt interesaţi în dezvoltarea instituţiilor financiare ^i de credit, precum şi a unei infrastructuri economice moderne. Liberalismul din această sursă are mai mult un caracter formal, atât în sferele econojnice, cât şi în viaţa publică. Evreii nu trebuiau marginaîizaţi, ci integraţi treptat în societate, datorită rolului lor pe plan financiar şi comercial. Sub un asemenea raport, liberalismul moderat avea afinităţi Jât cu conservatorismul, cât şi cu junimismul.

Stânga spectrului politic o formau liberalii radicali, conduşi de Ion C. Brătianu şi CA. Rosetti. Aceştia continuau a fi extrem de puternici prin sistemul de organizare, în fapt, un veritabil partid politic modern, care dispunea de o presă incisivă —„Românul" —şi de filiale locale, îndeosebi în Muntenia. Constituiau o forţă şi prin faptul că se adresau direct maselor populare, orăşenimii, pe care le scoteau în stradă, drept modalitate de exprimare a unor nemulţumiri sau doleanţe.

Doctrina liberalismului radical avea drept exponenţi fruntaşi ai revoluţiei de la 1848, oameni ce doreau schimbări prin care să se marcheze o ruptură totală de trecutul regulamentar. Erau prin aspiraţii republicani, dar fuseseră convertiţi recent la regimul monarhiei constituţionale datorită împrejurărilor externe. în plus, crezând ca într-o religie în principiul suveranităţii poporului, aspirau la o deschidere politică cât mai largă spre păturile de jos ale societăţii. Practicau un fel de „demagogie" in sensul bun al cuvântului, prin stabilirea unor contacte directe cu masele populare şi prin educaţia civică pe care necontenit o organizau, pentru ca viaţa politică românească să devină mai reprezentativă. Acelaşi curent politic vădea o grabă nedisimulată în „arderea" etapelor de dezvoltare social-economică, înlăturându-se astfel înapoierea seculară impusă de vicisitudinile externe,

prin modernizarea instituţional-economică şi organizarea statului dintr-o perspectivă apropiată a înfăptuirii unităţii integrale a naţiunii române şi a independenţei statale. Liberalismul lor economic era limitat de preocuparea de apărare a pieţei interne faţă de concurenţa străină.

Pe o poziţie relativ similară se afla un grup de oameni politici reuniţi în Moldova, la Iaşi, sub numele *de fracţiunea liberă şi independentă,* sub conducerea lui Nicolae Ionescu. Era un curent politic cu rădăcini intelecuiale, răsărit în mediul ieşean, sub influenţa lui Simion Barnuţiu, care propagase republicanismul, autonomismul local şi ţărănismul. *Fracţioniştii* — cum sunt cunoscuţi în epocă — erau opusul junimismului tolerant şi cosmopolit, retranşaţi pe poziţiile unui naţionalism care-şi găsea o justificare economică. Cu adevărat, în Moldova, începând din epoca regulamentară şi, mai ales, în anii formării statului naţional, se infiltrase *un* val imigraţionist de evrei, instalându-se în sectoarele-cheie ale economiei sale în formare. Fracţioniştii fac din naţionalism principalul obiectiv al activităţii lor politice. Aceasta însemna o acţiune de propulsare a burgheziei naţionale, dar nu pe calea unei libere concurenţe, ci cu ajutorul unei legislaţii prin care evreii să fie expulzaţi din ţară. Pe planul instituţiilor politice, liberalismul naţionalist este încă ezitant faţă de sistemul monarhiei constituţionale, continuând a susţine instalarea pe tronul României a unei dinastii naţionale [3], în cazul în care republica nu era posibilă.

I{V J&' .*■

Regimul politic al monar^ei constituţionale era inaugurat de Carol I la 1 iulie. Laj 5 iulie era chemat la guvern moderatul Ion Ghica, care, în toamnă, *organiza,* primele alegeri. Propunându-şi neimixtiunea, rezultatul scrutinului a fost o Cameră cu o fizionomie Politică tripartită[4], incapabilă a da o majoritate guvernamentală. Cele trei forţe politice care se înfruntau — radicalii, moderaţii şi conservatorii — refuzau să-şi fecă compromisuri reciproce, dovedind Jntransigenţă. Regrupaţi în jurul unui mare număr de veleitari avizi e funcţii guvernamentale, deputaţii din primul parlament al României nu-i dau concursul lui Ion Ghica, precipitându-i căderea.

în temeiul unei regrupări liberale, la 1 martie 1867 a fost adus la putere guvernul CA. Creţulescu. Dar dacă Camera era dominată de elemente moderate, guvernul încăpea, treptat, în mâna liberalilor radicali. Drept urmare, între legislativ şi executiv survenea un abis, încât" .convocat la 25 octombrie de către noul preşedinte de Consiliu, Ştefan Golescu, Parlamentul îl întâmpina cu ostilitate. Caroi I menţinea însă guvernul, dar la 1 noiembrie 1867 dicta dizolvarea ambelor Corpuri legiuitoare şi convocarea colegiilor electorale [5].

în noiembrie şi decembrie erau organizate alegeri pentru Cameră şi Senat sub conducerea lui Ion C. Brătianu, ministrul de interne, în fapt diriguitorul guvernului [6]. Acesta din urmă înţelesese că o guvernare trainică nu era posibilă fără încheierea unor alianţe chiar de la nivelul colegiilor electorale în judeţe. Şi pentru că în Moldova li- .beralii radicali nu se bucurau de aderenţa dorită, găsiră în fracţioniştii naţionalişti elementul de care aveau nevoie, mai ales că, în anumite limite, existau afinităţi în doctrina celor două curente politice. Trăgând învăţăminte din experienţa negativă a lui Ion Ghica, Ion C. Brătianu îşi propuse — în calitate de ministru de interne — să folosească „influenţa morală" în campania electorală. Bazându-se pe aceasta şi pe o incontestabilă presiune administrativă, reuşi să-şi asigure o Cameră dominată de liberali radicali şi fracţionişti, dispusă deci să susţină guvernul.

Senatul însă ieşit din noile alegeri era dominat de opoziţia conservatoare şi liberal-moderată, afirmându-se astfel ca un factor de frână în calea unui proces legislativ mai avântat. în martie 1868, din iniţiativa Camerei, s-a elaborat un proiect pentru interpretarea_Jegii electorale. Era, în fapt, o încercare a liberalilor radicali de a realiza o uşoară modificare a acesteia într-o direcţie democratică. Se intenţiona întărirea colegiului al treilea al burgheziei urbane, prin excluderea unor elemente domiciliate la sate, — arendaşi, proprietari de ateliere şi manufacturi din afara oraşelor — , elemente aflate, de regulă, sub influenţa conservatorilor. Preconizându-se, de asemenea, o oarecare extindere a bazei sociale, proiectul mai propunea un minimum de 25 de alegători spre a se putea constitui biroul provizoriu al alegerilor senatoriale. Sancţionat de Cameră, proiectul era respins de Senat[7].

Dominat de conservatori, Senatul era un obstacol greu de trecut pentru guvernul liberal, la 31 mai 1868 adoptând faţă de acesta o moţiune de neîncredere. Susţinut de Cameră, guvernul N. Golescu îi obţinea însă dizolvarea, printre altele, şi pentru că respinsese concesiunea Strousberg. Ca urmare, în iulie aveau loc alte alegeri, guvernul reuşind, prin aceeaşi „influenţă morală", să-şi impună candidaţii, dispunând, în fine, de două Corpuri legiuitoare omogene [8].

Promovarea unei politici de oprire a imigrării evreilor şi a infiltrării lor în economie [9], precum şi sprijinirea luptei de emancipare a românilor din Transilvania[10] şi căutarea imediată a independenţei printr-o alianţă cu Rusia au pus guvernul liberal într-o mare dificultate în raport cu puterile garante occidentale. Presat de acestea, pentru a nu compromite poziţia externă a statului, Carol I era nevoit să facă concesii, îndepărtând de la cârmă o formaţiune ministerială liberal-radicală care se bucura de o bază parlamentară. La. J.6_nj3ie.m-_brie 1868, a doua zi după deschiderea Corpurilor legiuitoare, N. Gofescu demisiona. Era înlocuit cu un guvern eterogen prezidat de D. Ghica, cu M. Kogălniceanu ministru de interne. Ion C. Brătianu îl tutela însă ca preşedinte al Camerei Deputaţilor, dominată de liberalii radicali [u].

Carol I crezu iniţial că, asumându-şi un rol de moderator, va fi capabil să concilieze diferite interese, tendinţe şi aspiraţii politice, menţinând un Parlament de culoare liberal-radicală, cu reprezentare guvernamentală moderat-conservatoare. Sub raport strict constituţional, ar fi trebuit să dizolve Corpurile legiuitoare sau să înlăture cabinetul nou-format. Dar aplicate, ambele soluţii ar fi creat dificultăţi. Pentru a le evita, făcuse eforturi spre a aduce „o împăcare între şefii de partide", ceea ce izbutise în primele momente cu „sforţări foarte mari"[12].

Majorităţile parlamentare însă refuză să cauţioneze pe termen 'ung un guvern de o altă culoare politică. La 28 ianuarie 1869, Camera liberal-radicală dădea un vot de blam guvernului D. Ghica — M. Kogălniceanu. Ion C. Brătianu[1] ceru lui Carol I reintrarea în legalitate, îcă ° formaţiune ministerială concordantă cu structura politică a Camerei. Avertiză că, în caz contrar, situaţia internă a ţării s-ar de-

teriora, ajungând la „o catastrofă". Carol **I, dimpotrivă,** devenise adeptul unui model de guvernare dominat de **„elementul** pacinic şi chibzuit"[13].

înfruntând ameninţările lui Ion C. Brătianu şi conştient — cum îl avertizase pe acesta — că un Hohenzollern nu putea fi răsturnat ca un principe „parvenit", — aluzie la modul în care fusese îndepărtat Cuza Vodă —, Carol I dizolvă Camera decretând alegeri în martie 1869. Conduse de M. Kogălniceanu, ministrul de interne, şi bazate pe aceeaşi influenţă şi presiune administrativă, devenite în mod inevitabil instrumentul principal al guvernului de formare a unor majorităţi parlamentare omogene, alegerile se soldau cu o înfrângere a liben.lilor radicali, care, în Cameră, nu mai dispuneau decât de 10 mandate. La 9 iunie era dizolvat şi Senatul, prin alegeri asigurându-se şi aici majoritatea favorabilă guvernului D. Ghica — M. Kogălniceanu [u].

Camera şi Senatul nu-şi găseau însă omogenitatea sperată, datorită contradicţiilor dintre cei doi protagonişti, M. Kogălniceanu având o influenţă determinată în Cameră. Ca atare, sesiunea 1869 — 1870 se caracterizează prin încercări repetate de răsturnare a guvernului, dar şi printr-o slabă eficienţă legislativă, ea consumându-se în dispute nesemnificative şi interpelări ministeriale. Carol I se străduia să determine miniştrii să acţioneze coordonat. în acest scop, prezida uneori şedinţe ale Consiliului „pentru a da hotărârilor o formă primită de toţi" şi pentru a aduce pe şefii diferitelor departamente la „concesiuni mutuale"[15]. Reuşeşte însă doar parţial. Căci rivalitatea dintre D. Ghica şi M. Kogălniceanu, căreia i se adăuga o alta dintre acesta din urmă şi V. Boerescu, ministrul justiţiei, măcina guvernul din interior.

La 27 ianuarie 1870, D. Ghica, şeful guvernului, demisiona. M. Kogălniceanu îşi abandonase deja funcţia, cu intenţia de a pre cipita căderea întregii formaţiuni, spre a prelua el conducerea guver nului cu majorităţile parlamentare care-i erau devotate. Carol I însă, în loc de a se orienta potrivit curentului de opinie din Corpurile le giuitoare, din considerente personale, încredinţa cârma lui *A.G.* Golescu. Decizia era întâmpinată de deputaţii radicali cu mare nemul ţumire, demisionând din Cameră şi propunându-şi să caute alte mijloace de luptă. într-un asemenea context, viaţa noului guvern lipsit le bază parlamentară era scurtă.

în faţa instabilităţii politice, după experimentarea unor guverne je tendinţă liberal-moderată, liberal-radicală şi centristă, Carol I se orientează spre conservatori. La 20 aprilie 1870 numea în fruntea treburilor publice pe M.C. Epureanu, care se baza pe ceea ce s-a numit în epocă „juna dreaptă" . Desemnat de Carol I şi neavând o bază parlamentară, guvernul amintit organiză la finele lui iunie 1870 alegeri pentru ambele Camere. Viaţa politică internă însă, datorită acelor repetate schimbări ministeriale şi alegeri parlamentare, se transferă deseori în colegii, unde aveau loc înfruntări violente. In vederea preîntâmpinării unor asemenea situaţii, prefecţii primiseră instrucţiuni de a vedea ca luptele electorale să nu degenereze în „bătăi şi colisiuni sângeroase"[16]. Dar noile alegeri au fost marcate de tulburări la Bucureşti, Ploieşti şi Piteşti. în acest din urmă oraş, la colegiul al treilea, au survenit încăierări care au fost stăpânite prin forţa armată. Au căzut morţii şi răniţii[17]. Era preţul plătit de către un guvern care, aflat la cârmă într-un moment de gravă acutizare a conflictelor politice, recurgea la forţă pentru potolirea violenţelor. Dar M.C. Epureanu n-a izbutit să-şi asigure majorităţi parlamentare.

Confruntat direct cu Corpurile legiuitoare, la 15 noiembrie 1870, cu ocazia deschiderii sesiunii acestora, guvernul era acuzat că ,,nu era expresia naţiunii, ci aceea a favorii domneşti"[18]. Pe fondul unor nemulţumiri provocate şi de falimentul consorţiului Strousberg, in care Carol I fusese angajat direct, la 9 decembrie 1870, în răspunsul la Mesajul Tronului, Camera se plasa pe o poziţie critică. Aprecia că nemulţumirile şi frământările din ţară nu puteau ii evitate decât prin „satisfacerea legitimelor cerinţe ale poporului şi în aplicarea strictă a legilor şi în respectul lor"[19]. Era o critică directă chiar la adresa domniei, care, depăşindu-şi atribuţiile constituţionale, menţinea Ja putere un guvern fără suport parlamentar. Incapabil să administreze afacerile publice, la 14 decembrie 1870 M.C. Epureanu demisiona.

Sub impactul unor combinaţii din Corpurile legiuitoare, al unor wţelegeri dintre radicali şi fracţionişti, a fost adus la putere Ion Wiica [20]. De data aceasta, între executiv şi legislativ părea a se fi instalat raporturi constituţionale. Căci Ion Ghica, deşi un moderat, bencia de legături speciale cu stânga parlamentară, deopotrivă cu radicalii munteni şi naţionaliştii moldoveni. .... „„„ ,< . • ;1> «

Acceptând însă funcţia de prim-ministru, întrucât baza lui politică era extrem de restrânsă, devenea, în fapt, un prizonier al grupărilor parlamentare. Deşi un om al introducerii liberalismului în condiţii de ordine şi stabilitate, pe fondul creşterii agitaţiilor politice mutate acum în stradă, influenţate de sentimentele filofranceze încercate de români cu ocazia războiului franco-prusian, Ion Ghica nu se dovedea capabil să stăpânească situaţia. Pus în Parlament sub un control strict al radicalilor şi fracţioniştilor moldoveni, nu putea opri acţiuni protestatare de genul aceleia de la 10 martie 1871 din Sala Slătineanu [21], împotriva coloniei germane din Bucureşti. Era o formă de afirmare a solidarităţii cu Franţa zdrobită şi umilită de Germania reconstituită prin „foc şi sabie" şi de revărsare a nemulţumirii faţă de realităţile politice interne. Tolerând o demonstraţie violentă împotriva coloniei germane din Bucureşti, în fapt, o sfidare a celei mai mari puteri continentale răsărite în acea împrejurare, Ion Ghica îşi atrăgea reprobarea lui Carol I, fiind astfel constrâns să demisioneze. Se dovedise, încă o dată, că bazându-se pe colaborarea parlamentară a „roşiilor" şi fracţioniştilor, primul-ministru devenise prizonier al acestora.

Prin demisia lui, Ion Ghica punea capăt unui ciclu guvernamental inaugurat la 1 iulie 1866 şi încheiat la 11 martie 1871. Timp de aproape cinci ani, Carol I schimbase 10 guverne şi efectuase 30 de remanieri[22]. Durata medie a unei guvernări fusese de circa şase luni. Instabilitatea guvernamentală se reflecta corespunzător şi pe planul mutaţiilor parlamentare [23], în sensul că nici o legislatură nu şi-a putut duce mandatul până la capăt, fiind provocate 6 dizolvări ale Corpurilor legiuitoare[24]. Se dovedea că regimul politic instituit în 1866 cu greu se articula, întrucât executivul şi legislativul greu se puteau pune de acord, datorită dificultăţilor de formare a unor majorităţi parlamentare omogene. România, prin urmare, era afectată de o gravă criză politică, exprimată prin paralizie legislativă şi administrativă. Cele mai afectate erau finanţele statului, aflate în stare de ruină din cauza incapacităţii de a se vota bugetele. O datorie flotantă de 70 m>'lioane de lei bloca orice activitate [25].

Cum se ajunsese ca România să devină neguvernabilă ? Sistemul ei politic liberal, bazat pe separaţia puterilor statului, implica o conducere prin intermediul partidelor politice. Cu excepţia liberalilor radicali care erau un partid politic modern, dar extins doar la jumătate din ţară, celelalte grupări cuprindeau simplii asociaţi. Datorită formulei electorale censitare, cel puţin în răstimpul menţionat, mişcarea politică se desfăşura la nivelul unor elite alcătuite din numeroşi veleitari şi ambiţioşi. Partide politice cu deschidere directă spre masele electorale erau greu de organizat datorită barierei censitare interpuse între elite şi mase. Parlamentul României — în primii ani ai aplicării noului regim — era, în fapt, o expresie a diferitelor grupări politice preocupate de menţinerea influenţei şi ascendentului în colegii.

Dificultatea greu surmontabilă a începuturilor regimului constituţional a rezidat în imposibilitatea alcătuirii majorităţilor parlamentare omogene, mai cu seamă în Senat, care, de regulă, era conservator şi un apanaj al opozanţilor la schimbare. Diferite alianţe conjuncturale s-au creat în procesul legislativ, dar în cazul unor iniţiative de mai largă anvergură, cu implicaţii sociale şi economice, ele nu erau trainice. După experienţa Ion Ghica a primelor alegeri libere şi după consumarea prăbuşirii acestuia sub votul de blam al Camerei liber alese, s-a ajuns la concluzia că majorităţile parlamentare omogene, în condiţiile votului censitar şi ale inexistenţei unor partide politice, erau excluse dacă guvernul aflat la putere rămânea un simplu arbitru în timpul campaniei electorale. S-a admis astfel de către liberalii radicali, în noiembrie 1867, necesitatea unei „influenţe morale" şi a unei presiuni administrative, prin care să se constrângă colegiile electorale potrivit vederilor guvernului. A apărut, în fapt, ideea unor ingerinţe electorale care sunt văzute de toate guvernele acelor ani drept singura modalitate de dobândire a legitimităţii[26]. Parlamentul aluneca astfel spre o formă de reprezentare a puterii executive. în această privinţă, ingerinţele electorale sunt ridicate la rang de principiu, ceea ce făcea pe P.P. Carp să afirme public că în România nu erau guverne parlamentare, ci parlamente guvernamentale. Tot el mai spusese semnificativ: „Daţi-mi Puterea şi vă dau Parlamentul" [27].

tf

executiv"U

78

doi

2. Criza domniei Iui CaroJ I

Pentru a contrabalansa jocul grupărilor ■ politice, domnitorul favoriza cultivarea opiniei publice, acţionând pentru o deplină libertate a manifestărilor ei, mai cu seamă prin exprimarea părerilor în presă. Aceste forme de dezvoltare a opiniei publice îi indicau curentele social-politice, dictându-i conduita în raport cu schimbările guvernamentale [29].

Presa însă, prin punerea în circulaţie a multor ştiri licenţioase, exagerate şi chiar false, nu se situa la înălţimea aşteptărilor lui. în temeiul unei atitudini exclusiv partizane, unele ziare întreţineau în ţară o puternică stare de tensiune, amplificată de frecventele procese de presă care surveneau. Deşi dezavua excesele presei, Carol I refuza să se angajeze în măsuri împotriva deplinei exercitări a dreptului la opinie. în contextul unor presiuni conservatoare în această privinţă, la 1/13 august 1868 se pronunţa pentru „libertatea nelimitată a presei"[30], conştient că, în cazul în care aceasta ar fi fost alterată, ar fi urmat pericole infinit mai mari. Dar presa, prin atitudinea ei critică şi mai cu seamă licenţioasă, continua "a stârni mari nemulţumiri, domnitorul însuşi — la 8/20 decembrie 1869 — socotind că ajunsese la excese „neauzite". Dar chiar în acest caz, elogia conduita Camerei, care, aducând în dezbaterea publică atacurile grosolane ale presei, în locul unor măsuri restrictive, se rezuma doar la a deplora „limbajul neconstituţional şi necuviincios" al unei părţi a acesteia. O asemenea atitudine — credea Carol I — avea un efect mai puternic decât procesele de presă pe care le reproba [31].

Instabilitatea guvernamentală, dar mai cu seamă lipsa de credibilitate a statului pe planul atragerii de capitaluri străine în vederea construirii unor mari obiective economice, îl împinseră pe Carol I să se amestece direct în concesiunea Strousberg. Fiind o companie germană, recomandată de tatăl său Principele Carol-Anton, domnitorul, «ine intenţionat în realizarea rapidă şi sigură a unei reţele de căi ferate prin care să se lege principalele centre productive ale ţării, a corois eroarea de a se fi angajat personal în impunerea concesiunii, ln 1868. Căci, dintre puţinele oferte primite, acceptase nu numai pe cea mai costisitoare, dar şi o companie care foarte curând avea să ea faliment. Pe plan politic însă, datorită acelor legături, Carol I se ex-

punea la consecinţe total neplăcute, nu numai pentru el, ci şi pentru instituţia pe care o întruchipa. De aici, din cauza falimentului Strousberg, domnitorul îşi atrase în ţară un val de nemulţumire.

Deteriorarea imaginii lui în cercurile politice survenea şi din încercarea de a reorienta dezvoltarea politică-institutională a statului român, evoluată predilect după modelul francez, adoptat mai mult din atracţie sentimentală şi din dorinţa de a depăşi înapoierea seculară. Pentru domnitor, exemplul prusian, pe care, în unele privinţe, el însuşi îl întruchipa, trebuia să se facă simţit mai pregnant, ce! puţin sub forma organizării militare. Or, într-o ţară cu o clasă politică predominant francofonă şi francofilă, acea atitudine contrastantă stârnea rapid adversităţi. Căci puţini erau oamenii politici, inclusiv conservatorii, care să nu se simtă puternic ataşaţi de modelul francez.

Criza instituţional-politică provoacă mai cu seamă alterarea în conştiinţa publică a ideii dinastiei străine. Titu Maiorescu remarca faptul că, instalat la putere la 10 mai 1866, Carol I părea omul predestinat să domnească liniştit. Dificultatea acelei evoluţii s-a vădit însă de la început, datorită lipsei „oricărui simţământ dinastic în poporul român, deprins de atâtea generaţii cu domniile efemere". Dezvoltarea simţământului dinastic depindea, în afară de însuşirile personale ale lui Carol I, de „o acţiune îndelungată" a partidelor politice, de direcţia dezbaterilor parlamentare, de activitatea publicistică, Je reuniunile publice şi chiar de învăţământul public [32].-

Or, ce se întâmplă în România cu această instituţie pusă să armonizeze diferite interese şi aspiraţii ? în faţa dificultăţilor apărute în procesul guvernării, grupările politice, dar mai ales exponenţii acestora, în locul concertării în vederea consolidării regimului politic, se aruncă în dispute înverşunate, prin care erau puse în discuţie chiar bazele acestuia realizate printr-un pact, în 1866. Cei care — în acest stadiu — afectează în măsură considerabilă regimul politic sunt elementele liberale, radicalii şi fracţioniştii balansând, cel puţin ideologic, între monarhism şi republicanism[33]. Carol I însuşi, faţă de acei oameni politici care nu erau dinastici convinşi sau nu vedeau în instituţia monarhică decât un mijloc de a se instala la putere, începea sa aibă anumite rezerve. îşi ridica astfel împotrivă, cu deosebire, p[6] fracţionistul N. Ionescu, care, prin „Dreptatea", continuă a face

elogiul domniei autohtone, considerată capabilă să se concilieze cu forma republicană, idealul de guvernare către care tinde „toată deniocraţia europeană"[34]. Ion C. Brătianu, încă din 1867, la scurt timp după înscăunarea lui Carol I, exprima părerea că „numai republica este guvernul cel mai bun"[35]. Adepţii acestuia alunecau rapid spre antidinasticism şi chiar republicanism după ce erau îndepărtaţi de la putere. Până şi un moderat ca M. Kogălniceanu, după ce i se refuza puterea de către Carol I, în noiembrie 1870, tocmai pentru că dispunea de o majoritate parlamentară, începu a face „opoziţie antidinastică" [36].

O mişcare antidinastică, uneori cu tentă republicană, este angajată de liberalii radicali spre finele lui 1868, după îndepărtarea lor de la putere. în iunie 1869, vizitând Bucureştii, din Ghergani, —unde îşi avea. reşedinţa — , Ion Ghica rămăsese înspăimântat de puternicul curent de opinie împotriva lui Carol 1[37]. Domnitorul era atacat violent prin,presă, cu deosebire de aceea aflată sub influenţa lui CA. Rosetti. O formă de luptă împotriva dinastiei consta într-o acţiune de reabilitare a lui Cuza Vodă. Refugiaţi în antidinasticism, radicalii şi frac-ţioniştii întind punţi spre curentele similare europene, aderând la ungle asociaţii ale acestora cu scopul promovării, inclusiv în România, a unei republici democratice şi sociale[38].

Subminarea şi, eventual, substituirea regimului politic al monarhiei constituţionale erau pentru o parte a radicalilor şi fractionistilor un obiectiv politic în vara lui 1870, pe fondul conflictului militar franco-prusian, care, în cele două medii politice, contribuise la exacerbarea stării de adversitate împotriva lui Carol I. La Viena, ducele de Grammont, ambasadorul Franţei în capitala habsburgică, încerca să-I incite pe Cuza Vodă împotriva lui Carol I, fluturându-i posibilitatea reinstalării pe tron cu ajutorul Franţei[39]. Tot astfel, în România, adversarii lui Carol I organizau o „conspiraţie" care câştigase ade-renţi şi în rândul armatei[40], scopul ei fiind — în vara lui 1870 — o mişcare antidinastică în „şapte *oraşe"*[41]. La Ploieşti, căpitanul de artilerie Al. Candiano-Popescu, la 8/20 august 1870, punea mâna pe Prefectură şi proclama chiar detronarea lui Carol I. în acea acţiune erau implicaţi fruntaşi radicali, printre arestaţi fiind chiar Ion C. rătianu. Juraţii din Târgovişte achitau însă pe toţi inculpaţii. Ideile rePublicane sunt cultivate cu precădere de CA. Rosetti, în contextul

unor legături cu republicanii francezi. Nici Ion C. Brătianu nu ezita prea mult în această privinţă, însăşi soţia lui, Pia, în ianuarie 1871, făcând „propagandă pentru republică"[42].

Pe măsură ce-şi deteriora raporturile cu o parte a grupărilor politice, Carol I devenea obiectul unor aspre critici. Era atacat în presa pe care o voise cât mai liberă, în cuprinsul ei fiind inserate tot felul de acuzaţii, dar mai cu seamă i se punea la îndoială identificarea cu interesele naţiunii române. Ceea ce-I deranja însă era faptul că asemenea atitudini, uneori pline de ostilitate, erau manifestate chiar de demnitari ai ţării, parlamentari şi miniştri. Ajuns astfel în neputinţa de a asigura o guvernare stabilă, la finele lui 1870 domnitorul României era cuprins de o amară deznădejde[43].

Starea aceasta de spirit o exprima public la 15/27 ianuarie 1871 în „Augsburger Allgemeine Zeitung", când publica o epistolă către un pretins amic[44], care, în fapt, cuprindea o explicaţie a motivelor sale de nemulţumire. Considera că dacă ţara era frumoasă şi „bogat înzestrată de natură", era, totuşi, „săracă sub alte raporturi". Cauza determinantă a mersului prost al afacerilor ţării n-o reprezentau nici el, Carol I, nici poporul, ci mai ales cei ce şi-au „însuşit dreptul" de a o conduce. Aceştia şi-au făcut educaţie politică în străinătate, încât, fără să se raporteze la realităţi, încearcă să aplice aici ideile însușite acolo. în concretizarea lor, ideile dobândesc chiar forme utopice. Criza era determinată de faptul că ţara trecuse brusc „de la un regim despotic la cea mai liberală Constituţie, precum nu o are nici un popor din Europa". în temeiul experienţei dobândite în cei cinci ani cât se aflase pe tron, considera Constituţia „o nenorocire cu atât mai mare, cu cât românii nu se pot lăuda cu virtuţile cetăţeneşti ce se cer pentru o formă de stat quasirepublicană". îşi legase sufletul de „această ţară binecuvântată", încât nu-i venea s-o părăsească. Se hotărâse însă pentru o ultimă încercare, cu riscul de a-şi pierde întreaga popularitate, de a scoate ţara de sub imperiul „intrigilor de partid". Căci de aici provenea răul devastator. Era decis să acţioneze în acest sens, cu atât mai mult, cu cât era liber să se întoarcă în „scumpa ţară, unde m-am născut şi al cărei magnet puternic n-a încetat de a mă atrage în momentele cele mai grele prin care am trebuit să trec". Regreta că bunele lui intenţii fuseseră rău înţelese şi răsplătite cu ingratitudine.

Deşi juste, observaţiile lui Carol I privitoare la moravurile politico provoacă o vie nemulţumire în cercurile liberale. La o reuniune a acestora, —cum relata Ion C. Brătianu la 27 ianuarie 1871 — , N. Ionescu făcuse propunerea „nesocotită" de a se renunţa la domnitor, urându-i-se „călătorie bună"[45]. în Cameră însă, Ia 30 ianuarie, N. Blaremberg interpela pe şeful guvernului pentru ce nu desminţise încă acea scrisoare, care, preluată şi difuzată de presa europeană, reprezenta „un rechisitoriu în regulă în contra naţiunii şi pactului fundamental". După părerea lui, epistola era apocrifă, pentru că era imposibil ca acel care se declarase român să poată, după ce condusese ţara timp de cinci ani, să spună că era atras ca de un magnet de o altă patrie. Era, pe de altă parte, imposibil ca un om căruia i se ofense „splendoareaunui tron, ilustrat de alţi prinţi eroici"[46], să repudieze ţara de adopţiune.

Interpelarea lui N. Blaremberg aruncase însă asupra Camerei o „tăcere" apăsătoare, mai ales că fuseseră folosite expresii „violente", de fapt, dure. Ea exprima starea de nemulţumire din sânul unui important număr de deputaţi, iritaţi deja de conduita critică a lui Carol I faţă de Constituţie şi de moravurile politice. Din aceste motive, şeful guvernului, Ion Ghica, încercase să curme dezbaterea asupra ei, cerându-i lui N. Bîaremberg să se ţină de limitele Constituţiei, adică de prevederea că domnitorul nu putea ii criticat. Ion Ghica declara, în calitate de prim-ministru: „nu pot să admit a se discuta dacă domnitorul a dat sau nu ceva acestei ţări", cu atât mai puţin, „să se judece". Preşedintele Camerei amintise art. 92 din Constituţie care prevedea inviolabilitatea persoanei domnitorului, responsabilitatea purtând-o doar miniştrii. Tot Ion Ghica amintea că epistola părea scrisă „într-un moment de adâncă mâhnire", văzând în ea o decepţie îndreptăţită pentru că „lucrăm prea încet". Important era ca toţi să înconjoare tronul cu iubire şi respect, întărind România pe cale constituţională prin „concordie şi înfrăţire", descurajarea şi mâhnirea schimbându-se(în încredere.

N. Blaremberg însă considera că starea de nelinişte şi revoltă arnită de epistolă nu trebuia muşamalizată. Susţinea că, aducând-o ln dlscuî"e, nu depăşise limitele constituţionale. Nu considera „cri-

minai" ceea ce afirmase, anume că lui Carol I îi lipsise ocazia de a da ceva în schimbul coroanei oferite. Ar fi cutezat o observaţie similară chiar în faţa lui Napoleon sau Frederic cel Mare!

Dând epistolei un caracter apocrif, N. Blaremberg argumenta că, altminteri, ar fi pus la îndoială „jurămintele cele solemne". Era apocrifă şi pentru că, dacă nu era semnalul abdicării iminente, reprezenta „culmea nedibăciei", întrucât zdruncina încrederea în stabilitatea ţării. Părăsirea ţării în acele împrejurări critice ar echivala cu un act de dezertare, chiar de „înaltă trădare". Deja în cugetarea şi în consiliile unor state europene România ar fi destinată ca obiect de „târg", de compensaţie, dar nu sub egida unui Hohenzollern.

Scrisoarea mai era apocrifă şi pentru că nu concorda cu conduita lui Carol I de a-şi boteza copilul în religia ţării. A acţiona pentru întemeierea unei dinastii, regenerarea unei naţiuni şi dezvoltarea prosperităţii ei presupunea „o cugetare şi o voinţă mai presus de comun". Era de neconceput descurajarea în faţa celei dintâi „contrarietăţi", căci altfel Carol I s-ar fi situat în rândul unor „ambiţioşi vulgari". Un principe pătruns de înalta lui misiune, chiar în momentele cele mai grele, nu dezertează, ci preferă să moară ca Maximilian al Mexicului, la postul său.

Criticându-1 pe Carol Imai mult aluziv şi indirect, N. Blaremberg susţinea că românii se identificau cu domnitorul lor, dar nu în mod necondiţionat. Mai mult decât la el, ei ţineau la naţionalitate, libertate şi demnitate. Ar fi fost o „crimă" ca românii să fie puşi în alternativa de a alege între domnitor, pe de o parte, şi naţionalitate, libertate şi demnitate, pe de altă parte, căci nu vedeau nici o incompatibilitate între cele două componente. Dacă epistola era adevărată, ea ar trăda „cugetări ascunse contra libertăţilor". Dar el, Blaremberg, nu va îngădui niciodată îngrădirea acestora. Propunea, apoi, ca în moţiune să se declare caracterul apocrif al epistolei, Camera exprimându-şi „ataşamentul" inalterabil pentru Constituţie.

Aristide Pascal încerca în mod subtil să-1 absolve pe Carol I de responsabilitatea epistolei incriminate. N-o socotea apocrifă, ci ° atribuia consilierilor lui. Se procedase bine făcându-se o mare publicitate în jurul ei, căci era bine ca românii să cunoască sentimentele ş[1] cugetările suveranului lor, după cum se cuvenea ca şi acesta să fie **

curent cu aspiraţiile şi sensibilităţile naţiunii. Susţinea că domnitorul acceptase tronul conştient de însemnătatea misiunii. Oferea exemple care atestau că se identificase cu aspiraţiile ţării. Faptele lui erau în contradicţie cu ideile şi descurajarea din epistolă. Cine inspirase idei ostile Constituţiei ? Era o mână străină sau o conspiraţie internă ? în faptele petrecute în ţară trebuie căutată decepţia domnitorului. Consilierii lui i-au prezentat drept obstacol libertăţile constituţionale. Nu s-au constituit guverne reprezentative, corpurile legiuitoare fiind, de regulă, falsificate. De aici furia „curtenilor" împotriva libertăţilor publice şi presiunea lor asupra domnitorului. în consecinţă, libertăţile trebuiau menţinute şi exercitate, demonstrându-se lui Carol I că „răul" nu stătea în Constituţie, ci în deformarea principiilor ei[47].

N. Ionescu, un om bântuit încă de republicanism, socotea epistola lui Carol I drept expresia unor opinii personale la care era îndreptăţit. Ce voia Blaremberg prin moţiune ? Să dea „un ultimatum principelui, precum principele printr-un act cu totul intim a pus un ultimatum opiniunii publice" ? Parlamentul nu trebuia să se ridice deasupra opiniei publice, ci s-o lase pe aceasta să se pronunţe independent. Să se pună în contact cu opinia publică şi să se vadă intenţiile. Nu era legal să se discute o epistolă privată a lui Carol I. Pretindea, totuşi, domnitorului să nu lase să se răspândească părerea că „a fost numai un aventurier pe tronul României". Să i se arate că Constituţia, cu toate componentele ei, este „legalitatea cea mai strictă"[48].

De o manieră hotărâtă se pronunţa M. Kogălniceanu, care, considerând că abandonarea tronului ar putea aduce în acele momente „multe pericole asupra ţării", apăra regimul constituţional. Propunea o moţiune de devotament pentru tron şi dinastie, precum şi pentru Constituţie[49].

Printre deputaţii care îndrăzneau să apere făţiş epistola lui Carol I se afla D. Ghica-Comăneşti. Aprecia Constituţia „prea înaintată, Prea întinsă, prea largă" pentru România. Prevederile ei erau greu de aplicat datorită înapoierii culturale, motiv pentru care drepturile Şi libertăţile degenerau în abuzuri. Critica lui Carol I era deci îndreptăţită. Dar acea atitudine ultraconservatoare stârnise protestul deputaţilor aparţinând „junei drepte"[50].

Interpelarea lui Blaremberg provoca însă replica cea mai hotărâtă din partea generalului I.Em. Florescu. îşi exprima convingerea că toată lumea urmărea consolidarea dinastiei, dar inacceptabil era faptul că Blaremberg oferise lui Carol I drept model de urmat pe Maximilian al Mexicului. El, Carol I, nu se va da deoparte când va fi de apărat România. Să se termine deci cu acea discuţie, căci principele străin era o axă a dezvoltării instituţionale încă de la Divanurile ad hoc[51].

Starea de tensiune din Cameră era transferată în opinia publică, cu concursul presei. Prin „Românul", la 11 februarie 1871, radicalii cereau organizarea unui protest public, o demonstraţie naţională împotriva unui domn călcător de Constituţie şi „risipitor al averii publice", o aluzie referitoare la fraudele Strousberg[52].

Pe fondul unei ostilităţi faţă de el, la începutul lui februarie 1871, Carol I — după aprecierea consulului francez de la Iaşi — părea decis să-şi abandoneze tronul[53]. Atitudinea aceasta era precipitată de manifestaţia studenţească din 10/22 martie împotriva coloniei germane care serba ziua de naştere a împăratului. Cu complicitatea prefectului poliţiei, Simion Mihăilescu, studenţii înconjurară localul, stinseră luminile, traseră clopotele de la Sărindar, aruncară *ev* pietre în geamuri şi scandară pentru republică[54].

în noaptea de 10/11 martie, apreciind împrejurările „extreme", Carol I socotea că se impunea o atitudine hotărâtă „pentru a scoate din apatie elementele cele mai bune". A chemat Locotenenta Domnească din mâna căreia, în 1866, primise tronul, mobilizând doar pe L. Catargiu şi N. Golescu, N. Haralambie lipsind din Bucureşti. Speriate de eventualitatea abandonării ţării de către domnitor, „toate fracţiunile partidului conservator s-au unit"[55], cerându-i să rămână în funcţie. Lascăr Catargiu se angaja să asigure o stabilitate guvernamentală care să realizeze „reformele necesare". Şi deşi lui Caro! I viitorul României i se părea de „o nepătrunsă întunecime", cu o formaţiune conservatoare, nu-şi pierdu curajul.

Trimisă în Cameră să obţină învestitura, la 11 martie, într-o şedinţă secretă, formaţiunea Lascăr Catargiu era întâmpinată cu ostilitate. Au fost glasuri care s-au ridicat împotriva dinastiei, Ion Câmpineanu salutând chiar abdicarea lui Carol I, a cărui domnie o socotea

o nenorocire pentru ţară. în următoarele trei zile se iveau numeroase interpelări privind modul de constituire a cabinetului. La 13 martie, conflictul dintre executiv şi legislativ se intensifica. Dacă guvernul cerea legi financiare spre a pune în mişcare treburile publice, Camera liberală îi pretindea să explice constituţionalitatea preluării puterii. Trebuia, mai întâi, să se traseze un hotar între drepturile Parlamentului, care erau încălcate, şi cele ale guvernului impus de domnitor. Prezenţa la cârmă a lui L. Catargiu era socotită „o violentă" încălcare a Constituţiei. încă în ziua anterioară, la 12 martie, fruntaşii opoziţiei acuzau cabinetul şi pentru faptul că adusese trupe în jurul Corpurilor legiuitoare. După trei zile de dezbateri aprinse, Camera dădu guvernului un vot de blam[56].

CA. Rosetti, prin „Românul", condamna atitudinea şefului statului care trimisese in faţa Corpurilor legiuitoare un guvern cu intenţia vădită de a instala o putere personală [5?]. Tot el lansa apeluri prin care întreţinea adversitatea faţă de L. Catargiu, încercând să mobilizeze împotrivă-i opinia publică, cu deosebire strada care, de regulă, se asocia cu liberalii radicali. Timp de trei zile — cât duraseră dezbaterile din Cameră — susţinătorii „roşilor" sunt angajaţi în frământări aprinse, iritarea fiind stimulată şi de faptul că L. Catargiu concentrase armată pe Dealul Mitropoliei[58].

Protestele din Cameră, asociate cu acelea din stradă, nu-1 clintesc pe L. Catargiu din poziţia de prim-ministru. Aruncându-i-se în faţă votul de blam, în loc de a abandona puterea [59], în temeiul decretului acordat de Carol I, în chip hotărât, dizolvă Camera, susţinând că nu [v]a permite „ca uliţa să ne facă legi" [60]. Era o formă de degajare de un legislativ liberal care se dovedise mai mult sau mai puţin complice cu dezordinile din zilele precedente din Bucureşti. Din acel moment, sub raportul modului de guvernare, se marca o cotitură decisivă. Apăreau [ln] prim-plan un grup de oameni de tendinţă conservatoare, o coaliţie [ca]re îmbina inflexibilitatea unui L. Catargiuvcu criticismul lui Titu Maiorescu şi cu viziunea măsurată a lui Vasile Boerescu, Petre Mavro-Sneni şi G. Costaforu. în consecinţă, au fost aduşi ca miniştri oameni [1] echilibrului şi ordinei de sorginte conservatoare.

NOTE

[1] Ap. Stan, *op. cit.,* p. 208—211.
[2] „Românul", X, 1866, p. 725, 726.
[3] Ap. Stan., *op. cit., p.* 186—207.
[4] *Istoria Parlamentului,* p. 173—176.
[5] G. D. Nicolescu, *op. cit.,* p. 25—30.
[6] *A.S.B.,* Fond Brătianu, nr. 54, f.1.
[7] *Istoria Parlamentului, p.* 187—188.
[8] *Ibidem,* p. 185.
[9] *A.S.B.,* Fond Brătianu, nr. 61, f. 7.
[10] *Ibidem,* nr. 62, f. 9—10.
[11] *Istoria Parlamentului,* p. 186—Î87.
[12] Regele Carol I al României, *Cuvântări şi scrisori,* I, Bucureşti, 1919, p. 140.
[13] *Ibidem,* p. 147.
[14] toOTo *Parlamentului, p.* 188—190.
[15] Regeîe Carol I al României, *op. cit..* I, p. 196.
[16] ,.M. O.", nr. 109, 20 mai 1870, p. 627.
[17] *Istoria Parlamentului,* p. 191.
[18] „M.O.", nr. 268, 5 decembrie 1870, p. 2 197.
[19] *Ibidem,* nr. 272, 10 decembrie 1870, p. 2 230; *Notes sur la vie du roi Charles de Roumanie,* II, Bucureşti, 1896, p. 53.
[20] *A.S.B.,* Micro Franţa, r. 45, voi. 14, c. 90; ,,Pressa", III, 1870, nr. 281, p. 1 121.
[21] C. Bacalbaşa, *op. cit.,* I, p. 14.
[22] T. Maiorescu, *op. cit., p.* 11 ; vezi şi M. Polihroniade şi Al. Chr. Teii, *Domnia lui Carol I, I,* Bucureşti, 1937, p. 184.
[23] I.C. Filitti, *Des originis du regime representatif en Roumanie,* 1931, p. 21—22.
[24] *Istoria Parlamentului,* p. 172.
[25] G. D. Nicolescu, *op. cit., p.* IX.
[26] Ap. Stan., *op. cit.,* p. 300—302.
[27] *Istoria Parlamentului,* p. 166.
[28] T. Maiorescu, *op. cit., p.* 28.
[29] Talce lonescu, *Pentru România Mare. Discursuri din război. 1915—1917,* Bucureşti, 1919, p. 134; T. Drăganu, *op. cit.,* p. 297—298.
[30] Regele Carol I al României, *op. cit.,* I, p. 118.
[31] *Ibidem,* p. 198.
[32] T. Maiorescu, *op. cit., p.* 14—16.
[33] Ap. Stan, *op. cit., p.* 285—294.
[34] „Dreptatea", VI, 1870, nr. 244, p. 3.
[35] ,,M. O.", nr. 60, 1867, p. 356.

A.S.B., Fond P. P. Carp, dosar 12, 1871, f. 2.
V. Slăvescu, *Corespondenţa lui Ion Chica cu D. A. Sturdza, 1860—1880* Bucureşti, 1943, p. 40.
A.S.B., Micro Franţa, r. 45, c. 23.
T. Maiorescu, *op. cit.,* p. 19—22.
A.S.B., Micro Franţa, r. 45, c. 30.
M. Theodorian-Carada, *Eugeniu Carada. 1836—1910,* **Bucureşti,**, 1922, p. 51.
Din corespondenţa familiei Brătianu 1859—1891, I, 1933, p. 143.
Regele Carol I al României, *op. cit.,* p. 227—228.
Notes sur la vie, II, p. 63 ; T. Maiorescu, *op. cit.,* p. 25—27.
B.A.R., Msse, Fam. Ton C. Brătianu, S.9(151)/CCCLVII, 27 **ianuarie** 1871.
„M.O.", nr. 26, 5/17 februarie 1871, p. 135.
Ibidem, p. 136.
Ibidem, nr. 27, 6/18 februarie 1871, p. 140.
Ibidem, nr. 26, 5/17 februarie 187Î, p. 136.
Ibidem, p. 137.
Ibidem, p. 136.
T. Maiorescu, *op. cit.,* p. 29.
A.S.B., Micro Franţa, r. 45, c. 95.
T. Maiorescu, *op. cit.,* p. 31—33.
Regele Carol I al României, *op. cit.,* I, p. 231.
M. Polihroniade şi Al. Chr. Teii, *op. cit.,* p. 273-27".
„Românul", J2 martie 1871.
M. Polihroniade şi Al. Chr. Teii, *op. cit.,* p. 273.
C. Bacalbaşa, *op. cit.,* I, p. 14—15.
T. Maiorescu, *op. cit., p.* 36.

CAPITOLUL IV

(ti.
/ i

Conservatorismul în prim-pJanuI vieţii politice (1871—1876)

1. Concentrarea forţelor conscrvatoare Instalarea guvernului L. Catargiu reprezenta nu numai împlinirea unei dorinţe a lui Carol I pentru o formulă politică de depăşire a crizei instituţionale, ci şi un prilej de mobilizare a forţelor conservatoare, care îşi găsiseră în domnitor un element de coeziune. Ele, forţele conservatoare, care în răstimpul 1866 — 1871 asistaseră neputincioase la radicalizarea vieţii politice, văd în noua împrejurare un moment de stopare a convulsiilor în care fusese cufundată clasa politică conducătoare. După atâtea evenimente epocale ce ridicaseră la suprafaţă oameni proveniţi din stări sociale mai modeste, momentul 1871 părea clasei cu ascendenţă boierească o ocazie de revanşă. Apar astfel în prim-plan vechi familii boiereşti de neam fcăş-tina.ş sau de origine fanariotă[1].

Coagulate, mai cu seamă, datorită iniţiativei îndrăzneţe a lui L. Catargiu de a nu permite erodarea tronului lui Carol I şi, deci, în-fundarea României în haos, forţele conservatoare îşi domoleau rivalităţile. Drept urmare, primului-ministru i se alăturau M.C. Epureanu, Dimitrie Ghica, generalul I. Em. Florescu, Gr. M. Sturdza, — toţi cu ascendenţă boierească — , înfricoşaţi de turnura prea avântată a schimbărilor politice din România. S-au întâlnit pe platforma ordinii şi stabilităţii cu un alt grup de oameni politici, printre care *Chr.* Teii, Nicolae Kretzulescu, Petre Mavrogheni, Gheorghe Costaforu şi Vasile Boerescu, de obicei, oameni plasaţi în centrul spectrului politic. S-au mai ataşat grupului menţionat reprezentanţi ai *Junimei* de Ia Iaşi, î*[1] primul rând, P.P. Carp, Titu Maiorescu, Th. Rosetîi, Ion Strat. -[ar]

si tineri de la Bucureşti, ca Alexandru Lahovari, Gheorghe Gr. Cantacuzino, Ion Cantacuzino [2] etc.

Numele menţionate — aproape toate — erau personalităţi înzestrate şi afirmate în viaţa publică printr-o poziţie net conservatoare faţă de modalitatea de soluţionare a principalelor reforme, precum şi printr-o superioară pregătire juridico-economică şi culturală. Tinerii erau elita intelectuală a ţării. Printre ei însă, se impusese Lascăr Catargiu, dar nu prin cultură, care îi era precară în raport cu a multora, ci prin experienţă politică, acumulată încă de pe timpul Divanurilor ad hoc şi, ulterior, sub Cuza Vodă, dar mai cu seamă prin hotărârea de a apăra cauze compromise în opinia publică, prin francheţea cu care-şi susţinea ideile, unele chiar reacţionare. El reuşea să închege în juru-i o coaliţie conservatoare, de data aceasta în scopul salvării instituţiei monarhice în prag de năruire. Asociaţii lui nu erau încă un partid politic, ci o concentrare de forţe politice decise să curme provizoratul şi instabilitatea guvernamentală, păgubitoare pentru viaţa economică. Nu se sfiau să recurgă la măsuri nepopulare pentru atingerea acelor obiective

Regrupate astfel în jurul lui L. Catargiu, forţele conservatoare, după dobândirea concursului Senatului, spre a se debarasa de Camera liberală, convoacă colegiile electorale în zilele de 25—27 aprilie 1871 pentru alegerea deputaţilor[3]. Primul-ministru adresa prefecţilor o circulară prin care se înfăţişa ca om politic chemat a „executa legile" şi a nu tolera „anarhia şi desordinea"[4]. Dar pentru a-şi asigura un corp legislativ cooperant, recurgea la ingerinţe şi presiuni, metode deja impuse în viaţa politică românească. L. Catargiu — cum consemna Carol I — repurtase „o victorie completă în alegeri"[5], asigurandu-şi deci majorităţile, pe fondul unei resemnări a elementelor liberale, şocate şi de triumful pe plan european al conservatorismului prin ascensiunea Germaniei lui Bismarck, faţă de care nutreau aversiune doctrinară. Conservatorii îşi legitimau astfel puterea dispunând de concursul ambelor Corpuri legiuitoare.

Ajunşi pe asemenea poziţii, conservatorii au marele merit de a fi Slmţ;t că soarta României era legată intrinsec de dinastie. Unii dintre aceşti oameni politici fuseseră susţinătorii lui Cuza Vodă, fapt pentru Care Carol I, iniţial, avusese o anumită rezervă, căci colaborarea cu ei

i s-ar fi imputat ca o „crimă". Domnitorul se convinsese însă că erau adepţii principiului monarhic, refuzând să accepte îndepărtarea lui de către o „revoluţie", cum nu aprobaseră nici depunerea lui Cuza Vodă [6].

Junimiştii sunt stâlpii monarhiei constituţionale. în faţa atâtor şovăieli şi deziceri din mijlocul celorlalte grupări politice, ei şi-au dat seama că, în acel moment, prioritar era „înrădăcinarea simţământului dinastic în toate păturile poporului" [7]. Pentru atingerea acelui obiectiv, chiar după preluarea puterii, miniştrii sfătuiau tânăra pereche princiară să efectueze contacte directe cu locuitorii. în acest sens, în a doua parte a lunii aprilie, ea făcea o călătorie în Moldova [8].

Carol I — cum semnala la 23 mai/4 iunie 1871, în Mesajul către Corpurile legiuitoare — dobândise probe evidente că „ţara este eminamente conservatoare" [9]. Sentimentele antimonarhice se atenuaseră. Oraşe ca Galaţi şi Focşani, care timp de patru ani consecutiv trimiseseră deputaţi antidinastici, susţineau în acel moment pe Carol I. Atmosfera generală din ţară evoluase de la frământările de stradă şi ideile de „abdicaţiune", spre o proiecţie favorabilă a imaginii domnitorului în opinia publică. Drept urmare, în ţară se instalase o mare „veselie", celebrându-se urcarea lui pe tron cu o participare numeroasă de public, cum nu mai fusese deprins de multă vreme [10]. Carol I se convinsese că, începând din acel moment, orice uneltire care ar încerca semanarea dezordinii şi dezbinarea dintre el şi ţară ar ii întâmpinată cu „o dezaprobare generală".

Guvernul conservator îşi propunea ca prioritate politică consolidarea regimului monarhiei constituţionale. în acest sens, la 27 mai 1871, Al. Lahovari afirma în răspunsul la Mesajul Tronului că naţiunea română va susţine stăruitor un principiu esenţial al ordinii sociale, respingând orice tendinţe anarhics dăunătoare nu numai pentru o ţară mică, cum era România, ci chiar pentru state mari. Românii voiau linişte, stabilitate şi prosperitate, care nu puteau fi obţinute decât sub protecţia „acestui tron naţional, pe care este hotărâtă a-1 întări, ridicând prestigiul autorităţii atât de zdruncinate la noi" [11]. Dinastia deci fiind în pericol, se impunea a fi consolidată, ca o condiţie a întăririi României. Ea trebuia scoasă din competiţia luptei pentru putere şi acceptată drept ax cardinal al sistemului politic. y.i» +j.. tt

2. Forme fără fond Instalaţi în fotolii guvernamentale, conservatorii îşi propun, mai întâi, o pauză prin care să se potolească disputele politice atât de paralizante pentru ţară şi, P? de altă parte, să se evalueze din perspectivă critică viabilitatea sistemului constituţional din 1866.

Dar unii dintre ei vădesc intenţie şi grabă în a folosi împrejurarea pentru schimbări esenţiale în sistemul de guvernare. Erau nemulţumiţi că, prin Constituţie, se întrerupsese — cum credea Th. Rosetti — „tot şirul dezvoltării istorice". Noile structuri politice nu se inspiraseră din „datinile şi instituţiile strămoşeşti"[12], ci, dimpotrivă, fuseseră create după modelele occidentale cele mai avansate. Modernizându-se structurile statale într-o perioadă relativ scurtă, România — după P. P. Carp — trecuse peste secole. într-un răstimp de trei decenii se înfăptuiseră cele mai radicale schimbări, creându-se „abisuri" care nu puteau fi astupate, încât generaţiile tânără şi vârstnică erau separate[13]. Schimbările constituţionale ar fi fost în contradicţie nu numei cu trecutul istoric, ci şi cu necesităţile poporului român, în România, pe planul organizării instituţional-politice, la 1866, se realizase „o serie de sărituri fără rânduială" ", cum remarca însuşi Mihail Eminescu. Lipsea, prin urmare, continuitatea dezvoltării istorice care presupunea o acţiune de conservare şi „adăugare" treptată de elemente noi, capabile să lege trecutul prin prezent de viitor.

Conservatorii, cu deosebire teoreticienii junimişti, combăteau concepţia liberală contractualistă de inspiraţie franceză, substituind-o cu teoria statului natural, a unui corp crescut organic din experienţa şi rădăcinile trecutului[15]. Era repudiată deci ruptura bruscă cu trecutul şi introducerea unor modificări politice instituţionale în care tradiţia nu se mai regăsea. Modelul organicist era regimul regulamentar, unde un grup restrâns de mari boieri împreună cu domnitorul deţineau monopolul politic. Un învăţat ca Ti tu Maiorescu, chiar şi în 1876, regreta că primele Jegi fundamentale ale Principatelor Române ~ Regulamentele organice — fuseseră schimbate brusc. Acestea ar n trebuit respinse nu în bloc, ci doar parţiaj prin eliminarea unor princ1pii „vătămătoare care nu puteau să existe alăturea cu cerinţele unui stat modern". Să se fi lăsat ţării „obiceiurile" ei, „beneficiul schimbărilor treptate şi timpul de a se deprinde cu libertatea" [1(i].

Concepţia potrivit căreia în materie de instituţii politice aTusese loc o ruptură totală faţă de trecut nu era intru totul exactă. Originea regimului parlamentar, în ciuda caracterului lui aristocratic, rezida în epoca regulamentară [17], luată drept model de conservatori. Statul român — cum remarcase V. Boerescu — nu intrase brusc într-un sistem de liberalism parlamentar[18]. Tradiţia regulamentară liberală fusese viguros dezvoltată de revoluţia de la 1848. Conservatorii însă evaluau de pe poziţiile unei singure clase, aceea a marilor proprietari[19]. în acest sens, Titu Maiorescu aprecia că, la 1848, printr-o generaţie cu „o vigoare juvenilă" se aprinsese „un foc candid". Dar experienţa acesteia nu putea avea valoare politică decât în măsura în care se lua drept model „bărbăţia" şi continuitatea în voinţa de progres[20]. Hotărâtoare în dezvoltarea ideologiei politice a anilor 1848—1857 fusese — după acelaşi fruntaş junimist — influenţa Franţei. în acel răstimp excepţional, de la „sora noastră franceză" s-a primit, împreună cu impulsul mişcării politice, „o întreagă comoară de cuvinte latine", dintr-o dată românii deprinzându-se să vorbească de libertate şi să se gândească la „constituţiune", să spere în viitor şi să se creadă capabili de „orice reformă" [21].

Cert rămânea însă pentru Titu Maiorescu faptul că „expresia reală a cerinţelor ţării conform cu fasa vremelnică a evoluţiei sale istorice" nu fusese programul revoluţiei paşoptiste, însuşit de cele mai avântate grupări liberale, ci acela mai limitat al Divanurilor ad hoc, considerat „isvorât din toată experienţa trecutului"[22].

în optică conservatoare, instituţiile politico-juridice şi întreaga legislaţie a României moderne erau simple copii după modele occi dentale, în această privinţă — cum menţiona L. Catargiu — se plagiaseră fără discernământ legi franceze, belgiene şi elveţiene, fără preo cuparea de a ii adaptate la „moravurile şi starea noastră"[23]. Noile instituţii şi întreaga legislaţie aruncaseră ţara într-o prăpastie, încât C.N. Brăiloiu se considera îndreptăţit de a elogia pe vechii boieri ^are organizaseră ţara după trebuinţele ei, iar nu după imitaţii străile [2i]. Ca urmare, în această optică conservatoare, primejdia pentru ocietatea românească o constituiau modelele occidentale. Tradiţia laţională era identificată cu boierismul.

Interpretarea instituţiilor şi legislaţiei din perspectivă strict conservatoare atrăgea o replică liberală. într-o dispută cu L. Catargiu, în 1873, M. Kogălniceanu susţinea că nu schimbările înnoitoare provocaseră „dărăpănarea societăţii," ci afirmarea unor tendinţe retrograde [a5]. Noile instituţii nu erau o copie a celor occidentale, ci structuri caracteristice oricărei societăţi moderne. Căci Constituţia din 1866 poseda acelaşi caracter de imitaţie „ca totalitatea constituţiilor europene, cu excepţia celei engleze" [26]. Ca pretutindeni, originalitatea românilor nu putea sta în „creaţia" unor forme politice afirmate evolutiv, — cum pretindeau conservatorii — , ci în adaptarea formelor împrumutate „la fondul său etnic". Din aceste motive, în chip îndreptăţit, *M,* Kogălniceanu arăta că, pretinzând că acţionează pentru lichidarea aşa-ziseior imitaţii, conservatorii se comportau ca reprezentanţi ai vechii societăţi.

Prin prisma criticismului junimist, instituţiile politice ale României erau nelegitime pentru că nu fuseseră consecinţa unor presiuni de jos [27]. Schimbările au fost impuse de sus, începutul făcându-1 chiar marile puteri garante care, în 1858, acordaseră *Convenţia.* Opera de reorganizare politică fusese, apoi, preluată de elite culte, crescute şi instruite în străinătate, despărţite de „tulpina naţională"[28] din fragedă copilărie. Pătura cultă a confundat trebuinţele individuale cu necesităţile naţionale. De aici schimbările radicale apărute în forma de organizare a statului[29]. Sub Cuza Vodă, Corpurile legiuitoare au fost transformate în „fabrică de legi". S-au modificat astfel nu numai instituţiile, ci şi termenii juridici, încât s-a creat un „nămol" de legi, neînţelese de popor. Căci acesta a fost „ameţit" cu „creaţiuni de ocazie, importate cu grămada din teri streine".

Pentru viabilitatea regimului politic, s-ar fi impus corelarea lui cu structurile social-economice ale ţării, cn gradul de emancipare şi ridicare a diferitelor pături sociale, mai cu seamă a burgheziei. Or, în România, — aprecia T. Maiorescu — s-au introdus reforme instituţional -politice fără ca burghezia să ajungă la un stadiu preponderent in stat[30]. Ca urmare, Constituţia era „o haină prea largă" pentru trupul iîrav al românilor[31], viciul fundamental constând în prematurul liberalism[32]. Statul român —chiar în 1876, când se făceau acele aprecieri— ar fi fost lipsit nu în număr suficient, ci total de acea clasă a

comercianţilor avuţi şi luminaţi, a industriaşilor independenţi, a marilor fabricanţi care sâ-şi facă simţită preponderenţa în societate şi prin averea lor prudent agonisită să fie o garanţie pentru stabilitatea statului[33]. Funcţia acestei burghezii era suplinită de „clasa" avocaţilor[34]. Dar nefiind legată de activitatea productivă, se configura doar aparent ca o burghezie pe planul reprezentării politice.

Opinia privitoare la rolul burgheziei naţionale era mult exagerată. Ea era „o indignare intelectuală a unor capete abstracte care socot că evoluţia socială a României a fost îndrumată împotriva adevărului ştiinţific"[30]. Era incontestabil că datorită vicisitudinilor istorice, burghezia naţională fusese concurată de elemente străine, de evrei şi greci, dar primii nu se bucurau de drepturi politice. Exista, în schimb, o burghezie naţională la nivel de mici întreprinzători[36], dar pe plan politic funcţia acesteia era insignifiantă. Eroarea junimiştilor rezida în faptul că se compara burghezia naţională cu modelele cele mai avansate din Europa. Redusă însă la nivelul societăţii româneşti, acea burghezie naţională — cum arăta V. Boerescu — era la nivel proporţional cu celelalte clase, căci nici boierimea din Principate nu era la înălţimea nobilimii din Occident. Modestia tuturor claselor sociale decurgea din faptul că, deopotrivă, avuţia publică şi particulară era mică.

Potrivit conservatorilor, naşterea societăţii moderne româneşti fusese „un păcat"[37]. Instituţiile politice şi culturale, în consecinţă, apăreau simple *forme fără fond*[3S], fără o bază reală. Parlamentul nu crease decât „fraze bombastice", simple teorii, incapabile de a stimula un fond social-economic[39]. Se încheagă astfel *teoria formelor fără fond,* printre primii autori fiind, în 1870, Ion Strat care aprecia că România făcuse un imens progres în idei, dar nu în fapte[40]. Instituţiile şi legile cele mai liberale erau în contradicţie cu realitatea, încât abisul existent, în loc de a se atenua, devenea „mai simţitor"[41]. Forme fără fond erau şi instituţiile culturale: catedre universitare fără profesori corespunzători, societăţi academice fără savanţi[42] etc.

Concepţia amintită era parţial exactă, dar neajunsul ei consta în faptul că nu înţelegea însemnătatea formelor pentru dezvoltarea unui fond adecvat, ca modalitate de a depăşi întârzierea unei naţiuni în procesul de modernizare. A.D. Xenopol, în 1871, adeptul unei

asemenea teorii, nu mergea cu critica până la negarea totală a Constituţiei. Regreta doar faptul că legiuitorii din 1866 nu se rezumaseră doar Ja principii generale, — luate după modelele occidentale —, renunţând la legile speciale de aplicare a acestora. Scăparea de „rău" nu se putea efectua prin regresiune constituţională, ci printr-o legislaţie care să pună de acord principiile generale cu realităţile româneşti[43]. Chiar Titu Maiorescu, în anii 1871—72, amenda *teoria formelor fără fond in* sensul menţionat. Poporul însuşi se impunea a fi înălţat „până la înţelegerea acelui grad şi a unei organizări politice potrivite cu el"[44]. Conservatorii susţineau insistent că impasul în care se intrase se datora caracterului prea liberal al instituţiilor politice şi culturale. De aici, pentru ei, nevoia întoarcerii la „isvorul primitiv şi nesecat al vieţii populare". Numai pe acea cale se va imprima „o formă nouă şi originală ideilor generale importate". Căci se impunea a fi cultivat tot ceea ce ţara avea original, renunţându-se la părerea de a o privi ca o *„tabula rasa"*[45], deschisă tuturor fanteziilor creatoare. Să se renunţe la transplantul pe ţărmul Dunării a puţinelor idei culese de oamenii politici din „enciclopedii şi manuale de bacalaureat". Prin aplicarea riguroasă a spiritului critic, să se înlăture — cum propunea Th. Rosetti — tot ceea ce nu se înrădăcinase în solul românesc. Românii nu vor fi o naţiune până când nu vor dezvolta instituţii şi legi organice răsărite din tradiţiile si trebuinţele lor vitale.

Opoziţia conservatoare faţă de structurile instituţionale moderne se cristalizează, în fapt, chiar din primele momente după instalarea regimului politic, în 1866. Deşi consimţiseră la înscrierea în Constituţie a celor mai liberale principii politice, conservatorii crezuseră că Prin cens vor putea atenua caracterul ultraliberal al unor instituţii, as'gurându-şi preponderenţa politică. Practica însă, încă din primele momente, demonstrase că, prin noile structuri, liberalismul era un errnent care deschidea porţile democratismului. Din aceste motive, conservatorii încearcă să rupă „pactul" constituţional, de a se intro-"ce în el — cum declarase Titu Maiorescu — unele dispoziţii mai

~ c. 206

puţin democratice şi mult mai „protectoare pentru clasa avută, ca prin aceasta să garantăm independenţa şi liniştea votului electoral"[46],

într-un memoriu către Carol I, din iulie 1867, se aprecia că doza de liberalism introdusă prin Constituţie era prea puternică pentru un popor aflat în stadiul de copilărie politica, noile instituţii contribuind la sinuciderea lui[47]. Tot astfel, consulul francez de la laşi, făcându-se ecoul unor persoane „înţelepte şi moderate", în noiembrie 1867 socotea Constituţia o operă „smintită"[48].

Care erau neajunsurile regimului politic din punct de vedere conservator ? Slăbise, mai întâi, autoritatea şi prestigiul guvernului, sporind concomitent dificultatea de menţinere a ordinii şi securităţii publice[49]. Libertatea neîngrădită a presei părea un instrument de dezordine, inclusiv de insultă la adresa cetăţenilor paşnici, a guvernului şi a dinastiei[00]. Dreptul la reuniuni fusese transfoirr.at într-o „maşină de război" împotriva autorităţii şi ordinii. Consiliul comunal, în mâna căruia se concentrase adevărata putere a ţării, era dominat de idei anarhice şi demagogice[ol]. Investite cu o mare autoritate, comunele se credeau principial şi de fapt în stare de adversitate cu puterea centrală [52].

încă din 1867, elemente conservatoare propuneau prinţului Carol I ca, până la convocarea unei alte Constituante, să se organizeze o comisie oficioasă care să elaboreze proiecte de restrângere a libertăţilor publice[03]. Să se urmărească prioritar modificarea legii comunale şi reformarea administraţiei publice, pentru întărirea autorităţii. Să se realizeze o nouă arondare teritorială pentru reducerea numărului prefecturilor şi tribunalelor civile la jumătate, concomitent cu asigurarea responsabilităţii miniştrilor, penalizarea violării legilor şi reorganizarea instrucţiei publice. într-un alt memoriu din noiembrie 1869 regimul constituţional era blamat pentru că ar fi creat o gravă maladie în ţară[54]. Se sugera o acţiune politică restrictivă pentru a nu se permite „răului" să atingă apogeul[55]. D. Ghica, în martie 1870, remarca o mare încordare politică prevestitoare de explozii [°6]. Fruntaşii liberau radicali, numiţi căpetenii de conspiratori, deveniseră stăpânii ţări' prin deţinerea prefecturilor. Carol I era invitat să treacă peste prevederile constituţionale, încredinţând guvernarea unor oameni energ'[cl] care să asigure ordinea şi stabilitatea. Th. Rosetti ar fi dorit să se

suspende Constituţia şi ţara — necultivată — să fie condusă „după metodă absolutistă, strâns, cu echitate şi cinstit". în aprilie şi iunie 1870, Const. Suţu şi Ion Strat[57] acţionau în aceeaşi direcţie.

Carol I ajunsese şi el la convingerea că instituţiile prea liberale erau o frână în calea unei guvernări înţelepte şi durabile[58]. Deşi evolua spre preferinţa unui regim autoritar, primind în acest sens îndemnuri <lin partea tatălui său, Principele Carol-Anton, care la 10 august 1870 îi sugera să modifice restrictiv Constituţia pentru zăvorîrea activităţii paralizante a partidelor politice, se arăta nehotărât. El îşi dădea seama de dificultatea schimbării, dar aprecia că, în cazul unei victorii a Prusiei asupra Franţei, o altă conjunctură externă va fortifica conservatorismul politic în România.

Schimbarea restrictivă a Constituţiei devenea din deziderat un obiectiv politic concret pentru conservatorii din Moldova. La 8 februarie 1871, consulul francez consemna o atare stare de spirit piintre oamenii politici de dincolo de Milcov[09], privirile pentru o iniţiativă în acest sens fiind îndreptate spre M.C. Epureanu [6<)]. Dar o acţiune efectivă nu pornea de la acest om politic şovăitor, ci de la energicul Gr. M. Sturdza [61]. Mişcarea politică în această direcţie era declanşată însă după preluarea puterii de către L. Catargiu. La Iaşi se închegase un „comitet politic al conservatorilor liberali" care, redactând o petiţie, afirma hotărât intenţia de a schimba restrictiv sistemul politic [62]. Elaborată de Gr. M. Sturdza, petiţia era un fel de apel ultimativ adre sat parlamentului de îngrădire a unor libertăţi politice [63].

La Iaşi, în jurul acelei petiţii, s-au organizat dezbateri la care au participat conservatorii şi junimiştii. Deşi asociaţi cu L. Catargiu, junimiştii au păstrat o anumită distanţă, nemulţumiţi de unele idei extremiste, ca introducerea pedepsei cu moartea şi colonizarea ţării cu străini. Junimiştii, prin CD. Sturdza, V. Pogor, C. Racoviţă, T. Maiorescu etc. aprobau doar „tendinţa" petiţiei, adică ideea unui r°gim autoritar. Documentul, în schimb, era semnat de D. Corne, P. Rosetti-Bălănescu, L. Cantacuzin, general G. Ghyca, I. Străjescu, general N. Mavrocordat, Şt. Mavrocordat, Şt. Carp, Gr. Carp etc.

Ce schimbări erau preconizate ? Cei mai mulţi conservatori ţineau să întărească autoritatea în detrimentul libertăţii pe calea revizui-[1] restrictive a Constituţiei, fie şi numaTpentru o anumită perioadă [64].

Se sugerau modificări atât de profunde, încât regimul politic s-ar fj transformat într-un fel de domnie personală [65]. Se intenţiona consolidarea executivului în detrimentul legislativului, acesta din urmă fiind redus la un rol consultativ.

Petiţia de la Iaşi tindea, mai cu seamă, să fortifice conservatorismul pe seama liberalismului. Numai că, soarta ei a fost nefericită, nefiind nici măcar citită în Cameră. Deşi conservatorii moldoveni avuseseră convorbiri la Bucureşti cu membri „marcanţi" ai cabinetului L. Catargiu, au întâmpinat din partea acestuia din urmă un refuz categoric. Primul-ministru susţinea că într-o ţară cu o populaţie „blândă" şi „bună" nu Constituţia liberală era obstacolul unei guvernări în ordine şi stabilitate, ci oamenii politici cu idei radicale. Aceştia trebuiau neutralizaţi, dar fără a se recurge la schimbări constituţionale. Gr. M. Sturdza însă, chiar în iunie 1871, persevera în acţiunea iniţiată, propunându-şi a o deplasa în judeţe în vederea unor presiuni asupra guvernului [66].

Acţiunea de modificare restrictivă a Constituţiei eşua însă. Mai întâi, chiar junimiştii, unii dintre ei semnatari ai petiţiei, refuzau schim barea Constituţiei [67]. Tot astfel grupul moderat V. Boerescu nu se împăca cu anihilarea instituţiilor constituţionale. Factorul decisiv însă care a stopat acea tendinţă reacţionară a fost opoziţia liberală. încă din ianuarie 1871, ea respingea cu indignare părerile potrivit că rora naţiunea română „nu era matură de libertăţile publice şi de in stituţiile egalitare" [68]. A. Pascal, *M.* Kogălniceanu şi N. lonescu — spre a indica doar câţiva dintre fruntaşi — se arătau hotărâţi a nu admite nici o atingere a instituţiilor constituţionale, inclusiv a diver sităţii politice, socotită de conservatori atât de dăunătoare [CD]. Tot liberalii, după instalarea guvernului L. Catargiu, dar mai cu seamă după declanşarea mişcării împotriva Constituţiei, îşi strângeau rân durile în jurul „Dartidului roşu" pentru apărarea libertăţilor politice. în noile Corpuri legiuitoare, deşi minoritari, liberalii combat tentati vele reacţionare [70]. Atitudinea lor a constituit atât pentru L. Catargiu, cât şi pentru Carol I indiciul că o modificare a Constituţiei ar fi f°st greu de admis. In consecinţă, acţiunea în jurul petiţiei de la Iaşi eşua în m<->4 lamentabil. *

3. **Limitarea democratismului administraţiei locate**

Neputâiid face schimbări constituţio- nale majore, L. Catargiu îşi propuse reorganizarea administraţiei locale, în vederea atenuării caracterului ei democratic. La 27 iunie 1871, consulul francez de la Bucureşti menţiona intenţia guvernului de restrângere a atribuţiilor consiliilor judeţene[71]. Acestea fiinţau în virtutea legii din 1864, prin care electoratul era organizat într-un singur colegiu [72]. Conservatorii, prin urmare, adepţi ai principiului consolidării ordinii şi stabilităţii, dar mai ales ai unei legislaţii de promovare prioritară a elitelor culte şi a marii proprietăţi, erau neîmpăcaţi cu existenţa un jr consilii judeţene controlate de elementul popular. Datorită sursei lor diferite de legitimare prin colegiul unic, consiliile judeţene veneau deseori în conflict cu Adunarea Deputaţilor, fără a mai vorbi de Senat, la baza cărora stăteau colegiile '[3].

La 2 februarie 1872, în Cameră, era aiius un proiect, adoptat **ca** lege două zile mai târziu [74], prin care se „armoniza" sistemul electiv al celor patru colegii, extinzându-se până la consiliile judeţene. Se constituiau astfel organisme judeţene alcătuite din 12 membri, câte 3 pentru fiecare colegiu. Consiliile judeţene erau scoase de sub preşedinţia prefecţilor [75], dar dreptul dobândit nu era deplin. Căci se prevedea alegerea unui comitet permanent din 3 membri, cu un preşedinte numit de sus din rândul acestora. Câştigul consta în faptul că durata de funcţionare a consiJiilor judeţene era de patru ani, fără reînnoiri parţiale, cum precizau vechile reglementări. Ele aveau o dublă ipostază: delegat al puterii legislative şi organism al judeţului. Bugetul era aprobat de domnitor, verificarea sumelor necesare sau folosite fiind de competenţa Curţii de Conturi. în ansamblu, legea consiliilor judeţene îmbina autonomismul cu o subordonare faţă de centru [76]. Guvernul conservator este preocupat, cu deosebire, de îngrădirea autonomiei comunale din perspectiva diminuării democratismului. ■La 23 ianuarie 1874 aducea în Cameră un pkpiect prin care afirma hotărât voinţa de a anula legea din 1864. Potrivit legislatorilor conservatori, modelul de administraţie comunală trebuia să fie acela al Regulamentelor organice, al unui echilibru între interesele generale ale statului şi cele speciale ale comunei. Controlul şi tutela de sus se im-

puneau a fi menţinute în limite „sănătoase", centralizându-se de către stat „numai puterea politică" şi dând libertate deplină de afirmare în afacerile interne ale comunei. Locuitorul comunei trebuie deprins să-şi exercite drepturi anumite, supunându-se totodată dispoziţiilor consiliului comunal ales [77].

Dar viciul fundamental al legii comunale consta în faptul că, introducând un fel, de „sufragiu universal", —cum preciza însuşi L. Catargiu —, cufunda pe marele proprietar în masa electoratului [78]. El, moşierul, nu avea în Consiliul comunal nici un reprezentant spre £-i sluji interesele, fn plus, până la Constituanta din 1866, acelaşi organism local avusese dreptul de a impozita pe proprietar „cu cât voia", acesta fiind obligat să se supună. Decizii abuzive ulterioare în acest sens fuseseră atenuate de prevederea constituţională ca dările comunei să fie sancţionate de Cameră. Dar în cei doi ani 1864—66, când comunele votaseră singure impozitul, se înfăptuiseră „sute" de exagerări, paralizându-se agricultura şi comerţul.

Legiuitorii conservatori socoteau — în consecinţă — că nu era drept ca influenţa locuitorilor în administraţie locală să fie egală, întrucât interesele economice erau diferenţiate. Din aceste motive, nu mai era indicată menţinerea sufragiului universal pentru desemnarea consiliilor comunale, ci introducerea votului censitar. Dar censul cerut la comune să fie mai redus decât cel parlamentar. S-a admis astfel în comune un colegiu din toţi oamenii care nu aveau altă avere decât munca pentru care plăteau un impozit de 48 de lei vechi. Ei votau direct. In comunele urbane s-au alcătuit alte două colegii: unul al proprietarilor mari care plăteau o contribuţie minimă de 120 de lei anual, iar altul al celor care dădeau o taxă minimă de 50 de lei anual. Starea economică nu permitea înfiinţarea în comunele rurale a unui al doilea colegiu. Aici locuitorii se adunau într-un singur colegiu, dar pentru a se menţine principiul reprezentării intereselor, se preconiza — după respingerea propunerii de drept la pluralitate — ca o treime din consilieri să fie luaţi din locuitorii comunei care aveau avere imobiliară în comună şi pentru care plăteau o contribuţie funciară de peste 120 ie iei anual sau, în lipsă de aceasta, erau „cei mai impuşi". Se tindea să ie evite „anihilarea" proprietarului care contribuia la bugetul comuia! de la 10 până la 100 de ori mai mult decât mulţimea. Se pretindea a

se asigura proprietarului un control asupra întrebuinţării fondurilor comunale, fără însă a fi reactualizate timpurile feudale, când proprietarul absorbea şi anihila orice influenţă a locuitorilor. Acestora din urmă li se asigurau două treimi din numărul membrilor consiliului comunal [79].

Potrivit noilor reglementări, comuna era exprimată de un consiliu desemnat de alegători, care dobândeau un asemenea drept începând cu vârsta de 21 de ani. în comunele rurale se alcătuia un singur colegiu compus din toţi cei cu drept de vot care plăteau, minimum, către stat darea personală şi de şosele. Pentru comunele urbane, alegătorii erau împărţiţi în trei colegii: I— cei care plăteau un impozit funciar de minimum 120 de lei; II—cei cu un impozit direct de50deîei; III—cei cu dare personală şi de şosele. Fiecare colegiu desemna un număr egal de consilieri. Nu puteau fi alegători românii supuşi la o protecţie străină. Tot astfel, străinii; evrei, greci, bulgari etc, a căror prezenţă era relativ masivă în oraşele comerciale, inclusiv în porturile dunărene, erau supuşi unor restricţii deduse din prevederile constituţionale, conformându-se, totodată, legislaţiei naţionale în materie de administraţie comunală [80]. Cons'lierii comunali erau aleşi pe o durată de 8 ani, putând f] reeligibili. La 4 ani se reînnoia jumătate din numărul consilierilor.

Comunele erau conduse de primari care se numeau dintre consilierii aleşi, în centrele urbane, după recomandarea ministrului de interne, iar în localităţile rurale, de acelaşi minister, după o prealabilă recomandare a prefectului. Delegat al administraţiei locale, primarul dobândea o anumită autonomie faţă de consiliile comunale, aflându-se sub autoritatea nemijlocită a guvernului [81]. Era socotit „un magistrat" însărcinat cu publicarea şi executarea legilor şi regulamentelor generale, cu atribuţii poliţieneşti, cu menţinerea ordinii şi liniştii publice *[2].

De esenţă conservatoare, în locul unei dezvoltări a administraţiei comunale în sens democratic, legislaţia guvernului L. Catargiu era chiar reacţionară. Aici, la nivel comunal, se impunea în mod imperios dezvoltarea deprinderilor de autoguvernare locală din perspectiva Pregătirii naţiunii pentru exercitarea unor depline drepturi politice. [a] autor al legii comunale din 1864, M. Kogălniceanu aprecia că

„armonia" legislativă căutată de conservatori se cuvenea a fi făcută în sens invers, prin menţinerea şi dezvoltarea acelor instituţii democratice, consiliile comunale. Legea conservatoare era blamată pentru că socotea naţiunea română „nedemnă " de orice libertăţi şi drepturi şi pentru că lua puteiea locală din mână „gloatelor"[83].

4. Ideile, presa şi reuniunile publice

Guvernul L. Catargiu este dominat de preocuparea restrângerii climatului politico-ideologic, nu atât în viaţa politică, pe care o concepea deschisă, cât mai ales prin intermediul unor instituţii de învăţământ şcolar şi universitar. Prin junimişti, al căror centru politic era capitala Moldovei, se urmărea restrângerea difuziunii ideilor fracţiunii libere şi independente, gruparea politică a profesorilor din Iaşi. Aceştia constituiau stânga liberală, remarcându-se prin perseverenţa cu care susţineau ideile republicane şi democratice ale lui Simion Bărnuţiu. Adversarul neînduplecat al naţionaliştilor liberali erau junimiştii, cele două tendinţe ale spectrului politic atacân-du-se reciproc şi fiind socotite în epocă „miasmele" extreme[84].

în Cameră, la 27 iunie 1871, prin măsuri privind bugetul Ministerului Cultelor şi Instrucţiunii Publice, Titu Maiorescu intenţiona să lovească în profesorii ieşeni de nuanţă naţionalistă, care, de la catedrele şcolare şi universitare, propovăduiau în rândul tineretului principii „răsturnătoare", printre care republicanismul, naţionalismul — *n* fapt, interdicţia drepturilor politice pentru evrei — şi împărţirea îeîimitată a moşiilor la toţi locuitorii, ideea aceasta din urmă fiind predată de Titu Maiorescu de esenţă comunistă [85]. Camera conseratoare, deşi opusă acelor idei, refuza ca prin măsuri guvernamentale î instituie cenzura ideologică. Intransigent în credinţa nocivităţii *tor* doctrine radicale pentru tineretul aflat în faza modelării lui teîeetuale, Titu Maiorescu persevera în atitudinea de a-1 ţine la disîfă de un asemenea „pericol". în 1876, în aceeaşi calitate de minis-, intenţionând să lichideze catedra de economie politică de la Iaşi, pierdea postu! prin votul de blam dat de Senat. Titu Maiorescu severa în a socoti inadmisibil să se inoculeze în mintea studenţilor

jdei „nemistuite" care puteau să-i transforme intr-o „reţea de conspiratori, iar nu oameni de ştiinţă"[86].

Intoleranţa conservatoare viza in general învăţământul public. fn 1875, ministrul Justiţiei, Al. Lahovari, cerea iui Titu Maiorescu — fără a-i obţine acordul — destituirea din învăţământ a unui anume Zenidiscare definea funcţia atât de „magistrat roşu", cât şi pe aceea de institutor. Menţinerea lui în învăţământ era socotită periculoasă, întrucât se afirmase ca un „demn apostol al revoluţiei universale fi al republicii democrato-socialiste", otrăvind prin acele idei mintea tineretului[87]. Teama de infiltrarea ideologiei radicale determinase pe L. Catargiu, în februarie 1872, să expulzeze pe francezul Louis Rigondaud, un comunard ajuns în România şi intrat în relaţii cu adversarii politici ai conservatorilor [ss].

Conservatorii sunt deranjaţi în guvernarea lor de presă care era un fel de instrument al opoziţiei liberale. Datorită exceselor, devenise un obiect de preocupare chiar pentru Carol I, care spera s-o domolească printr-o reglementare parlamentară [89], pe care altă dată n-o agrease. Eliminată din Parlament, unde reprezentanţii ei deţineau doar o pondere simbolică, opoziţia Jibsrală dispunea, în schimb, de o publicistică deosebit de acidă faţă de conservatori şi chiar faţă de domnitor.

Propunându-şi un anume control asupra presei, guvernul L. Catargiu voia să-1 exercite nu printr-o lege specială, ci pe calea unor modificări ale Codului penal. Era necesară, prin urmare, introducerea unor dispoziţii prin care să se anihileze o „impunitate absolută" pentru o presă dominată de excese. Căci — după L. Catargiu — se ajunsese ca funcţia de geranţi ai ziarelor să fie îndeplinită fo/maf de- „oameni de rând", uneori chiar slugi care nu ştiau nici măcar să scrie şi să citească. Sub scutul acelor geranţi, ziarişti de profesie atacau ,infam" capul bisericii, şeful statului, corpurile legiuitoare, miniştrii^ Judecătorii, reprezentanţii pufurilor garante, în general tot ce însemna autoritate, uneori deschizându-se „casa familiilor" şi profanându-se însuşi „copilul din faşă" [90].

La 12 ianuarie 1873, în Cameră, un comitet al delegaţilor, alcătuit [d)]n Al. Lahovari, raportor, C. Brăiloiu, C. şi V. Boerescu, G. Canta-[c]uzino, M.C. Epureanu şi G. Vernescu, prezenta un proiect pentru modificarea unor articole ale Codului penal [91]. Se prevedeau astfel pe-

depse băneşti şi închisoare pentru autor, gerant sau editoi care ar aduce ofense publice împotriva familiei domnitoare, ar ataca autoritatea consituţională a şefului statului, imputând acestuia răspunderea pentru actele guvernamentale. Dacă pedeapsa autorului principal era ,,reciusiunea", cea a complicelui era închisoarea corecţională de la doi la cinci ani [92].

Discuţii aprinse în sânul majorităţii conservatoare stârnise articolul 58. G. Costaforu propusese dreptul pentru judecătorii de instrucţie de a sechestra preventiv ziarele şi zaţul din tipografie, arestându-i pe ziariştii socotiţi vinovaţi [93]. Titu Maiorescu socotea acea prevedere „o lovire adusă libertăţii presei", o acţiune de subminare a Constituţiei. Libertatea presei trebuia înţeleasă în contextul în care ea s-a afirmat, deci în contact cu realităţile occidentale, unde s-a născut. Delictele să fie pedepsite, dar de către instanţe care să nu fie subordonate de guvern. Prin proiectul lor însă conservatorii voiau o schimbare deturnată a Constituţiei, ceea ce pentru Titu Maiorescu era inadmisibil. Căci statul român nu erau nici albii, nici roşii, opoziţia politică îngăduindu-se până acolo unde i se atacau „chiar fundamentul existenţei sale". In consecinţă, nu se putea admite a se persecuta un partid în raport cu altul, întrucât românii nu puteau merge decât „laolaltă". Apărând libertatea presei, Titu Maiorescu cerea ca în Codul penal să se menţioneze expres că „în această ţară eminamente constituţională nu se va da niciodată un mandat de arestare în contra unui jurnalist"[94].

Combătând intenţiile restrictive privind presa, George Brătianu susţinea necesitatea de a i se da o libertate absolută, judecarea delictelor ei urmând a fi lăsată în competenţa exclusivă a juraţilor. Aristide Pascal aprecia că, prin acea soluţie, conservatorii ofereau o „represiune" partizană, judecătorul de instrucţie devenind omnipotent şi, ca atare, „când va fi un guvern alb, va pune la închisoare pe jurnaliştii roşii" şi invers [95], libertatea presei depinzând astfel de capriciul guvernamental.

M. Kogălniceanu [9(i] şi N. Ionescu [9~] — de pe poziţii liberale — itacau încercarea forţelor conservatoare de a anihila presa, evocând ;ensul prevederilor constituţionale care asigurau acesteia o exercitare leîngrădită. Restrângerea libertăţilor ei —arăta M. Kogălniceanu - genera acţiuni subterane, inclusiv comploturi, ilustrând în acest

sens .cu ultimii ani ai lui Cuza Vodă, dominaţi de conflictele cu presa. Să se îase acesteia o libertate deplină, întrucât „presa cea rea singură se ucide" [98].

Dar disputa în jurul presei afectase majoritatea conservatoare, în sânul ei remarcându-se prin opoziţie junimiştii. Expresia acestei confruntări erau părerile divergente ale lui G. Costaforu faţă de cele ale Jui Titu Maiorescu. La 23 ianuarie J873, în Cameră, primul socotea că intervenţia fruntaşului junimist avea mai mult aerul de a se făli ca un autentic stâlp al libertăţii, insinuând că guvernul conservator ar fi un simulator al acesteia. Accepta însă cererea Jui Maiorescu de a se suprima dispoziţiile restrictive pentru ziarişti. Disputele dintre cei doi protagonişti dobândiseră şi accente particulare, Titu Maiorescu protestând împotriva arestului preventiv al lui AL Beldiman, directorul „Adevărului", acel „nenorocit jurnal", cum îl numea G. Costaforu. Maiorescu pretindea ca delictul menţionat să fie de competenţa juraţilor, iar nu a tribunalelor care-i dăduseră un arest preventiv ".

în disputa de presă dintre conservatori şi junimişti, aceştia din urmă avură câştig de cauză. La 23 ianuarie 1873, după ce dobândise şi suportul lui Al. Lahovari [10°], amendamentul Titu Maiorescu — propus la proiectul de modificare a Codului penal — era adoptat de Cameră. Ca urmare, respingându-se arestul preventiv, se stipula că nu va fi dat niciodată mandat de arestare, nici de depunere contra unei persoane acuzate de delict de presă [101].

Majorităţile conservatoare nu renunţau Ia intenţia de a pune o frână presei. în sesiunea *1*873—1874, cu ocazia dezbaterilor asupra unor articole suplimentare din Codul penal, se adoptau măsuri de pedepsire a delictelor de presă judecate după procedura pena/ă *în* vigoare. Dacă modificările propuse anul precedent fuseserî respinse de junimişti, de data aceasta, într-o versiune mai atenuată, s-au acceptat [102].

Tentaţia de control asupra presei, devenită chiar antidinastică, îşi punea pecetea asupra guvernării conservatoare mai ales în faza e' finală. în mai 1875, cu ocazia deschiderii Camerei, Gr. Ventura cerea ministrului Justiţiei măsuri împotriva „Alegătorului liber", cotidian al opoziţiei liberale, care avea un ton extrem de critic. Dacă L. Catargiu susţinea a se administra pedepse împotriva celor care „trec

peste marginile bunei-cuviinţe", junimistul V. Pogor credea că nu era de demnitatea Camerei de a da atenţie acelor critici. Nu s-au adoptat deci măsuri speciale, cu excepţia arestării a doi redactori care atacaseră persoana domnitorului. Al. Lahovari însă susţinea că nu trebuia să se admită ca deputaţii să fie trataţi „la bara unei prese fără frâu", guvernul dispunând de voinţa şi de mijloacele de reprimare a acelor „excesuri" [103]. în încercarea de a descuraja opoziţia liberală, în primăva'ra lui 1875, acelaşi cabinet recurgea la arestul preventiv pentru delictul de presă [1M].

Adunările publice constituiseră o altă preocupare pentru conservatori, mai ales că erau apanajul liberalilor radicali, prin care întindeau propaganda politică spre masele populare, ori de câte ori aveau nevoie să combată pe conservatori. Pentru a opri frecventele reuniuni publice şi mai ales a descuraja dezordinea prilejuită de acestea, în ianuarie 1873, cu ocazia modificării Codului penal, se înscriau noi condiţii restrictive. Se prevedea astfel că, dacă se organizau „adunări sau cete turburătoare liniştei obşteşti", dacă nu se risipeau în urma a trei somaţii făcute de autorităţile competente, mijlocindu-se o acţiune a „puterii armate", cei prinşi la faţa locului vor fi pedepsiţi cu închisoare de la şase luni până la doi ani, iar căpeteniile lor vor fi sancţionate cu doi ani închisoare. Complicii sau căpeteniile care vor fi găsiţi cu arme se vor pedepsi cu reclusiunea [105].

Pe plan social, pe cale parlamentară, conservatorii luau decizii pentru punerea executării tocmelilor agricole survenite între ţărani, pe de o parte, şi moşieri şi arendaşi, pe de alta, sub garanţia autorităţilor, în România, începând cu epoca Regulamentelor organice din 1831, dar mai cu seamă după reforma agrară din 1864, pământul suplimentar de muncă dobândit de ţărănime din fondul marii proprietăţi, sub forma micii arenzi, devenea tot mai întins. Obţinerea lui se efectua pe temeiul unor tocmeli agricole, care precizau, în schimbul acordării unor loturi, angajamente în muncă din partea ţăranilor. Dar pentru că asemenea obligaţii deveneau tot mai oneroase, executarea lor avea un caracter tot mai constrângător, în slujba moşierilor şi arendaşilor punându-se chiar autorităţile administrative, spre a uşura perceperea muncii de la ţărani. Dat fiind refuzul şi mai cu seamă ncapacitatea acestora de a executa muncile tocmite numai în sezoa-

nele agricole „fierbinţi", când erau reţinuţi de interesele lor, în ianuarie şi martie 1872, printr-o decizie dură, mai întâi în Senat şi apoi în Cameră, conservatorii introduceau în legea tocmelilor agricole clauza execuţiei prin dorobanţii cârmuirii. Forţa de coerciţie publică era astfel pusă în slujba marilor proprietari şi arendaşi.

5. Confruntări electorale Conservatorii aveau la dispoziţie Corpuri legiuitoare cooperante, bizuindu-se mai *zlcs* pe colegiul întâi, care devenise pentru unii un fel de apanaj politic[106]. Dar majorităţile. în celelalte colegii au fost asigurate, în multe cazuri, prin mijloace ilegale. Prefecturile, în primul rând, se profilau drept instrument principal de coerciţie. Ele îşi asociau primarii şi întreaga administraţie locală. în 1872, în Cameră, răspunzând unei interpelări a lui An. Stolojan, L. Catargiu recunoştea că administraţia mergea „rău", ceea ce-l făcuse — după cum afirma — să destituie funcţionarii care„s-au găsit abătuţi", iar pe unii să-i trimită chiar în faţa justiţiei[107].

Guvernul conservator instituise însă un mod ingenios al ingerinţei, acela al candidaturilor oficiale, în susţinerea cărora se angaja întregul aparat administrativ. în 1872, denunţând acel sistem, An. Stolojan susţinea că pe acea cale se împiedica libera exprimare a voinţei electoratului din colegii. Cu deosebire colegiul al patrulea ţărănesc devenea astfel un suport guvernamental[108]. Căci candidaturile oficiale propuse de guvern erau preluate de funcţionarii administraţiei locale care, in atingerea scopului urmărit, recurgeau la ingerinţe şi presiuni[109].

în oraşe existau grupuri relativ numeroase de oameni care-şi negociau voturile. Alături de ţărănime care era mai mult înşelată, acei orăşeni, urmărind rezolvarea unor interese personale, se constituiau într-o clientelă electorală aspirantă la funcţii. Plasarea într-o asemenea poziţie era favorizată de faptul că multe funcţii administrative deveniseră un obiect de negociere politică[110]. în general, funcţionarii erau guvernamentali, punându-se în campania electorală în slujba celor învestiţi cu organizarea alegerilor. în cazul schimbării de ^cc^hipă ministerială, apăreau substituiri până la acest nivel.

Dat fiind că ingerinţele în colegiile electorale erau un fenomen practicat pe scară largă, la 12 ianuarie 1873, în Cameră, solicitându-se un şir de modificări la Codul penal, se făceau şi în această privinţă unele propuneri. Se preconizau pedepse cu închisoarea de la 1 la 2 ani pentru cei care — prin însărcinări — au micşorat şi sporit sau au schimbat biletul de vot[111]. Era o prevedere cu totul insuficientă în raport cu diversitatea de mijloace de violare a legii electorale.

Spre a se menţine în funcţie, guvernul L. Catargiu apela din nou la sursele puterii. La 16 martie 1875, Parlamentul era închis, întrucât mandatul de patru ani se epuizase. Satisfăcut de guvernarea în ordine şi stabilitate, realizată de conservatori, Carol I încredinţa lui L. Catargiu mandatul organizării unor noi alegeri, pentru reînnoirea Corpurilor legiuitoare, programate la finele lui aprilie şi începutul lui mai 1875. La 14 aprilie, în calitate de ministru de Interne, L. Catargiu cerea unor prefecţi să ardă „toată corespondenţa secretă şi dicţionarul,, căci venind noul minister va da dicţionar altul prefecţilor"[112]. Rezultă că între şeful guvernului şi prefecţi survenea o corespondenţă secretă cifrată, aceasta, compromiţătoare, urmând a fi distrusă în pragul unor eventuale schimbări.

Alegerile însă se dovedeau dificile, căci conservatorii aveau de înfruntat o opoziţie liberală care, coalizată spre a-şi asigura succesul, exprima o nemulţumire mai largă împotriva unei autorităţi percepute drept exponent al unei „oligarhii". L. Catargiu tolerase în multe judeţe mari ilegalităţi. în Oltenia, de pildă, — cum se semnala în februarie 1872 —, cu concursul administraţiei locale, moşierii şi arendaşii recurgeau la abuzuri înspăimântătoare împotriva ţăranilor. Şi pentru că administraţia nu făcea dreptate, părţile în conflict şi-o căutau pe căii proprii, inclusiv prin represalii şi crime. Ca urmare, moşierii şi arendaşii îşi constituiau gărzi personale angajând turci. Aceştia „împuşcă pe oameni, asemenea şi sătenii împuşcă şi asasină pe proprietari". Drept urmare, „proprietari şi capitalişti din Dolj au început să-şi cumpere moşii în Banat" din cauza insecurităţii. Numeroşi săteni „au trimis din parte-le dincolo de Turcia ca să găsească locuri unde să se strămute cu toţii, pentru că aici nu mai pot trăi" [113]. Starea socială încordată făcuse ca numeroşi tineri să devină ostili elementelor privilegiate care prezidau destinele ţării.

Pentru liberalii democraţi, în conjunctura deschiderii campaniei electorale, reapare ca necesitate imperioasă lupta pentru statul de drept. Ţara era dotată cu o Constituţie, dar prevederile ei democratice erau alterate deseori de guvernanţi prin arbitrariul administrativ, pentru contracararea acelei practici politice, la începutul lui 1875, concomitent cu întemeierea unui organ de presă „Alegătorul liber", liberalii creau o Ligă pentru legalitate. Scopul consta într-o acţiune susţinută pentru respectarea Constituţiei şi a legilor aferente, semn că, des; stat de drept, România era bântuită de o frecventă nesocotire a legilor[114].

Programate la finele lui aprilie şi începutul lui mai 1875, alegerile pentru Corpurile legiuitoare au stârnit o vie agitaţie politică. încredinţate a fi conduse de un birou electoral alcătuit nu din magistraţi, ci din alegători, de la început alegerile au fost canalizate în direcţia luptei pentru controlul urnelor, de către grupul care influenţa biroul electoral, în Bucureşti, disputa dintre liberali şi conservatori viza şi controlul asupra localurilor de vot, pentru asigurarea nestingherită a accesului la exercitarea votului. Conservatorii, prin administraţie şi poliţie, încercau şi reuşeau să ocupe o parte dintre acestea, cu scopul de a exercita o influenţă şi chiar presiune. Liberalii, dimpotrivă, acţionau pentru o libertate deplină de opţiune, în acest sens mobilizând popor, tineret studenţesc şi elevi, prin care înconjurau şi chiar ocupau localurile de vot. Mobilizarea unor efective de oameni în jurul liberalilor se făcea în contextul unei pasiuni pentru politică, în sânul păturilor orăşeneşti. Lipsită de alte preocupări intelectuale, ele se lansau în asemenea activităţi, cu intenţia ca prin politică să ajungă spre funcţii.

Colegiul al doilea orăşenesc era predilect supus unei presiuni din ambele părţi. Şi pentru că liberalii adunaseră în capitală câteva mii de oameni spre a dejuca ingerinţele administraţiei şi poliţiei, guvernul conservator a pus în funcţiune agenţi electorali plătiţi, în fapt bande de bătăuşi[115]. Printre aceştia, s-au remarcat Popa Tache, Ilie Geambaşu Şi Temelie Trancă. Timp de câteva zile, aceştia au fost stăpânii capitalei, răfuindu-se cu oamenii mobilizaţi de liberali. Intervenţia bandelor de bătăuşi a provocat încăierări, accidentări şi răniri în tabăra liberală, dar şi succesul lui L. Catargiu în alegerile pentru Cameră. Bruta-ităţile şi violenţele însă au stârnit o vie nemulţumire printre bucureş-

teni, întreţinută politic de liberali. Faimoşii Ilie Geambaşu şi Temelie Trancă au fost ulterior atacaţi într-o cârciumă şi omorâţi, în strigătele de bucurie ale mulţimii. Răzbunarea părea îndreptăţită, întrucât terorizaseră unele mahalale nu numai în timpul campaniei electorale, ci şi *în* alte împrejurări, când devastaseră case, violaseră femei şi schingiuiseră oameni, fiind „răsplătiţi" astfel de cabinetul conservator pentru serviciile aduse.

Pe fondul unor ingerinţe şi violenţe, alegerile erau câştigate de guvernul Catargiu. Dar, tocmai din cauza numeroaselor ilegalităţi, apărea o defecţiune în rândul magistraturii. îşi prezentau astfel demisia — în semn de protest — un grup de magistraţi în frunte cu Ciru Economii, C. Nacu, Anton Carp, I. Creţeanu, I. Procopie Dumitrescu[116] etc. Gestul acestora, sub raport constituţional, atesta violarea legii de către chiar puterea executivă, oferindu-se opoziţiei liberale încă un motiv pentru contestarea Camerei ieşite din ultimele alegeri. Ion C. Brătianu, întâlnindu-1 pe Carol I, îi ceruse substituirea guvernului ca alternativă la o „revoluţie" pe cale de irupere [117].

Deşi reînnoită, guvernarea conservatoare purta germenii disoluţiei chiar în sânul ei. Cu toate că dispuneau de oameni de stat, deprinşi „a comanda şi a cârmui", conservatorii nu reuşiseră încă să închege un partid. Clubul din Bucureşti era un centru de dezbateri ideologice, iar nu de decizii politice. „Presa", deşi se erija în ziar al coaliţiei, oglindea mai cu seamă linia V. Boerescu şi D. Ghica. Din cauza lipsei de structuri organizatorice, conservatorii se bazau pe administraţie şi chiarpe bande de „ciomăgaşi", combătându-şi astfel adversarii.

Nerealizarea unei fuziuni conservatoare în anii de guvernare s-a datorat deosebirilor de concepţie şi interese social-poiitice ale fracţiunilor reunite. Grupul Vasile Boerescu şi D. Ghica evolua, sub raport economic, spre o comunitate de interese cu liberalii. Junimea, în schimb, profesa o ideologie prin care se străduia să scoată conservatorismul din făgaşele reacţionarismului şi boierismului. într-o epistolă către D. Ghica, din 29 ianuarie 1873, Titu Maiorescu dezvăluia existenţa în sânul cabinetului a unor păreri opuse asupra esenţei conservatorismului, întruchiparea liniei lui intransigente era nu numai C. N. Brăiloiu, ci şi instruitul şi capabilul G. Costaforu,— ginerele primului—, ministru de externe. Elementele de acea orientare socoteau că rolul

conservatorismului ar fi de frână a liberalismului. Nu era vorba de o alternativă politică prin care să se dea o identitate propriei activităţi. Ti tu Maiorescu, dimpotrivă, voia să nu se abandoneze stindarul libertăţii, lăsându-1 exclusiv în mâna roşiilor. Ei, conservatorii, să ridice acel stindard organizând statul în numele ideilor de ordine şi stabilitate. Prefecţi cinstiţi, o magistratură independentă, instrucţie şcolară în folosul maselor populare, cu menţinerea marilor libertăţi publice, sunt doar câteva din punctele programatice junimiste. Pe o asemenea bază să se reconstruiască statul, îmbinând ordinea cu libertatea rezonabilă[118]. Concepţia limitată a elitelor care alcătuiau gruparea conservatoare, privitoare la bizuirea pe un „mic pumn de oameni"[119], trebuia depăşită printr-o mai largă deschidere socială. în consens cu asemenea idei, în februarie 1875, P. P. Carp năzuia transformarea conservatorilor într-un partid, invocând exemplul statelor constituţionale, unde — susţinea el — oamenii se afirmau nu izolat, ci concordant cu interese mai mari pe care încercau să le exprime politic, într-un sistem organizat[120]. Numai că un partid conservator era greu de închegat în 1875, când membri ai junei drepte deveneau intoleranţi faţă de funcţionari ai administraţiei care împărtăşeau alte idei politice, iar conservatori retrograzi din Moldova — Gr. M. Sturdza şi N. Aslan — se aflau în confruntare cu P. P. Carp [121].

Pe acel fond de dispute ideologice şi de interese social-economice divergente, deşi câştigaseră alegerile parlamentare, conservatorii se destrămau. Exponenţi ai diferittlor fracţiuni abandonau funcţiile prin demisii, începutul făcându-1 M.C. Epureanu, care devenea „capul independenţilor din dreapta", în ianuarie 1875. Cel care zguduia grav cabinetul era V*. Boerescu, retras din funcţie în octombrie 1875[122]. Ceva mai înainte, la 16 februarie 1875, preşedintele Camerei, moderatul D. Ghica, se desolidariza de L. Catargiu. Cabinetul conservator era bântuit şi de veleităţile aristocratice ale şefului Iui. Lascăr Catargiu era criticat nu de opoziţie, ci de chiar membri ai formaţiunii 'ui pentru că se bizuia pe „boieri" şi descendenţii acestora, în detrimentul noilor straturi sociale pe care „talentul şi ştiinţa le cheamă [a] fi pe primul rang"[123]. Destrămarea coaliţiei Lascăr Catargiu era şi o manifestare de repudiere a manierei autoritare şi abuzive în care se exercita puterea.

în martie 1876, în sânul coaliţiei conservatoare se individualizaseră mai multe grupări: vechii conservatori, junimiştii şi centru. V. Boerescu şi D. Ghica îşi propuseseră să întemeieze un partid liberal conservator. Se bucurau de concursul unor oameni tineri ca C. Boerescu, N. Blaremberg, Gr. Păucescu, Al. Orăscu, Ion Zalomit[124]. Acest grup urmărea crearea unui partid de centru, menţinând unele orientări conservatoare, dar apropiindu-se de burghezie şi exprimând unele interese ale acesteia. Prin evoluţie ulterioară, tendinţa aceasta va fi înghiţită de curejVul liberal.

între timp însă, pregătindu-se de succesiunea conservatorilor, Iifce7 ralii înregistrau un proces de agregare. Cu deosebire, Ion C. Brătianu, CA. Rosetti, M. Kogălniceanu, Ion Ghica, N. Ionescu etc, uitând disputele din trecut, se concertau. Elementele moderate îşi înving teama faţă de roşii sau liberalii radicali, mai cu seamă faţă de organizaţia politică a acestora sudată de Ion C. Brâtianu şi CA. Rosetti. Deosebirile ideologice neconstituind un obstacol, în ciuda diferitelor forme de liberalism profesat, se ajungea la decizia de a se închega un partid politic. Mişcarea în această direcţie, începută timid sub forma opoziţiei la guvernarea conservatoare, era precipitată la începutul lui 1875 şi desăvârşită în conjunctura alegerilor pentru Cameră. Intraţi în Parlament, la 24 mai, Ion C. Brătianu, M. Kogălniceanu, A.G. Golescu, cărora li se ralia conservatorul moderat M.C. Epureanu, puneau bazele Partidului Naţional Liberal. La 4 iunie 1875 se publica programul, iar în ziua următoare se anunţa comitetul coordonator compus din toate elementele liberale din ţară, afirmate ca atare pe scena politică. Desăvârşirea procesului era făcută^prin declanşarea în judeţe a unei acţiuni de înfiinţare de structuri 'organizatorice, continuată insistent timp de mai multe luni[125].

Organizarea unui partid liberal la nivelul întregii ţări pare să fi surprins şi chiar îngrijorat pe conservatoii. Liberalismul, din această perspectivă, era mai mult o doctrină, o sursă principială care trebuia aşezată la baza întregii activităţi politice. C.N. Brăiloiu [126], de pildă, nu concepea posibilitatea organizării unui partid liberal, din cauza stadiului înapoiat de dezvoltare a târgurilor şi oraşelor, a unei clase burgheze apreciabile numericeste care să dorească a se exprima inde-

pendent pe plan politic. Căci in România — după conservatori — liberalismul nu se putea afirma sub forma unui partid, nedispunând 'de o bază socială.

Greşeala conservatorilor consta în faptul că explicau inclusiv fenomenele politice prin prisma aplicării riguroase a teoriei lor a formelor fără fond[127]. Liberalismul în România se afirma nu numai sub forma unor aspiraţii de degajare de sub strânsoarea statului autoritar, ci şi ca o alternativă de guvernare în direcţie social-ecommică. Dar, pentru a se ajunge în acea ipostază, exponenţii Iui aveau de înfruntat un şir de adversităţi.

Iritaţi de prelungirea guvernării conservatoare, liberalii se lansează în antidinasticism. Nu contestau sistemul monarhiei constituţionale, dar, din cauza unei colaborări prea strânse cu conservatorii, imaginea lui Carol I ca element de echilibru o întrezăreau alterată. Naţionalist-liberalii moldoveni, adepţi ai unei dinastii autohtone, nu renunţaseră la intenţia de a o concretiza chiar printr-o conspiraţie, pentru care se arăta dispus şi Ion Câmpineanu [12S]. Cert este că, organizaţi în coaliţia de la Mazar Paşa, în 1875, după demisiile din funcţiile parlamentare, liberalii fac din antidinasticism o modalitate de presiune asupra lui Carol I. în Germania şi Austro-Ungaria, D.A. Sturdza şi G. Mârzescu publicau — sub pseudonim — articole critice la adresa domnitorului, reproduse apoi în ziarele şi broşurile liberale din ţară [129].

Frământările liberale, caracterizate prin dinamism şi deschidere spre diferite ramuri instituţionale, sfârşeau prin a contamina chiar Senatul, ajuns în conflict cu guvernul conservator. Pentru a curma sicuaţia menţionată, la 3 martie 1876, L. Catargiu obţinea decretul domnesc de dizolvare[130] şi de organizare de alegeri. La 7/19 manie,, într-o convorbire cu Carol I, Ion C. Brătianu îl sfătuise să aducă la cârmă o formaţiune liberală. Domnitorul însă, adept al unei guvernări bazate pe partide, susţinea că coaliţia liberală va veni la putere, dar trebuiau aşteptate noile alegeri, întrucât nu-i era îngăduit să-şi formeze cabinetul „din cluburi"[131].

Câştigate de opoziţia liberală, alegerile senatoriale determinau pe L- Catargiu să demisioneze la 30 martie 1876. Se forma cabinetul 1. [trf]i. Florescu, dar, acesta venind în conflict cu Senatul dominat de

opoziţia liberală, Carol I ceru lui M. C. Epureanu să alcătuiască o formaţiune guvernamentală pe bază parlamentară. La 27 aprilie, coaliţia de la Mazar Paşa prelua puterea.

NOTE

C. Bacalbaşa, *op. cit.,* I, p. 77.
Ap. Stan, *op. cit.,* p. 416—419.
„M. O", nr. 73, 4/16 aprilie 1871, p. 433.
.,Românul", XV, 4 aprilie 1371, p. 282.
Notes sur la vie, II, p. 83.
Regele Carol I al României, *op. cit..* I, p. 245.
T. Maiorescu, *op. cit.,* p. 47.
Ibidem, p. 37—38.
Regele Carol I al României, *op. cit.,* I, p. 239.
Ibidem. p. 244, 245.
„M.O.", nr. 116, 30 mai/10 iunie 1871, p. 627.
E. Lovinescu, *Antologia ideologiei junimiste,* Bucureşti, 1942, p. 132.
„M. O.", nr. 35, 1869, p. 233.
M. Eminescu, *Studii asupra situaţiei.* I, „Timpul", V, nr. 38, 17 februarie 1880.
Z. Ornea, *Junimea şi junimismul,* ed. II, Bucureşti, 1978, p. 180—182.
T. Maiorescu, *Discursuri parlamentare,* I, Bucureşti, 1897, p. **413.**
„M. O.", nr. 124, 1875, p. 2763.
V. Boerescu, *Discursuri politice,* II, Bucureşti, 1910, p. 496.
Z. Ornea, *Junimea,* p. 188, 189.
T. Maiorescu, *Discursuri parlamentare,* II, 1897, p. 411.
Idem, *Neologismele.* în *Critice,* II, Bucureşti, 1893, p. 150.
Idem, *Discursuri parlamentare,* I, p. 47.
„M. O.", nr. 258, 1873, p. 2274.
Ibidem, nr. 30, 1874, p. 175.
Ibidem, nr. 258, 1873, p. 2275.
E. Lovinescu, *Titu Maiorescu,* Bucureşti, **194C, p.** 296.
T. Maiorescu, *Discursuri,* **I,** p. 211 ; **P. P. Carp, *Discursuri,* I,** p. **59.**
E. Lovinescu, *Antologia,* p. 132—133.
T. Maiorescu, *op. cit.,* voi. I, p. 434.
Ibidem, p. 415.

•l G. Panu, *Amintiri de la Junimea din Iaşi,* I, Eucureşti, 1897, p.
1 323. T. Maioresîu, *op. cit.,* voi. I, p. 12. *I hi don,* p. 4i5.
■ *Ibidem,* p. 432—43?.
4 Şt. Ziletin, *Burghezia română. Originea şi rolul ei istoric,* 1925, p.
5 **225.** V. Boerescu, *Discursuri politice,* II, p. 489—499. Şt. Zelctin,
-4 *op. cit.,* p. 223. E. Lovinescu, *Antologia,* p. 140. G. Panu,
.1 *Amintiri, I,* p. 251. V. Slăvescu, *Ion Strat,* I, Bucureşti, 1946, p.
-4 76. *Ibidem,* p. 73.
7 E. Lovinescu, *Antologia,* p. 154.
■ A. D. Xsnjpol. *Studii asupra stării noastre actuale,* **III, în**
4 **„Convorbiri** literare", V. 15 iunie 1871, p. 120, 122, 127. Z. Ornea,
3 *Junimea,* p. 216. E. Lovinescu, *Antologia,* p. 14C—142. T.
4 Maiorescu, *op. cit.,* I, p. 330. *A.S.B.,* Casa Regală, dosar 22, 1867,
J f. 3. *Ibidem,* Micro Franţa, r. 44, c. 99. *Ibidem;* vezi şi r. 45, c.
. 180. *Ibidem,* Casa Regală, dosar 22, 1867, f. 2. *Ibidem,* Micro
5 Franţa, r. 44, c. 100. *Ibidem,* Casa Regală, dosar 22, 1867, f. 1—2.
0 *Ibidem,* f. 3.
51 *Ibidem,* dosar 103, 1869, f. 1. ,
T. Maiorescu, *însemnări zilnice,* 1, Bucureşti, 1936, p.
131. *A.S.B.,* Casa Regală, dosar 4, 1870, f. 1—2. *Ibidem,*
dosar 42, 1870, f. 5. *Notes sur la vie,* II, p. 30, 39, 48.
A.S.B., Micro Franţa, r. 45, c. *96.*
Emil loachimovici, *Manolache Kostachi Epureanu,* Bucureşti,
1913, p. 59—60.
T. Maiorescu, *Discursuri,* II, p.
139. *A.S.B.,* Micro Franţa, r.
45, c. 114.
T. Maiorescu, *Discursuri,* I, p. 54, 63. . ; ■
A.S.B., Casa Regală, dosar 12, 1871, f. 21—
22, 24. *Ibidem,* f. 28, 34—35.
B.A.R., Fond T. Maiorescu, S. 19 (1
D/XVIII. T. Maiorescu, *Discursuri.* I, p. 69—
70, 330—331. ,,M. O.", nr. 26, 1871, p. 136.
Ibidem, nr. 30, 1871. p. 160. C. Bacalbaşa, *op.*
cit., I, p. 31. *A.S.B.,* Micro Franţa, r. 45, c. 115
—117.

[72] „M. O."', nr. 33,/12/24 februarie 1872, p. 182—183.
[73] *lbidem,* nr. 34, 13/25 februarie 1872, p. 189.
'" *Ibidcm,* nr. 35, 15/27 februarie 1872, f. 197.
[15] *lbidem,* nr. 34, 13/25 februarie 1872, p. 189.
[56] *Istoria Parlamentului,* p. 215—2 i 7.
" „M. O.", nr. 23, 28 ianuarie/9 februarie 1874, p. 133.
[78] *lbidem,* nr. 24, 30 ianuarie/11 februarie 1874, p. 142.
[79] *lbidem,* nr. 23, 28 ianuarie ,'9 februarie 1874, p. 133.
[80] *lbidem, nr.* 29, 6/18 februarie 1874, p. 134.
[61] *lbidem,* nr. 40, 19 februarie/3 martie 1874, p. 251. [83] *lbidem,* nr. 23, 28 ianuarie /9 februarie 1874, p. 134—138. '■'■> *lbidem,* nr. 30, 7/19 februarie 1874, p. 177, 178. [vr] P. P. Carp, *Discursuri,* I, p. 11 1.
[85] „M. O.", nr. 151, 11/23 iulie 1871, p. 821, 828.
[86] An. Iordache, *Sub zodia Strousberg,* Bucureşti, 1991, p. **185—186i**
[87] *lbidem,* p. 139.
[68] *lbidem,* p. 95—96.
[89] *Notes sur la vie,* II, p. 128—129.
[90] ,,M. O.", nr. 28, 7/19 februarie 1873, p. 158.
[91] *lbidem,* nr. *]4,* 19/31 ianuarie 1873, p. 60.
[92] *lbidem,* nr. 15, 29 ianuarie/10 februarie 1873, p. 63.
[93] *Z.* Ornea, *Junimea,* p. 265.
[M] *,,M.* O.", nr. 27, 6/18 februarie 1873, p. 149—152, 1-57—**158-**[S5] *lbidem,* nr. ÎS, 24 ianuarie/5 februarie 1873, p. 84.
[96] *lbidem,* nr. 28, 7/19 februarie 1873, p. 157.
[97] *lbidem,* nr. 16, 21 ianuarie/2 februarie 1873, p. 73.
[m] *lbidem,* nr. 28, 7/19 februarie 1873, p. 157.
[99] *lbidem,* nr. 27, 6/18 februarie 1873, p. 150—151.
[100] *lbidem,* p. 157—158.
[101] *lbidem,* nr. 28, 7/19 februarie 1873, p. 158.
[103] *lbidem,* nr. 4, 5/17 ianuarie 1874, p. 21.
[103] An. îordache, *Sub zodia Strousberg.* p. 140—141.
[104] G. D. Nicolescu, *op. cit.,* p. 261.
[105] ,,M. O.", nr. 15, 29 ianuarie/. 0 februarie 1873, p. 63.
[106] C. Bacalbaşa, *op. cit,* I, p. 133.
"" ,,M. O.", nr. 44, 25 februarie/8 martie 1872. p. 253.
[108] *lbidem.* nr. 43, 24 februarie/7 martie 1872, p. 249.
[109] *lbidem,* nr. 35. 15/27 februarie 1872, p. 196—197.
[110] Z. Ornea, *Junimea,* p. 285—287.
[111] ,,M. O.", nr. 15, 29 ianuari;/.O februarie 1873, p. 63..
[112] C. Bacalbaşa, *op. cit..* I, p. 133, 170.
[113] „M. O.", nr. 44. 25 februarie/8 martie 1872, p. 253..
[114] „Românul", XIX, 25 ianuarie 1875, p. 73—74.

[:sl5] C. Bacalbaşa, *op. cit.,* I, p. 133, 135, 141 — 144.
[118] M. Polihroniade şi Al. Chr. Teii, *op. cit.,* I, p. 302.
[117] Regele Carol I al României, *op. cit.,* I, p. 409.
~[1U] *B.A.R.,* S. C, Fond T. Maiorescu, S29/XV.
[119] *Ibidem,* S8(I9)/CXXIV.
[1;"] P. P. Carp, *Discursuri.* 1, p. 67—68.
[121] Ap. Stan, *op. cit.,* p. 422—423.
[1J!] ..Pressa", **VIII,** nr. 253, 14 noiembrie 1875, p. 1.
[333] Biblioteca Naţională (în continuare: *B.N.J* Fond St. Georges, P.XLIII, D.l.
[121] Ap. Stan, *op. cit.,* p. 426—427.
[l-r'] *Ibidem,* p. 402 şi urm. :
[123] *C.* N. Br.liloiu, *Ghicitori parlamentare,* V, „Timpul", **II,** nr. 51, 4 martie 1S77.
[137] P. P. Carp, *Discursuri,* I, p. 66—67. [1lH] T. Maiorescu, *Istoria contimporanei,* p. 72—76. [12ıJ] M. Polihroniade şi Al. Chr. Teii, *op. cit.,* I, p. 304—306. [139] ,,M. O.", nr. 62, 18/30 martie 1876, p. 1707—1709; **nr.** 50, **4/16raartie** 1876, p. 1273.
: Carol I a! României, *op. cit., p.* 448, 463.

CAPITOLUL V De la

Domnie la Regat

1. Un proces al regi-**mului conservator**

Guvernul coaliţiei de la Mazar Paşa,. întrucât dispunea de o Cameră conservatoare, decidea dizolvarea acesteia şi convocarea colegiilor electorale pentru 3 şi 9 iunie 1876. încă de la 25 mai, M. Ferekyde, ministrul Justiţiei, ceruse procurorilor curţilor de apel respectarea totală a „libertăţii dreptului de alegător", reamintind pedeapsa cu închisoarea prevăzută de Codul penal pentru abuzuri şi pentru cei care ar îndrăzni să cumpere sau să vândă votul[1], Ministrul de Interne, G. Vernescu, în două rânduri, pretindea prefecţilor ca alegerile să fie „cu desăvârşire libere", în lupta electorală bucurându-se de garanţia egală „toate partidele, toţi alegătorii" [2]. Să fie frânate violenţele, iar cei care efectuau fraude electorale să fi& trimişi în faţa justiţiei. Colegiul al patrulea ţărănesc să fie ţinut sub supraveghere spre a se asigura alegeri corecte, excluzându-se amestecul administraţiei, care trata pe săteni ca pe nişte „turme"[3].

Puse sub acea supraveghere, dar beneficiind, mai cu seamă, de-impresia detestabilă a ultimelor luni ale guvernării conservatoare sarcţionate politk; de electorat, cu excepţia unor abuzuri insignifiante, alegerile dădeau o Cameră cu o majoritate liberală confortabilă.

A doua zi după constituirea Parlamentului liberal, ,.cel dintâi dor" al deputaţilor a îost darea în judecată a fostului cabinet conservator[4]. La finele lui iunie 1876, Pantazi Ghica a înaintat o propunere: pentru instituirea unei anchete parlamentare pe lângă fiecare minister şi în judeţe, menite a descoperi „abuzurile şi ilegalităţile, rnalversaţiu-nile şi delapidările"[5]. La propunerea lui Eugeniu Stătescu, Camera vota apoi punerea sub acuzare a 11 foşti miniştri [6], inclusiv a lui L. Catargiu. M.C. Epureanu, —exceptat de la darea în judecată, deşi

fusese şi el ministru în administraţia precedentă —, solidarizându-se *ca* foştii colegi incriminaţi, îşi prezenta demisia din funcţia de prim-ministru, făcând loc — la 24 iulie — lui Ion C. Brătianu care prelua frânele guvernului.

Se plănuia un proces pentru „delicte şi crime" intentat, fără excepţie, atât împotriva miniştrilor, cât şi împotriva prefecţilor, întreaga administraţie conservatoare — cum propunea Pantazi Ghica — urmând a fi pusă sub acuzare. Procesul trebuia să servească — după Ion Câmpineanu —drept „exemplu" pentru oricine ar îndrăzni să ,.usurpe" puterile publice "', să deţină funcţii în contradicţie cu prevederile constituţionale. Necesitatea lui era cu atât mai imperioasă cu cât la români — după An. Stclojan — lipsea sentimentul de legalitate, cauza constiluind-o lungile guvernări despotice [8]. Se năzuia, deci, să se întărească garanţiile constituţionale [9].

Inspirat de constituţionalismul britanic al inviolabilităţii monarhului pentru actele guvernării, liberalul naţionalist N. Ionescu declara, la 19 iulie, că judecarea foştilor miniştri nu va afecta în nici un fel pe „suveran". Căci el era „acea fiinţă înaltă care trebue să fie ■cu totul străină de jocul şi luptele de partite" [10], misiunea lui rezidând în a face respectată Constituţia. Din acest punct de vedere, liberalii înregistraseră o evoluţie, detaşând domnitorul care întruchipa instituţia monarhiei constituţionale de guvernul căruia îi incumba întreaga responsabilitate.

Uzând de dreptul „suveranităţii naţionale" [11], Camera îşi propunea să judece actele fostului guvern. în acest sens, în răstimpul cuprins între 19 şi 28 iulie, mai bine de o săptămână, se transformă într-un tribunal special. O comisie parlamentară, pusă sub conducerea juristului An. Stolojan, în temeiul unor anchete ministeriale preliminare cu ramificaţii în judeţe [12], aducea la 19 iulie primele concluzii.

La 22 iulie a avut loc o dispută între G. Mârzescu, pe de o parte, Şi D. Giani, Ion Câmpineanu etc, pe de alta, privind competenţele comisiei parlamentare: dacă acest organism — după prezentarea datelor strânse — mai putea, după înaintarea cazului la înalta Curte de Casaţie, să-şi continue instrucţiunea. Cu excepţia lui G. Mârzescu, se susţinea dreptul Camerei la o instrucţie complementară şi suplimentară [13].

Şeful guvernului, M. C. Epureanu, în mijlocul unui for legislativ „îmbătat" de suveranitate naţională, încredinţat că atribuţiile lui erau mai presus decât ale oricăreia dintre ramurile puterii în stat, înclinat să pună sub acuzare pe miniştrii conservatori, dar să facă şi instrucţie, — ceea ce era o atribuţie a puterii judecătoreşti —, declara că printre acei deputaţi şi miniştri se considera „mai mult ca un copil orfan"[14]. Afirmaţia era îndreptăţită, deoarece, conservator prin concepţie, rătăcea acum printre liberali. M. C. Epureanu considera că nu trebuia să se dea curs propunerii de împuternicire a comisiei de punere sub acuzare şi cu atribuţia instrucţiei, întrucât s-ar crea un precedent periculos de suprapunere de competenţe. Poziţia de ministru ar deveni extrem de vulnerabilă, când Camera nu i-ar mai da garanţiile oferite nici chiar criminalului ordinar, anume de a fi judecat de o instanţă independentă. Tot M. C. Epureanu combătea împuternicirea dată comisiei menţionate de a lansa mandate „de aducere" a miniştrilor acuzaţi, susţinut, în acest sens, de M. Ferekyde, Ion Câmpineanu şi M. Kogălniceanu [15].

Un moderat ca Leonida Sterea încerca să tempereze „setea" de* acuzare a unui deputat ca Pantazi Ghica[16], în fapt o dorinţă de răzbunare, cerând imparţialitate. Căci reprezentanţii naţiunii — voind a acuza pe foştii miniştri — nu trebuiau să creeze victime polJtice, ci numai să trimită în faţa instanţelor judiciare pe aceia cărora li se imputau anumite culpe. Condamnarea — dacă se făcea — să vizeze actele politice care aveau la bază o „intenţiune criminală". Respingea atitudinea majorităţii liberale, care, dorind un proces al întregii administraţii conservatoare, ar fi vrut să trimită la închisoare „jumătate" din ţară. Căci nu era politic „să stigmatisăm şi să infligera sigiliul infamiei" asupra unor oameni politici care — fiecare, la rândul şi din punctul lui de vedere, — contribuise la „consolidarea statului român"[17].

Gândurile echilibrate se izbeau însă de o majoritate liberală intransigentă. D. Giani, de pildă, socotea Camera îndreptăţită să ia măsuri cuvenite pentru a asigura procesului o puternică bază, spre a. nu apărea ca „o pură fanfaronadă parlamentară". A-i micşora sau ciunti drepturile însemna — după D. Giani — „o poltronie paria' mentară". în numele suveranităţii poporului pe care o întruchipa, -—

potrivit unor precedente engleze şi franceze, evocate — , Camera trebuia să se pronunţe fără a se preocupa de „menajarea" atribuţiilor puterii judecătoreşti[18].

Procesul guvernării conservatoare semnifica reprobarea unui regim „absolutist" [19], care — potrivit lui Pantazi Ghica —nu avusese . „seamăn în istorie", încâlcându-se, deopotrivă, legile ţării, drepturile •omului, viaţa, averea şi onoarea cetăţenilor [20]. G. Misail susţinea că fostul guvern era legat de regimul fanariot. Timp de cinci ani — cât fusese la cârma ţării — românii suportaseră „nemaiauzite suferinţe", purtând, totodată, „lupte morale" împotriva despotismului, ilegalităţii, imoralităţii şi nedreptăţii moştenite de la fanarioţi. Pentru <5. Missail. foştii miniştri conservatori păreau mai vitregi pentru ţară iiu numai decât fanarioţii, ci chiar decât „invasiunile" străine[21].

Concluziile comisiei parlamentare şi intervenţiile deputaţilor •conturau numeroase culpe. Erau vinovaţi — cum aprecia Ion Cârnpineanu —pentru modul ilegal cum accedaseră la putere, în 1871. .Acesta era „un delict politic", păcatul originar care a antrenat ulterior un şir de alte acte similare -[2]. Potrivit documentelor şi informaţiilor culese, foştii miniştri conservatori puteau fi judecaţi de către reprezentanţa naţională pentru violarea Constituţiei, falsificarea prin fraudă, violenţă şi corupţie a alegerilor. Printre faptele imputate, se mai adăugau încălcări de legi, ruinarea finanţelor, compromiterea creditului «te. Vinovăţia foştilor miniştri mai consta şi în a fi pus în mişcare toate ramurile administraţiei şi chiar „completul legiuirilor statului" in scopul deformării principiilor constituţionale pe calea unor legi ■speciale [23]. Se mai imputa că administraţia devenise un instrument de subordonare a justiţiei, armatei şi finanţelor în vederea nimicirii exercitării „dreptului electoral". Miniştrii conservatori se atinseseră de legile esenţiale, anume de aceea comunală şi de Codul penal, revizuite cu intenţia de a altera principiile democratice. Modificându-se 'legea comunală, în comunele rurale apăreau consilieri de drept „numai cei avuţi cu servitorii lor", iar în Codul penal se introduceau pieziş restricţii privind presa, încurajându-se delaţiunea şi lovindu-se în atribuţiile juriului. Modificându-se structura socială a consiliilor ■comunale, executivul fusese ridicat la rang de putere supremă în stat.

Făcând un rechizitoriu guvernării conservatoare, An. Stolojart evoca o parte din corespondenţa secretă descoperită, prezentând-o-drept dovadă de imoralitate, dispreţ pentru legi, manipularea justiţiei şi armatei, corupţia ca modalitate de câştigare de aderenţi. Corespondenţa cu prefecţii dezvăluia „cinica desfrânare" a guvernului[23bis] în alegerile din 1871 şi 1875. Sub acest raport, printr-o anchetă specială, Senatul dovedise ingerinţe mai ales în judeţele Buzău, Râmnicu Sărat, Putna, Muscel[24], efectuate nu numai de prefecţi şi primari, ci şi de tribunalele locale. Miniştrii conservatori se făceau culpabili şi pentru înăbuşirea unor tulburări, — ca acelea de la Alexandria şi Giurgiu — , întrucât pentru potolirea lor se recursese la „vandalism"' şi chiar omoruri[25]. Fostului guvern i se mai reproşa o gestiune execrabilă a finanţelor ţării şi risipirea banilor publici prin încălcarea legalităţii.

în moţiunea de acuzare era implicat prioritar L. Catargiu. Ion Câmpineanu socotea că venirea lui la putere sfidase „conştiinţa naţională", fiind „o usurpaţiune" intolerabilă. în discuţie se punea „conştiinţa unui ministru român care nu trebuia să vie la putere in acea noapte fatală". Căci, în fapt, alarma care s-a dat atunci, în 1871, anume că regimul politic s-ar dezintegra, era falsă. Adevărata cauză a venirii lui L. Catargiu la putere a constat în „dorinţa de a stabili un regim de autoritate şi de bun-plac" [26]. Tot lui L. Catargiu, M. Ko-\gălniceanu îi reproşa că, în 1871, organizând alegerile, considerase jadversarii politici drept infractori. Afirmarea unor pretenţii de guvernare era socotită o „nebunie", penalizată cu urmărirea poliţienească, el însuşi — supus persecuţiei — fiind arestat[27]. Ca atare, lut L. Catargiu i se imputau de către N. lonescu „conspiraţiunile ce a ţesut în contra puterilor statului", alături de care utilizase violentarea legilor şi risipa banilor publici [28]. De numele lui era asociat P. Mavro-gheni, acuzat pentru că a folosit situaţiile financiare în scopul „criminal" de a ascunde adevărul şi a se menţine la putere. Tot astfel, ca fost ministru, succesor, de Finanţe, era implicat şi G. Gr. Canta-cuzino, căruia! se mai puneau în seamă ilegalităţi în judeţul Prahova, inclusiv abuzuri în detrimentul ţăranilor [29]. loan E£m. Florescu, ministrul de Război, era învinuit de falsificarea alegerilor şi pagube în tezaurul public. Al. Lahovari era implicat pentru că, în calitate de

ministru al Justiţiei, nu veghease la desfăşurarea corectă a alegerilor. Lui Vasile Boerescu i se atribuia aceeaşi culpă, ca de altfel şi lui G. Costaforu. De o manieră similară erau acuzaţi Titu Maiorescu şi N. Kretzulescu.

Deschizând un proces politic celor mai mulţi dintre miniştri, — cu excepţia lui Chr. Teii, Th. Rosetti şi P.P. Carp, pe care Pantazi Ghica i-ar fi dorit şi pe ei implicaţi[30] — , Camera liberală se voia intransigentă. Ion Câmpineanu fusese combătut pentru că ceruse ca rolul Camerei să se reducă doar la punerea sub acuzare, urmând ca faza ulterioară să fie preluată de Curtea de Casaţie[31]. M. Kogălniceanu aprecia şi el, în interesul triumfului instituţiilor liberale, necesitatea moderaţiei. Aceasta, în fond, însemna să se renunţe ia arestul preventiv. Camera însă aproba propunerea de arest preventiv, cerând, totodată, ca acea decizie „să se afişeze în toate comunele din România"[32].

Adoptând o atitudine radicală, Camera intenţiona procesul unui regim politic. G. Missail socotea ziua de 20 iulie — când se hotăra darea în judecată — un jicment memorabil, pentru că se înfăptuise un act suprem menit a face epocă în istoria parlamentară. Se precipitase lupta decisivă între „trecut şi viitor, între reacţiune şi democraţie, între românism şi străinism, între libertate şi despotism"[33]. Justiţia era repusă astfel pe piedestal împotriva „strigoilor", adică a boierilor care oprimaseră naţiunea. G. Missail găsea procesului chiar antecedente istorice în domniile unor voievozi ca Matei Basarab sau Vasile Lupu ! Acţionând pentru ca ţara să dobândească o legitimă satisfacţie, deputaţii să se angajeze „sau de a peri cu toţii sau de a repune patria noastră pe calea care să o aducă acolo unde ţinteau oamenii de bine ai neamului românesc". în consecinţă, pedepsind pe „făcătorii de rele" mari şi mici, să se constituie un popor liber şi demn de misiunea pe care o are în Orient de „santinelă înaintată a Occidentului". Pedalând asupra intenţiei de restaurare democratică, N. Dimancea susţinea că miniştrii conservatori nu se împăcaseră cu realităţile constituţionale pentru că —cu câteva excepţii —erau fii de boieri. Prin ^puşcărie", acei boieri vor evalua caracterul faptelor lor „odioase" săvârşite împotriva libertăţilor poporului, constituind un exemplu descurajator pentru tentaţii autoritariste[34].

Dat fiind că exista o vădită intenţie de a da o turnură politică procesului deschis, de a introduce în desfăşurarea lui o concepţie bazată pe adversitate de clasă, de o parte „boierimea", — reprezentată de fostul guvern conservator — , iar de alta poporul, — întruchipat de Camera liberală — , G. Mârzescu considera acea atitudine un fel de discurs electoral. Limbajul democratic folosit ca argument împotriva conservatorilor era nepotrivit, căci, în alte împrejurări, puteau fi aduse acuzaţii inverse. Pe acele temeiuri nu putea fi judecat un ministru, căci „fraze umflate şi presuratc cu democraţie" nu erau motive pentru punerea sub acuzare[35].

Turnura radicală a procesului determină —la 24 iulie —abandonarea guvernului de M.C. Epureanu, dar si de M. Kogălniceanu şi M. Ferekyde[36], Ion C. Brătianu devenind prim-ministru. Comisia parlamentară, pusă sub preşedinţia lui D. Brătianu şi alcătuită din N. Voinov, An. Stolojan, N. Fleva, D. Giani, Emil Costinescu şi G. Missail, fusese autorizată să efectueze „orice acte de urmărire şi a lua, ca instanţă de instrucţiune, măsurile necesarii pentru a asigura mersul justiţiei şi descoperirea adevărului"[37]. La25 iulie însă, comisia amintită era descompusă, întrucât doi dintre membri deveniseră miniştri, iar alţii demisionaseră, în frunte cu preşedintele. D. Giani, unul dintre membri, credea că demisiile erau acoperite de mister, cerând clarificarea situaţiei. Propunea înlocuirea lui cu o altă persoană care să ofere o mai mare garanţie de „blândeţe , de dulceaţă şi de amabilitatea de care s-a vorbit"[38]. Era recunoaşterea faptului că această comisie parlamentaiă se afla sub presiunea altor factori de putere, care pretindeau o abandonare a manierei radicale imprimate procesului. La 25 iulie, CA. Rosetti cerea lui D. Giani să-şi continue activitatea, rămânând în fruntea unei comisii din care — din motive „misterioase" — dispăruseră principalii ei protagonişti. Şi, spre a-i stimula zelul în această direcţie, îi amintea că, prin judecarea miniştrilor conservatori, se va acoperi de glorie.

Se dispune deci continuarea procesului, dar nu pe calea obişnuită a instanţelor judecătoreşti, întrucât eşuaseră încercările de chemare a unor funcţionari ai administraţiei în faţa curţilor şi tribunalelor[39]-Foţi fuseseră achitaţi de către juraţi [40]. Spre a evita parţial Curtea de Casaţie, Camera împuternici comisia de punere sub acuzare să con-

tinue instrucţia, care a durat circa o jumătate de an. S-a strâns astfel un voluminos material de peste o mie de pagini. Pentru obţinerea .'ui, s-au solicitat dosare, memorii şi informaţii de la ministere, prefecturi, tribunale, parchete, consilii judeţene şi comunale. Sunt efectuate chiar percheziţii la foştii prefecţi, copiindu-se şi descifrându-se corespondenţa secretă a fostului guvern conservator. Pentru aceasta, s-au spart „lăzile", iar o parte dintre prefecţi erau arestaţi[41]. Luat.' *„intre* săbii", erau purtaţi „prin tot târgul" şi —fără proces —încarceraţi laolaltă cu asasinii şi hoţii[42]. Ca urmare, în judeţe se răspândise un fel de „teroare"[43].

După şase Juni de Ia acuzare, se trimiteau foştilor miniştri „mandate de înfăţişare" pentru data de 16 decembrie, în localul Camerei, spre a fi interogaţi. Prevalându-se de faptul că nu există o lege specială asupra responsabilităţii, promulgată abia ia 2 mai 1879, —deşi Al. Papiu-Uarian, procuror general la Curtea de Casaţie, o ceruse din 16 august 1866 — , miniştrii conservatori au refuzat să dea curs invitaţiei, acceptând doar forurile judecătoreşti. Supuşi forţei publice, s-au prezentat în faţa Camerei, dar au refuzat să răspundă Ia întrebări şi i-au contestat atribuţiile de judecătorie de instrucţie. Deşi aflată într-un grav impas[44], comisia şi-a continuat activitatea, la 35 martie 1877, sub redactarea lui G. Missail, prezentând un raport final însumat în patru volume.

O acuzare definitivă era formulată numai împotriva lui L. Catargiu, AI. Lahovari, T. Maiorescu şi P. Mavrogheni pentru ingerinţe şi corupţie în alegeri, risipa banilor publici etc. La 19 şi 21 martie, Camera includea şi pe V. Boerescu. Dar acţiunea stagna, actele nefiind trimise la Curtea de Casaţie. în schimb, capetele de acuzare — fără a fi comunicate inculpaţilor — erau afişate în comunele rurale, discreditându-se foştii miniştri [45].

Procesul n-a fost continuat la Curtea de Casaţie — cum era firesc — pentru că acea instanţă era inamovibilă, iar liberalii nu erau [S1]guri de reuşită. Cei care fac demersuri ulterioare spre a fi aduşi în faţa acelui for erau tocmai miniştrii incriminaţi [46]. în acest sens, prin-tr-o petiţie către domn din 21 mai 1877, cereau a se duce procesul Pană la capăt. Pe fondul unor defecţiuni în comisia de acuzare, dar £' datorită noii situaţii a războiului independenţei, la 26 ianuarie 1878

Ion C. Brătianu — datorită şi presiunilor Iui Carol I — cerea Camerei „să se sfârşească cu această nenorocită chestie". Drept urmare, Camera vota retragerea acuzării[47]. Se încheia astfel cu un fiasco un proces care timp de mai bine de un an aruncase în stare de adversitate clasa politică din România, subminând însuşi regimul monarhiei constituţionale.

2. **Proclamarea Regatului** După cucerirea independenţei, preocuparea prioritară a liberalilor fusese consacrarea externă a statului român, desăvârşirea formei lui de organizare fiind amânată şi datorită unor considerente interne, mai ales găsirea unei formule de guvern de uniune naţională. Ion C. Brătianu propusese lui P.P. Carp un asemenea guvern încă din ianuarie 1881. Dar dacă junimiştii îl acceptaseră, conservatorii îl priveau cu suspiciune. Aceştia din urmă ar fi dorit asocierea, dar o condiţionau de cedarea unor funcţii importante, printre care preşedinţia Senatului, al cărui titular aspira a fi L. Catargiu[48]. Cu alte cuvinte, proclamarea Regatului nu era concepută ca o acţiune a unui partid, ci a principalelor tendinţe politice.

O „alianţă" a partidelor în vederea desăvârşirii sistemului politic era însă greu de realizat. Mai întâi, printre majorităţile liberale se menţinea încă o puternică stare de adversitate împotriva conservatorilor, nefiind uitată guvernarea lor autoritară şi caracterul aristocratic imprimat acesteia prin modul în care fuseseră restrânse unele libertăţi democratice. Apoi, conservatorii înşişi vedeau în liberalii care încercaseră să-i compromită printr-un proces politic — stopat la insistenţele lui Carol I — oameni politici cu care nu se puteau asocia nici chiar cu ocazia proclamării Regatului, conştienţi că în acest mod ar fi contribuit la consolidarea puterii lor politice.

Proclamarea Regatului este o acţiune a cărei impulsiune este dată de junimişti. Războiul independenţei — socoteau ei — fusese un moment decisiv pentru un impact ai monarhiei constituţionale în masele poporului. în calitate de comandant suprem al armatei, acolo, în Bulgaria, Carol I se contopise prin suferinţă şi jerftă cu armata ţării,

făcând să crească spiritul dinastic. în acelaşi sens mersese şi principesa Eltsabeta, care, pe Jângă identificarea cu ţara prin cultură, susţinuse armata şi îngrijise răniţii[i9]. Pentru junimişti, ridicarea României la rangul de Regat trebuia să constituie şi un moment important de clarificare ideologică în sânul guvernului liberal pentru determinarea unei politici hotărâte în direcţia unei legislaţii de accentuare a formei monarhice a statului român.

Dată fiind întârzierea condiţiilor optime căutate de liberalii pentru proclamarea Regatului, la 13 martie 1881, Titu Maiorescu, spre a precipita un asemenea act, se folosi de o situaţie politică relativ convulsivă creată în ţară. îşi legă iniţiativa de precipitare a proclamării Regatului de necesitatea adoptării unor măsuri menite a curma stări periculoase care permiseseră tentativa de asasinat împotriva lui Ion C. Brătianu, — în decembrie 1880 — , iar pe plan mai mare dezvoltarea în opinia publică a unor curente nihilist-socialiste care difuzau nu numai republicanismul, ci chiar asasinatul ca armă politică. Reacţia junimistă împotriva acestor tendinţe fusese provocată de impresia „grozavului atentat" comis în Rusia şi soldat cu asasinarea ţarului Alexandru al II-lea. Deşi un monarh absolut, impresia morţii lui tragice fusese puternică, întrucât românii îl cunoscuseră bine în împrejurările războiului independenţei. Dar mai ales revolta faţă de acel asasinat fusese amplificată de faptul că —potrivit unor zvonuri puse în circulaţie — proclamarea Regatului ar fi fost prejudiciată de un complot al nihiliştilor şi socialiştilor din Iaşi[50], în rândul cărora fuseseră făcute unele arestări. Drept urmare, preocuparea pentru desăvârşirea sistemului monarhiei constituţionale, în Jocul concordiei dintre partide, aducea o aprigă dispută în Cameră [51].

Lui Titu Maiorescu, ca exponent al forţelor conservatoare, i se părea că guvernul Ion C. Brătianu nu promova o politică compatibilă cu regimul de ordine şi stabilitate, concordantă cu aspiraţia desăvârşirii monarhiei constituţionale. Toleranţa faţă de ideologia republicană i se părea a fi principala cauză. în acest sens, se reproşa că prin ..Românul" se susţineau direct „teorii, idei şi apologii" subversive şi ^compatibile cu monarhia constituţională. Ziarul majorităţii liberale — după T. Maiorescu — răspândea chiar idei periculoase, făcând ■apologia lui jBlanqui, cel care vedea în crimă un instrument politic, pre-

zentaţ-drept un anticipator al ideilor de progres şi civilizaţie „aîe se-colilpr viitoare". Se cuvenea ca din partea celor care conduceau majoritatea să se vădească „mai mult spirit de ordine" [52]. Căci „Românul" se mai făcea culpabil şi pentru faptul că — sub forma unor corespondenţe din Franţa — promova „revoluţiunea" permanentă. Ce-rost avea să fie difuzate asemenea păreri ? Ele erau utile când revoluţia se configura ca singura modalitate de propulsare a progresului, Fuseseră răsturnate privilegiile, intrându-se într-o eră constituţională şi liberală. Revoluţiile îşi mai aveau justificarea?

Liberalii însă, chiar în practica politică, nu se manifestau — potrivit lui Titu Maiorescu —ca oameni ai ordinii. Nu dădeau' prin actele politice garanţia suficientă că abandonaseră „deprinderile revoluţionare ale trecutului", eliminând ideile subversive cu caracter republican, în loc de a fi respinse, acestea păreau chiar încurajate în rândul tineretului. Cabinetul Ion C. Brătianu era îndemnat să ia măsuri prin care să stârpească din spiritul public părerea că liberalii ar tolera acele mişcări subversive, anticonstituţionale, dezaprobând public „orice încercare revoluţionară". Căci numai astfel se putea dezvolta „rădăcina încă plăpândă şi tânără a dinastiei noastre ereditare".

Ordinea monarhică părea subminată de toîeranţa guvernului Ion C. Brătianu faţă de excesele presei. Chiar în cazul atentatului Pietraru, a cărui victimă fusese însuşi primui-ministru, unele organe publicistice contribuiseră la crearea unei stări de încordare în opinia publică. Socotind însă că „asasinatul organisat nu poate să prindă rădăcină la noi", guvernul rămăsese pasiv faţă de limbajul violent al presei. După Titu Maiorescu, era inadmisibilă toleranţa manifestată, chiar şi după atentat, împotriva unor ziare care'îndemnau la asasinat. Recunoştea că presa avea nevoie de libertate, dar în momentul când România aspira a deveni monarhie, când „în una din aceste monarhii sunt cele mai crâncene agitaţiuni nihiliste şi când vedem că toate monarhiile Europei sunt preocupate de această stare de lucruri", în *acele* împrejurări junimiştii nu mai puteau accepta poziţia de toleranţă a ministrului liberal al Justiţiei faţă de excesele presei. Titu Maiorescu era împotriva libertăţii absolute a presei, cerând măsuri de asanare a spiritului public[53].

Regimul de ordine şi stabilitate mai părea lui Titu Maiorescu primejduit de nepăsarea guvernului liberal faţă de afirmarea nihilismului socialist. Datorită unei contagiuni ruseşti din timpul războiului independenţei, pătrunsese şi se stabilise în România un grup de imigranţi ca N. Zubcu-Codreanu, Zamfir Arbore, CD. Gherea, dr. Russel[54] etc. îmbibaţi de teorii ţintind spre o societate perfectă, dar mai *cu* seamă tributari marxismului, narodnicismului şi anarhismului, refugiaţii politici şi expulzaţi din Rusia, odată sosiţi în România, îşi dădeau frâu liber teoriilor, în climatul libertăţilor constituţionale de aici, din perspectiva unor utopii. în 1880, dr. Russel publicase *Un studiu psihiatric urmat de câteva comentarii asupra ideilor sănătoase,* prin care formula —din viziune marxistă — un program menit a desfiinţa proprietatea particulară asupra mijloacelor de producţie, substituind-o cu o posesiune colectivă[55]. Contestau, de asemenea, sistemul censitar, susţinând, prematur, votul universal, precum şi pe şeful guvernului, Ion C. Brătianu, numit „vizir" sau „dictator"[56]. Ca urmare, începuse să se strecoare „în capetele tinerilor", elevi şi studenţi, idei care veneau în contradicţie cu întregul sistem de vaJori constituţionale [57].

Prin dr. Russel, laşul devenise un centru de coordonare a mişcării conspirative împotriva absolutismului ţarist, de aici punându-se în mişcare corespondenţe şi legături între revoluţionarii ruşi[58]. Condus de Gherea şi dr. Russel, grupul de imigranţi dobândise aderenţi în rândul tineretului universitar. I-a „sucit mintea", cum îşi amintea A.C. Cuza. Printre cei circa 25 de adepţi se aflau Const. Miile şi Al. Bădărău, studenţi în 1881 [59]. N. Ionescu susţinea că mai cu seamă unii învăţători se lăsau „îmbătaţi" şi chiar „intoxicaţi" de propaganda socialistă [60].

Deşi restrâns numericeşte, grupul socialist stârnea îngrijorare în cercurile conservatoare pentru că, acţionând în mediul universitar, proiecta o altă viziune asupra statului şi societăţii, cu atât mai dăunătoare cu cât plutea în sferele utopismului. Un tânăr ca Gr. Munteanu, Printr-o broşură publicală Ia Iaşi, pleda pentru proprietatea colectivă asupra pământului ca modalitate de a crea o „frăţie între cei mulţi" [61]. Se nega nu numai regimul parlamentar şi aspiraţia spre vot universal,

ci chiar legitimitatea partidului liberal socotit reacţionar ş: depăşit istoriceşte [62].

Grupul nihilist socialist de la Iaşi devenea pentru Tifu Maiorescu cu atât mai blamabil şi de netolerat sub raportul existenţei politice, cu cât se identifica cu Comuna din Paris, căreia atunci, în 1881, îi aniversa public un deceniu de la proclamare. Total intolerabil părea — după junimişti — a se arăta indiferenţă faţă de acele tendinţe care, făcând din atentatul asupra ţarului o sărbătoare, se defineau adepte ale violenţei în activitatea politică [63].

Din perspectivă conservatoare, Ion C. Brătianu apărea ca un şef de guvern insuficient convins de necesitatea apărării sistemului monarhiei constituţionale. Chiar după atentatul din 2 decembrie 1880, atât Maiorescu, cât şi alţi oameni politici fuseseră şocaţi de o foaie volantă de la Iaşi —distribuită nestingherit —prin care se difuzau teorii antimonarhice şi republicane. Poliţia nu arestase pe autorii acelui manifest, — cum ar fi dorit T. Maiorescu — , ci numai pe străinii nihilişti. Oamenii care făceau declaraţii republicane, ameninţând chiar cu recursul la crimă, nu trebuiau neglijaţi, cum făcea guvernul liberal. Regimul monarhiei constituţionale, dacă pe planul confruntărilor admitea toate părerile, nu putea stipendia prin burse studenţi — ca acei de la Iaşi, oricât de inteligenţi şi capabili ar fi — dacă propovăduiau crima politică. Aceasta se cultiva uneori mai fin, ca de pildă într-o broşură a lui N. Z. Codreanu, care — după T. Maiorescu — era o expunere „apocaliptică" din perspectivă socialistă. Era admisibil ca teoretic să împărtăşească idei republicane, chiar să le dezvolte, dar nu trebuia admisă propovăduirea urii, violenţei şi chiar crimei, ca mijloc de îndepărtare de la putere a unui monarh [64].

Liberalului naţionalist N. Ionescu i se păreau exagerate temerile lui Titu Maiorescu. Căci „aceste doctrine, acest rău spirit, această agitaţiune exotică nu a ajuns la acel grad încât să devină pentru societatea noastră un pericol, aşa încât să ne cutremurăm cu toţii pe scaunele noastre de reprezentanţi ai unei naţiuni". Acel spirit nu pătrunsese în straturile sănătoase şi laborioase ale ţării. Societatea nu era pândită de pericolul nihilist-socialist. N. Ionescu făcea distincţie între nihilişti şi socialiştii care nu optau pentru mijloace violente, văzând în libertăţile constituţionale garanţia sigură a existenţei lor.

Din aceste motive, aspiraţiile socialiste trebuiau tratate ca expresie a unor idealuri, căci nu aveau nimic comun cu nihilismul rusesc [65].

Ordinea monarhică constituţională era incompatibilă însă cu libertatea de acţiune pentru nihiJişti, când aceştia nu erau români. Nu trebuia să se admită transformarea teritoriului României — cum se arăta preocupat N. lonescu — într-un focar de acţiuni violente. Chiar Elveţia — spre statutul căreia se aspira — ar opri agitaţii împotriva unui vecin puternic ca Rusia. Ion C. Brătianu să fie „straşnic şi viguros" împotriva străinilor, care, în umbra toleranţei constituţionale, veneau şi organizau agitaţii antisociale.

Prin prisma acelor evaluări critice asupra unei guvernări care dovedise toleranţă faţă de toate ideile, inclusiv radical-republicane şi nihiliste, Titu Maiorescu considera, la 13 martie 1881, că sosise timpul de a se imprima politicii interne „o direcţie mai compatibilă cu consolidarea monarhiei constituţionale". Toate manifestările politice negative, inclusiv atentatul la viaţa lui Ion C. Brătianu, aveau rădăcini interne. Era vorba de o „periculoasă rătăcire a ideilor politice". Ce răspundere purta în această privinţă guvernarea liberală ? De ce se tărăgăna proclamarea Regatului ? Conservatorii —preciza T. Maiorescu — urmăreau consacrarea imediată a ordinii monarhice [68].

în faţa acelui rechizitoriu împotriva politicii sale interne, dar mai cu seamă a acreditării ideii că guvernul lui n-ar fi un adept convins al monarhiei constituţionale, Ion C. Brătianu respingea critica şefului „spiritual" al conservatorilor, cum îl considera pe T. Maiorescu. O socotea o încercare de a-1 îndepărta de la putere.

în privinţa presei, primul-ministru, care nici până atunci nu încercase s-o strâmtoreze, refuza s-o aducă în faţa justiţiei, convins că abuzurile aparţineau celor care nu aveau „nici un ecou în naţiunea română". Chiar presa conservatoare, în timpul războiului independenţei, se dedase la deformări de fapte, dar guvernul lui refuzase să ajungă cu ea în conflict, înţelegând că excesele tindeau, în fapt, să-1 determine SR adopte măsuri de limitare a libertăţii de exprimare, creandu-se astfel un precedent folositor pentru conservatori când vor veni la putere. Procese de presă nu vor fi organizate deci — cum sugerase Maiorescu — decât atunci când se va considera că sunt periclitate interesele statului [67].

Propunerea de întărire a ordinii era, de asemenea, respinsă. La ce servise absolutismul ţarist dacă nu putuse evita asasinatul ? împotriva sceleraţilor nu sunt măsuri suficiente de adoptat, cum dovedeau crimele politice înfăptuite în Europa.

Sub raport ideologic, Ion C. Brătianu socotea că naţiunea română nu cuprindea în sânul ei elemente purtătoare ale unor idei subversive de care erai; frământate unele societăţi occidentale. în România — mai spunea el — nu exista un proletariat, aici orice cetăţean posedând o bucată de pământ. Dar dacă exista, totuşi, un pericol, prin-tr-un articol de l;ge vor fi populate mănăstirile cu „vagabonzii" cu mănuşi albe, tăindu-li-se pofta de „instigaţiuni şi maşinaţiuni", care nu găsesc în ţară aderenţi decât în rândul unor oameni „flămânzi de putere sau de domnie". Vor fi, deci, loviţi numai „acei vagabonzi străini". Din iniţiativa Camerei, —cum sublinia An. Stolojan —, vor fi adoptate măsuri împotriva acelora care ar dori să stabilească în România ,,un cuib de conspiraţiuni". Tolerată prezenţa lor în ţară, străinii vor fi împiedicaţi să organizeze „comploturi" şi să propage ,,idei subversive" [68].

Propunerea opoziţiei conservatoare de a se lua măsuri împotriva nihiliştilor socialişti era respinsă de Ion C. Brătianu. Chiar N. lonescu ar fi dorit expulzarea a cel puţin 4—5 străini din rândul acelora de la Iaşi. Primul-ministru socotea însă că nişte „simple denunţuri" nu puteau forma dovezi de „crime", mai cu seamă că erau relatări de presă. Pe baza acelor „dezvăluiri", Ion C. Brătianu refuza să trimită oameni „înaintea justiţiei"[69]. Totuşi, dacă nu survin arestări, întrucât Parchetul din Iaşi nu găsise motive de urmărire, Consiliul Universităţii elimina din rândurile studenţilor pe C. Miile şi Al. Bădărău, sub învinuirea de „propagatori de idei subversive şi periculoase ondinei stabilite" [70]. Decizia provoca proteste la Universitatea din Bucureşti[71].

în ciuda disputei dintre Titu Maiorescu şi Ion C. Brătiaau, ambele tendinţe, liberală şi conservatoare, erau convinse de necesitatea proclamării rapide a Regatului. în ziua următoare, la 14 martie, preşedintele Camerei, D. Leca, aducea în prim-plan propunerea de desăvârşire a sistemului monarhiei constituţionale. Socotea, mai întâi, că Maiorescu, în chip eronat, apreciase că „dinastia este o plantă plăpândă în instituţiile noastre naţionale" [72]. Dinastia i se părea, dim-

potrivă, „un stejar" cu rădăcini puternice în solul românesc. Şi pentru că s-â pus la îndoială sentimentul monarhic al unora dintre membrii Camerei;, propunea proclamarea imediată a „regalităţii României", prin următoarea moţiune: „în faţa împrejurărilor existente şi conform voinţei stăruitoare a naţiunii, necontenit manifestată; spre a întări şi mai mult stabilitatea şi ordinea interioară şi a se da cu aceasta o garanţie că monarhia română, fiind în aceleaşi condiţiuni cu alte state ale Europei, va putea inspira mai multă încredere, Adunarea Deputaţilor, în virtutea dreptului de suveranitate ce-1 are naţiunea", proclamă pe Carol I rege al României [73].

în raport cu acea propunere intempestivă, Ion C. Brătianu dădea explicaţii pentru tărăgănare. Dacă până atunci guvernul se împotrivise şi' ceruse amânarea, o făcuse nu pentru că împărtăşea alte idei, ci din preocuparea de a nu surprinde Europa, de a-i da garanţii că România era un stat de ordine, iar actul preconizat era „naţional şi unanim"[74]. Depăşit de o impulsiune venită din Cameră, guvernul se angaja să convingă puterile europene pentru consacrarea Regatului.

Asociindu-se acelei propuneri, miniştrii şi deputaţii susţin caracterul imperios al Regatului. V. Boerescu afirma că, nepornind din iniţiativă guvernamentală, Regatul fusese impus sub presiunea opiniei publice. Actul nu era anormal, neputând provoca reticenţă sau rezistenţă externă. N. lonescu —renunţând la ideea unei dinastii autohtone —socotea Regatul o doleanţă a Divanurilor ad hoc, încununând edificiul monarhiei constituţionale. CA. Rosetti, bănuit încă de republicanism, se declara fericit de a-şi încorona viaţa cu fapta din acea zi. în acelaşi sens vorbeau N. Fleva, dar şi Al. Lahovari, în numele „micului partid conservator". Carp, în numele junimiştilor, vedea în Regat,;cheiade boltă" a edificiului constituţional din 1866. Coroana va pecetlui stabilitatea perpetuă a organismului statal. Pe plan extern, monarhia va fi o garanţie pentru Europa că România este un stat viabil, împlinindu-şi menirea de avanpost al civilizaţiei occidentale în Orient.

Votată prin aclamaţii după discuţii, propunerea de proclamare [a]Regatului a trecut, potrivit procedurii, în secţiuni. După trei ore, Şedinţa Camerei era redeschisă sub preşedinţia lui CA. Rosetti. O- Leca, raportorul comitetului de delegaţi, menţiona că acel organism

adoptase proiectul în unanimitate. Ca atare, în el se consemna că România îşi lua titlul de Regat pentru a consolida „ordinea de lucruri interioară". Noua foimă de organizare era un imbold în a merge mai stăruitor „pe calea progresului", iar pentru statele monarhice vecine va constitui garanţia de linişte şi stabilitate. Proiectul avea două puncte: România lua titlul de Regat, iar Carol I pe acela de rege pentru el şi moştenitori. Până la accederea la tron, moştenitorul purta titlul de principe regal.

Pus la vot tot la 14 martie 1881, proiectul era transformat în lege prin votul celor 99 deputaţi prezenţi. Senatul lua în discuţie acelaşi proiect, susţinut în cadrul dezbaterilor de Ion C. Brătianu, L. Catargiu, G. Gr. Cantacuzino şi V. Alecsandri. Prin votul a 40 senatori s~a transformat în lege[75]. Tot la 14 marţi*[1], guvernul prezenta lui Carol I un raport prin care explica decizia Corpurilor legiuitoare de ridicare a României la rangul de Regat, forma aceasta de organizare statală fiind considerată „continuarea domniei române". Corpurile legiuitoare înseşi s-au prezentat la Palat, explicând voturile pentru Regat. Carol I primea titlul acordat, socotind că exprima „dorinţa cea mai vie care arde de atâta timp în peptul fiecărui român, dar care nu schimbă cu nimic legăturile strânse stabilite între naţiune şi mine". La Palat, au apărut, apoi, pentru felicitări, „un mare număr de notabili": deputaţiuni ale comerţului, corpului profesoral, studenţilor, elevilor etc. La 15 martie 1881 legea asupra Regatului era promulgată [76].

După proclamarea Regatului s-a adus în prim-plan un proiect de condiţionare a şederii străinilor în România, un fel de concesie la presiunile conservatoare. Redactat sub imperiul manifestărilor nihilist-socialiste de la Iaşi, proiectul devenea lege la 26 martie 1881 [77].

La 3 aprilie, G. Mârzescu, raportor al comitetului de delegaţi, invoca principiul constituţional prin care se prohibea extrădarea refugiaţilor politici, reflectat în diferite convenţii încheiate cu unele state europene. Dar din dreptul de azil şi ospitalitate — preciza el — nu se putea conchide că refugiaţii politici erau liberi în România să-şi continue activităţile lor menite a săvârşi „crima politică", difuzând

în sânul societăţii româneşti „idei perverse, străine sentimentelor, aspiraţiunilor, moravurilor şi educaţiunei ncastre politice şi private". Se intenţionau măsuri de prevenire a „răului", având în vedere că refugiaţii politici puteau să influenţeze oameni neexperimentaţi, cu deosebire tineri şi indivizi „trândavi, fără de ocupaţiune sau fără de căpătâi". Să se împiedice deci refugiaţii politici de a „abuza" prin propagandă politică împotriva bazelor statului român. Fără acea minimă îngrădire s-ar ajunge la „desordinea şi anarhia cea mai spăimântătoare". Căci prin sistemul de libertăţi nelimitate se realiza transferul de uneltitori dintr-un stat în altul, urzindu-se în voie şi fără nici o teamă „conspiraţiuiii" şi răspândindu-se idei împotriva ordinii publice dintr-o anumită ţară. Fără o lege specială, — cum se dovedise prin fapte —, era posibil ca „nemulţumiţii sau destrămaţii din acest din ui mă stat să treacă în statul limitrof şi de acolo să se repeadă cu tot arsenalul ideilor perverse şi criminale articulate în programele lor pretins politice".

Concluzia era că datoria oricărui stat liberal care acorda străinilor ospitalitate şi un azil uman refugiaţilor politici consta în a preveni, împiedica şi pedepsi în cazuri sigure atât „tendinţele perverse", dar mai cu seamă „actele criminale" care ar tulbura ordinea publică şi stabilitatea în altă ţară.

Redactorii proiectului de lege erau conştienţi că prin intenţiile lor vor stârni nemulţumiri printre moralişti şi filosofi, pentru car& libertatea de cugetare era mai presus decât orice raţiune de stat. Legiuitorii însă erau datori să adopte măsuri pentru apărarea ţării „contra unor idei desperate condamnate de raţiunea universală a genului uman". Criticabil pe tărâm filosofic, proiectul era legitimat cu dreptul de apărare a ţării.

La 3 aprilie 1881, în Cameră, Ion C. Brătianu socotea că România ajunsese „receptacolul tuturor vagabonzilor din Europa". Situaţia se datora faptului că devenise un leagăn al libertăţii, unde străinii găseau o ţară „mănoasă", putând să trăiască cu „puţin". Mulţi din refugiaţii politici, după ce obţineau ospitalitate, în loc de recunoş-tinţă, „îşi bat joc de noi". Era, prin urmare, nevoie de o lege asupra străinilor, după modelul Franţei şi Belgiei[78].

Printre puţinii deputaţi care combăteau proiectul se afla naţionalist-liberalul N. lonescu, care considera că situaţia străinilor se putea reglementa prin domiciliu, obiectul unei legi speciale. Mai credea că legea supraevalua forţa acelor străini de a vătăma interesele ţării, un „cuib" de nihilişti fiind incapabili să ameninţe siguranţa statului român. Lui N. lonescu i se părea că legea era rezultatul unei presiuni exercitate de Rusia, care tolera cu greu transformarea României într-un centru de azil pentru expulzaţii şi emigranţii ei politici. Interpretarea aceasta însă era contrazisă de presiunile făcute asupra guvernului Ion C. Brătianu de către gruparea junimistă, care ceruse măsuri de apărare mult mai severe.

Adoptată la 4 aprilie de ambele Corpuri legiuitoare, legea prevedea că străinul care prin conduita lui ar compromite siguranţa internă şi externă a ţării sau ar desfăşura activităţi urmărind răsturnarea ordinii politice sau sociale în România sau în străinătate va putea fi constrâns să părăsească locul în care se afla sau să se transfere în altă zonă sau să fie izgonit din ţară. Un străin expulzat, reintrat în România, va fi arestat şi deferit poliţiei corecţionale, care-1 va condamna la închisoare de la 5 zile până la 6 luni, după executarea pedepsei iiind condus la frontieră, fără a dispune de dreptul de a indica punctul de ieşire. Străinul venit în ţară şi care nu va avea un domiciliu cunoscut va fi dator ca în termen de 10 zile de la sosire să obţină „o carte de liberă petrecere" de la poliţia sau administraţia locală, pe timpul cât va arăta că voieşte să stea sau să călătorească prin ţară. Nu va fi considerat ca delict politic, nici ca fapt conex al lui atentatul împotriva persoanei şefului unui stat străin sau împotriva membrilor familiei lui, când acest atentat constituie faptul de omucidere, de asasinat sau de otrăvire [79].

Legea asupra străinilor apare deci ca o reglementare comple mentară proclamării Regatului, o concesie făcută elementelor conser vatoare îngrijorate de pătrunderea în România a unor refugiaţi şi exilaţi politici ruşi. Era, totodată, o măsură de combatere a nihilis mului, anarhismului şi socialismului revoluţionar de sorginte rusă- Asemenea tendinţe erau socotite periculoase pentru regimul politic liberal din România.

NOTE

1 ,,M. O.", 26 mai 1876, p. 2813.
2 *Ibkkm,* 15 mai 1876, p. 2(35.
3 *Ihidem, 26* mai 1876, p. 2811.
4 *Ibkkm,* nr. 177, 12/24 august 1876, p. 4456.
5 *Ibidem,* nr. 145, 3 iulie 1876, p. 3470—3471.
• T. Maiorescu, *Istoria contimporană,* p. 85—86; C. Bacalbaşa, *op. ct.,* I, *p.* i 70.
7 „M.O.", nr. 171, 4/16 august 1876, p. 4311—4315.
8 *Ihidem.* nr. 145, 3/15 iulie 1876, p. 3482.
9 *Ibidem, nr.* 180, 15/27 august 1876, p. 4540.
10 *Ihidem, nr. 172, 5/17* august 1876, p. 4334.
11 *Ibkkm, r.r. 1*7), *4/1*6 august 1876, p. 4314.
12 *Ibid m.* p. *4:13.*
13 *Ibid.m* nr. *178. J 3/25* august 1876, p. 4490.
14 *Ibidem,* nr. *\',9.* 14/26 au:ri;st 1876, p. 4516—4517.
15 *Ibidem,* nr. 177, 12/24 august 1876, p. 4486; nr. 179, 14/26 august 1876, p. 4517—4529.
16 *Ibklen* , nr. 176, 11/23 august 1876, p. 4434.
17 *Ibidem,* r.r. 171, 4/16 august 1876, p. 4314, 4435.
18 *Ibidem,* nr. 178, 13/25 august 1876, p. 4488—4489; nr. 179, 14/26 august 1876, p. 4517—4521.
19 *Ibidem,* nr. 171, 4/16 august 1876, p. 4315.
20 *Ibidem,* nr. 173, 6/18 august 1876, p. 4361.
21 *Ibidem,* nr. 177, 12/24 august 1876, p. 4457.
22 *Ibidem,* nr. 178, 13/25 august 1876, p. 4491.
2:1 *Ibidem,* nr. 177, 12/24 august 1876, p. 4262.
r-*bis* *Ibidem,* nr. 169, 1/13 august 1876, p. 4264—4266. 21 *Ibidem,* nr. 143, 1/13 iulie 1876, p. 3399—3404, 3435; nr. 146, 4/16 iulie 1876, p. 3503.
25 *Ibidem,* nr. 172, 5/17 augi:st 1876, p. 4339; nr. 173, 6/18 august 1876, p. 4363.
26 *Ibidem,* nr. 171, 4/16 august 1876, p. 4315.
27 *Ibidem,* nr. 178, 13/25 august 1876, p. 4492.
2S *Ibidem.* nr. 172, 5/17 august 1876, p. 4334.
2a *Ibidem,* nr. 174, 8/20 august 1876, p. 4384, 4385. 50
Ibidem, nr. 171, 4/16 august 1876, p. 4311—4312.
21 *Ibidem,* nr. 178, 13/25 august 1876, p. 4491—4492.
22 *Ibidem,* nr. 179, 14/26 august 1876, p. 4522.
33 *Ibidem,* nr. 177, 12/24 august 1876, p. 4456—4458.

[34] *Ibidem,* nr. 176, 11/23 august 1876, p. 4436.
[35] *Ibidem,* nr. 177, 12/24 august i876, p. 4455.
[36] T. Maiorescu. *op. cit., p.* 88.
[37] "M. O.", nr. 171. 1/16 august 1876. p. 4268 — **4269.**
[38] *Ibidem,* nr. 181, 17/29 august 1876, p. 4560—4561.
[39] T. Maiorescu, *op. cit., p.* 98—99.
[40] Desbaterile Adunării Deputaţilor (în continuare: *,,D.A.D"),* jir. 8, 23 februarie 1888, p. 89.
[41] An. Iordache, *Sub zodia Strousberg,* p. 24.
[42] *..D.A.D.",* nr. 8, 23 februarie 1888, p. 89.
[43] T. Maiorescu, *op. cit.,* p. 86—95.
[44] C. Bacalbaşa, *op. cit.,* I, p. 172.
[45] T. Maiorescu, *op. cit., p.* 95—97.
[46] *,,D.A.D.'* nr. 8, 23 februarie 1888, p. 90.
[47] T. Maiorescu, *op. cit., p.* 101—103.
[48] *Ibidem. p.* 181—182; P. Câncea, *Viaţa politică din România, in* ***primul*** *deceniu al independenţei de stat.* Bucureşti, 1974, p. 82—84.
[49] T. Maiorescu, *op. cit.,* p. 169—174.
[50] ,,M. O.", nr. 59, 14/26 martie 1881, p. 1776, 1789.
[51] P. Câncea, *op. cit.,* p. 84.
[52] ,,M. O.", nr. 59, 14/26 martie 1881, p. 1781—1782.
[53] *Ibidem,* p. 1776, 1777, 1781—1782.
[54] C. Bacalbaşa, *op. cit.,* I, p. 234; C. Gane, *P. P. Carp, ţi rolul său în istoria politica a ţării,* voi. I, Bucureşti, 1936, p. 250.
[55] *Documente din mişcarea muncitorească 1872—1916.* Bucureşti, 19,67, p. 30.
[56] *„D.A.D.",* nr. 22, 21 iunie 1917, p. 198; P. Câncea, *op.* aV.,.p. 59—61.
[57] ,,Curierul", 8 martie J881; 11 martie 1881.
[58] *,,D.A.D:* nr. 41, 10 martie 1918, p. 461.
[59] *Ibidem,* nr. 22, 21 iunie 1917, p. 198.
[60] ,,M. O.", nr. 59, 14/26 martie 1881, p. 1784.
[61] *„D.A.D.",* nr. 41, 1.0 martie 1918, p. 461.
[62] *Ibidem,* nr. 23, 24 iunie 1917, p. 206.
[63] ,,M. O.", nr. 59, 14/26 martie 1881, p. 1785; nr. 4, 4/16 aprilie 1881, p. 178, 179.
[64] *Ibidem,* nr. 59, 14/26 martie 1881, p. 1779, 1780.
[65] *Ibidem, p.* 1784—1785.
[66] *Ibidem, p.* 1776.
[67] *Ibidem, p.* 1783—1784.
[68] *Ibidem, p.* 1786, 1788.
[69] *Ibidem,* nr. 4, 4/16 aprilie 1881, p. 178, 179.
[70] *„D.A.D.",* nr. 23, 24 iunie 1917, p. 205; nr. 41, **10 martie, 1918,** p. 461.
[71] C. Bacalbaşa, *op. cit.,* I, p. 272.

[72] ,,M. O.", nr. 60, 15/27 martie 1881, p. 1816.
[73] *Ibidem,* p. 1816—1820.
[71] *Ihidcm, p.* 1809—1815.
[75] *Istoria Parlamentului, p.* 272.
[7]» ,,M. O.", nr. 4, 4/16 aprilie 1881, p. 175—176.
[11] *Ibidem, p.* 185—187.
[7i] *Ibidem,* p. 179—180.
[7]* *Ibidem, p.* 176. •

CAPITOLUL VI

între tentaţia şi teama democratizării instituţiilor reprezentative

1. Preliminarii reformatoare

Abia instalaţi la putere, la 25 mai 1876, în timpul campaniei electorale, liberalii publicau programul *Unirea democratică română,* semnat de CA. Rosetti şi Ion C. Brătianu, prin care preconizau revizuirea Constituţiei pentru concretizarea principiilor „democratice şi naţionale". Se tindea la îmbunătăţirea legii electorale, excluzându-se discriminările după avers şi promovându-se votul direct pentru oricine ştia a citi şi a scrie[1]. Libertăţile restrânse de conservatori erau imediat descătuşate, în acest sens, ministrul Justiţiei, Eugeniu Stătescu, proclama libertatea absolută a presei. Tribunalele erau chemate să nu stingherească în nici un fel presa, abandonându-se arestul preventiv. Dacă cineva se simţea lezat de atacurile presei, să ceară reparaţii prin instanţele judiciare [2].

Survenind războiul independenţei, rămâneau în vigoare toate libertăţile publice. Nici cenzură, nici stare de asediu, nici frână asupra presei şi reuniunilor politice nu erau concepute, guvernul liberal, dimpotrivă, comportându-se de o manieră deschisă. în timpul prezenţei lor în România, militarii ruşi, inclusiv ţarul, au fost impresionaţi de regimul libertăţilor existente aici, unii fiind chiar contaminaţi de .,otrava ideilor liberale" [3].

întrerupt însă de războiul independenţei, procesul deschiderii democratice era reluat în ianuarie 1878 prin adoptarea legii responsabilităţii ministeriale. Era dezvoltat un principiu constituţional pe fondul inviolabilităţii domnitorului. Se prevedea că toate dispoziţii'e penale ordinare relative la infracţiunile comise de funcţionarii publici

în timpul exercitării atribuţiilor, cât şi de particulari eraţi aplicate şi miniştrilor. Pedepse aspre erau prevăzute pentru ministrul care împiedica exercitarea alegerilor libere, încălca drepturile cetăţeneşti, executa hotărâri anticonstituţionale [4].

Voinţa de schimbare era afirmată în ianuarie-aprilie 1878 prin modificarea parţială a unor prevederi privind formarea biroului care prezida alegerile parlamentare. Se creau noi incapacităţi electorale, se extindeau atribuţiile primarilor în detrimentul prefecţilor la J-lcătuirea listelor electorale şi se încerca consolidarea colegiului III al burgheziei şi profesiunilor liberale. în acest sens, se introducea obligaţia domiciliului urban, detaşând acest colegiu de sub influenţa moşierească[5].

O modificare impusă de Congresul de la Berlin a vizat revizuirea articolului 7 din Constituţie, în 1879, prin recunoaşterea pentru evrei a dreptului la cetăţenie şi implicit de participare la viaţa politică. Se acorda astfel imediat şi în mod colectiv cetăţenie doar evreilor care participaseră la războiul independenţei, iar individual acelora care aduseseră servicii ţării în diferite domenii: industrie, investiţii, merite culturale etc. Pentru evreii care nu se putuseră distinge în nici un mod, cetăţenia se obţinea condiţionat, după efectuarea unui stagiu de 10 ani în ţară [6]. Rezolvarea aceasta însă era incompletă, ţinând loc cel mult de un substitut momentan.

în martie 1881 se adopta legea eliberării preşedintelui Consiliului de Miniştri de obligaţia conducerii unui departament. Era o delimitare de atribuţii, compatibilă cu exigenţele răspunderii ministeriale. Legea însă avea un sens mai larg, lăsându-se facultatea şefului guvernului de a ocupa sau nu un portofoliu [7].

CA. Rosetti încerca primele ameliorări în sistemul administraţiei locale. Devenit ministru de Interne în iunie 1881, îşi propunea să moralizeze cu precădere administraţia, s-o facă să abandoneze „oarecari deprinderi despotice" [8]. Făcea lungi inspecţii în ţară, descentralizarea asociind-o cu democratizarea sistemului electoral [9]. Urmărea creşterea rolului maselor de alegători, diminuat de conservatori în 1874, în favoarea marilor proprietari[10]. Modificările principale prevedeau contopirea colegiilor comunale într-o singură entitate — propunere acceptată de Cameră încă din 1878 — şi înlocuirea sistemului ■de numire a primarilor de către autoritatea centrală, prin alegerea lor

în comunele urbane de către consiliul comunal, iar în cele rurale de către consiliul judeţean, dintre membrii consiliului comunal. Adoptat şi de către Senat, proiectul devenea lege şi era promulgat în noiembrie 1882. în anul următor, în martie, era promulgată legea privind sistemul electiv pentru consiliile judeţene, cele patru colegii transformându-se în două, iar numărul consilierilor fiind sporit de la 12 la 18[H].

Deschiderea procesului de democratizare a administraţiei îocale era combătută de conservatori, care vedeau în^colegiul unic prefigurarea sufragiului universal. O asemenea cale — în cazul în care ar fi fost continuată — era inacceptabilă, pentru că „puţinii alegători luminaţi" erau „înecaţi" într-o majoritate copleşitoare ds oameni care mi posedau instrucţie şi educaţie politică [12]. Era exprimată teama ca acest colegiu unic comunal să nu fie introdus la nivel parlamentar.

Prereformele sunt marcate şi de promovarea intereselor ţărănimii, nu numai în raport cu autorităţile locale, ci şi pe planul relaţiilor cu marii proprietari. Din iniţiativă parlamentară, încă de la 20 mai J878, se declanşează acţiunea de modificare a tocmelilor agricole. Reglementate în 1866 şi înăsprite de conservatori în 1872, liberalii le considerau anticonstituţionale. Proiectul lor — adoptat de C?merâ şi Senat în martie şi aprilie 1882 —prevedea ca tocmelile încheiate pe doi ani să fie înregistrate de autoritatea comunală în condici speciale, iar ţăranilor să li se elibereze dovezi pentru munca efectuată. Executarea nu se putea face decât printr-o sentinţă judecătorească potrivit normelor de drept comun[13]. Erau suprimate solidaritatea ţăranilor contractanţi şi executarea silită prin organele militaro-poliţieneşti[14], micşorându-se termenul pentru tocmeli şi rezervându-se două zile din săptămână pentru gospodăria ţăranului[15].

Reformele parţiale la nivel comunal şi judeţean nu schimbă caracterul centralist al administraţiei publice. Ca atare, prin împănarea iparatului administrativ, judecătoresc şi poliţienesc cu efectivele necesiate de funcţionai ea lui, puterea executivă îşi recruta instrumente inteesate în menţinerea ei, o clientelă pe care se bizuia în confruntarea

electorală. Aici era un domeniu în care operau nestingherit cele două partide politice, dar tot din sânul lor se auzeau voci protestatare[16].

Ameliorarea administraţiei Jocale era dificil de realizat. Din judeţul Covurlui, de pildă, la 27 octombrie 1883, se semnala „cangrena abusului"[17]. La Turnu Severin —cum era informat Ion C. Brătianu, la 23 aprilie 1884 — consiliul comunal era alcătuit din persoane „imorale", implicate în scandaluri şi bătăi[18]. Constituirea acestor organisme era dictată de interese politice. Ca atare, ele erau deseoii rezultatul unor contrafaceri, implicaţi în această privinţă fiind atât funcţionari ai administraţiei[19], cât şi agenţi ai poliţiei[20]. In acest context, erau cultivate şi întreţinute controverse şi rivalităţi până în faţa urnelor, unde se angajau certuri, încăierări şi bătăi, favorizaţi fiind, de regulă electorii partidului guvernamental. Pentru sporirea interesului cetă-ţenilor faţă de consiliile comunale, se cerea de către N. lonescu ca partidele politice să nu se mai amestece în desemnarea acestora [21].

Agenţi ai guvernului în judeţe, prefecturile exercitau o putere care deseori depăşea cadrul legal. Identificate cu partidul aflat la putere, ele irnpuneau nu atât legea, cât mai ales anumite interese [22]. Prelungind executivul în judeţe, prefecturile încercau să facă simţită direct influenţa acestuia în organismele locale [23]. Numind peste tot oameni de „încredere" [M], ca de pildă în judeţul Iaşi, ataşamentul, iar nu capacitatea, era criteriul de promovare. O sugestie în acest sens din partea lui Ion C. Brătianu [a] sau a unor parlamentari[26] era pentru prefecţi „legea supremă". în cazul unor abuzuri flagrante, din aceleaşi surse înaJte ale puterii veneau dispoziţii de destituire a unor prefecţi[27].

2. Scindarea Partidului Liberal

Reformele aduse pe tapet, încă din faza dezbaterilor principiale, dar mai ales în aceea a împlinirilor parţiale, provoacă o confruntare de idei şi o regrupare liberală. Ele aduc în viaţa politică o puternică agitaţie, răscolind doctrine care păreau sedimentate durabil. Survine un fel de pulverizare a spectrului politic, interesele generale ale ţării, în multe cazuri, fiind condiţionate de ambiţii personale. Dorinţele unor personalităţi lipsite de deprinderea atât de nece-

sară în viaţa politică de subordonare faţă de o idee mare, implicit faţă de un lider, devin prevalente. : ■

Liberalii care se comportaseră *ca un bloc în timpul războiului independenţei, la finele acestuia,fuseseră cuprinşi de o febră a destră mării. Grupul G. Vernescu întemeia, în 1878, „Binele public" şi se proclamau „liberali sinceri", în opoziţie cu aripa guvernamentală Ion C. Brătianu. Constituită în ianuarie 1880, formaţiunea publica un program [28] — în aprilie — semnat nu numai de G. Vernescu, ci şi de N. Ionescu, şeful liberalilor naţionalişti de la Iaşi[29]. ;

La Iaşi făceau opinie separată un grup de liberali moderaţi, alcătuit din G. Mârzescu, V. Conta, Gr. Cobălcescu, Gr. Buicliu, care, prin program şi statut, adoptate la 25 ianuarie 1878, se defineau ca atare. Formulau idei ca: fidelitate faţă de dinastie, — spre a se deosebi de liberalii naţionalişti conduşi de N. Ionescu —, descentralizarea administrativă, dezvoltarea industriei prin protecţionism vamal, împroprietărirea însurăţeilor, inamovibilitatea magistraturii şi a corpului didactic. Aflat sub şefia nedeclarată a lui M. Kogălniceanu, grupul edita „Steaua României".

Liberalii fracţionişti sau naţionalişti de la Iaşi se disociau de Ion C. Brătianu, căutând alianţe conjuncturale. în 1880, prin „Mişcarea naţională", cultivau xenofobia, inventând de data aceasta pericolul colonizării germane, concomi ent cu pedalarea asupra unor măsuri împotriva evreilor. Se pronunţau pentiu autonomie judeţeană şi comunală, erau adepţii unor tarife reduse pe calea ferată pentru transportul cerealelor, instituţii de credit agricol, case de export pentru cereale şi fabrici pentru unelte agricole.

Aceste disidenţe devenind periculoase pe planul stabilităţii guvernamentale, în aprilie 1880, majorităţile retranşate în spatele lui Ion C. Brătianu îi condiţionau suportul parlamentar de a nu mai admite în recompunerea guvernului „nici un element străin de Partidul Liberal propriu-zis"[30]. Era o afirmare categorică în numele unei guvernări de partid.

Din iunie 1881 însă, după ce era substituit din fruntea guvernului, D. Brătianu începea să facă opoziţie. Prin „Naţiunea" pe care o fonda, reproşa partidelor că nu aveau programe politice sau — dacă existau — nu le respectau. D. Brătianu devenea treptat un element de

eroziune internă a Partidului Liberal, prefigurând o disidenţă care, parcurgând mai întâi o fază de „crilică constructivă", aluneca spre o înţelegere cu alte grupări eterogene de opozanţi [sl].

Măcinată de disensiuni interne, dar şi din nevoia de a neutraliza toate forţele opoziţioniste, guvernarea Ion C. Brătianu evolua dinspre sfera restrânsă a radicalilor spre direcţiile largi ale liberalismului. Deoarece, cu excepţia Partidului Liberal, celelalte tendinţe politice erau firav cristalizate organizatoric, iniţiativa lui de a-şi căuta colaboratori din rândul opozanţilor[32] dădea rezultate[33].

Liberalii însă se bazează, în primul rând, pe cei doi protagonişti, Ion C. Brătianu şi CA. Rosetti. Acesta din urmă îndeosebi este omul care scoate liberalismul din imobilism, împingându-l spre schimbări constituţionale din perspectiva unor deschideri democratice, fn „scrisorile" sale inserate în „Românul", subliniase necesitatea cuceririi „Plevnei interne "pentru lichidarea oricărui privilegiu, dezvoltând un curent de opinie în favoarea unei ameliorări a sistemului politic ". Legea electorală censitară o denunţase ca imorală, socotind că Parlamentul României era măcinat de o boală care se cerea tămăduită. Promovase în opinia publică o mişcare de reformă constituţională, contaminând rândurile Partidului Liberal[35].

Ion C. Brâtianu pare relativ surprins de acea acţiune, mai ales că, preocupat de consacrarea externă a independenţei, o socotea inoportună[36]. Credea că ţara poseda deja suficiente libertăţi politice, obiectivul de urmărit fiind asimilarea acestora pentru a se schimba mentalitatea societăţii [37]. Consimţise la revizuirea Constituţiei după ce constatase o stăruinţă neînduplecată din partea lui CA. Rosetti, dar şi un ş:r de proteste venite din judeţe legate de vicierea alegerilor [3S].

Cei doi protagonişti sunt secondaţi, în calitate de parlamentari sau miniştri, de o întreagă pleiadă de oameni înzestraţi[39]. Juriştii Eugeniu Stâtescu, M. Ferekyde, N. Voinov, D. Giani şi N. Fleva, economiştii Eugeniu Carada, P. S. Aurelian şi Emil Costinescu, oamenii de cultură Gh. Chiţu, D.A. Sturdza şi V.A. Urechia, ofiţerii superiori Al. Cernat, Şt. Fălcoianu, N. Dabija, Gh. Slăniceanu, Gh. Şi AI. Angelescu, D. Leca sunt elementele de bază ale guvernării liberale. ■,

Extinzând limitele liberalismului, Ion C. Brătianu dobândea sprijinul grupului de centru V. Boerescu şi D. Ghica. Era, apoi, asimilat grupul liberalilor disidenţi de la Iaşi, alcătuit în jurul lui Gfr.-Mârzescu şi V. Conta, acesta din urmă având contacte cu Internafiorcala I şi oferind prima atestarea unei interpenetrări între liberalism şi socialism.

Un punct de atracţie pentru Ion C. Brătianu îl reprezentau deschi derile spre conservatorii luminaţi. Ideea survenise nu numai din-necesi tatea de a nu permite regruparea şi reorganizarea Partidului Conser vator, ci şi din motive de pragmatism politic. Liberalii, în ciuda unui mare număr de aderenţi, cu excepţiile de rigoare, posedau oameni cu o cultură precara. Dar chiar şi aceştia, cu excepţia lui D.A. Sturdza, erau formaţi la şcolile franceze din timpul lui Napoleon al III-lea. După războiul de independenţă, când relaţiile cu Germania şi Austro-Ungaria deveneau prevalente, era nevoie de oameni care să transpună în viaţă noile exigenţe[40].

Deschizându-se spre elementele moderate conservatoare, Ion C. Brătianu încercase fără succes, în 1881, cu ocazia proclamării Regatului, să-1 atragă pe Al. Lahovari[41]. Dar mai cu seamă junimiştii erau punctul de atracţie, atât datorită distanţării lor de conservatori, cât şi pentru cultura şi relaţiile lor în mediul german. La începutul lui decembrie 1881, lui P.P. Carp i se oferea conducerea legaţiei de la Viena, cu misiunea de a soluţiona conflictul cu puterea habsburgică în chestiunea Dunării[42].

3. **Forţele antireformiste**

îndepărtaţi de la cârma guvernului şi răvăşiţi de disensiunile care-i măcinau, de pierderea centrului coagulator V. Boerescu şi D. Ghica, — trecuţi în rândul liberalilor —, dar şi de o rezervă a junimiştilor menţinuţi ca entitate distinctă, conservatorii vădesc semne mai puternice de regrupare[43]. Manolache Costache Epureanu îşi asuma acea misiune. Născut în 1824 într-o familie boierească din Moldova, îşi făcea studiile juridice la Heidelberg, implicându-se în revoluţia de la 1848 de la Iaşi de pe poziţii moderate. Datorită capacităţii deosebite şi unui strălucit dar oratoric, era atras în procesul Unirii şi mai cu seamă în guvernarea ţării sub Cuza. în 1866 era preşedintele Constituantei,

afirmând o preferinţă pentru un sistem politic de tip englez, în care să se afirme oameni independenţi economic şi cii orizont cultural. Şef de guvern în 1870 şi ministru de Justiţie în 1872—73, M.C. Epiiieanu a contribuit la subminarea din interior a guvernării conservatorilor şi, apoi, în 1876, la substituirea lor de către o coaliţie liberală**. -

în ianuarie 1880, la Bucureşti, M. C. Epureanu punea bazele Partidului Conservator, publicând un program care reproducea prin cipiile constituţionale şi un statut. Noua formaţiune politică se distin gea, totuşi, prin obiectivul propus de a combate liberalismul, care se bizuia pe „masele neculte şi neconştiente", prin susţinerea Caftsjtitu-ţiei, care „fondează edificiul politic mai ales pe clasele avute ;şi■■ lu minate"[45]. ■•■ !■

Organizaţia înjghebată avea în componenţă pe L. Catargiu, general I. Em. Florescu, I. şi N. Lahovari, T. Maiorescu, V. Pogor, Th. Rosetti. Lipseau însă P.P. Carp şi Gh. Gr. Cantacuzino, aceştia refuzând să-1 considere pe M.C. Epureanu conservator convins,; datorită mobilităţii lui politice[46]. Slăbiciunea Partidului Conservator, consta în faptul că era conceput ca un club central, fără organizaţii locale, sau, în orice caz, cu o pondere insignifiantă a acestora. .

Partidul Conservator înregistra însă la 7 septembrie 1880 moartea şefului lui. Locul îi era luat — la 20 decembrie — de Lascăr Catargiu, un om care discuta cu francheţe cu Carol I, servindu-i adesea replica: „Aiasta se poate, Majestate.' Aiasta nu se poate"!, dar mărginit în Încrederea lui oarbă că numai bizuirea pe marea proprietate era soluţia pentru menţinerea nealterată a sistemului politic. Comitetul central al Clubului conservator reunea de data aceasta floarea acestei tendinţe: general I. Em. Florescu, general Gh. Mânu, Al. Lahovari, Me-neîas Ghermani, Gr. Triandafil, Gr. Păucescu şi P. Teulescu. S-a mai raliat Chr. Teii, dar au rămas deoparte P. Mavrogheni, Gh. Gr. Cantacuzino şi P.P. Carp[47]. Caro! I îşi manifesta satisfacţia faţă de coagularea conservatoare, văzând îndreptăţit în ea o alternativă la guvernarea liberală care nu putea rămâne mereu la cârmă[4]?..

Abia închegaţi ca partid politic, conservatorii erau măcinaţi de dispute ideologice provocate de junimişti [49]. Spiritul conservator se rezuma, în fapt, la organizarea rezistenţei împotriva schimbărilor sau, *m* cazul în care deveneau inevitabile, la domolirea ritmului şi profun-

zimii lor[50]. Conservatorismul îşi asumase un rol de frână politică faţă de liberalismul reformator. Titu Maiorescu şi P.P. Carp apreciau că, sub raport conservator, o dată cu proclamarea Regatului, programai Divanurilor ad hoc din 1857 —pe care şi-1 luaseră drept călăuză — fusese înfăptuit. Era nevoie de o altă formulare doctrinară concor dantă cu noile realităţi.

Cei doi fruntaşi junimişti se menţin în limitele teoriei formelor fără fond, susţinând că sistemul politic nu-şi găsise încă un suport social-economic. P.P. Carp ataca, la 28 septembrie J879, în Cameră, pe^ făuritorii Constituţiei din 1866, care, piin imitaţie, adoptaseră un sistem politic occidental [51]. Junimiştii propuneau, în consecinţă, schimbări prin care să se îmbine liberalismul cu ordinea în delimitarea puterilor statului[52]. Nici unul din partidele politice— pretindea Carp — nu avea clar formulat un program de reorganizare socială. Din acest puEct de vedere, confruntările politice trebuiau orientate nu spre trecut, — cum fusese până atunci —, ci mai cu seamă spre viitor[53]. Conservatoiii şi liberalii să nu se mai înfrunte în sfera politică, democraţia bugetară urmând a fi substituită de „democraţia muncii".

Nevoia, prin urmare, a unor delimitări ideologice între conserva torism şi liberalism îi aducea pe junimişti la elaborarea unui program intitulat „Era nouă"[54]. Potrivit lui, cadrul instituţional trebuia să ser vească nu dezvoltarea aparatului birocratic, ci creaţia economică. Să se stimuleze deci forţele productive, punându-se stavilă parvenitismu lui politic. *încă* din 1879, P.P. Carp susţinea necesitatea garantării proprietăţii mici împotriva fărâmiţării, dezvoltarea ei pe calea var ză-ii moşiilor statului, precum şi moralizarea ţăranilor prin stârpiiea alcoolismului şi atragerea lor spre conducerea treburilor locale. Printr-o lege a majoratului se urmărea transmiterea moştenirii căl/e un singur fiu al familiei. Pentru meseriaşi, tot Carp prevedea corporaţii în genul acelora medievale. Claselor avute şi instruite li se rezerva misiunea de a administra şi guverna, făcând să crească producţia unei întregi societăţi. Se mai susţinea inamovibilitatea magistraturii şi con diţii pentru admisibilitatea în administraţie. Pe planul politicii extence, junimiştii acţionau pentru plasarea României în sfera de interese a Germaniei şi Austro-Ungariei, spre deosebire de conservatori care-insistau pentru o apropiere de Rusia. I·III''

în scopul unor delimitări programatice şi strategice în sânul Partidului Conservator, la finele lui ianuarie 1881, P.P. Carp convoca o reuniune cu Gr. Triandafil, Th. Rosetti, Al. Lahovari, N. Gane, Gr. Peucescu şi T. Maiorescu. In ianuarie şi februarie, în comitetul Partidului Conservator, reunit spre a lua în consideraţie propunerea liberală de asociere la proclamarea Regatului, junimiştii, care o agreau, nu numai că nu reuşeau s-o impună, dar erau marginalizaţi. Deosebirile dintre cele două tendinţe se adânceau în primăvară, prin plasarea fermă a junimiştilor pe poziţiile regimului monarhiei constituţionale, prin proclamarea Regatului, alături de Ion C. Brătianu. Ceea ce aliena pe junimişti de conservatori era reconfirmarea lui L. Catargiu — la 22 noiembrie 1881 — la cârma partidului şi, în plus, menţinerea lui într-o alianţă confuză cu grupări liberale[55]. Dar o ruptură totală între cele două ramuri ale conservatorismului n-a existat niciodată, căci posedau deopotrivă un filon comun de gândire politică[56].

Spectrul vieţii politice înregistrează rapid pulverizarea celor două tendinţe care o caracterizaseră, cel puţin, până în anii independenţei. Fărâmiţarea era datorată, în primul rând, unor reacţii negative faţă de reformele preconizate, precum şi de aversiunea multor veleitari faţă de personalitatea lui Ion C. tirătianu, care, prin marile înfăptuiri spre care condusese ţara, îşi asigurase pe plan intern şi extern o statură de om politic indispensabil. Obişnuiţi cu frecventele schimbări de guverne, diverşi veleitari văd în el principalul obstacol care, prin efort comun, se cuvenea a fi îndepărtat.

Pe fondul menţionat apăreau alianţe politice stranii. în mai 1880, la Iaşi, fracţioniştii şi liberalii moderaţi, precum şi conservatorii lui Gr. M. Sturdza erau deopotrivă împotriva guvernului Ion Brătianu [57]. Conservatorii Iui L. Catargiu gravitau spre liberalii sinceri G. Vernescu. Ziarele „Binele public" şi „Timpul" lansează critici similare împotriva liberalilor guvernamentali. începând din toamna lui 1881 — după ce-şi abandona misiunea de şef al Legaţiei României de la Paris[58] — însuşi M. Kogălniceanu era opozant. între G. Vernescu, Al. Lahovaq 31 M. Kogălniceanu avea loc o înţelegere pentru organizarea unuj

front antireformist din toate elementele care combăteau pe Ion C. BrătianiK

în ianuarie 1883, liberalii moldoveni conduşi de M. Kogălniceanu şi G. Mârzescu propuneau extinderea blocului opoziţionist până la grupul bătrânilor conservatori, în vederea constituirii unei opoziţii unite[5]*. în martie, survenea o reuniune a liderilor L. Catargiu, Al. Lahovari, G. Vernescu, Al. Holban şi M. Kogălniceanu. Trăsătura lor de unire era respingerea iniţiativei de modificare a Constituţiei şi mai cu seamă a legii electorale censitare. în primăvara lui 1883, după alegeri, renunţând la lupta parlamentară, conservatorii şi liberalii sinceri demisionau. La începutul anului următor [60], când Corpurile legiuitoare erau reunite pentru realizarea reformelor, L. Catargiu şi G. Vernescu închegau o formaţiune politică conjuncturală opoziţionistă.

4. Camerele de revizuire încă din noiembrie 1882, majoritatea guvernamentală foima o comisie parlamentară menită a stabili articolele constituţionale susceptibile de revizuire. Un prim raport în această privinţă era redactat de Emil Costines&u, care, supus dezbaterii deputaţilor şi senatorilor la 22 decembrie 1882, se întrupa într-o declaraţie, respinsă însă de M. Kogâîniceanu, N. Ionescu, N. Blaremberg, Titu Maiorescu, G. Vernescu şi Al. Lahovari.

Majoritatea liberală impunea însă revizuirea parţială a Constituţiei, precum şi a legii electorale [61]. La 7 martie 1883 se deschidea campania electorală pentru organizarea Camerelor de revizuire. Se declama astfel o înverşunată înfruntare politică, caracterizată prin scindarea electoratului din colegii, dar mai cu seamă a exponenţilor acestora. Se conturează o alianţă conjuncturală liberal-conservatoare. Dacă M. Kogălniceanu respingea revizuirea Constituţiei de tepmă ca regimul politic să nu alunece spre o „dictatură" a liberalilor brătienişti, conservatorii considerau aceeaşi acţiune un instrument de subminare a poziţiilor marii proprietăţi. Junimiştii, deşi potrivnici reformelor, se fac aleşi mergând în campania electorală cu liberalii de la putere [62].

Desfăşurate între 20 aprilie şi 2 mai 1883, alegerile sunt câştigate de liberalii guvernamentali, opoziţia fiind firavă de numai 12 deputaţi şi 12 senatori. Situaţia aceasta crease în rândul adversarilor sentimente de „ură"[63]. Coaliţia liberal-conservatoare, sub pretext că „nu mai este legalitate"[6]*, abandona funcţiile parlamentare[65]. îşi transfera acţiunea protestatară în opinia publică, acuzând guvernul Ion C. Brătianu că punea în pericol siguranţa şi proprietatea. în numele apărării acestora, recurgea la „revoluţiune", organizând proteste publice prin care liberalii guvernamentali erau „târâţi în noroi" [66], precum şi demonstraţii de stradă, inclusiv în jurul Palatului Regal, unde apăreau forţele de ordine [67]. Agitaţii de acest gen erau întreţinute şi în sate. Ion *C.* Brâtianu era atacat ca şef al unui guvern personal[68].

Deschise la 10 mai 1883, Camerele de revizuire funcţionau până în prima jumătate a anului următor. întrucât opoziţia era neînsemnată, cu excepţia a 4 junimişti numiţi „opoziţie miluită", dezbaterile s-au desfăşurat în lipsa principalului adversar al reformei [69]. Purtându-se în mijlocul unui Parlament liberal, responsabilitatea acestuia devenea imensă [70]. Ca urmare, în timpul dezbaterilor, neatacaţi din alte direcţii, liberalii s-au descompus în două tabere în funcţie de profunzimea deschiderii electorale. Opoziţia se constituie deci prin scindarea lor într-o majoritate moderată şi o minoritate radicală.

Deşi fără o opoziţie care să le facă dificultăţi, Corpurile legiuitoare erau *încâ* ezitante. La 22 februarie 1884, erau remarcaţi „obstrucţionişti" care tergiversau [71] chiar în rândul guvernului. S-a înfiripat, apoi, un „oarecare curent de opinie", dar discuţiile din secţii avansau greoi[72]. Raportul privind direcţiile schimbării,prezentat în Senat în ianuarie, era adus în Cameră tocmai la 26 martie. Supuse revizuirii erau 25 de articole din Constituţie, dintre care]3 priveau legea electorală şi 12 noua titulatură de Regat al României.

La 26 martie însă, Camera părea încă indecisă. Ion C. Brătianu combătea părerea adoptată prin votul solicitat de preşedintele Camerei, C.A. Rosetti, potrivit căreia se impunea un răgaz mai mare pentru studiul raportului. Şeful guvernului, de pe o poziţie opusă, declara că nu putea să-şi asume răspunderea „în faţa unei majorităţi care trece ■de la dreapta la stânga" [73]. Anunţându-şi demisia, obţinea un vot de încredere şi implicit începerea procesului efectiv de revizuire.

; Dintre toate necesităţile de schimbare, vizat era prioritar sistemul electoral. CA. Rosetti justifica ameliorarea acestuia prin faptul că toţi oamenii politici, începând din 1866 şi până în acel moment, mai ales când se aflau în opoziţie, dezavuau guvernele pentru abuzuri şi ingerinţe electorale. Organizând alegerile, prin presiune şi influenţă, oamenii politici se bazau pe o clientelă dornică de parvenire [74]i însuşi Ion C. Brătianu denunţase public un sistem de „cerşetorii" [75], prin care demnitarii erau înlănţuiţi de oamenii sau grupurile care îi propulsau la putere prin majorităţile parlamentare.

Dar, mai presus de orice, revizuirea legii electorale era necesară pentru introducerea unui curent democratic cu deosebire în Senat, care, datorită bazei sociale restrânse, se configura drept o citadelă a conservatorismului retrograd, refuzând legi îri favoarea ţăranilor[76] şi apărând o legislaţie desuetă privitoare la drepturile individuale. Timp de trei-ani tărăgănase adoptarea unor garanţii speciale privind arestul, detenţiunea şi eliberarea pe cauţiune [77].

Un grup de parlamentari liberali şi junimişti se arătau interesaţi de îmbunătăţirea administraţiei şi magistraturii. Titu Maiorescu denunţa numirile în funcţii pi in influenţaşi presiune parlamentară; sau guvernamentală, întrucât prefecţii şi restul funcţionarilor nu erau desemnaţi potrivit valorii lor. Tot astfel, E. Stătescu era îngrijorat de poziţia precară a magistraturii, dependentă în prea mare măsură de executiv [78]. Deşi liberalii încercaseră prin E. Stătescu şi D. Giani, foşti miniştri de Justiţie, să facă din magistratură „o putere constituţională" ~[79], ţinta nu fusese atinsă. Se impunea ca aceasta să fie scoasă de sub influenţa executivului, deoarece reglementa raporturile dintre cetăţeni şi mai cu seamă putea juca un rol decisiv în asigurarea unor alegeri libere. Devenise, prin urmare, stringentă realizarea independenţei magistraturii[80], dacă România era consecventă cu modelele alese: Belgia, Anglia şi Franţa [81].

Radicalii lui CA. Rosetti —din 1881 alăturându-li-se şi tânărul Take lonescu — credeau că magistratura putea să fie reabilitată pe calea eligibilităţii[82], conferită colegiilor electorale[83]. Acestui sistem socotit „o calamitate" i se opuneau categoric Titu Maiorescu şi

Al. Lahovari, văzând în el un instrument deghizat de instituţionalizare a ideilor republicane. Pentru aceştia din urmă, inamovibilitatea era calea care asigura independenţa puterii judecătoreşti[84]. Părerii menţionate i se raliază Ion C. Brătianu, care, la 12 ianuarie 1884, socotea că România nu trebuia să-şi croiască haine mai mari decât talia, modelul *de* urmat fiind evoluţionismul englez [85].

Datorită unor păreri divergente, o decizie privind magistratura ■JIU era luată în contextul schimbărilor constituţionale, deşi exista în această privinţă un proiect al lui D. Giani[8<i]. Hotărând să amâne măsurile efective. Ion C. Brătianu îşi aliena radicalii. în 1885, cei^mai grăbiţi în reglementarea acelei situaţii se arătau junimiştii. Titu Maiorescu continua să susţină inamovibilitatea magistraturii ca antidot împotriva favoritismului[87]. Dar o lege specială în acest sens se lăsa aşteptată din cauza lipsei unei voinţe politice. O magistratură independentă, în contextul unor moravuri politice îndoielnice, rămânea încă un deziderat de atins.

Reforma constituţională presupunea — cum declara o comisie specială, în Senat — apărarea micii proprietăţi ţărăneşti dobândite în 1864, prin menţinerea principiului inalienabilităţii loturilor pe o perioadă de încă trei decenii. Se propunea a se permite circulaţia doar a bunurilor funciare dobândite de săteni prin cumpărări din moşiile .statului [8S].

Dar apărarea micii proprietăţi era doar formală în acel moment. Guvernul liberal era confruntat cu necesitatea nu numai a consolidării acestei proprietăţi, ci şi a dezvoltării ei pe seama moşiilor statului, în acest scop se elaborase un proiect de vânzare a acestora în loturi mici, dar fusese împotmolit în Senat şi, în plus, suferise amputări defavorizante tocmai pentru aceia care aveau mai mare nevoie de pământ. Căci, proiectul era menit să vină în întâmpinarea unor nevoi ardente ale ţăranilor. Imperativul acesta era dezvăluit în Cameră de deputaţii! colegiului al treilea, Mucenic Dinescu, un sătean din judeţul Argeş, care vorbea de existenţa a „mii de petiţiuni pentrii pământ" [89]. în unele judeţe se crease chiar o mişcare petiţionară. Deputatul N. Dimancea credea că petiţiile pentru pământ erau o uneltire ■a unor „şarlatani" deghizaţi în „apărători ai poporului". Sătenii

receptaseră zvonul că guvernul liberal punea pământul „la dispoziţiunealor"[90]. "

■ Mişcarea petiţionară apare astfel ca un fenomen social conturat în conjunctura revizuirii Constituţiei. Ea este forma sub care o parte a ţărănimii percepea frământările pentru reformă. Extinsă în mai multe judeţe, impunea din partea autorităţilor măsuri speciale de stăvilire, dar mai cu seamă restaurarea încrederii ţăranilor în Corpurile legiuitoare. Ministerul de Interne anunţa deja măsuri pentru a ,,paialisa" acţiunea petiţionară a ţăranilor pentru dobândirea de pământ în loturi mici.

încercarea de prezentare a acestei manifestări sociale drept o diversiune politică era dezminţită categoric de acelaşi deputat ţăran Mucenic Dinescu. El remarca existenţa unui număr mare de săteni fără pământ, rămaşi în acea condiţie încă din 1864. Guvernului liberal i se cerea o lege de vânzare a moşiilor statului în loturi mici [91], o soluţie a mişcării petiţionare.

5. Biscutarea legii electorajg

Reformele vizau prioritar sistemul electoral, în acest scop efectuându-se o serie de evaluări critice. Se aprecia astfel că,. datorită legii electorale strâmte, în loc ca Parlamentul să dea guvernul, acesta din urmă îi configura compoziţia. Dezamăgiţii de sistem erau tentaţi să considere că, dacă nu era posibil regimul parlamentar autentic, de ce să se menţină o formă ipocrită care 'iiu avea nici francheţea regimului personal, nici avantajele celui liberal, cumulând vicii din ambele direcţii ? Alţii însă, pentru a salva legea electorală, învinuiau pe alegători. Românii însă simţeau nevoia libertăţilor, dovada constituind-o întreaga evoluţie-liberală şi democratică a ţării, chiar sângele vărsat în campanii electorale care atesta opţiunea pentru regimul reprezentativ [92].

Imoralitatea legii electorale — susţinută de liberalii guvernamentali, ijiclusiv aripa moderată — consta în „punerea la mezat" a fotoliilor de deputat şi senator. Situaţia nu era specifică României, ci apăruse în Anglia, Belgia şi SUA. Alegătorii remâni — susţinea V. Lascăr —erau „mult mai morali decât alegătorii altor ţări civilisate"-

Imoralitatea consta în faptul că, fiind mici numericeşte, colegiile puteau fi manevrate de o familie sau chiar de un om. Ca urmare, când izbutea un candidat, nu credinţele lui politice îl propulsau, ci relaţiile. Realegerea lui nu depindea de modul cum şi-a exercitat mandatul. Datorită acelui sistem, România devenise o ţară de funcţionari [93].

Cum apăreau Corpurile legiuitoare din perspectivă critică ? Erau ele o veritabilă reprezentare naţională, o reflectare a suveranităţii poporului, cum prevedeau principiile constituţionale ? Sau, dimpotrivă, datorită censului şi mai cu seamă influenţei şi presiunii, se conturau ca o oligarhie ? Gr. M. Sturdza era satisfăcut că Parlamentul nu putea fi o „oligarhie" de tip medieval, deoarece se baza pe o „temelie largă" alcătuită dintr-o „mare mulţime de cetăţeni" [M]. Pentru radicali, sistemul electoral dădea o reprezentare total deformată a realităţii sociale, deoarece colegiile electorale — după G. Panu — erau „strâmte, protecţioniste, despotice, plutocratice şi oligarhice" [9S]. Al. Orăscu, cel puţin primele două colegii, le considera „coterii" [96]. Ele se transformaseră în nişte entităţi „oligarhice" pentru că fuseseră separate, se blocaseră în cercuri închise care comunicau greu cu societatea. Mici numericeşte, colegiile sau „coteriile" nu vizau decât scopuri speciale, eludând marele interes naţional şi exercitând asupra parlamentarilor şi miniştrilor „o presiune tiranică".

în sistemul bazat pe colegii — după V. Lascăr — era dificil ca deputatul sau senatorul să se identifice cu o idee politică, atâta timp cât se simţea legat de interesele unor indivizi sau chiar familii. în consecinţă, parlamentarul îşi asuma obligaţia să menajeze şi să promoveze interese egoiste, făcând în acest sens demersuri pe lângă guvern şi chiar pe lângă instituţiile de credit în favoarea unor susţinători din colegii. Miniştrii înşişi, supuşi Ia presiuni, deveneau un instrument de distribuire de favoruri [97].

Proiectul de reformă constituţională sublinia, totuşi, că sistemul electoral censitar nu împiedicase Parlamentul să se comporte deseori ca o autentică instanţă naţională. Elocvente păreau a fi două momente : războiul independenţei şi soluţionarea chestiunii evreilor, ambele efectuându-se prin menţinerea climatului de libertate. Combătând părerea nereprezentativităţii şi a caracterului oligarhic al Parlamentului, liberalii guvernamentali evocau înfăptuiri în folosul ţărănimii [98]. Cor-

purile legiuitoare nu legiferau exclusiv în folosul claselor suprapuse, urmărind armonizarea diferitelor interese şi reprezentarea numeroaselor idei politice, inclusiv de esenţă socialistă.

Critica sistemului censitar degaja în sânul majorităţii liberale o tendinţă moderată care se opunea unei largi democraţii politice. Aspiraţiile ei constau în independenţa alegătorului faţă de înrâurirea administraţiei, precum şi faţă de presiunile unor electori care făceau „legea în colegiul lor". Dacă nu se realiza acea condiţie — susţinea, în Senat, Polizu-Micşuneşti —regimul reprezentativ devenea ^o ficţiune, o unealtă de corupţie, de arbitrariu şi de despotism" ". Oamenii independenţi şi luminaţi să fie promovaţi de noua lege electorală, capabili să controleze guvernul şi să consolideze statul prin concretizarea atribuţiilor lui economice, culturale şi naţionale [10o].

în abordarea reformei electorale, două erau curentele parlamentare care se înfruntau: unul întruchipat de Ion C. Brătianu şi **altul** reprezentat de CA. Rosetti. în aparenţă surprinzătoare, pentru faptul că opinia publică fusese deprinsă ca cei doi protagonişti ai liberalismului român să se regăsească laolaltă, în toate actele mari, situarea lor în tabere diferite, chiar divergente în 1884, nu era întâmplătoare. De la preluarea puterii politice, în 1876, dar mai cu seamă în anii independenţei, cei doi oameni politici cu idei, mentalităţi şi acţiuni atât de identice într-o întreagă epocă istorică evoluaseră pe traiectorii diferite. Dacă CA. Rosetti se afirmase mai cu seamă ca ideolog al liberalismului, dezvoltând cu precădere elementele lui democratice, Ion C. Brătianu se remarcase ca om de stat. Aflat la câima guvernului, perspectiva necesităţilor reformatoare devenise pentru el relativ diferită faţă de aceea a lui CA. Rosetti.

Sub raportul dimensiunii şi profunzimii deschiderii electorale, CA. Rosetti rămăsese un om al ideilor şi al luptei de opinie. Nu era utopist, — cum i se reproşa chiar de către amici —, dar promova democratismul în doze mai mari decât oricare alt fruntaş liberal. Susţinea instituţionalizarea colegiului unic, având intenţia de a-1 impune la o dată cât mai apropiată [101]. Liberalii lui Ion C Brătianu erau, dimpotrivă, circumspecţi. Şeful guvernului devenise evoluţionist[102]. Pentru el, noua lege electorală urma a fi circumscrisă nu atât dorinţelor, cât mai ales realităţilor.

Pentru a depăşi obstrucţiile conservatoare, în 1883, Ion C Brătianu pronunţase Ja Craiova un discurs împotriva zvonurilor potrivit cărora ar fi tins ca mulţimea „să intre în Cameră şi să atacăm proprietatea".- Acceptase astfel o revizuire moderată a legii electorale [103], atrăgându-şi reproşuri de la amici politici pentru că nu satisfăcea interesele „liberale şi democratice"[104]. Combătând pe radicali care propuneaucolegiul unic, Ion C. Brătianu susţinea dezvoltarea progresivă a sistemului monarhiei constituţionale [lcs].

Sub raport teoretic, poziţia amintită era dezvoltată de An. Sto-Iojan sub forma unui evoluţionism ponderat. îl învăluia în necesitatea ca schimbările să nu afecteze statul şi naţiunea, aruncând clasele sociale unele împotriva altora. Invoca ideile lui Herbert Spencer şi Gladstone, interpretându-le în sensul unei dezvoltări graduale. Adaptarea reformei la un asemenea ritm decurgea nu atât din teorie, cât mai ales din realitate, unde — după An. Stolojan — coexistau încă două tipuri de civilizaţie politico-juridică [106]. Era, mai întâi, cea occidentală reprezentată de Constituţie, de Codul Napoleon şi de legile aferente. Acestea introduseseră schimbări revoluţionare, dar numai în rândul claselor de sus. în adâncurile societăţii se menţinea în forme persistente civilizaţia tradiţională, dar aflată în descompunere, în acel mediu domina „regimul acelor obiceiuri misterioase ale pământului" [107].

Societatea românească se afla în 1884 — când se efectuau schimbări constituţionale —în stadiul unui organism care funcţiona nu unitar, ci cu două viteze. Legile adoptate nu se aplicau uniform, la nivelul întregii societăţi, întrucât contraziceau antinomic vechile cutume de care erau ataşaţi ţăranii. Doar oraşele asimilaseră — fie numai superficial —noua civilizaţie occidentală. „Unitatea intelectuală a societăţii româneşti nu e încă făcută deplin", exceptând două ipostaze în care se regăsea o identitate de vederi de jos până sus: conştiinţa naţionalităţii şi ideea proprietăţii „ohabnice", adică depline. Dacă ideea de naţionalitate se perpetuase şi dezvoltase în straturile de jos, în condiţiile slăbirii ei în mijlocul păturilor superioare şi apoi refacerii sub forma unui curent puternic prin sudura dintre toate straturile sociale, având drept rezultat triumful naţionalităţii române cu întruchiparea supremă a statului, modernizarea prin asimilarea

civilizaţiei occidentale era apanajul unor iniţiative de sus. **Dar** impulsurile date de aici prin legislaţie stârneau încă reticenţă şi rezistenţă, cu deosebire printre ţărani.

Cele două straturi de civilizaţie —după An. Stolojan — nu trebuiau contrapuse, ci lăsate să coexiste până la contopire. Să se menajeze, prin urmare, purtătorii civilizaţiei tradiţionale, mai cu seamă că aceasta era pe cale de dispariţie. Era un spirit conservator în rândul ţărănimii care nu putea fi anihilat brusc, mai ales că, în calitate de proprietari, destinul ei era legat de civilizaţia occidentală. Reformându-se sistemul electoral, să se aibă în vedere nu numai ^drepturile cetăţenilor", ci şi ideile şi sentimentele lor. Numai timpul aducea unitatea în idei şi fuziunea claselor în faţa urnelor[108].

Din perspectiva menţionată se conchidea că oamenii nu erau egali, iar principiul constituţional trebuia interpretat ca „o tendinţă irezistibilă" a societăţii spre realizarea egalităţii politice. Mişcarea egalitară nu putea fi stăvilită, dar era primejdios a o promova înainte de a ?e maturiza. în plus, românii erau o naţiune mică, având nevoie de o perioadă de timp de „disciplină civilă", înaintându-se cu precauţie. Ţările de vot universal — Franţa şi SUA —parcurgeau mari dificultăţi tocmai din promovarea lui timpurie. Drept urmare, o deschidere bruscă spre votul universal era dăunătoare pentru România, într-un moment când nici Germania nu o promovase [109].

Sistemul colegiilor electorale nu trebuia lichidat deci prin reformă, ci ameliorat. V. Lascăr, un apropiat al lui Ion C. Brătianu, susţinea că instituţiile sociale şi politice erau rezultatul unor evoluţii lente, încât schimbarea lor nu se putea efectua decât în stadii. Progresul nu se realiza prin salturi spectaculoase, căci ar fi fost subminat de o contrareacţie împotriva lui [no]. Propunea a se edifica un sistem electoral „pe baza eternă a diferenţei de aptitudini, de capacitate, de o mai mare sau mai mică desvoltare intelectuală". Să se deschidă porţile pentru toţi care vor dobândi condiţiile de cultură necesare pentru a face posibilă „sincera manifestare a voinţei naţionale". Dorit de Fleva ca o obligaţie [ul], întocmai ca serviciul militar, dreptul de vot să se exercite diferenţiat cel puţin o perioadă, urmând, apoi, ca toţi să dispună de el în mod egal[112].

Părerile menţionate nu se deosebeau de concepţia junimiştilor. Pronunţându-se pentru menţinerea nealterată a colegiilor, aceştia din urmă rămâneau la părerea — cum scria „Timpul" — ca oamenii cei mai luminaţi şi învăţaţi să posede „mai multă înrâurire în afacerile publice"[113] decât restul societăţii. Căci mulţimea, nefiind luminată prin şcoală, nu putea juca un rol politic. Din acest punct de vedere, Titu Maiorescu respingea orice modificare a legii electorale[114]. Altminteri, — după Gr. M. Sturdza —, instituţiile liberale ar fi fost nimicite prin „absolutismul" maselor populare.

6. Trei colegii electorale

Radicalii CA. Rosetti şi G. Panu, aspirând spre votul universal, încercau să consacre colegiul unic. O asemenea încercare se profilase în faza discuţiilor preliminare doar de către un grup restrâns. Nu se făcuse campanie electorală pentru colegiul unic decât în mod excepţional[115], zelul iniţial liberal în această direcţie fiind diminuat[116]. Totuşi, radicalii au continuat să agite opinia publică în jurul acelei idei, inclusiv în provincie [117].

Pledând în Cameră pentru colegiul unic, CA. Rosetti îi arăta avantajele, printre altele estomparea adversităţii şi a urii dintre oameni şi clase, precum şi eliminarea ilegalităţilor şi nedreptăţilor[lls]. Se urmărea ridicarea ţărănimii la nivelul celorlalte clase sociale, scoaterea ei din izolarea colegiului special. Ţăranul sau „temelia casei" — cum era numit — se cuvenea a fi chemat la „şcoala votului", văzută ca „un agent de educaţiune" [119] care dădea omului conştiinţa demnităţii şi dorinţa de a se lumina. Izolarea ţăranului prin colegii electorale îl făcea receptiv la demagogie şi subversiune. Prin bunul lor simţ, ţăranii ar fi contrabalansat precaritatea educaţională[120].

O formă de colegiu unic o reprezenta propunerea a 35 de deputaţi, în frunte cu P. Grădişteanu, de contopire a celor patru colegii într-o singură entitate. Ideea aparţinuse unor conservatori ca M.C. Epureanu şi Ion Strat care se pronunţaseră — cu mult mai înainte — pentru un singur colegiu. Concretizarea părea a avea şanse de succes, deoarece colegiul unic propus nu însemna o înecare a averii şi capacităţii în masa ţărănimii, condiţiile de cens şi ştiinţă de carte ră-

mânând nealterate. Aduşi în mijlocul celorlalte categorii de interese, ţăranii uimau a face „o şcoală de libertate"[121].

Adepţii colegiului unic îşi dezvăluiau intenţia finală a votului universal. Petre Grădişteanu îi făcea elogiul, formulându-1 ca un obiectiv de atins prin colegiul unic. Evoca ţări cu vot universal, ca Franţa, Elveţia şi SUA, iar parţial Germania, Grecia şi Bulgaria. Sistemul nu era apanajul socialiştilor, — cum arătase V. Lascăr —, ci era un model de guvernare democratică. Dezastrele politice în unele ţări europene, evocate de majoritatea liberală pentru a respinge colegiul unic, se datorau guvernărilor autoritare şi despotice. Votul universal cel puţin ca aspiraţie era susţinut şi de Al. Orăscu [122], dar mai cu seamă sub forma accesului femeilor la urne solicitat de circa 20 de tineri deputaţi „inteligenţi"[123].

Majoritatea liberală accepta votul universal doar ca o aspiraţie. Atât An. Stolojan[124], cât şi Ion C. Brătianu remarcau o tendinţă irezistibilă în acea direcţie. Căci dreptul de vot posedat de „toată lumea este sufragiul universal"[125],—cum se exprima Ion C. Brătianu —, dar exercitat în mod condiţionat. Sufragiul universal, deci, era un ideal nu numai al democraţiei europene, ci şi al României. Dar să se ajungă acolo „într-un mod nu prea brusc", întrucât salturile puteau deveni periculoase[126].

Colegiul unic şi cu atât mai puţin votul universal nu erau o necesitate, întrucât ţăranii înşişi, cu rare excepţii, nu-1 formulaseră ca deziderat imediat. Aflaţi încă sub protecţia unei legislaţii speciale, în acel moment aveau nevoie de o serie de împliniri economice şi educaţionale. Dacă s-ar organiza colegiul unic, în condiţiile unei populaţii în pondere copleşitoare aflată în stadiul de căutare a prosperităţii şi a instrucţiei elementare, alegerile ar deveni apanajul subprefecţilor, primarilor, perceptorilor şi funcţionarilor publici. Persoanele independente ar fi copleşite numericeşte de oameni influenţabili. Egalitatea votului ar cufunda ţara în autoritarism sau anarhie [127].

Un sistem de două colegii era susţinut de Eugeniu Stătescu [128]. Polizu-Micşuneşti aprecia formula inadecvată, deoarece ar fi adus concentrarea laolaltă a unor „elemente diferite", înăbuşindu-se voinţa unora prin preponderenţa sau influenţa celor mai mulţi. Se exprima

teama că vocea orăşenilor mai culţi şi experimentaţi putea fi înăbuşită de ţăranii mai puţin „lămuriţi"[129].

Proprietatea rurală nu se împăca însă cu ideea de a i se altera colegiul special, cerând menţinerea lui pentru a se apăra de pretinse tentaţii subversive. Comisia senatorială combătea acele temeri, susţinând că situaţia ţăranului fusese reglementată definitiv în 1864. începând din acel moment, atât marii, cât şi micii proprietari aveau un patrimoniu comun de apărat. Conservatori ca D. Lupaşcu şi Gr. M. Sturdza perseverau în a închide pe marii proprietari într-un colegiu special, ca într-o „cetate", refuzând chiar o infuzie de intelectualitate [130]. Numai că demarcaţia netă a marilor proprietari devenea imposibilă, fondurile rurale şi urbane, precum şi o serie de capacităţi — potrivit majorităţilor liberale — se puteau regăsi în acelaşi colegiu [131].

Restructurarea mai substanţială a corpului electoral după criteriul averii şi capacităţii întâmpină însă reticenţe şi datorită menţinerii, mai cu seamă la primul colegiu, a unui cens ridicat. Era o evidentă concesie făcută tendinţelor conservatoare, pe care N. Fleva şi V. Maniu Ie respingeau, dorind o diminuare substanţială a censului în vederea introducerii în primul colegiu senatorial şi a unor intelectuali de grad mijlociu [132]. N. Ionescu pleda pentru echilibrarea numerică a colegiilor potrivit intereselor economice ale ţării şi configuraţiei sociale. Reprezentarea naţiunii să se regăsească în „organismul întreg al ţării", Corpurile legiuitoare devenind o „esenţă cugetătoare şi deliberativă"[133]. Să fie abolită condiţia absolvirii celor patru clase elementare pentru votul direct, cu atât mai mult cu cât învăţământul nu putuse deveni obligatoriu, de un asemenea drept dispunând toţi cetăţenii care aveau „un interes cât de mic"[134].

Camerele de revizuire decideau, în final, o ameliorare uşoară a sistemului electoral al colegiilor. Se stabileau astfel pentru Cameră trei colegii, iar pentru Senat două. Potrivit noilor norme de reprezentare, colegiul I pentru Cameră cuprindea alegători cu venit funciar rural sau urban anual de 1 200 de lei. Diminuându-se censul, colegiul încorpora şi alte categorii sociale, încetând a mai fi apanajul marii proprietăţi. Redefinit legislativ în 1878, colegiul II era identic cu al treilea, al comercianţilor şi industriaşilor, accesul la el fiind uşurat Prin diminuarea censului de la 80 de lei la 20 de lei, incluzându-se aici şi

contribuabilii cu un impozit până la 1 200 de lei. Tot aici îşi găseau locul liber-profesioniştii, ofiţerii în retragere, pensionarii, profesorii, absolvenţii claselor primare. Votul se exercită în două trepte, pentru unii direct, iar pentru alţii indirect, un delegat la 50 de alegători [135].

Colegiul III al ţărănimii, reorganizat în scopul de a evita transformarea funcţionarilor publici în delegaţi[136] şi de a-1 scoate de sub influenţa guvernamentală[137] — spre a nu fi „o minciună" sau „o parodie"[138] —rămânea în esenţă neschimbat. Votau astfel direct absolvenţii a patru clase primare cu un venit de 300de lei, preoţii şi învăţătorii, cetăţenii care plăteau o arendă de 1 000 de lei. Restul alegătorilor, la reşedinţa judeţeană, votau prin delegaţiune, câte un deputat la 50 de alegători.

Pentru Senat condiţiile erau mai restrictive, lui conferindu-i-se misiunea stabilităţii instituţionale prin frânarea spiritului de „inovaţiuni precipitate"[139]. Menţinute la două, colegiile se compuneau din proprietari rurali şi urbani, precum şi din capacităţi. Prin noile modificări, la colegiul I, care fusese apanajul proprietarilor de fonduri rurale cu un venit funciar minim de 300 de galbeni, se dădeau drepturi electorale tuturor cetăţenilor cu un venit funciar rural sau urban de 2 000 de lei anual. Colegiul devenea accesibil nu numai moşierimii, ci şi burgheziei. Cetăţenii cu un venit anual între 2 000 şi 1 000 de lei, inclusiv posesorii de diplome de doctor, se organizau în colegiul II, fără distincţie între sat şi oraş, — cum se făcea pentru Cameră — , cuprinzând tot ce era mai cult şi relativ înstărit într-un judeţ[140].

Prin modificarea Constituţiei se majora numărul deputaţilor şi senatorilor. Dacă fosta lege dădea Camerei câte un deputat de judeţ pentru colegiul I, de data aceasta i se repartizau câte doi, în unele oraşe numărul mărindu-se proporţional cu ponderea demografică. Majorări similare erau şi pentru colegiul I al Senatului, făcându-se concesii reprezentării proporţionale îndeosebi pentru oraşe, dar menţinând pentru colegiul II o reprezentare de un senator pentru fiecare judeţ, cu derogările de rigoare pentru oraşele mai populate. Nedreptăţit era colegiul III pentru Cameră, care trimitea, de regulă, câte un deputat, numărul dublându-se în zonele mai dense.

O reglementare specială privea incapacităţile şi incompatibilităţile electorale, urmărind diminuarea cohortelor de funcţionari admi-

nistrativi, mnanciari şi poJiţieneşti care se puteau face aleşi în Corpurile legiuitoare şi alcătui „zestrea guvernamentală". Măsurile care-i priveau tindeau să asigure secretul votului. In aceeaşi categorie intrau militarii, încercându-se evitarea votului la ordin[141]. Accesul spre funcţii parlamentare al aceleiaşi birocraţii era îngrădit prevăzându-se principiul general că mandatul de deputat sau senator era incompatibil cu orice funcţie publică retribuită de stat.

Alcătuite in modul menţionat, colegiile electorale au în liberalii radicali adversari neînduplecaţi. G. Panu vedea în reformatorii liberali oameni dominaţi de idei conservatoare. Abandonând modelul belgian de dezvoltare instituţional-politică, se inspirau de data aceasta din experienţa statului habsburgic multinaţional[142]. Sistemul celor trei colegii era îndreptat împotriva ţărănimii, părând lui CA. Rosetti, P. Grădişteanu şj G. Panu o combinaţie monstruoasă prin care se îndepărta concretizarea colegiului unic [143]. Alcătuite în mod arbitrar, cele trei colegii perpetuau separarea electoratului, nerealizând scopul propus de rezistenţă faţă de injoncţiunile puterii executive. Drept urmare, — prevedea *C.A.'* Rosetti — , alegerile vor continua să rămână un apanaj guvernamental.

La 26 mai în Cameră şi la 30 mai în Senat, reforma electorală era transpusă în lege[144]. Fusese impus'punctul de vedere al majorităţi guvernamentale Ion C. Brătianu, o direcţie politică moderată, acceptată, printre altele, din necesitatea de a nu se antagoniza opoziţia liberal-conservatoare care repudia orice schimbare. Grupul radical care iniţiase reforma, prin încercarea nereuşită de a impune colegiul unic, suferise un eşec. Socotind sistemul celor trei colegii o versiune "Şor modificată a vechilor norme de reprezentare, CA. Rosetti spusese colegilor liberali: „rău faceţi ţării voastre"![146]

7. Presa

O altă coordonată a schimbării se referea la regimul presei. Statutul ei privit dintr-o nouă perspectivă se prefigura în lumina unei experienţe cu o presă neîngrădită, manifestată ca atare începând din 1866. Intenţia liberală avea de data aceasta o tentă conservatoare. Căci în România, pe fondul existenţei colegiilor electorale, presa juca un rol extrem de important, constituindu-se deseori într-o frână împotriva abuzului de putere.

Proiectul pornea de la definiţia lui Thiers care califica intenţia de a afecta libertatea de cugetare drept „o crimă", întrucât „civilisaţiunea e creaţiunea ei". De acord cu acea aserţiune, se recunoştea că o societate modernă era de neconceput fără libertatea cuvântului scris, adică a presei, aceasta fiind temelia şi garanţia tuturor împlinirilor[146].

Apariţia oricărei publicaţii urma să se bucure de o libertate desăvârşită. Presa nu putea fi strâmtorată sau încătuşată de autorizaţie, cauţiune, avertismente sau suspendată[147]. I se recunoştea dreptul de a discuta ideile şi de a susţine nestingherit—fără cenzură — toate doctrinele. Era îndreptăţită să critice activitatea administraţiei publice, chiar „să excite ura şi dispreţul cetăţenilor contra guvernului", întrucât cei care exercitau o parte din drepturile suverane trebuiau să aibă curajul de a înfrunta „calomnia şi nedreptatea". Să se lase, prin urmare, discuţiei publice „omul politic întreg"[148]. Toţi membrii comisiei senatoriale — încă din ianuarie — conveniseră să se asigure presei — ca şi până atunci — „o deplină libertate", inclusiv abolirea arestului preventiv. Statornicindu-se în 1866 Juriul drept instanţă în materie de delicte de presă, unele guverne încercaseră prin arest preventiv să intimideze, deoarece, de regulă, Juriul se dovedea tolerant, în 1876, preluând puterea, liberalii desfiinţaseră arestul preventiv.

Radicalii din jurul lui CA. Rosetti, invocând modelele britanic şi american[149] prin care presei i se lăsa o libertate deplină, respingeau precauţiile cerute de liberalii moderaţi. De ce presa să nu se ocupe, după caz, chiar de familia unor politicieni ? Existau fapte de familie de cel mai mare interes public. Tot astfel, criticile împotriva unor guverne şi şefi de state străine — pe care moderaţii voiau să le atenueze — nu puteau fi dăunătoare dacă se bazau pe adevăr, devenind, dimpotrivă, folositoare guvernului român.

Ion C. Brătianu intenţiona măsuri minime de combatere a licenţei presei, recunoscând acesteia funcţia de a patra putere în stat[150]. Voia să combată o parte a presei, care, devenind un mijloc de comerţ, funcţiona fără nici o răspundere. O libertate exercitată astfel avea — după V. Lascăr — efecte incalculabile asupra societăţii. Să se ceară deci presei responsabilitate cum aveau toate instituţiile ţării, inclusiv Parlamentul, pentru a fi stopată licenţa. Atacurile asupra familiei şi onoarei — potrivit lui Ion C. Brătianu — se cuveneau a fi stăvilite, fiind adevărate crime[151]. România nu era o insulă izolată, în genul Australiei şi Americii, — invocate de adepţii libertăţii absolute —, situaţia ei geopolitică dictându-i o anumită precauţie[152].

Controversa care a scindat majoritatea liberală, compromiţând grav şi definitiv relaţia dintre Ion C. Brătianu şi CA. Rosetii, a fost atitudinea faţă de instanţele în seama cărora urmau a fi deferite aşa-numitele delicte de presă. Să se menţină drept singurul organism competent Juriul — cum se întâmplase până atunci — sau o parte din atribuţiile lui să fie preluate de tribunalele ordinare ? N. Fleva şi Polizu-Micşuneşti, în Senat, iar în Cameră CA. Rosetti[153], M. Schina şi D. Giani cereau ca Juriul să rămână unică jurisdicţiune, căci altfel s-ar ajunge la gâtuirea sau chiar îngenuncherea presei[15i]. Excesele puteau fi oprite prin blamul public[15S]. D. Giani invoca ideile „liberale şi democratice", precum şi pe Benjamin Constant spre a demonstra că introducerea unei „dualităţi" de delicte de presă ar pune-o pe aceasta la dispoziţia executivului, pe fondul unei magistraturi aservite.

Disputele în jurul dualităţii jurisdicţionale [156] şi mai cu seamă insistenţa majorităţii liberale de a se acorda tribunalelor ordinare atribuţii sporite în cazul unor delicte de presă[157] au adus la paroxism confruntarea dintre Ion C. Brătianu şi CA. Rosetti [158]. Deoarece poziţia primului nu se bucura de suficientă audienţă, propunea ca cel puţin prin noua reglementare să se preîntâmpine excesele presei faţă de rege şi de capetele încoronate ale altor state. Cazurile acestea nu puteau fi de competenţa Juriului, pentru că le absolvea, ci în atribuţia tribunalelor ordinare[159].

Intrând în contradicţie cu adepţii unei singure jurisdicţii, socotiţi ameţiţi de „lumea luminată" a Europei[160], Ion C. Brătianu îşi atrăsese calificativul de „reacţionar" chiar din partea lui CA. Rosetti, cel mai

intransigent spirit democratic din Partidul Liberal. Controversa asupra instanţelor de judecare a delictelor de presă aducea pe cei doi protagonişti la o ruptură totală. înfrânt şi de data aceasta, — ca şi în cazul legii electorale, — CA. Rosetti şi radicalii lui abandonau funcţiile de deputaţi, părăsind în chip protestatar Camera [161].

Succesul lui Ion C. Brătianu nu era complet, căci ambele Corpuri legiuitoare — după Cameră urmând Senatul, la 5 iunie — decideau că „numai comisiunea juraţilor este competentă a statua în materie de presă, atât în privinţa acţiunii publice, cât şi în privinţa acţiunii părţii civile"[162]. Cu alte cuvinte, tribunalele ordinare nu se implicau decât condiţionat de un demers al Juriului, rămas instanţa supremă pentru delictele de presă.

Concluzia acestei întinse şi aspre dezbateri se reflectă în art. 24 din Constituţie, prin care se introducea prevederea de interdicţie a arestului preventiv pentru delicte de presă. Sub raportul instituţiilor, menţinându-se Juriul, se preciza că delictele împotriva regelui şi a suveranilor străini vor fi judecate potrivit dreptului comun. Se menţineau vechile garanţii: interzicerea unor legi excepţionale şi a suspendării ziarelor, neobligativitatea unei autorizaţii pentru apariţia unei publicaţii, responsabilitatea autorului, iar în absenţa acestuia, a gerantului sau editorului.

8. **Apărarea reformelor**

Realizând modificarea Constituţiei în 1884, Ion C. Brătianu perturbase deopotrivă rândurile liberale şi conservatoare, contribuind la destrămarea modului relativ rigid de organizare a partidelor politice, cum fiinţaseră până atunci. Evoluând tot mai mult spre centrul spectrului politic şi mărind rândurile partidului cu elemente moderate, Ion C. Brătianu, începând din februarie 1882, se distanţa de CA. Rosetti. Acesta din urmă era animat de o largă deschidere democratică în toate sferele: politică, administrativă, juridică şi socială, inclusiv repudierea politicii externe de orientare spre Germania şi Austro-Ungaria, rămânând un filofrancez nedesminţit. CA. Rosetti organizase în juru-i un grup parlamentar minoritar, care, înfrânt în disputa

pentru reformele constituţionale, la 1 iunie 1884 se retrăgea din Cameră[163]. Prin moartea Iui CA. Rosetti, în 1885, radicalismul liberal era atenuat în măsură considerabilă.

Defecţiunile din Partidul Liberal îl determinau pe Ion C. Brătianu să se apropie de junimişti. încă din februarie 1884 —ca şi în toamna anului precedent — şeful guvernului propusese lui Titu Maiorescu să preia Ministerul Cultelor şi Instrucţiunii Publice. Maiorescu însă era reticent, refuzând să se asocieze cu „haita roşiilor", atâta timp cât nu dispunea în guvern de câţiva amici de idei[iei]. Insistând în a obţine colaborarea junimiştilor, — la sugestia şi a regelui — , Ion C. Brătianu şi D. A. Sturdza, în vara lui 1884, contactau pe P.P. Carp şi T. Maiorescu în vederea unui acord [165]. Junimiştii însă puneau condiţii grele: stârpirea agioului, desfiinţarea „satrapiilor" liberale, — cum erau numite prefecturile — , depline puteri ministeriale, transformarea laşilor în fief junimist, Carp, Maiorescu şi Th. Rosetti în guvern. Asaltat de revendicări, Ion C. Brătianu le respingea [166]. Şeful liberal, care pare să-i fi promis lui Carp succesiunea la conducerea partidului, refuza acapararea formaţiunii lui politice, într-un moment când el căuta mai cu seamă experţi.

Eşecul menţionat era compensat prin recrutarea câtorva tineri recent întorşi de la studii din Occident. Take Ionescu, revenit în 1881 de la Paris cu titlul de doctor în drept, după ce un timp împărtăşise ideile lui CA. Rosetti[167], interesat de carieră politică, evolua spre Ion C. Brătianu, în 1884 devenind deputat la colegiul ţărănesc. Lui i se adăugară alţi tineri, ca C. Dissescu, Al. Marghiloman, CC. Arion, Al. Djuvara [16S], A.D. Xenopol, Caton Leca şi Vasile Lascăr. Acesta din urmă era membru al baroului din Târgu Jiu, debutând în Parlament de pe poziţii moderate cu ocazia medificării Constituţiei.

Colaboratorii de nădejde ai lui Ion C. Brătianu, în afară de Eugeniu Stătescu şi D.A. Sturdza, au devenit C. Nacu şi Radu Mihai, general de brigadă în rezervă, în 1884. Ion Câmpineanu era folosit ca ministru în mod alternativ cam la toate departamentele, inclusiv ca primar al Capitalei şi guvernator al Băncii Naţionale. Considerat „una dintre cele mai mari valori" ale liberalilor, era văzut drept succesorul prezumtiv al lui Ion C. Brătianu [16B].

în noiembrie 1884 surveneau alegeri potrivit noilor norme constituţionale, câştigate de liberalii guvernamentali. Viaţa politică internă devenea extrem de agitată, întrucât, cu excepţia junimiştilor care se înclinau în faţa schimbărilor şi acceptau postura de parlamentari, grosul oamenilor politici organizaţi în Opoziţia unită liberal-conservatoare boicotau alegerile. Negau nu numai rezultatul acestora, ci chiar Parlamentul şi Constituţia. Din aceste motive, alegerile, inclusiv cele comunale din 1886, datorită provocărilor opoziţiei, se soldează cu numeroase încăierări, unele sângeroase [17°]. Pentru a stăpâni strada, guvernul recurge la arestări. Dar acestea nu aveau efectul scontat, deoarece justiţia elibera pe culpabili. Urmărind apărarea legitimităţii în faţa unei opoziţii care-1 contesta, guvernul se refugiază sub scutul administraţiei şi poliţiei. Aceasta din urmă intervenea deseori împotriva unor ziarişti, care eran bătuţi[m]. Guvernarea devenise o povară extrem de apăsătoare, un fel de „guerilă" de mici dimensiuni instalându-se în ţară.

Starea de necontenită confruntare accentuează printre opozanţi o duşmănie împotriva lui Ion C. Brătianu, căruia i se încearcă suprimarea vieţii, în neputinţa de a-1 îndepărta de pe scena politică. După eşuarea atentatului Pietraru din 2 decembrie 1880, la 4 septembrie 1886, şeful guvernului fusese din nou ţinta unei tentative de asasinat din partea lui Stoica Alexandrescu. Indignaţi de acea situaţie, adepţii lui Ion C. Brătianu devastează redacţiile ziarelor „Epoca" şi „Voinţa Naţională". Procesul deschis împotriva atentatorului, în care era implicat liberalul disident Iosif Oroveanu, un asociat al lui D. Brătianu, era transformat într-o confruntare între Opoziţia unită şi guvern, în apărarea presupuşilor complici ai lui Stoica Alexandrescu s-au aruncat cei mai buni avocaţi: G. Vernescu, Petre Grădişteanu, Ion Lahovari, Gr. Păucescu[172] etc, succesul acestora fiind transformat într-un triumf al Opoziţiei unite.

Supuse unor asemenea presiuni, majorităţile liberale înregistrau o distanţare din partea grupului Take Ionescu, care protesta împotriva violenţelor faţă de presa opoziţionistă. La 6 decembrie 1886, Take Ionescu şi Al. Djuvara formau o disidenţă liberală în Parlament, ca parte a Opoziţiei unite[173]. Acestora li se alătură N. Fleva, care încerca să preia şefia tinerilor protestatari. Toţi aceştia blamau gu-

vernul pentru că se ridicase „pe cea mai înaltă treaptă a omnipotenței"[174].

Deşi înfăptuite în limite extrem de restrânse, schimbările constituţionale liberale erau supuse unei aprigi contestaţii liberal-conservatoare. Junimiştii, în schimb, se dovedesc un element politic constructiv, în noiembrie 1884, P.P. Carp încheia un cartel electoral cu guvernul Brătianu, făcând să fie aleşi 9 deputaţi şi 3 senatori junimişti. Datorită acelei colaborări poartă stigmatul de opoziţie miluită[175]. în Cameră, neîmpăcaţi cu schimbările constituţionale, la 4 decembrie 1884 cereau garanţii că nu vor mai fi tolerate modificări nu pentru unul sau două decenii, — cum propusese naţionalistul N. Ionescu — , ci pentru „generaţiuni întregi"[176].

Recunoscând parţial că exageraseră respingând formele constituţionale avansate şi că unele instituţii tradiţionale nu puteau fi recuperate [177], junimiştii adoptă un evoluţionism mai circumspect, dar opus radical ruperilor brusce, convulsive şi periculoase. în 1887, Titu Maiorescu reafirma părerea că revoluţia este o calamitate, nefiind potrivită pentru România, o ţară mică intercalată „între două mari puteri cotropitoare".

Adversarul neînduplecat al guvernului Ion C. Brătianu a fost Opoziţia unită. Alternativa guvernamentală, care se cuvenea a fi structurată pe principii, dobândeşte forma unei adversităţi faţă de Ion C. Brătianu. Ca atare, după modificarea Constituţiei, în locul dizolvării, Opoziţia unită se menţinea. Factorul ei coagulator continua a rămâne formaţiunea hibridă intitulată Partidul Liberal-Conservator, care, pe fondul unei mari confuzii, se releva drept principala forţă contestatară a guvernării Ion C. Brătianu.

Partidul Liberal-Conservator considera revizuirea Constituţiei rezultatul acţiunii unilaterale a unui „grup setos de putere", care ar fi substituit monarhia constituţională cu o dictatură. Se propunea o acţiune menită a asigura restaurarea legalităţii, adică anularea schimbărilor constituţionale. Mai erau contestate Domeniile Coroanei, a căror creare însemna „o linguşire", precum şi împroprietărirea însu-

răţeilor, socotită o recompensă pentru favoriţii guvernului. Plasându-se pe terenul vechii Constituţii, în noiembrie 1884, Partidul Liberal-Conservator boicota alegerile [178], făcând opoziţie din afara Corpurilor legiuitoare.

Opoziţia extraparlamentară iniţia acţiuni contestatare în provincie, vizând răsturnarea lui Ion C. Brătianu. D. Brătianu, Gr. Peucescu, D. Giani, P. Grădişteanu, G. Palade etc. — unii dintre ei foşti asociaţi ai primului-ministru — încercau să creeze în ţară un curent de nemulţumire generală. G. Panu, în august 1885, intenţiona să organizeze un congres al opoziţiei de reprezentare judeţeană, cu funcţia de „contra-parlament"[179].

începând din toamna lui 1885, D. Brătianu, M. Kogălniceanu, C. Boerescu şi G. Mârzescu, declarându-se adevăraţi liberali, redactau un program opoziţionist, o iniţiativă de combatere a „colectivismului" prin individualismul „oamenilor de bine". în noiembrie se anunţa întărirea Partidului Liberal-Conservator condus de G. Vernescu şi L. Catargiu, vorbindu-se de data aceasta nu de o alianţă, ci de un partid ca atare. Linia confuză a conservatorismului imprimată de L. Catargiu, tot de pe poziţii antiguvernamentale, îşi propuseseră s-o limpezească tinerii N. Filipescu, Al. Balş şi Gr. Peucescu, care începeau a edita „Epoca". Căci, orbit de ambiţia răsturnării lui Ion C. Brătianu, L. Catargiu, prin alianţa cu G. Vernescu, îi băgase sub o tutelă care le strivea identitatea[180].

Adversarii lui Ion C. Brătianu sunt animaţi acum de o singură idee: răsturnarea lui de la putere. în noiembrie 1885 pecetluiesc înţelegerea printr-un manifest, preconizând reuniuni comune şi demonstraţii de stradă. La 12 iunie 1886, cu ocazia depunerii în Cameră a proiectului de Convenţie consulară cu Germania, Opoziţia unită protesta sub pretextul afectării suveranităţii interne prin clauza arogată de statul german de a-şi proteja supuşii şi unele şcoli din România [181]. Ion C. Brătianu nu agrea acea convenţie, dar, nevoind a compromite bunele relaţii cu Germania, a adus-o în faţa Corpurilor legiuitoare, acestea refuzând însă s-o ia în discuţie.

în vara lui 1887, Opoziţia unită îşi asocia grupul Take Ionescu care evolua spre „Epoca", întărind curentul de apărare a identităţii conservatoare. Opoziţia unită are deci acţiuni protestatare nu numai

în stradă, ci şi în Parlament. Respingerea schimbărilor constituţionale se estompa treptat[182].

în ecuaţia luptei pentru putere, Opoziţia unită introducea însăşi monarhia, văzută ca stâlp al unei „coterii politice"[183]. Pentru a o constrânge la concesii, se recurgea la un şantaj[184]. La 12 august 1884, prin „România", Carol I era acuzat pentru că ar favoriza liberalii guvernamentali, compromiţând sistemul monarhiei constituţionale[185]. Se contestă uneori dinastia lui Carol I[186]. Regele era făcut vinovat pentru că nu îndepărta de la putere pe Ion C. Brătianu. Critica dinastiei, dar nu a sistemului monarhiei constituţionale, conţinea observaţii publice făcute regelui de grupurile D. Brătianu, G. Vernescu şi L. Catargi u.

O acţiune virulentă împotriva dinastiei era dezvoltată de„Epoca". La 19 februarie 1886, lui Carol I i se spunea că, dacă nu demite pe Ion C. Brătianu, „te vom alunga noi de pe tron". La un banchet, inspirat de o zicală a lui Gambetta, N. Filipescu cerea regelui „să se plece sau să plece"! în anul următor, „fărădelegile" guvernului erau puse deopotrivă în seama regelui. Take Ionescu, N. Fleva şi Al. Djuvara încercau chiar să'fundamenteze o teorie a legitimităţii înlăturării „capului statului" pentru depăşirea competenţelor constituţionale.

Dar critica monarhiei, cu accente virulente, ireverenţioase şi uneori republicane era efectuată prin „Lupta" lui G. Panu [187]. La 5 iunie 1885 acesta acredita ideea că, cu „regele, nu se mai poate face nimic", lansând îndemnul de a se crea în jurul lui un „gol imens". Nimicindu-i simpatiile şi rupându-i toate legăturile, să fie demascat şi să i se arunce „în faţă toate responsabilităţile". în anul următor i se cerea abdicarea, căci prin Domeniile Coroanei se ajunsese la „o regalitate feudală". La 1 aprilie 1887, G. Panu publica articolul *Omul periculos* [188], regele fiind conoiderat „samsarul tuturor trădărilor intereselor naţionale", precum şi „sufletul blestemat al regimului ce ne guvernează ".

G. Panu însă, prin modul lui injurios în care ataca pe şeful statului, „a trecut de marginile licenţei şi a căzut în directă atingere cu Codul penal". Era adus în faţa instanţelor şi, apărat de fruntaşi ai Opoziţiei unite, era condamnat la doi ani detenţie şi 5 000 de lei amendă. în loc de a se supune sentinţei, se refugia la Paris, blama* atât de sus-

ţinători, cât şi de detractori, dar neîncetând să expedieze în ţară scrieri republicane[ls9].

în contextul disputelor dintre liberalism şi conservatorism se afirma meteoric radicalismul prin CA. Rosetti, iar după 1885 prin G. Panu [190]. Acesta din urmă, în ciuda afiimării unui program de largă deschidere democratică[m], avid de funcţii guvernamentale, sfârşea prin a deveni conservator.

Confruntarea de idei era animată şi de curentul socialist, aflat în stare de delimitare şi agregare politică. De la Iaşi, el se deplasează şi spre alte oraşe ale ţării, mai cu seamă spre Bucureşti şi Ploieşti, unde, pe lângă elemente străine, se adaugă români, în general tineret universitar, în 1884, la Bucureşti erau câţiva tineri care-şi ziceau socialişti. Aspiraţiile împărtăşite erau un amestec de idei umanitare şi democratice. La Facultatea de Medicină din Bucureşti s-au înfiripat primele atitudini socialiste, sensul acestora fiind apărarea demnităţii lezate de dr. Gr. Romniceanu, un liberal care umilea pe studenţii mediocri şi leneşi. S-a creat o societate studenţească, având ca fruntaşi pe Const. Stăuceanu, Al. Spiroiu, Petre Inotescu, Bianu, Emil Frunzescu, Paul Scorţeanu etc. Socialismul începea la Bucureşti după sosirea lui CD. Gherea, *Zamfir* Arbore şi C. Miile, acesta din urmă întors de la studii din Bruxelles[192].

Contopindu-se cu radicalismul, primele ecouri socialiste în opinia publică străbăteau prin „Românul" lui CA. Rosetti, care organizase un cerc de studii sociale, unde, în decembrie 1884, Paul Scorţeanu expusese conferinţa despre socialism, conceput ca un mod de substituire a proprietăţii private prin cea colectivă. Idei similare fuseseră difuzate şi prin „Lupta" lui G. Panu[193]. La 1 februarie 1885 apărea ziarul „Drepturile omului", redactat de C. Miile, Ion Nădejde şi Alex. G. Radovici. Prin „Cercul de studii sociale", la 6 martie 1885, dobândind şi concursul lui Vintilă CA. Rosetti, tinerii radicali socialişti serbau Comuna din Paris.

Socialismul se afirma în cercuri extrem de restrânse prin confeinţe publice, participanţi fiind nu numai adepţi, ci şi curioşi, ca

P. Grădişteanu şi Barbu Delavrancea. în aceste prime discuţii nu se vădea fanatism ideologic, ci o opoziţie anticonservatoare, fără ecou în opinia publică. Erau afirmate însă tendinţe anarhice nu numai în mod teoretic, prin cultul Comunei din Paris, ci şi prin apeluri către ţărani de a se revolta, reprobate însă de socialiştii din Iaşi [aM]. Ideile anarhice erau întreţinute şi prin repudierea instituţiilor parlamentare şi ale statului de drept. Chiar dacă s-ar obţine votul universal, — pretindeau socialiştii —, n-ar folosi muncitorilor. Alţi socialişti, recunoscând instituţiile constituţionale ca o fatalitate, preconizau intrarea în Parlament, pentru promovarea ideilor lor.

în acest context confuz, ce direcţii programatice se impuneau pentru socialişti ? C. Miile, I. Nădejde şi P. Scorţeanu — ei înşişi plini de contradicţii — acţionează pentru crearea unui partid propriu, în 1886, „Revista socială" publica un program redactat de Gherea, care expunea principiile socialismului marxist şi preconiza o serie de măsuri — prin intervenţia proletariatului — menite a lichida pe cale revoluţionară „modul de producţie capitalist şi de a instaura societatea socialistă"[195].

Programul amintit nu aducea însă o concentrare în rândul socialiştilor, în 1887, socialiştii de la Iaşi considerau că Partidul Liberal era demn de a fi susţinut în raport cu opoziţia liberal-conservatoare. La finele anului menţionat, cu prilejul campaniei electorale, dacă unii socialişti proclamau abţinerea, alţii — ca acei din Severin — propuneau suportul pentru liberalii guvernamentali. La Iaşi, unde socialiştii aveau o oarecare consistenţă, se acţionează pentru o identitate politică proprie.

Din direcţia partidelor istorice, socialiştii erau priviţi diferenţiat. Dacă conservatorii îi repudiau, liberalii le observă cu atenţie revendicările, desprinse, în fapt, din trunchiul viguros al doctrinei lor politice, cu deosebire accentele democratice. A. D. Xenopol şi M. Kogălniceanu, de pildă, împărtăşeau unele critici de sorginte socialistă, dar respingeau categoric soluţiile împotriva proprietăţii, familiei şi a statului de drept. Ion Brătianu însuşi scosese pe V. Conta din mediul socialist, dându-i posibilitatea să se afirme prin ideile lui generoase ca ministru. Socialismul însă era mai mult o aspiraţie ideologică în unele cercuri intelectuale, în căutarea unui mediu social inexistent la acea dată în

România. De aici contradicţiile **şi confuziile celor mai mulţi dintre** adepţii lui. :. ,/

La începutul lui ianuarie 18S8, Ion C. Brătianu deschidea o **nouă** ■campanie electorală. Opoziţia unită ceruse regelui să i se dea organizarea alcgeri'cr, dar impedimentul consta în faptul că, prin modul ei compozit, nu constituia o alternativă de guvernare[196]. Alegerile organizate de Ion *C,* Brătianu, în locul schimbării ardente dorite de o, alianţă „multicoloră"[197], aduc 130 deputaţi guvernamentali şi 52 deputaţi ai Opoziţiei unite [198], toţi şefii acesteia făcându-se aleşi[199]. Partidul Liberal condus de Ion C. Brătianu se dovedea greu de înfrânt. Membrii lui însă, atacaţi pentru ingerinţe administrative în câteva judeţe, încercau, prin invalidarea unor mandate, să se descotorosească de contestatari incomozi ca D. Brătianu, Take lonescu, N. Filipescu, Al. Marghiloman, D. Butculescu, Al. Djuvara, C. Ressu etc. G. Panu, revenit în ţară şi arestat pentru lezmajestate, neputând fi invalidat, era eliberat sub presiunea Opoziţiei unite.

Disputele parlamentare sunt folosite de Opoziţia unită pentru crearea unei crize politice menite, prin recurgerea la alte mijloace, să ducă la îndepărtarea lui Ion C. Brătianu. Susţinând că prin invalidare ponderea ei putea fi alterată, D. Brătianu lansa un apel către populaţie cerând demonstraţii de sprijin în jurul Parlamentului. Guvernul însă dispunea —la 17 februarie —afişarea unor ordonanţe poliţieneşti blamând întrunirile provocatoare şi anunţând o represiune aspră. Dar în ciuda unei voinţe de stopare a acţiunilor de stradă[200], sunt organizate demonstraţii care la 22 februarie provoacă demisia şefului guvernului, substituit de D. Ghica. Misiunea acestuia era de a remodela cabinetul pe aceeaşi bază parlamentară, dar cu condiţia de a include şi reprezentaţi ai opoziţiei. Modul acesta lin de transmitere a puterii era socotit inacceptabil de **Opoziţia** unită, **încât prin** eşecul lui D. Ghica, **Ion** C **Brătianu** revenea **în fruntea guvernului.**

l'intind preluarea puterii pe cale extraparlamentara, Opoziţia unită **evoluează spre proteste vizând îndepărtarea întregii administraţii liberale, atacurile îndreptându-se chiar împotriva dinastiei[201]. La 13**

martie, din iniţiativa Iui D. Brătianu, se desfăşura la Bucureşti „o întrunire naţională", un fel de opoziţie extraparlamentară, care refuza să accepte în fruntea ţării un guvern abia ieşit din alegeri. Se hotăra —]a acea reuniune — ca L. Catargiu, D. Brătianu şi G. Vernescu să ceară personal regelui îndepărtarea guvernului. La finele reuniunii, o parte a publicului a organizat o demonstraţie, provocând pe străzi aglomeraţii şi busculade, victime fiind deputaţi liberali. Lal4martie, sub pretextul că trimisul ei, G. Vernescu, nu fusese primit de rege, Opoziţia unită organiza o demonstraţie în faţa Palatului, forţele de ordine fiind silite să riposteze la ciocniri. Mişcările de stradă se amplifică în ziua următoare, însufleţite de deputaţii Opoziţiei unite, în frunte cu N. Fleva. Mulţimea adunată era îndreptată spre Dealul Mitropoliei, unde, întâmpinată de forţele de ordine, forţează intrarea şi provoacă în busculadă moartea uşierului Camerei, care încercase să se opună. Capitala era răvăşită de frământări. Impresionat de acestea, la 20 martie regele se despărţea de Ion C. Brătianu, încredinţând lui Th. Rosetti misiunea de a forma un alt guvern. Opoziţia unită nu primea o satisfacţie deplină, căci cârma era transmisă junimiştilor, iar nu reprezentanţilor ei [202].

NOTE

[1] C. BacaJbaşa, *op. cit.,* I, p. 167—168.

[2] „M. O.", nr. 135, 6/18 aprilie 1884, p. 1997.

[3] C. BacaJbaşa, *op. cit..* I, p. 175, 178, 234—235.

[4] P. Câncea, *Viaţa politică,* p. 62—63.

[6] *Istoria Parlamentului,* p. 252—253.

[6] P. Câncea, *op. cit., p.* 64—67; Al. Pencovici, *op. cit.,* p. 29],

[7] P. Câncea, *op. cit., p.* 138—139.

[8] ,,M. O.", nr. 59, 14/26 martie 1881, p. 1785.

[9] C. Bacalbaşa, *op. cit.,* I, p. 267—268.

[J0] P. Câncea, *op. cit., p.* 73—76.

[11] *Ibidem,* p. 141—143.

[12] „Timpul", 1 ianuarie 1882.

[13] C. Bacalbaşa, *op. cit.,* I, p. 278.
R
[14] *Istoria Parlamentului,* p. 258—259.
[15] P. Câncea, *op. cit.,* p. 146—151.
[16] „M. O.", nr. 59, 14/26 martie 1881, p. 1780.
[17] *A.S.B.,* Fond Brătianu, nr. 93, f. 48—49.
[18] *Ibidem,* nr. 100, f. 33.
[19] „M. O.", nr. 76, 24 ianuarie/5 februarie 1884, p. **974.**
[20] *Ibidem,* p. 965—975.
[31] *Ibidem,* p. 973—976.
[2a] *A.S.B.,* Fond Brătianu, nr. 259, f. 2.
[23] *Ibidem,* nr. 217, f. 1.
[24] *Ibidem,* nr, 259, f. 1—2.
[25] *Ibidem,* nr. 236, f. 1—2.
[26] *Ibidem,* nr. 93, f. 23—24.
[27] /tefem, nr. 100, f. 24—25, 32, 33.
[28] „Binele public", 12 ianuarie 1880.
[29] P. Câncea, *op. cit.,* p. 49—55.
[30] *A.S.B.,* Fond Brătianu, nr. 78, f. 5.
[31] P. Câncea, *op. cit.,* p. 99—104.
[S2] C. Bacalbaşa, *op. cit.,* II, p. 91—92.
[33] *A.S.B.,* Fond Brătianu, nr. 93, f. 39—40.
[34] „M. O.", nr. 134, 5/17 aprilie 1884, p. 1986.
[35] *Ibidem,* nr. 127, 27 martie/8 aprilie 1884, p. 1826.
[36] *Ibidem,* nr. 141, 4/16 mai 1884, p. 2140, 2142.
[37] *Ibidem,* nr. 139, 1/13 mai 1884, p. 2114.
[38] *Ibidem,* nr. 135, 6/18 aprilie 1884, p. 2026.
[39] *A.S.B.,* Fond Brătianu, nr. 93, f. 59; nr. 259, f. 3; C. Bacalbaşa, *op. cit.,* II, p. 29, 91—92; P. Câncea, *op. cit.,* p. 42—46, 60.
[40] Titu Maiorescu, *Istoria contimporană,* p. 198—199.
[41] C. Bacalbaşa, *op. cit.,* II, p. 91—92.
[42] T. Maiorescu, *op. cit.,* p. 198—199.
[43] P. Câncea, *op. cit.,* p. 50, 56.
[44] Ion Bulei, *Sistemul politic al României moderne. Partidul Conservator,* Bucureşti, 1987, p. 17.
[45] *Statutele Clubului conservatorilor şi programul partidului,* Bucureşti, 1880, p. 7—8.
[46] P. Câncea, *op. cit.,* p. 50—52, 173—174.
[47] I. Bulei, *op. cit.,* p. 21—23, 127.
^*Memoriile Regelui Carol I al României,* **XVII,** Bucureşti, 1912, p. 59.
[49] P. Câncea, *op. cit.,* p. 82.
[50] An. Iordache, *Originile conservatorismului politic în România,* Bucureşti, 1987, p. 262 şi urm.

[61] P.P. Carp, *Eră Nouă, Discursuri parlamentare* [Bucureşti, 1888], p. 13, 20—22.
[52] ,,M. O.", nr. 135, 6/18 aprilie 1884, p. 2020—2022.
[53] *Ibidem,* nr. 59, 14/26 martie 1881, p. 1789.
[54] P. P. Carp, *op. cit.,* p. 24—25, 59—75.
[66] T. Maiorescu, *op. cit.,* p. 181—182, 185—190.
[56] I. Bulei, *op. cit.,* p. 33—36.
[57] P. Câncea, *op. cit.,* p. 56, 94—98.
[58] *A.S.B.,* Fond Brătianu, nr. 88, f. 13.
[59] I. Bulei, *op. cit.,* p. 61—62, 67.
[60] ,,M. O.", nr. 135, 6/18 aprilie 1884, p. 2018.
[61] *Ibidem,* nr. 74, 24 ianuarie/5 februarie 1884, p. 934.
[62] Z. Ornea, *Junimea,* p. 287, 288.
[63] *A.S.B.,* Fond Brătianu, nr. 93, f. 49—50.
[64] ,,M. O.", nr. 141, 4/16 mai 1884, p. 2141.
[65] I. Bulei, *op. cit.,* p. 43.
[66] „M. O.", nr. 141, 4/16 mai 1884, p. 2140—2141.
[c7] C. Bacalbaşa, *op. cit.,* I, p. 307.
[68] „M. O.", nr. 139, 1/13 mai 1884, p. 2100—2101.
[69] P. Câncea, *op. cit.,* p. 157—164.
[70] „M. O.", nr. 127, 27 martie/8 aprilie 1884, p. 1837.
[71] *Ibidem,* nr. 100, 23 februarie/6 martie 1884, p. 1377—1378.
[72] *Ibidem,* nr. 127, 27 martie/8 aprilie 1884, p. 1818.
[73] *Ibidem,* p. 1840.
[74] „Timpul", III, nr. 251, 15 noiembrie 1878.
[75] ,,M. O.", nr. 135, 6/18 aprilie 1884, p. 2013, 2023.
[76] *Ibidem,* nr. 120, 18/30 martie 1884, p. 1716.
[77] *Ibidem,* nr. 122, 21 martie/2 aprilie 1884, p. 1750—1752.
[78] *Ibidem,* nr. 135, 6/18 aprilie 1884, p. 1999, 2020.
[79] *Ibidem,* nr. 104, 28 februarie/11 martie 1884, 1482—1484.
[80] *Ibidem,* nr. 132, 1/13 aprilie 1884, p. 1934.
[81] *Ibidem,* nr. 135, 6/18 aprilie 1884, p. 2002.
[83] C. Bacalbaşa, *op. cit.,* I, p. 267.
[8] C. Xeni, *Take lonescu,* ed. III, Bucureşti, 1933, p. 45.
[84] I. Bulei, *op. cit.,* p. 51.
[86] ,,M. O.", nr. 68, 14/26 ianuarie 1884, p. 833—834.
[86] *Ibidem,* nr. 104, 28 februarie/11 martie 1884, p. 1482—1484.
[87] Z. Ornea, *op. cit.,* p. 298.
[88] ,,M. O.", nr. 74, 24 ianuarie/5 februarie 1884, p. 937.
[89] *Ibidem,* nr. 106, 1/13 martie 1884, p. 1512.
[80] *Ibidem,* nr. 104, 28 februarie/11 martie 1884, p. 1479. [91]
Ibidem, nr. 106, 1/13 martie 1884, p. 1512.
[82] *Ibidem,* nr. 127, 27 martie/8 aprilie 1884, p. 1825—1826.

J

93 *Ibidem,* nr. 133, 3/15 aprilie 1884, p. 1971.
94 *Ibidem,* nr. 83, 1/13 februarie 1884, p. 1078.
95 *Ibidem,* nr. 133, 3/15 aprilie 1884, p. 1968.
96 *Ibidem,* nr. 135, 6/18 aprilie 1884, p. 2008.
97 *Ibidem,* nr. 133, 3/15 aprilie 1884, p. 1971.
98 *Ibidem,* nr. 127, 27 martie/8 aprilie 1884, p. 1825.
99 *Ibidem,* nr. 76, 24 ianuarie/5 februarie 1884, p. 938.
100 *Ibidem,* nr. 133, 3/15 aprilie 1884, p. 1970.
101 *Ibidem,* nr. 136, 27 aprilie/9 mai 1884, p. 2043—2046.
102 *Ibidem,* nr. 135, 6/18 aprilie 1884, 2027—2028.
103 *Ibidem,* nr. 141, 4/16 mai 1884. p. 2140.
104 *Ibidem,* nr. 147, 12/27 mai 18,84, p. 2258.
105 *Ibidem,* nr. 135, 6/18 aprilie I.S84. p. 2027.
106 *Ibidem,* nr. 139, 1/13 mai 1884, p. 2091—2096.
107 *Ibidem,* nr. 127. 27 martie/8 aprilie 1884, p. 1828.
108 *Ibidem,* nr. 139, 1/13 mai 1884, p. 2094.
109 *Ibidem,* nr. 127, 27 martie/8 aprilie 1884, p. 1828—1831.
110 *Ibidem,* nr. 133, 3/15 aprilie 1884, p. 1969—1970.
111 *Ibidem,* nr. 135, 6/18 aprilie 1884, p. 944, 2004.
112 *Ibidem,* nr. 76, 24 ianuarie/5 februarie 1884, p. 939.
113 „Timpul", nr. 6, 10 ianuarie 1882.
114 ,,M. O.", nr. 129, 29 martie/10 aprilie 1884, p. 1865.
115 *Ibidem,* nr. 76, 24 ianuarie/5 februarie 1884, p. 938—939.
116 *Ibidem,* nr. 135, 6/18 aprilie 1884, p. 2004, 2014.
117 C. Bacalbaşa, *op. cit.,* I, p. 307.
118 „M.O.", nr. 100, 23 februarie/6 martie 1884, p. 1378.
119 *Ibidem,* nr. 135, 6/18 aprilie 1884, p. 2024.
120 *Ibidem,* nr. 133, 3/15 aprilie 1884, p. 1964, 1967—1968, **1971.**
121 *Ibidem,* nr. 134, 5/17 aprilie 1884, p. 1985—1986, 1990—1993.
122 *Ibidem,* nr. 135, 6/18 aprilie 1884, p. 2009.
123 *Ibidem,* nr. 157, 26 mai/7 iunie 1884, p. 2421.
124 *Ibidem,* nr. 139, 1/13 mai 1884, p. 2094.
125 *Ibidem,* nr. 135, 6/18 aprilie 1884, p. 2028.
126 *Ibidem,* nr. 147, 12/24 mai 1884, p. 2257.
127 *Ibidem,* nr. 133, 3/15 aprilie 1884, p. 1971.
128 *Ibidem,* nr. 135, 6/18 aprilie 1884, p. 2004, 2014; nr. 133, **3/15 aprilie** 1884, p. 1971.
129 *Ibidem,* nr. 76, 24 ianuarie/5 februarie 1884, p. 939—940.
130 *Ibidem,* nr. 135, 6/18 aprilie 1884, p. 2006—2009, 2012.
131 *Ibidem,* nr. 76, 24 ianuarie/5 februarie 1884, p. 939.
132 *Ibidem,* nr. 135, 6/18 aprilie 1884, p. 2005, 2013.
133 *Ibidem,* nr. 143, 6/18 mai 1884, p. 2178.
134 *Ibidem,* nr. 142, 5/17 mai 1884, p. 2156.

435 *Ibidem,* nr. 127, 27 martie/8 aprilie 1884, p. 1831; P. Câncea, *op.* ***cit.,*** p. 164—165, 168. 138 ,.M. O.", nr. 76, 24 ianuarie/5 februarie 1884, p. 941—942.

137 T. Drăganu, *op. cit.,* p. 287.

138 ,,M. O.", nr. 137, 28 aprilie/10 mai 1884, p. 2059.

139 *Ibidem,* nr. 76, 24 ianuarie/5 februarie 1884, p. 943.

140 *Ibidem,p.* 941— 943.

lil lbidem,ax. 151, 17/29 mai 1884, p. 2318—2321.

142 *Ibidem,* nr. 133, 3/15 aprilie 1884, p. 1965—1969.

143 *Ibidem,nx.* 134, 5/17 aprilie 1884, p. 1990.

144 *Ibidem,* nr. 151, 17/29 mai 1884, p. 2325—2332, 2337—2343, **2496—2503,**

145 *Ibidem,* nr. 136, 27 aprilie/9 mai 1884, p. 2043—2046.

14li *Ibidem,* nr. 127, 27 martie/8 aprilie 1884, p. 1822—1823.

147 *Ibidem,* nr. 132, 1/13 aprilie 1884, p. 1927—1928, 1932, 1934.

148 *Ibidem,* nr. 127, 27 martie/8 aprilie 1884, p. 1822—1824.

149 *Ibidem,* nr. 151, 17/29 mai 1884, p. 2565.

a5o *Ibidem,* nr. 163, 3/15 iunie 1884, p. 2563—2564.

151 *Ibidem,* nr. 132, 1/13 aprilie 1884, p. 1927—1928, 1935—1937.

153 *Ibidem,* nr. 151, 17/29 mai 1884, p. 2565.

153 *Ibidem,* nr. 132, 1/13 aprilie 1884, p. 1924—1925, 1934.

134 *Ibidem,* nr. 135, 6/18 aprilie 1884, p. 2002.

155 *Ibidem,* nr. 74, 24 ianuarie/5 februarie 1884, p. 935.

156 *Ibidem,* nr. 132, 1/13 aprilie 1884, p. 1927—1928.

157 *Ibidem,* nr. 135, 6/18 aprilie 1884, p. 2000.

158 Vezi, Gr. Chiriţă, *Modificarea Constituţiei din 1884. Desprinderea grupării liberal-radicale conduse de CA. Rosetti din Partidul Liberal, in,*.Studii", tom 23, nr. 4, 1970.

159 „M. O.", nr. 151, 17/29 mai 1884, p. 2566.

180 *Ibidem,* nr. 163, 3/15 iunie 1884, p. 2563—2564.

181 *Ibidem,* nr. 151, 17/29 mai 1884, p. 2569.

U2 Ibidem, nr. 166, 7/19 iunie 1884, p. 2628.

163 P. Câncea, *op. cit.,* p. 104—111, 166.

164 Z. Ornea, *op. cit.,* p. 291—294.

165 I. Bulei, *op. cit.,* p. 44—45. *

166 T. Maiorescu, *op. cit.,* p. 221.

167 C. Bacalbaşa, *op. cit.,* II, p. 41—42.

168 C. Xeni, *op. cit.,* p. 55, 61, 64.

169 P. Câncea, *op. cit.,* p. 43—44, 183—184; C. Bacalbaşa, *op. cit.,* II, p. 46 I. Câmpineanu moare, de o boală de nervi, la 46 ani, în noiembrie 1888 *(Ibidem,* p. 77—78).

170 T. Maiorescu, *op. cit.,* p. 229.

171 C. Bacalbaşa, *op. cit.,* II, p. 28, 45.

172 *Ibidem,* p. 31—33, 37—38.

173 C. Xeni, *op. cit.*, p. 70, 79.
174 P. Câncea, op. cit., p. 198—200.
176 Z. Ornea, *op. cit.*, p. 295—297.
176 P. P. Carp, *Eră nouă*, p. 116—117. "7
Z. Ornea, *op. cit.*, p. 217, 175.
178 I. Bulei, *op. cit.*, p. 64—65.
179 *A.S.B.*, Fond Brătianu, nr. 269, f. 96.
180 P. Câncea, *op. cit.*, p. 201—203, 205—211.
181 I. Bulei, *op. cit.*, p. 69.
182 P. Câncea, *op. cit.*, p. 204—211.
183 T. Maiorescu, *op. cit.*, p. 229.
184 *,,D.A.O:*\ nr. 6, 26 noiembrie 1887, p. 54.
186 P. Câncea, *op. cit.*, p. 103, 228—234, 270.
186 I. Bulei, *op. cit.*, p. 64—65.
187 P. Câncea, *op. cit.*, p. 228—234.
188 C. Bacalbaşa, *op. cit.*, II, p. 42—44.
189 P. Câncea, *op. cit.*, p. 224—228.
190 yezj Corneliu Mateescu, *G. Panu şi radicalismul românesc la sfârşitul secolului al XlX-lea*, Bucureşti, 1981, p. 81 şi urm.
191 P. Câncea, *op. cit.*, p. 194—198.
192 C. Bacalbaşa, *op. cit.*, I, p. 308, 333—334.
193 P. Câncea, *op. cit.*, p. 120—121.
194 C. Bacalbaşa, *op. cit.*, II, p. 4—5.
196 P. Câncea, *op. cit.*, p. 211—217, 220—223.
196 *„D.A.D."*, nr. 6, 26 noiembrie 1887, p. 53.
197 Al. Lahovari, *Discursuri parlamentare*, II, Bucureşti, 1915, p. 10.
198 P. Câncea, *op. cit.*, p. 275—281.
199 C. Bacalbaşa, *op. cit.*, II, p. 53—54.
200 P. Câncea, *Formarea Opoziţiei unite şi acţiunile sale în februarie—martie 1888*, în „Studii şi materiale de istorie modernă", III, Bucureşti, 1963, p. 315—348.
201 Tr. Lungu, *Viaţa politică în România la sfârşitul secolului alXIX-lea 1889—1900*, Bucureşti, 1967, p. 42—44.
202 P. Câncea, *Viaţa politică*, p. 282—290.

CAPITOLUL VII

Guvern şi Parlament sub impactul răscoalelor din 1888

1. Junimiştii preiau guverauî

După demisia lui **Ion** C. Brătianu, **regele** aducea la cârmă pe Th. Rosetti, preşedintele Curţii de Casaţie[1]. Se alcătuia o echipă cu P.P. Carp la Externe, Titu Maiorescu la Culte şi Instrucţiune Publică, Al. Marghiloman la Justiţie, Menelas Ghermani la Finanţe, Al. B. Ştirbei la Lucrări Publice şi general Const. Barozzt la Război[2]. Ceea ce frapa era că guvernul nu reprezenta Opoziţia unită, ci o formaţiune politică slabă numericeşte, dar apărătoare hotărâtă a regimului monarhiei constituţionale. Regele avertiza astfel că puterea se transmitea unor oameni politici care apăraseră legea. Cedarea în faţa coaliţiei liberal-conservatoare ar fi părut o recompensă pentru transferul luptei politice din Parlament în stradă [3]. Din punct de vedere constituţional, dată fiind slaba lui reprezentare parlamentară, guvernul junimist era socotit nelegitim, impus printr-un act de autoritate al regelui[4]. P.P. Carp socotea îndreptăţită prezenţa junimiştilor la putere, întrucât Opoziţia unită dovedise a fi „o imensă negaţiune" [5]. Ca atare, beneficiind de un drept constituţional de a-şi alege miniştrii, regele învestise pe junimişti cu cârma ţării [6], deşi unui liberal sincer ca N. Blaremberg i se părea o abatere de la cursul indicat de opinia publică [7]. Mai conciliant, G. Vernescu susţinea că regele fusese constrâns să opteze pentru junimişti, întrucât ei se arătaseră „dezinteresaţi"[8] în lupta pentru substituirea liberalilor. Sub raportul legalităţii parlamentare, guvernul junimist este o prelungire a fostului regim. Negrăbindu-se să dizolve Corpurile legiuitoare liberale, — ceea ce stârnea contestaţia lui Take Ionescu şi P. Grădiş-teanu [9] —, el se afla în ipostaza ciudată de a nu colabora efectiv cu

nici una din cele două tendinţe, demonstrând că forţa lui se baza exclusiv pe încrederea Coroanei. De aici impresia caracterului personal,. a faptului că, insignifiant numericeşte, grupul junimist ezita să se adreseze electoratului. Dar reticenţa a fost impusă intempestiv şi de o situaţie excepţională creată în ţară.

Chiar de la instalare, guvernul junimist este pus la o grea încercare de răscoalele ţărăneşti. Difuziunea acestora în localităţi din şapte judeţe a creat la vârful puterii o mare îngrijorare, mai cu seamă că pe alocuri degeneraseră în forme violente de manifestare, prin accentul pus asupra unor „răfueli" cu administraţia locală. Pentru potolirea protestelor mai mult sau mai puţin violente, pe fondul contestaţiei nu numai a proprietarilor şi arendaşilor, ci şi a administraţiei locale, Th. Rosetti dispune scoaterea armatei din cazărmi şi deplasarea unor efective în punctele fierbinţi. Guvernul se bizuie pe concursul Corpurilor legiuitoare liberale care erau folosite chiar pentru votarea bugetului pe următorul an financiar[10].

Amplificarea răscoalelor ţărăneşti, dar mai cu seamă ştirile despre caracterul lor violent şi intervenţia brutală a armatei întrerupeau acalmia parlamentară. La 1 aprilie 1888, în Cameră, G. Panu lansa o interpelare. Erau adevărate zvonurile şi comentariile de presă ? Exista o mare îngrijorare în ţară, iar informaţiile contradictorii speriau lumea [u].

Th. Rosetti era constrâns să rupă tăcerea, oferind primele impresii, începute mai întâi în Ialomiţa, la Urziceni, răscoalele s-au difuzat şi în Ilfov. Erau antrenaţi „oameni inculţi şi fără cârmă morală şi materială", care au mers prin cârciumi, îmbătându-se şi spărgând, apoi, vasele cu vin. în judeţul Ilfov, răscoalele s-au întins ca „o pată de ulei", acolo unde populaţia e mai cu deosebire „rea", unde nu sunt români, ci ţigani, sârbi şi bulgari. într-o formă mai extinsă sau mai limitată, răscoalele s-au dezvoltat pe o arie relativ mare, cuprinzând atât Muntenia, cât şi Moldova[12].

Unul din motivele declanşării — preciza Th. Rosetti — au fost „dorinţe himerice şi irealisabile" ale locuitorilor de a obţine pământuri noi, în temeiul unor pretinse promisiuni guvernamentale, dar retrase de primari sau notari. Ca atare, aceste elemente ale puterii locale deveniseră ţinta unor presiuni din partea ţăranilor. Fără a^jfi

însoţite iniţial de distrugeri sau vandalisme, — mai adăuga primul-ministru, la 3 aprilie —, pe alocuri, răscoalele dobândiseră „o direcţiune de devastare în contra proprietăţii particulare şi, în câteva cazuri izolate, chiar în contra siguranţei vieţii indivizilor", unul sau doi primari şi tot atâţia locuitori căzând „victime ale urei sau efervescenţei cetăţenilor lor"[13].

Răscoalele au fost influenţate de agitaţia politică pentru schimbarea guvernului, afacerile locale rămânând neefectuate. Luptele interne pentru deţinerea puterii afectaseră buna funcţionare „a întregului mecanism al statului". în acel context, la Ştefăneşti — lângă Bucureşti — circa 500 de săteni se răsculaseră împotriva primarului, acuzat pentru că-i înşelase „la alegeri ".Se admitea că persoane interesate — în toiul disputelor pentru răsturnarea lui Ion C. Brătianu — făcuseră propagandă insidioasă, anume că se adoptaseră măsuri de dotare a ţăranilor cu pământ şi de intervenţie în realizarea contractelor pentru „prisoase" cu proprietarii şi arendaşii, dar că primarii şi notarii refuzau să le aplice[14]. Era, oricum, o acţiune diversionistă de ridicare a ţăranilor împotriva autorităţilor locale, în scopul constrângerii guvernului junimist de a efectua alegeri parlamentare. Cine putea sau voia a unelti acea mişcare ? Dacă conservatorii din opoziţie erau excluşi, liberalii opoziţionişti, în schimb, aveau legături în medii săteşti. Indiferent de contribuţia directă la agitarea ţăranilor, cert părea că răscoalele se încadrau în atmosfera tensionată care cuprinsese ţara, ele fiind apogeul mişcării politice a Opoziţiei unite.

Degenerând în violenţe, în atacuri, pe alocuri, asupra sediilor autorităţilor locale şi înregistrându-se morţi, guvernul Th. Rosettt lansase apeluri către „toţi oamenii de ordine" să acţioneze pe lângă ţărănime pentru „domolirea" agitaţiilor şi stingerea pasiunilor trezite din imprudenţă, întrucât alta era calea de a se face „îndreptarea". Se dispusese scoaterea armatei din cazărmi pentru a se mărgini „răul". Th. Rosetti considera că datoria tuturor — în acele împrejurări —era „a ne uni într-un gând, acela de a menţine înainte de toate legalitatea, ordinea şi liniştea"[15].

Bizuindu-se pe trupe pentru potolirea exceselor, guvernul Th. Rosetti reuşea să stăpânească mişcarea, lichidând focare periculoase, ca

de pildă Brăneşti, în jurul Capitalei, unde fuseseră arestaţi „capii" care provocaseră delicte de drept comun[16]. în judeţul Roman, în comuna Bărceşti, unde se încercase să se intre în posesiunea moşiei', ţăranii au fost bătuţi şi deferiţi justiţiei[17].

Aduse în dezbatere parlamentară, răscoalele ţărăneşti devin un obiect de controversă între şeful guvernului şi deputatul socialist V.G. Morţun. Din perspectiva intereselor ţărănimii, incontestabil sub influenţa teoriei marxiste a claselor şi a luptei dintre acestea, V. G. Morţun pătrundea înţelesul profund al răscoalelor, socotind că „vina de căpetenie cade asupra exploatărei fără milă şi margini a nenorocitului ţăran de către proprietarii şi arendaşii nesăţioşi". Legea de împroprietărire din 27 februarie 1887 nu se aplicase, menţinându-se totodată tocmelile agricole. Imputa Parlamentului că, datorită intereselor exclusive de putere, se complăcuse în nepăsare faţă de ţărănime. Respingea interpretarea primului-ministru, potrivit căreia răscoalele ar fi fost declanşate de alogeni[18], amintind că toţi aceştia erau cetăţeni români. Th. Rosetti era combătut şi pentru maniera brutală prin care concepuse restaurarea ordinii sociale, dezbinând naţiunea prin resentimentele născute în sufletele ţăranilor, cu deosebire faţă de armată.

*

Odată potolite răscoalele ţărăneşti, guvernul Th. Rosetti se preocupă de soarta lui parlamentară. Pentru că puterea exercitată era cauţionată de liberalii brătienişti, alegerile deveneau inevitabile. Dar fiind un grup restrâns, junimiştii caută aliaţi politici. în acest sens, poartă tratative cu Opoziţia unită, angajându-se să asigure libertatea alegerilor şi să nu facă numiri de prefecţi fără consultarea prealabilă a celor trei exponenţi ai ei: L. Catargiu, G. Vernescu şi D. Brătianu [19].

La 8 septembrie 1888, Parlamentul era convocat spre a fi dizolvat, programându-se alegeri pentru jumătatea lui octombrie [20]. Obligată să se adapteze la împrejurări, Opoziţia unită se restructura. La 12 septembrie, în scopul decantării politice între liberalism şi conservatorism, desfiinţa comitetul central al Partidului Liberal-Conservator, raţiunea lui de a fi nemaiexistând. Lascăr Catargiu, animat de revigo-

rărea conservatorismului şi orientat spre aliaţi naturali, ţinându-1 alături pe G. Vernescu, se despărţea de D. Brătianu.

Junimiştii deschid campania electorală printr-un apel către alegători. Conţinutul lui era inspirat de P. P. Carp şi Titu Maiorescu, prin care promiteau reforme graduale, punând accentul pe creşterea economică şi dezvoltarea socială [21]. Apelul reamintea intenţia de a stârpi şi preveni „proletariatul în sate şi în oraşe". Promiteau săteanului „toate înlesnirile putincioase pentru împroprietărire" şi o mai mare echitate în raporturile lui cu marii proprietari şi arendaşi[22]. Se va proceda la reorganizarea administrativă pentru protejarea populaţiei de abuzuriie birocraţiei. Priorităţi legislative deveneau legea meseriilor, descentralizarea administrativă, inamovibilitatea Curţilor de Apel, a preşedinţilor tribunalelor şi judecătorilor de instrucţie. în finanţe, se urmărea restituirea datoriei biletelor ipotecare şi suprimarea agioului, prin renunţarea la dublul etalon. învăţământului i se deschidea calea de la profilul clasic la cel al studiilor practice.

Sub raport ideologic, în timpul campaniei electorale, junimiştii îndeplinesc o funcţie ordonatoare în rândul forţelor conservatoare, în recompunerea celui de-al doilea partid politic atât de necesar pentru o guvernare constituţională. Redefinind o platformă politică prin umplerea ei cu elemente concrete şi dându-i chiar o tentă socială, junimiştii reanimă doctrina acestei direcţii politice. într-o atare circumstanţă, conservatori vechi ca L. Catargiu sunt constrânşi să renunţe la combinaţii bizare cu liberalii. Dând conservatorismului înţelesul unui curent politic evoluţionist, junimiştii năzuiau degajarea lui de complexul reacţionarismului. Oamenii care împărtăşeau asemenea idei să nu se mai camufleze în mantie liberală, redobândind curajul şi demnitatea „de a se numi sincer ceea ce sunt, adică partid conservator" [23].

Alegerile din octombrie 1888, pe lângă o marjă mai mare de libertate asigurată, au dezvăluit însă o ascensiune a conştiinţei politice în colegiul al treilea [24]. Apar astfel ţărani preocupaţi de apărarea intereselor lor, „elite" ridicate în timpul răscoalelor: foşti militari, tineri trecuţi prin armată şi absolvenţi ai şcolilor săteşti [25]. La Fulga, judeţul Prahova, 18 ţărani bătuseră un grec care încercase să măsluiască alegerile în colegiul trei [26]. Dar ţărănimea, în ansamblu, era dominată de absenteism politic [27]. Colegiul ei era un obiect de puternică competiţie

Ji

între cele două partide, acestea folosindu-se de ingerinţe administrative şi poliţieneşti. Naţionalist-Jiberalul N. Ionescu cerea, ca şi V.G. Morţun. să se creeze climatul pentru ca ţărănimea să-şi trimită în Parlament propriii reprezentanţi [2S].

Alegerile au avut la bază ideea asigurării pentru opoziţie a unui anumit rol. Mai preocupaţi de întărirea funcţiei lui parlamentare, junimiştii n-au încercat zdrobirea adversarului politic, ci, pe fondul unei majorităţi conservatoare, au facilitat existenţa unei opoziţii de 40 de deputaţi. Faptul acesta este remarcabil pentru o viaţă parlamentară viabilă, lăsându-se adversarilor guvernului, în rândul cărora pentru întâia oară se aflau doi socialişti, — V. G. Morţun şi Ion Nădejde —, un cuvânt de spus în procesul legiferării[29].

■Cât priveşte majoritatea parlamentară, ea este alcătuită din junimişti, conservatori şi liberali sinceri. Exponenţii ei politici sunt P.P. Carp, T. Maiorescu, L. Catargiu şi G. Vernescu. Pentru a pecetlui această alianţă şi a deschide calea renaşterii Partidului Conservator, începând cu *1* noiembrie, după deschiderea Parlamentului prin plasarea ca preşedinţi a lui L. Catargiu la Cameră şi I. Em. Florescu la Senat[30], majorităţile au constituit un comitet coordonator.

Procesul unificării conservatoare se dovedea însă greoi, datorita contradicţiilor dintre P.P. Carp şi L. Catargiu. Acesta din urmă, legat de un „apendice" liberal ca G. Vernescu, de cart refuza să se despartă, — netezind calea reconstituirii Partidului Conservator —, demisiona din funcţia de preşedinte al Camerei la 19 ianuarie 1889, fiind substituit de Const. Grădişteanu. Junimiştii şi conservatorii rămâneau dezbinaţi[31].

Deschizându-se noile Corpuri legiuitoare la 1 noiembrie 1889, guvernul Th. Rosetti, spre a reflecta noua configuraţie parlamentară, ?e remania prin includerea în sânul lui a conservatorilor Gh. Mânu ii AI. Lahovari, precum şi a liberalului sincer G. Vernescu. Din cauza ompoziţiei eterogene a majorităţii, dar mai cu seamă a unei serii de ivalităţi personale, cel de-al doilea guvern Th. Rosetti este extrem de ■agil. El era supus la presiuni din partea clientelei politice de a fi izestrată cu funcţii administrative. în joc erau poziţiile a 20—30 de mii î funcţionari, expuşi a fi substituiţi de câteva zeci de mii de preten- :nţi conservatori şi liberali sinceri. Era o clientelă în acţiunea de re-

cuperare a răsplatei. Al. Lahovari, ministrul Domeniilor, credea utilă o epurare a aparatului administrativ, dar să fie alungaţi mai întâi ne-cinstiţii, incapabilii şi apoi militanţii politici, opozanţii guvernului. Să se ajungă treptat la stadiul ca funcţionarii să fie ai ţării, iar nu ai partidelor [32].

Guvernul jurtimist-conservator, deşi ieşit din alegeri, întrucât era alcătuit de un partid „boieresc"[33], părea lui V. G. Morţun ilegitim. Chiar guvernele următoare vor fi „personale", dacă nu impuse de rege, cel puţin ca reflectare a sistemului electoral în favoarea celor 7 000 de alegători care trimiteau 70 de deputaţi, în comparaţie cu un milion *de* ţărani din colegiul trei care nu dispuneau decât de 33 de deputaţi. Datorită censului, guvernele erau „ale clasei stăpânitoare, ale clasei exploatatoare"[34]. Inspirat nu din dogme marxiste, deputatul colegiului trei, C. Dobrescu-Argeş, remarca faptul că viaţa politică, în esenţă, se baza pe oraşe. Stratul social „cârmuitor"[35] făcea, de regulă, legi într-un asemenea sens.

2. Confruntări în jurul răscoalelor

în noiembrie 1888, răscoalele ţărăneşti reapăreau în dezbaterile parlamentare cu ocazia Mesajului Tronului, dictat de deschiderea Corpurilor legiuitoare. Cu alte cuvinte, prin tulburările sociale ce avuseseră loc, erau exprimate realităţi aspre sau simple diversiuni menite a destabiliza un întreg sistem de valori instituţionale ?

Spre finele toamnei, la 24 noiembrie, după ce asimilase întreaga informaţie asupra desfăşurărilor din primăvară, şeful guvernului, Th. Rosetti, dobândea convingerea că răscoalele nu exprimau necesităţi profunde. Abandonând viziunea simplistă a provocării lor de către uneltitori diversionişti, şeful guvernului le explica prin interpretarea extensivă şi abuzivă a legii agrare din 1864 privitoare la însurăţei, prin acreditarea ideii că „este un drept absolut al fiecăruia, numai pentru că este ţăran, de a fi împroprietărit". Cauza a mai constituit-o legea «berală din 1887 care recunoscuse dreptul de a reclama pământ oricărui român, ceea ce a surescitat nu numai dorinţe legitime, ci şi „apetitele nefondate ale acelor cari ţineau a avea o bucăţică de pământ". *în*

consecinţă, răscoalele erau rezultatul unor instigaţii politice şi al unor deformări de interpretare şi percepere mentală a unor legi speciale[36].

Ministrul Justiţiei din timpul răscoalelor, Al. Marghiloman, găsea că manifestările ţăranilor fuseseră legitime în raport cu administraţiile locale. Primarii şi notarii, în loc de a fi „tutorii populaţiunei rurale", dimpotrivă, deveniseră „spoliatorii lor"[37]. Doar Take lonescu, încă liberal al Opoziţiei unite, se apropia de cauze, explicând izbucnirea răscoalelor prin determinări economice şi mizerie[38]. Contrazicea astfel atât pe Th. Rosetti, cât şi pe Al. Marghiloman. Prin cei 2 000 de ţărani arestaţi — pe care-i întâlnise împreună cu un ziarist de la „Times" — văzuse un tablou similar cu al mizeriei irlandeze. Nevoia de pământ care decurgea dintr-un drept secular, izvorât din datinile, tradiţiile, amintirile, carnea şi „oasele ţăranilor noştri", i se părea incontestabilă [39].

Th. Rosetfi, pornind de la premisa că răscoalele nu aveau de transmis nici un mesaj politic, în Cameră, la 24 ianuarie 1889, credea, dimpotrivă, că regimul constituţional s-ar găsi în pericol datorită doctrinei socialiste, răspândită în ultimul timp în România. Dar nu atât prin prisma alegaţiunilor teoretice, cât mai ales prin implicarea adepţilor ei în practica politică. Făcea astfel un rechizitoriu socialiştilor, considerând că ei provocaseră răscoalele. Se folosea de informaţii din „Muncitorul" şi „Drepturile omului", precum şi din manifestările electorale ale deputaţilor socialişti. Esenţa teoriei acestora — susţinea el — era combaterea proprietăţii individuale prin preamărirea posesiunilor colective. Satele fuseseră exaltate, deopotrivă, de scrieri anarhiste. în acest context, la sate se instalase „confusiunea şi rătăcirea în spirite", iar rezultatul — dacă i se va lăsa câmp liber de extindere — ar fi tulburarea „ordinei publice de la un capăt la celălalt al ţării"[40].

Cazuri de propagandă socialistă în judeţul Bacău erau semnalate de Ernest Sturdza, sub forma unor agitaţii menite a perturba ordinea socială, ţăranii fiind îndemnaţi să se ridice împotriva proprietarilor şi arendaşilor. Era o acţiune de învrăjbire a claselor „unele în contra altora". Propovăduirea ideilor socialiste nu trebuia oprită, ci emisarii acestora, care, trimişi în judeţe, propuneau ţăranilor fie împărţirea moşiilor, fie alte bunuri individuale. Socialiştii şi agenţii lor mai îndemnau pe săteni să nu se încreadă în făgăduielile guvernamentale

de vânzare a moşiilor statului. Printr-un aparat de propagandă alcătuit din învăţători şi profesori, ţăranii erau chemaţi să se înfrupte din moşiile particulare, recurgând chiar la mijloace violente.

Ceea ce opunea antagonic pe socialişti regimului poJitic al României era deci propaganda lor în spiritul luptei de clasă. Afirmau existenţa unor contradicţii ireconciliabile dintre o clasă stăpânitoare şi ţărănime şi mai cu seamă incapacitatea celei dintâi de a legifera în folosul poporului. Era inadmisibil — de pe poziţii constituţionale — ca socialiştii să se recomande drept forţa politică cea mai înaintată, singura capabilă de a soluţiona contradicţiile sociale[41].

Răscoalele — potrivit lui Al. Marghiloman — erau datorate şi unor „jelbari" trimişi prin sate, tineri agitatori cărora nici cultura şi nici experienţa nu le dăduse răgazul de a-şi cristaliza ideile. Devenind pe bani „binefăcătorii" ţăranilor, mergeau în mijlocul lor îndemnându-i să facă petiţii şi să pretindă dijmă şi ierbărit ieftine. Cu atât mai blamabilă era acţiunea „jelbarilor", cu cât niciodată nu transmiseseră petiţiile către autorităţi. Cine erau agitatorii ? Socialişti de „nouă specie", oameni care speculau „în numele socialismului"[42]. Tot ei încercaseră prin „studenţi de la şcoala normală superioară " — în timpul răscoalelor — să demobilizeze armata[43]. Al. Marghiloman respecta doctrina socialistă, dar combătea excesele făcute în numele ei. Th. Rosetti credea că, cel puţin în judeţele Ialomiţa şi Ilfov, răscoalele erau datorate unor „făcători de rele de profesiune", un fel de „lepădături" ale marilor oraşe.

înfăţişate ca rezultat al propagandei socialiste la sate, răscoalele nu păreau un semnal al unor neconcordanţe sociale. De pe poziţii conservatoare, remediul pentru lichidarea lor consta, dacă nu în suprimarea, cel puţin în moderarea propagandei socialiste. Dar nu prin împiedicarea difuziunii ideilor, ci mai cu seamă prin suprimarea acţiunii concrete în numele lor care aducea destabilizarea şi dislocarea structurii proprietăţii funciare, ca urmare a exacerbării urii de clasă. Th. Rosetti acuza pe socialişti că prin manifestările lor erau în contradicţie cu „pretinsul interes " purtat ţăranilor. Ei n-ar trebui să le aţâţe minţile ?j să le impresioneze „naiva lor imaginaţiune", căci îi aduceau la exasperare şi la aţâţarea unor „pofte" care nu puteau fi satisfăcute[44]. E o „crimă mare, un fel de omor de frate, de a aţâţa pe o clasă so-

cială în contra celeilalte. ". Ca urmare, în caz că ordinea publică va fi tulburată în numele acelui principiu, guvernul va avea în vedere nu numai „faptul brutal al răscoalei", ci şi pe responsabilii ei ideologici.

Un „proces" al socialismului din perspectiva pretenţiilor lui de a reprezenta interesele ţărănimii venea chiar din partea unor reprezentanţi ai acestei clase. Din iniţiativa învăţătorului Const. Dobrescu, în 1882, în judeţul Argeş s-a organizat un „congres" socotit actul de naştere a unei partide ţărăneşti[45]. C. Dobrescu devenea cel dintâi ţăran ales deputat chiar împotriva voinţei lui Ion C. Brătianu, care vedea în acţiunea lui o modalitate de dezbinare a ţărănimii de restul claselor sociale. Mişcarea politică pornită din sânul colegiului al treilea dobândea consistenţă după 1884, dar tocmai atunci ascensiunea ei trezea interesul socialiştilor.

Dezvoltarea unei conştiinţe politice democrat-agrare se interferează deci cu o deplasare a interesului socialiştilor care, negăsind un proletariat din care să-şi facă axul activităţii politice, văd în ţărănime şi în colegiul trei recent reconstituit un mediu prielnic de angajare în viaţa politică. Această „intruziune" survenea însă într-un moment când ţăranii, cu ocazia luptelor politice din colegiul electoral, începeau să scoată din mijlocul lor reprezentanţi autentici. în acele împrejurări, colegiul al treilea este disputat nu numai de autorităţi, ci şi de socialişti în confruntare cu ţărăniştii. C. Dobrescu este un reprezentant al acestui din urmă curent. La 24 ianuarie 1889, cu ocazia discuţiilor asupra Mesajului Tronului, se înfrunta pentru prima oară ţărănismul cu socialismul[46].

Priviţi dinspre ţărănism, socialiştii erau blamabili pentru că, fără legătură cu straturile de jos ale societăţii, le incitau cu intenţia de a trage foloase din suferinţele lor. Mediul predilect de acţiune socialistă era — după C. Dobrescu — ţărănimea cea mai înapoiată. Cu rare excepţii, nu învăţătorii şi preoţii — alegătorii direcţi — erau în atenţia lor, ci acei ţărani aflaţi „într-o faşă culturală primitivă" care nu aveau discernământul principiilor abstracte, nu puteau deosebi ideile politice.

Considerând socialismul „aproape nerealizabil", în fapt o utopie, C; Dobrescu remarca, totuşi, o oarecare evoluţie a reprezentanţilor Hii prin tendinţa de a cunoaşte nevoile societăţii. Direcţia aceasta trebuia dusă însă până la capăt, căci socialiştii aveau încă o faţă dublă în raporturile cu ţăranii. Nu putea exista o comunitate de interese, de sentimente şi de cultură între ţărani şi socialişti. Legături mai trainice cu satele aveau, dimpotrivă, partidele guvernamentale, deşi socialiştii le contestau dreptul de a vorbi în numele ţărănimii. Socialiştilor li se cerea să imprime propagandei un caracter „paşnic, frăţelnic şi instructiv", renunţând la etichetări şi la jocul politicianist.

Concepând o societate bazată pe armonie socială, C. Dobrescu propunea măsuri de depăşire a frontierelor dintre clase. Căci ,,în marea noastră familie", ţăranii erau „un alt popor". Ei aveau idei, interese, credinţe, aspiraţii şi simţăminte diferite decât parlamentarii. Aceştia nu erau cunoscuţi de popor decât prin „rumori, prin legende, prin partea care zgândăre", judecându-i „în rău". O asemenea imagine, în mare măsură, era greşită. Datoria parlamentarilor era de a face o „operă de constituire, de închegare a naţionalităţii". Căci s-au proclamat multe reforme, dar nu s-au aplicat decât parţial, întrucât clasa dominantă nu~şi ataşase ţărănimea. Era un clivaj care nu putea fi depăşit decât printr-o comuniune de idei şi simţăminte rezultate dintr-o solidaritate de interese. Erau, oare, românii o naţiune compactă numai pentru că vorbeau o limbă comună ? Simpla proclamare a libertăţilor politice nu avea valoare dacă ţăranul nu era emancipat economic şi apropiat condiţiilor culturale şi sociale ale clasei conducătoare. Naţiunea română rămânea, în fapt, dezbinată până când 4 milioane de ţărani zăceau în sărăcie şi neştiinţă de carte [47].

Denunţând represiunea violentă a răscoalelor. C. Dobrescu credea că de aici se putea dezvolta „vrăjmăşie între clase". Se impuneau măsuri echilibrate pentru satisfacerea, deopotrivă, a intereselor tuturor claselor sociale. Dar când proprietarii şi arendaşii încercau să exploateze pe ţărani şi să-i schingiuiască prin condiţii nedrepte impuse prin tocmelile agricole, în sufletul lor se năştea „ura"[48]. Stingerea acesteia nu putea fi realizată decât prin ameliorarea relaţiilor agrare.

Datorită adversităţii dintre cele două categorii sociale, agitaţiile ţăranilor nu puteau fi puse pe seama propagandei socialiste. Un alt

deputat ţărănist, C. Popovici, propunea să se caute cauzele nemulţumirilor avându-i în vedere, deopotrivă, atât pe ţărani, cît şi pe preoţi şi învăţători. Să se adopte măsuri pentru asanarea şi mai ales pentru dezrădăcinarea mizeriei materiale, întrucât numai astfel dispăreau răscoalele. Măsuri împotriva socialiştilor ? Ar ii o mare greşeală, deoarece prin persecuţie „răul" ar creşte. Socialiştii să fie lăsaţi în „pace" să acţioneze, inclusiv în colegiul al treilea, căci „au să moară prin ei însisi".

Atacaţi din mai multe direcţii, cu deosebire dinspre junimism şi ţărănismul recent înfiripat ca o tendinţă a democratismului agrar, V. G. Morţun şi Ion Nădejde sunt constrânşi la delimitări. Dezaprobau, astfel, faptul că guvernul punea semnul egalităţii între socialiştii de „contrabandă şi cei adevăraţi'", cum se considerau ei.

Cei doi deputaţi socialişti dezaprobau, deopotrivă, ambele curente politice, conservator şi liberal, pentru că apărau interesele exclusive ale claselor suprapuse[49]. După Ion Nădejde, deosebirea dintre cele două formaţiuni guvernamentale care organizaseră România modernă consta în faptul că, în raport cu masele populare, dacă liberalii voiau să le scoată un ochi, conservatorii intenţionau să-i orbească. Iar dacă primii le vizau doar punga, cei din urmă le voiau chiar viaţa[50]. Prin cei doi protagonişti, socialismul se definea drept o tendinţă politică impusă de noile necesităţi de schimbare. Vechea „alcătuire", în faţa noilor imperative, era depăşită. Liberalii, cărora le recunoşteau un anume merit, nici ei nu mai ţineau pasul cu progresul, rolul în această direcţie, potrivit unei legi a istoriei, revenind socialiştilor[51].

Concepând partidele drept o expresie exclusivă a unor interese de clasă, la 25 noiembrie 1888, V. G. Morţun susţinea că înfruntarea dintre liberalii conduşi de Ion C. Brătianu şi Opoziţia unită se desfăşura în interiorul claselor dominante, fără legătură cu interesele poporului. Din aceste motive, când Opoziţia unită acţionase pentru răsturnarea „colectiviştilor", el îndemnase poporul să nu se amestece în acele dispute, căci nu avea nimic de câştigat. Poporul — după V. G. Morţun — avea nevoie să se organizeze într-o formaţiune deosebită

de „partidele boiereşti", pentru ca muncitorii, **în sensul larg al** cuvântului, — ţăranii şi masele orăşeneşti —, să acţioneze pe cale legală pentru dobândirea de drepturi[52].

Socialiştii nu ezitau să facă elogiul proprietăţii colective prin toate mijloacele. Conferinţele publice de la Iaşi şi Roman, unde se remarcaseră V. G. Morţun, Ion Nădejde şi Veniamin, precum şi presa aflată sub influenţa şi redacţia lor, dar în special „Muncitorul", prezentau proprietatea colectivă drept un panaceu. Abia în acele condiţii muncitorii din târguri şi ţăranii vor fi stăpâni pe roadele muncii lor, când nimeni nu va mai fi „exploatat". Va veni o zi — afirmau ei — când „tot pământiii va fi al celor ce-1 muncesc".

Pe temeiul caracterului colectivist al doctrinei lor economice[53], socialiştii credeau că-i găseau o modalitate specifică de aplicare la condiţiile României. Prin V. G. Morţun, — el însuşi proprietar al unei moşii, cerută de majoritatea junimist-liberal-conservatoare a fi împărţită sătenilor, dar folosită în scopul stipendierii propagandei socialiste[54] —, se aprecia că împroprietărirea individuală nu era soluţia potrivită. I. Nădejde propunea sistemul etatistal naţionalizării solului. în acest sens, premisa puteau s-o constituie Domeniile Statului. Ele să nu mai fie atribuite ca loturi în stăpânire deplină, ci ca posesiuni care puteau fi redistribuite în permanenţă de stat, în funcţie de necesitatea evitării naşterii unui proletariat.

Naţionalizate, în final, inclusiv cele particulare pentru constituirea fondului de folosinţă pentru săteni, moşiile urmau a fi atribuite în posesiunea comunelor care distribuiau loturi de muncă, fie colectiv, fie individual. Sistemul preconizat nu putea fi aplicat imediat, dar părea de perspectivă. Socialiştii admiteau că, în acele împrejurări, soluţia era de a se da ţăranilor „pământuri de veci, în loturi mici". Fiecărui ţăran care împlinise vârsta de 21 de ani —în chip egalitar—să i se distribuie un lot[55]. în acel mod, socialiştii se îndepărtau relativ de marxism, care vedea în dezvoltarea proletariatului nu un balast social care trebuia evitat, ci o forţă demiurgică.

Scopul apropiat al socialiştilor — cum declara I. Nădejde, în Cameră — era de a acţiona pentru punerea în aplicare a Constituţiei

şi a legilor aferente. Obiectivul luat în sine era justificat, fiind totodată ţinta declarată a partidelor politice, mai cu seamă a junimiştilor care apreciau îndreptăţit că boala societăţii româneşti era *nu* lipsa legilor, ci neaplicarea sau derogarea prin dispoziţii interpretative de Ia cursul lor. Căci, din nefericire, — susţinea I. Nădejde —, între starea reală şi cea legal constituţională a ţăranilor români era o prăpastie. Deşi prin Constituţie se asigurau libertăţi ca în Anglia şi SUA, ţăranul trăia ca în Rusia. Pentru depăşirea acelei situaţii, socialiştii voiau să scoată ţărănimea din „întuneric", să-i dezvăluie „foloasele" rezultate din legile în fiinţă. Pentru că —recunoştea V. G. Morţun — erau multe legi favorabile care erau nu numai insuficient asimilate, dar uneori chiar administraţia încerca să le ascundă[56]. Propaganda socialistă la sate — răspundea V. G. Morţun la acuzele lui Th. Rosetti — era legală. Necesitatea ei era dată de faptul că sătenii se aflau în ignoranţă totală faţă de prevederile constituţionale. Desfăşurată prin intermediul unor emisari, de regulă învăţători şi preoţi, precum şi prir. tipări-,turi speciale, inclusiv prin acţiunea de ajutorare a ţăranilor în redactarea unor petiţii[57], propaganda socialistă contribuia la asimilarea legislaţiei, printre care aceea de împroprietărire din 27 februarie ÎS87. Ţăranii urmau a fi convinşi că, în raport cu Constituţia, nu erau inferiori păturilor avute şi culte, că prevederile legale îi ocroteau deopotrivă ca pe „boieri"[58].

Ion Nădejde dezavua forma violentă a răscoalelor, dar mai cu seamă excesele soldate uneori cu „moarte de om". în multe cazuri ele aduseseră bătăi şi devastări care nu erau justificate. O asemenea cale era greşită, căci implica o ripostă dură, iar nu rezultatul spre care ţăranii aspirau şi-l meritau. Dar, comparându-se excesele ţăranilor cu cele ale proprietarilor şi administraţiei, cel puţin în ultimii doi ani, se conchidea că ţăranii fuseseră infinit mai puţin violenţi decât adversarii lor[D9].

Care erau, deci, cauzele răscoalelor în viziune socialistă ? Combătându-1 pe AI. Marghiloman care le punea pe seama unor uneltiri, la 25 noiembrie 1888, V. G. Morţun le socotea consecinţa mizeriei, a unei exploatări, „neomenoasă, nemiloasă şi crudă", din partea proprietarilor şi arendaşilor [60]. Ion Nădejde adăuga arbitrariul tocmelilor

agricole prin care ţăranii erau jefuiţi. Abuzurile administraţiei locale completau şirul de cauze. în climatul unei indiferenţe generale, ţăranii nu aveau un mijloc legal de a-şi arăta „voinţa". Drept urmare, — arătau, îndreptăţit, deputaţii socialişti —, răscoalele ţărăneşti avuseseră un temei real, neputându-se explica printr-o „pornire diavolească şi sălbatecă" [61], cum le interpretau conservatorii.

Deşi se delimitau de teoria generală a socialismului, V. G. Morţun şi Ion Nădejde operau însă cu concepte marxiste. Folosesc astfel noţiunile de boier şi ţăran ca expresii ale unui antagonism de clasă ireconciliabil[62]. La 25 noiembrie 1888, în Cameră, V. G. Morţun aprecia că „aprobarea clasei culte" ar fi pentru el „injurii", întrucât ar reprezenta un semn că s-a abătut de la calef. socialistă. Dar când „boierimea va fi mai amărâtă şi mai îndârjită" împotriva lui, când va fi dezaprobat şi apostrofat, atunci se va socoti „aplaudat" [63].

Ion Nădejde credea că guvernul junimist nu putea împlini reforme veritabile, deoarece întruchipa „clasa stăpânitoare". Interesele lui erau dictate de considerente limitate, nefiind adevărată părerea că statul era o chintesenţă a tuturor locuitorilor lui. Miniştrii erau incapabili a aduce ameliorări substanţiale, fiindcă nimeni nu poate acţiona împotriva clasei sale. Socialiştii deveneau mai supli afirmând că nu nutreau ură împotriva vreunei clase. Recunoşteau doar merite istorice clasei aristocratice, care fusese utilă în epoca migraţiilor, şi burgheziei, care întemeiase industria, comerţul şi libertăţile publice. Ambele clase însă — aristocraţia şi burghezia — „şi-au sfârşit" rolul.

Concluzia era că ţăranii se cuvenea a se organiza în clasă distinctă, cu propriii lor deputaţi. Ion Nădejde era convins că dacă în Parlament ar pătrunde 40—50 de reprezentaţi ai „partidului muncitorilor", multe din măsurile preconizate de el se vor împlini. Până la crearea unei situaţii favorabile, să se dea ţăranilor pământ, să se amelioreze administraţia publică şi să se respecte legile. Socialiştii, pentru atingerea acelui scop, vor organiza clasa ţărănească pentru a-i fi ascultată voinţa.

în ciuda teoriei desprs sfârşitul rolului burgheziei şi al clasei de mijloc, socialiştii declarau că schimbările preconizate urmau a fi 'nfăptuite nu prin convulsii, ci pe cale legală. Propaganda loi în mediul sătesc era legală, nesimţindu-se răspunzători de ura şi extrernis-

mul create în unele judeţe. Ei, dimpotrivă, descurajaseră „agitaţiuni revoluţionare", sfătuind pe ţărani să stea deoparte în disputele dintre partidele politice guvernamentale[64]. Caracterul activităţii lor in ordine şi legalitate era însă perturbat de autorităţile locale. Uneori, reuniunile lor politice erau întâmpinate cu brutalitate şi violenţă[6b]. „Muncitorul" şi alte scrieri întâmpinau dificultăţi în difuzare, cei ce se opuneau fiind primarii şi notarii care le considerau, inclusiv corespondenţa unor socialişti cu ţăranii, drept acte „revoltătoare" [6(i]. Pentru curmarea acestora, depăşind cadrul legal, primari sau nctari din Moldova pătrundeau în case de ţărani pentru a le confisca „gazete sau scrisori" socialiste [61], uneori descinderile fiind urmate de întemniţări [6S].

Răscoalele ţărăneşti dovediseră însă — indiferent de teoria.luptei de clasă — că existau două clase sociale conflictuale: proprietarii mari şi ţăranii. Era vorba — cum arăta N. Basilescu — de „un popor întreg în picioare împotriva altui popor, mai mic la număr, dar mai semeţ şi mai tare" prin deţinerea puterii de stat, a armatei şi a justiţiei [69]. Din aceste motive, abia reconstituită, România stătea pe un vulcan gata oricând să irupă, stingerea lui necesitând reforme substanţiale. Al. Marghiloman, ca ministru al Lucrărilor Publice^, la 24 noiembrie 1888, afirma că în Moldova aplicarea legii rurale „nu s-a făcut mai deloc". Exista aici un „proletariat" agricol cu atât mai periculos, cu cât se afla o întinsă clasă de mici proprietari în care se va dezvolta treptat simţământul „conservator şi al respectului pământului altuia" [70]. Era o mare nevoie de pământ, sesizată pentru Moldova de socialişti din aprilie 1888 [71], dar şi de liberali [72].

Mişcarea pentru pământ era puternică şi în Muntenia. Aici se exprima — ca în judeţul Mehedinţi — prin cultivarea legendei lui Cuza Vodă, descendenţi sau adepţi ai ideilor lui bucurându-se.de favoruri electorale în colegiul al treilea [73]. C. Dobrescu-Argeş amintea că răscoalele din martie—aprilie 1888 fuseseră culminaţia unei mişcări petiţionare pentru pământ dezvoltată timp de mai mulţi ani anteriori.

Partidele politice i-au dat însă o rezolvare superficială [74]. Se impunea ca Parlamentul să facă „dreptate acestei clase numeroase aşa de asuprită", înzestrând-o cu pământ şi reabilitând-o în faţa administraţiei. Deputaţii colegiului trei erau chemaţi să deschidă o acţiune pentru reforme sociale, cum de altfel primiseră mandat în acest sens, cu ocazia ultimelor alegeri parlamentare.

Mişcarea ţărănească pentru împroprietărire, exprimată politic atât de elocvent de către un reprezentant al colegiului trei, era contestată de şeful guvernului, Th. Rosetti. Continuând să se Jase amăgit de iluzii, susţinea că nu era pornită d<n necesităţi, ci din uneltirile unor „avocatei" care pe o asemenea cale îşi procurau bani [75].

Privind reforma socială prin prisma unităţii statului, C. Dobrescu credea că, fără înfăptuirea ei, societatea românească va fi dezbinată. Căci unitatea politică era realizată doar la vârf, doar păturile conducătoare beneficiind de roadele apărute în procesul de asimilare a civilizaţiei. Era un strat cult „cârmuitor", dar numai el nu putea reprezenta tăria statului. Cine forma naţiunea ? Statul, adică birocraţia, sau ţăranii ? Aceşîia din urmă erau temeiul, încât se cuvenea o grijă specială pentru emanciparea lor. Clasele culte şi avute se arătau dezinteresate însă de soarta ţăranilor, dovadă fiind nu numai sărăcia acestora, ci şi bolile scciale care afectau însăşi naţia. Dacă junimiştii reprezentau o „eră nouă" — cum se intitulau prin program — să aibă în vedere emanciparea ţăranilor.

Acestei poziţii legitime privitoare Ia direcţia reformei sociale i se opunea, din optică conservatoare, un paternalism şi luminism întârziat. La 25 noiembrie 1888, Gr. Peucescu formula o doctrină proteguitoare prin măsuri „tutelare" pentru partea slabă a societăţii. Stratul ei dominant să se dezbare de prejudecăţi, mai cu seamă de obiceiul liberalilor de a crea realităţi prin decrete, inclusiv cetăţeni Şi proprietăţi. Prin lege nu se puteau crea „oameni tari politiceşte şi economiceşte". Chiar unii conservatori erau dominaţi de prejudecata de a se prezenta ca liberali, făcând din această doctrină un obiect de paradă. Drept urmare, ţăranului trebuie să i se asigure starea materială prin măsuri proteguitoare. Devenind o turmă în jurul căreia s-au strâns toţi lupii, — cum susţineau unii deputaţi — , ţăranii îşi pierduseră

păstorul, — marele proprietar — , care, alungat **din** mijlocul lor prin propagandă, trebuia să se împace cu turma [76].

Survenită ca urmare a apelului din Mesajul Tronului pentru urgentarea unor măsuri menite „a îmbunătăţi starea săteanului nostru", dezbaterea politică asupra învăţămintelor răscoalelor sfârşea prin-tr-un compromis. în consecinţă, la 24noiembrie 1888, în răspunsul majorităţii Camerei se consemna că se va studia „cu interes şi cu maturitate proiectele anunţate de guvern pentru înstrăinarea unor părţi din bunurile statului către cultivatorii de pământ şi pentru modificarea legii tocmelilor agricole". Era un angajament de a se vinde ţăranilor pământ din Domeniile Statului, un obiectiv al răscoalelor, dar fără a se preciza întinderea şi mai cu seamă beneficiarii. Contraproiectul minorităţii mergea în profunzime, afirmând necesitatea ca ,,populaţiunea rurală să preocupe serios representaţiunea naţională" *″′″′*, cele două legi guvernamentale fiind văzute ca o modalitate de a „satisface" interese urgente ale sătenilor şi de a-i transforma din proletari în proprietari asupra unui lot de pământ. Majoritatea, printr-o exprimare vagă, mai promitea „ameliorarea celorlalte instituţii cari au o influenţă directă şi hotărâtoare asupra adevăratelor interese ale săteanului, punând astfel base solide prosperităţei generale". Minoritatea, fără a se gândi la reforme „aventuroase", mai preconiza o magistratură independentă, mai cu seamă în instanţele unde erau implicate interesele „muncitorului", precum şi o îmbunătăţire a administraţiei prin descentralizare şi întărirea autonomiei locale.

Potrivit angajamentului faţă de Coroană, în februarie 1889, guvernul junimist aducea în dezbaterea Parlamentului un proeict de vânzare a unor moşii ale statului[78], scopul fiind nu atât satisfacerea nevoii de pământ a ţăranilor, cât mai ales împiedicarea proletarizării lor [79]. P. P. Carp pornea de la premisa că ţara are nevoie de cât mai mulţi proprietari, dar întinderea de pământ oferită nu satisfăcea marile nevoi în această direcţie. Reforma junimistă, în loc de a vădi clarviziune [80], cantonată în sfera unor interese mărunte, nu stingea conflictul social care aprinsese ţara. Se irosea astfel un moment prielnic pentru o schimbare progresivă a sistemului de proprietate.

3. Tentativă de proces împotriva lui Ion C. Brătianu

Guvernul junimist Th. Rosetti, mai cu seamă după alegerile din octombrie 1888, este supus unei puternice presiuni pentru deschiderea unui proces împotriva lui Ion C. Brătianu[81]. Iniţiativa părea o reeditare a aceleia din 1876, Opoziţia unită găsind momentul potrivit pentru „pedepsirea" unui adversar politic care, conducând ţara cu energie, o ţinuse mult timp departe de pârghiile puterii politice.

Exponentul acestui curent parlamentar era N. Blaremberg, un liberal sincer, care, in 1876, determinase o acţiune similară împotriva fostului guvern conservator. La 25 ianuarie 1889, formula o propunere în acest sens împărtăşită de preşedintele Camerei, L. Catargiu [82]. Adusă în dezbatere, în favoarea ei au fost G. Panu, G. Vernescu, L. Catargiu, Al. Bnaeovici, fiind combătută de junimişti şi de M. Kogălniceanu. Radicalul G. Panu, în faţa reticenţei junimiştilor, o explica prin înfeudarea acestora faţă de Coroană. Observând pasivitate chiar printre fruntaşi ai fostei Opoziţii unite, le amintea legământul făcut, când D. Brătianu ceruse: „Hoţii la puşcărie!" *G.* Vernescu îl vizase direct pe Ion C. Brătianu prin cuvintele: ‚>Ai început cariera în Dealul Filaretului şi o să ţi-o sfârşeşti în Dealul Văcăreştilor", adică din locul unde fuseseră ridicate baricadele revoluţiei paşoptiste direct la închisoare. Tot atunci, M. Kogălniceanu ar fi strigat, adresându-se lui Ion C. Brătianu : „Cu lanţ la gât ai să intri în puşcărie" [83]!

Dar întrucât cuprindea exagerări flagrante, printre care imputarea de a se fi cedat sudul Basarabiei şi de a se fi afectat voit suveranitatea ţării în zona cursului inferior al Dunării, pentru a deveni mai acceptabilă în rândul majorităţii, propunerea Blaremberg era amendată de N. Filipescu, lacob Negruzzi, Ion Marghiloman etc, prin circumscrierea ei exclusiv Ia domeniul violării legilor. Modificată astfel, iniţiativa era pusă la vot la 2 februarie 1889, dar era respinsă la scor strâns. Camera se scindase în două tabere extrem de apropiate numericeşte [M], dar propunerea era reluată şi acceptată câteva zile mai târziu [S5]. Pe baza votului menţionat se constituia o comisie de informare, care timp de aproape un an —până îţi ianuarie 1890 —culegea date şi redacta un raport[86].

„Procesul" Ion C. Brătianu avea în N. Blaremberg un acuzator dur. încă de la 5 decembrie 1888, susţinuse că fosta guvernare se bazase pe „teroare şi minciună", având la activ chiar „crime" *[7]. Dar culpabilitatea ei consta în fapte „liberticide în paguba drepturilor şi securităţii cetăţenilor, în detrimentul statului şi al lucrului public". Prin guvernarea Ion C. Brătianu, — mai consemna acuzarea —, arbitrariul şi abuzul ajunseseră în stare „endemică", perpetuându-se „în nesfârşit" [88].

Ion C. Brătianu —potrivit lui N. Blaremberg —s-ar fi,angajat într-o politică a „duplicităţii", din 1866, dovedind o capacitate de a-şi submina colegii „surd şi subteran", pe unii transformându-i în simple unelte. Amintea cuvintele lui M. C. Epureanu care asemuise pe Ion C. Brătianu cu un „Satan care-şi mânca singur copiii". I se nega orice merit[89], nefăcând să creeze decât slujbe şi sinecure. Toate realizările instituţional-economice avuseseră menirea de a îmbogăţi parveniţi care aduseseră pe ţărani „la sapă de lemn". Guvernul Ion C. Brătianu infiltrase adânc „veninul şi corupţiunea" în sufletul tineretului. Independenţa şi toate schimbările nu-i purtau pecetea, ele putându-se dobândi de „oricine ar fi fost la putere". Tot Ion C. Brătianu s-ar fi făcut vinovat pentru compromiterea Partidului Liberal, dintr-o asociaţie bazată pe individualităţi transformându-1 într-o „tristă colectivitate, o adunătură de oameni cu pasiuni josnice şi interese meschine". Liberalismul promovat fusese de „contrabandă", în dispreţul aceluia sincer [90].

L. Catargiu, pus sub acuzare în 1876, sesiza panta politică periculoasă pe care „acuzatorii" se lansaseră. Le solicita să pună accentul asupra gestiunii lui economice, verificându-se modul cum fuseseră cheltuiţi banii publici şi cum se ajunsese la „colosale" datorii.

Junimiştii sunt ostili procesului. Dar nu pentru motivul că printr-o asemenea atitudine plăteau Coroanei o datorie pentru că-i chemase la putere, — cum insinuau radicali şi liberali sinceri — , ci pentru că — potrivit lui P. P. Carp — în sfera politică „greşelile se îndreptează, dar nu se răzbună" [M]. Dacă după fiecare răsturnare de guvern se va ajunge la acele forme de contestare, dacă se va împământeni concepţia de a se judeca „toate ministerele"[92], se va crea din punct de vedere politic o mare confuzie. Se putea ajunge chiar la convul-

siuni. Ţara se va dezbina — după Titu Maiorescu — dacă va fi deschis un proces politic, greu de altfel de susţinut. Fără a apăra guvernarea Ion C. Brătianu, P. P. Carp socotea că, în fapt, dacă au existat abuzuri, vinovate au fost majorităţile parlamentare care le-au tolerat. Take Ionescu susţinea că o vină revenea chiar opoziţiei [93]. în România nu existau partide clasice, ci clientele întreţinute cu funcţii. Dacă guvernul Ion C. Brătianu va fi judecat, el, P. P. Carp, va abandona funcţia de ministru [94].

Hărţuirea lui Ion C. Brătianu era — după Take Ionescu [9S] — un act de răzbunare şi de persecuţie politică prin care se urmărea zdrobirea adversarului. în politică era periculos să se ajungă ia acea situaţie, căci ea fnsemna intoleranţă. Deşi fusese deziluzionat de ultimii ani ai guvernării Ion C. Brătianu, ceea ce dorise era a fi răsturnat, iar nu judecat. Căci în politică existau două tribunale: opinia publică şi istoria. Procese politice de genul celui solicitat erau în statele sud-americane, dsr nu în Europa. După ce un guvern părăsise puterea, nu mai era îngăduit să i se evalueie doar „relele", fără a se ţine cont de realizări. Dacă Ion C. Brâtianu ar fi dat în judecată, Take Ionescu s-ar oferi cel dintâi să-1 apere.

Respingerea punerii sub acuzare cu acele argumente nu satisfăcea pe C. Dissescu, un apropiat al lui Ion C. Brătianu, care pretindea ca acuzaţia să fie dovedită, MU doar afirmată şi apoi ştearsă „cu buretele sub cuvânt că vrem să potolim spiritele". S-a zis, nedreptăţit, că Ion C. Brătianu acoperea oameni culpabili, el, dimpotrivă, reprimând acel gen de fapte. Nu se putea admite poziţia guvernului de amnistie, dacă exista convingerea de vinovăţie [96].

încă de Ja 7 noiembrie 1888, în Cameră, M. Kogălniceanu atacase guvernul Th. Rosetti, care, prin ingerinţe, cu ocazia alegerilor, reuşise „performanţa" de a face ca în Bucureşti, unde dispunea de o mare popularitate, Ion C. Brătianu să fie învins de un necunoscut ca Zerlendi. Maniera de comportare faţă de fostul şef al guvernului diminua prestigiul României în Europa, aceasta fiind judecată prin prisma oamenilor ei politici. Şi Ion C. Brătianu dobândise o statură europeană. Sub guvernarea lui se dezvoltase regimul constituţional. Dacă era pasibil de fapte rele, să fie trimis în faţa justiţiei, dar să nu fie îndepărtat din Parlament în mod ilegal [97].

în contextul unui val de critici la adresa lui Ion C. Brătianu şi mai cu seamă a reformelor survenite, judecate de pe poziţii conservatoare, M. Kogălniceanu protesta pentru că i se arunca „peatra de osândă". îl elogia pentru că, în calitate de şef de guvern, niciodată nu încercase să-şi impună altfel decât prin persuasiune punctul de vedere. Intervenţia lui Kogălniceanu viza faptul că, în climatul valului de adversitate faţă de Ion C. Brătianu, „s-a născut procesul între conservatori şi liberali". Majorităţile deci, concomitent cu blamarea fostului şef de guvern, încercau să discrediteze chiar partidul întruchipat de acesta. Ca atare, împotriva unor afirmaţii că „liberalismul e mort", Kogălniceanu răspundea, dimpotrivă, că după depăşirea fazei confuze din acel moment, va triumfa deplin. Căci România fiind un regat constituţional, „nimeni nu va putea să înece în această ţară democraţia", întrevedea astfel mari perspective liberalismului, printre altele, şi datorită faptului că conservatorismul se identifica cu „boierismul cel vechi" şi mai cu seamă cu „boierismul bizantin" corupt. Protesta împotriva unor teorii care, sub masca conservatorismului proteguitor, dezavua toate schimbările constituţionale, încercându-se a se pune ţărănimea sub tutela marilor proprietari [98]. Se demonstra implicit că procesul Ion C. Brătianu era o formă de contestare a reformelor înfăptuite sub guvernarea lui.

în toiul dezbaterilor, la 2 februarie 1889, bolnav fiind, Kogălniceanu voia să pronunţe ultimul cuvânt înainte de „a închide ochii". Procesul parlamentar avea ca mobil răzbunarea şi pasiunea. Considerându-se solidar cu cele mai multe acte ale guvernului Ion C. Brătianu, nu putea contesta un om pe care-1 acceptase „de bună v^oie" a fi şeful Partidului Liberal. I se reproşau lui Ion C. Brătianu „greşeli mari", dar de natură total diferită, anume de a fi socotit că avea „o misiune providenţială, că poate singur să conducă ţara aceasta la destinele ei", ceea ce-i provocase despărţirea de „companionii tinereţii lui".

O judecare a lui Ion C. Brătianu trebuia repudiată nu numai pentru că nu avea o bază reală, ci şi pentru că în România, de mai multe decenii, se creasе obiceiul ca foştii guvernanţi să fie umiliţi *"m* acel mod. De la Unire şi până în acel moment fuseseră daţi în judecată circa 40 de miniştri. în consecinţă, nu rămăsese om politic mai

important care să nu fi fost implicat în procese, Europei Jăsându-i-se impresia că ţara era guvernată de nişte „hoţi". Votul Camerei junimist-liberal-conservatoare n-ar putea fi socotit imparţial, mai ales că pentru un ministru pedeapsa cea mai aspră nu este închisoarea. Trimiterea în judecată a lui Ion C. Brătianu ar fi o ruşine. Ce exemple vor fi oferite generaţiei tinere ? Camera se constituise nu spre a face acte de răzbunare şi persecuţie, ci să acţioneze pentru interesele ţării. Ca „luptător bătrân", respingea acuzele împotriva lui Ion C. Bră-tianu, recunoscând că sub guvernarea acestuia s-au făcut „acte mari[99]

Junimiştii însă, datorită refuzului de a accepta un proces contra lui Ion C. Brătianu, dar mai cu seamă rezistenţei vechilor conservatori de a se regrupa în jurul lor ca partid politic, părăseau puterea la 22 martie 1889[10°]. Conduseseră treburile publice timp de un an, dar nu reuşiseră reconstituirea unei largi formaţiuni de alternativă, retrăgân-du-se şi din nevoia de a permite decantarea acestei tendinţe. Conservatorii vechi aveau încă complexul identificării cu reactiunea, cu fostele clase privilegiate, preferând menţinerea într-o stare de ambiguitate printr-un liberalism de faţadă garantat de G. Vernescu.

NOTE

[1] C. Bacalbaşa, *op. cit.,* II, p. 66.
[a] *,,D.A.D.",* 1887/1888, Şedinţa din 23 martie 1888, p. 303.
[3] Tr. Lungu, *op. cit.,* p. 45—47.
[4] *,,D.A.D:* nr. 28, 13 aprilie 1888, p. 389.
[s] *Ibidem,* nr. 23, 31 martie 1888, p. 317.
* C. Bacalbaşa, *op. cit.,* II, p. 66.
[7] *,,D.A.D:* nr. 16, 13 decembrie 1888, p. 247, 250.
[9] f. Bulei, *op. cit.,* p. 76—77.
* *,,D.A.D.'* nr. 24, 2 aprilie 1888, p. 323; **nr.** 23, **31 martie 1888,** p. **316.**
[10] Tr. Lungu, *op. cit.,* p. 54—55.
[II] *„D.A.D.",* nr. 27, 7 aprilie 1888, p. 373—374,

12 *Ibidem,* nr. JO, 26 noiembrie 1888, p. J23.
13 *Ibidem,* nr. 28, 13 aprilie 1888, p. 404.
14 *Ibidem,* nr. 27, 7 aprilie 1888, p. 373—375.
15 *Ibidem,* nr. 28, 13 aprilie 1888, p. 404.
16 *Ibidem,* nr. 27, 7 aprilie 1888, p. 374.
17 *Ibidem,* nr. 10, 26 noiembrie 1888, p. 123.
18 *Ibidem,* nr. 27, 7 aprilie 1888, p. 376—377.
19 Tr. Lungii, *op. cit.,* p. 54—55.
20 „M. O.", nr. J28, 13 septembrie 1888, p. 3082.
21 (T.) M(aiorescu), *Reflicţiuni asupra vieţii noastre politice,* în „Constituţionalul", an. J, nr. 24, 13/15 iulie 1889.
22 ,,M. O.", nr. 128, 13 septembrie 1888, p. 3082.
23 T. Maiorescu, *Istoria contimporană,* p. 255—257, 260—261.
24 *„D.A.D.",* nr. 10, 26 noiembrie 1888, p. 122.
25 *Ibidem,* nr. 11, 27 noiembrie 1888, p. 135.
26 *Ibidem,* nr. 9, 25 noiembrie 1888, p. 109—110.
27 în Olt, din 649 înscrişi s-au prezentat 309; in Iaşi, din 996, doar 400, îtt Argeş, din 1393, doar 500 *(Ibidem,* nr. 2, 10 noiembrie 1888, p. 28).-
28 *Ibidem,* nr. 12, 30 noiembrie 1888, p. 150, 156, 161.
29 T. Maiorescu, *Istoria contimporană, p.* 261.
30 Tr. Lungu, *op. cit.,* p. 58—60, 64.
31 T. Maiorescu, *op. cit.,* p. 262—264.
32 *„D.A.D.",* nr. 26, 19 ianuarie 1889, p. 481.
33 *Ibidem,* nr. 12, 30 noiembrie 1888, p. 149.
34 *Ibidem,* nr. 5, 15 noiembrie 1888, p. 74—75.
35 *Ibidem,* nr. *9,* 25 noiembrie J888, p. 109.
36 *Ibidem,* nr. 11, 27 noiembrie J888, p. 139.
37 *Ibidem,* nr. 10, 26 noiembrie 1888, p. 118.
38 C. Xeni, *op. cit.,* p. 80—81.
39 *,,D.A.D",* nr. 12, 30 noiembrie 1888, p. 152—153.
40 *Ibidem,* nr. 29, 28 ianuarie 1889, p. 556—560.
41 *Ibidem,* p. 556.
42 *Ibidem,* nr. 10, 26 noiembrie 1888, p. 118.
43 *Ibidem,* nr. 11, 27 noiembrie 1888, p. 141, 143.
44 *Ibidem,* nr. 29, 28 ianuarie 1889, p. 557, 559—560.
45 Tr. Lungu, *op. cit.,* p. 181 — 186.
46 ,,D.A.D.", nr. 29, 28 ianuarie 1889, p. 561—564.
47 *Ibidem, nr.* 11, 27noiembrie 1888, p. 135.
48 *Ibidem,* nr. 9, 25 noiembrie 1888, p. 111 —113.
49 Tr. Lungu, *op. cit.,* p. 186 şi urm.
50 *„D.A.D.",* nr. 10, 26 noiembrie 1888, p. 122.
51 *Ibidem,* nr. 28, 25 ianuarie 1889, p. 526—527.
52 *Ibidem,* nr. 12, 30 noiembrie 1888, p. 150.

53 *Ibidem,* nr. 29 28 ianuarie **1889** p. **558.**
54 *Ibidem,* nr. 28, 25 ianuarie 1889, p. 526.
55 *Ibidem,* nr. II, 27 noiembrie 1888, p. 125—126.
Ibidem, nr. 12, 30 noiembrie 1888, p. 149.
Ibidem, m. 10, 26 noiembrie 1888, p. 124.
Ibidem, nr. 12, 30 noiembrie 1888, p. 148, 150.
Ibidem, nr. 10, 26 noiembrie 1888, p. 120—123.
Ibidem, nr. 12, 30 noiembrie 1888, p. 148.
Ibidem.- .
Ibidem, nr. 11, 27 noiembrie. 1888, p. 126—127.
Ibidem, nr. 12, 30 noiembrie 1888, p. 150.
Ibidem, nr. 29, 28 ianuarie 1889, p. 558.
Ibidem, nr. 32, 4 febiuaris 1889, p. 45.
Ibidem, nr. 11, 27 noiembrie 1888, p. 126.
Ibidem, nr. 12, 30 noiembrie 1888, p. 150.
Ibidem, nr. 10, 26 noiembrie 1888, p. 124.
Ibidem, nr. 26, 1917, p. 227—228.
Ibidem, nr. II, 27 noiembrie 1888, p. 144.
„M. O.", nr. 27, 7apriiie 1888, p. 377; *,,D.A.D.'*\ nr. 10, 26 noiembrie 1888, p. 120, 123.
,,D.A.D.'\ nr. 11. 27 noiembrie 1888, p. 131 ; nr. 16, 13 decembrie 1888, p. 247.
Ibidem, nr. 11, 27 noiembrie 1888, p. 134.
Ibidem, nr. 9, 25 noiembrie 1888, p. 109.
Ibidem, nr. II, 27 noiembrie 1888, p. 131—136, 141.
Ibidem, nr. 12, 30 noiembrie 1888, p. 158.
Ibidem, nr. 11, 27 noiembrie 1888, p. 137.
Tr. Lungu, *op. cit.,* p. 66 şi urm.
..D.A.D.", 1888/1889, Şedinţa din 17 februarie 1889, p. **885.**
Ibidem, Şedinţa din 15—16 februarie 1889, p. 812, 849.
Titu Maiores:u, *Istoria contimporană,* p. 262—264.
,,D.A.V.", nr. 30, 29 ianuarie 1889, p. 567—568.
Ibidem, nr. 32, 4 februarie 1889, p. 646, 650.
Ibidem, nr. 35, 9 februarie 1889, p. 693, 707.
Tr. Lungu, *op. cit.,* p. 63.
T. Maiorescu, *op. cit.,* p. 264—267.
,,D.A.D:\ nr. 16, 13 decembrie 1888, p. 250—251.
Ibidem, nr. 30, 29 ianuarie 1889, p. 567—568.
Ibidem, nr. 33, 7 februarie 1889, p. 661, 671—672.
Ibidem, nr. 16, 13 decembrie 1888, p. 246.
Ibidem, nr. 23, 31 martie 1888, p. 318.
Ibidem, nr. 32, 4 februarie 1889, p. 650—652, 654.
***Ibidem,* nr.** 34, 8 **februarie** 1889, p. 677—678.

'* *Ibidem,* nr. 33, 7 februarie J889, p. 669—671. . '. ,',

B5 *Ibidem,* nr. 34, 8 februarie 1889, p. 680. ....

08 *Ibidem,* nr. 24, 2 aprilie J888, p. 323, 331. "'

Ibidem, nr. 3, 11 noiembrie 1888, p. 52. 88

Ibidem, nr. 15, 10 decembrie 1888, p. 241—242.

"9 *Ibidem,* nr. 34, 8 februarie 1889, p. 682—683; nr. 35, 9 februarie 1889, p. 685—686.

100 Liberaf-conservatorii lui G. Vernescu și L. Calargiu încercau fără succes redeschiderea „procesului" în ianuarie 1890, sub guvernul G. Mânu (T. Maiorescu, *Istoria contimporană,* p. 272—273).

CAPITOLUL VIU între

imobilism şi aspiraţie democrată

1. Facfionalisj.il conservator

La finele Iui martie 1889, guvernul junimist Th. Rosetti, destinat a realiza fuziunea conservatoare, era tensionat de un conflict cu liberalul sincer G. Vernescu. Controversa fusese stârnită de refuzul acestuia din urmă de a efectua o reformă menită a moraliza magistratura şi a-i asigura autonomia, unul din principalele obiective politice junimiste. în loc de aceasta însă, G. Vernescu împănase Curtea de Casaţie cu partizani politici [1], ceea ce era un motiv de destrămare a guvernului.

Consultat spre a soluţiona criza, L. Catargiu năzuia reconstituirea Opoziţiei unite printr-o colaborare nu numai cu G. Vernescu, ci şi cu D. Brătianu. Regele respingea însă formula, căci dorea să aducă la putere partide coerente, iar nu conglomerate hibride. Se accepta, în schimb, la 30 martie 1889, un guvern L. Catargiu cu G. Vernescu la Finanţe, G. Mânu la Război, Al. Lahovari la Externe, N. Gerussi la Justiţie, C. Boerescu la Culte şi Instrucţiune Publică şi Gr. Peucescu la Domenii [2]. „Epoca" combătea incapacitatea lui L. Catargiu de a trece peste rivalităţile personale care-1 despărţeau de junimişti, complăcându-se într-o alianţă cu G. Vernescu [3].

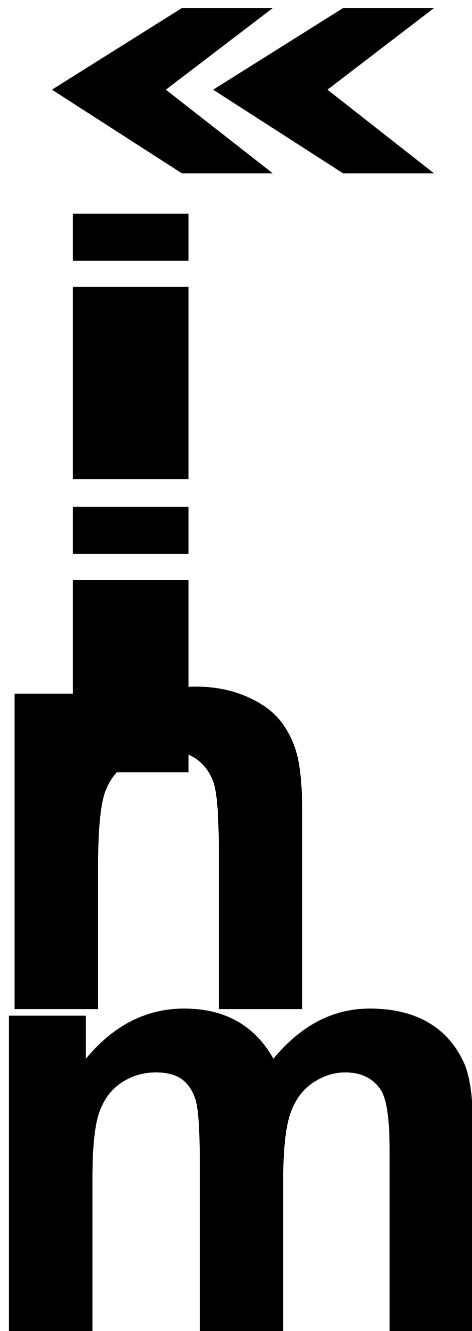
Guvernul conservator-Jiberal, dispunând de organul de presă ,,Naţionalul", pretindea că era expresia unui partid ca atare[4]. Ţinta iui de atac o reprezenta junimismul pe care-J nega ca formaţiune politică. P.P. Carp, dimpotrivă, continua acţiunea de a da conservatorismului o direcţie practică printr-o adecvare la realitate. Conservatorismul — spunea el — se cuvenea a se bizui pe propriile forţe, recuperându-şi părţile bune din trecut şi demonstrând ţării că putea şi el să facă „bine"[5]. Revitalizarea conservatorismului putea ii înfăptuită prin

inând-o n)argf na|f.

210

răsturnau
guver-

nele general

Sistemul bipartit — socotea N. Filipescu — asigura o alternativă guvernamentală care excludea atât salturile, cât şi favoritismul Coroanei. De aici unitatea liberală luată chiar de acest conservator drept model de organizare. Conservatorii se străduiseră să-i răstoarne prin toate mijloacele, dar nu să-i dizolve, ci pentru a rămâne în stare de „vrăjmaşi". Lupta dintre conservatori şi liberali nu se putea încheia niciodată, singurul lor punct de înţelegere constând în ,,a delimita terenul pe care avem să ne combatem"[15].

Constituit la 5 noiembrie 1889, guvernul G. Mânu era o combinaţie conservator-junimistă, făcând să renască tendinţa de contopire a celor două ramuri politice. Componenţii lui erau Th. Rosetti la Justiţie, Al. Lahovari la Externe, M. Ghermani la Finanţe, Al. Marghiloman la Lucrări Publice, Gr. Peucescu la Domenii şi M. Vlădescu la Război. Remaniat peste un an, schimbările promovau pe Titu Maiorescu la Culte şi Instrucţiune Publică, Al. Marghiloman la Domenii şi Gr. Triandafil la Justiţie, păstrându-şi aceeaşi coloratură[16]. G. Mânu îşi făcuse un scop declarat din fuziunea tuturor elementelor conservatoare[17].

Acţiunea şefului guvernului se face simţită chiar în Corpurile legiuitoare în vederea delimitării curentelor politice în tabere distincte, în decembrie 1889 cere?, să înceteze „regimul personal", prin impunerea sistemului unei guvernări alternative a două mari partide politice[18]. Era susţinut de I. Em. Florescu şi N. Filipescu, care, întocmai ca şeful guvernului, invocau modf Iul parlamentar britanic. în şedinţa Camerei din 13 decembrie 1889, D. Popescu, din partea fracţiunii libe.ral-conservatoare, afirma nevoia ca guvernarea să se efectueze succesiv în temeiul unor programe bine delimitate[19].

Majorităţile guvernamentale conservatoare erau însă greu de asigurat, în ciuda unor apeluri insistent lansate. în aprilie şi mai 1890, G. Mânu convoca parlamentarii la Hotelul Continental, încercând o coordonare preliminară pentru a obţine concursul legislativ[80]. îşi înstrăina însă în Senat pe adepţii lui L. Catargiu şi G. Vernescu, care se menţineau ca grup autonom, intrând în impas legislativ. La 14 februarie 1891, în Cameră, G. Mânu cerea din nou ca lupta politică să nu se mai irosească în animozităţi şi dispute facţionale [21]. :::

Eforturile şefului cabinetului se consumau insă în gol, nereuşind să obţină o unificare conservatoare. îşi înstrăina pe L. Catargiu şi *G.* Vernescu [22], precum şi pe I. Em. Florescu, care, devenind preşedintele Senatului, îngroşa rândurile opoziţiei conservator-liberale în ambele Corpuri legiuitoare. Se bloca astfel o lege a învăţământului propusă de Titu Maiorescu. Eşuând pe planul raporturilor parlamentare, G. Mânu era constrâns să demisioneze .Noile majorităţi conjuncturale aduceau in prim-plan, la 21 februarie 1891, cabinetul I. Em. Florescu, cu L. Catargiu la Interne şi G. Vernescu la Finanţe [23].

în locul unei limpeziri politice, se relansa formula himerică a Partidului Liberal-Conservator. Intenţionând să ocupe spaţiul politic naţionai-liberal, rămas deocamdată frământat din cauza unor dispute pentru preluarea moştenirii Ion C. Brătianu, L. Catargiu şi G. Vernescu, în aprilie 1891, se grăbeau să lanseze un manifest în numele unei formaţiuni liberal-conservatoare [2i]. Se propunea drept alternativă o formulă conjuncturală, o versiune pentru formele liberale instituţionale. Se susţinea un sistem bipartidist, precizându-se ca fiecare partid, în mod succesiv, să asigure un guvern „tare şi sigur", prin preluarea puterii „fără zguduiri". Grupuri distincte nu aveau ce căuta în viaţa politică, deoarece provocau confuzie şi nesiguranţă, compromiţând regimul constituţional.

Manifestul menţionat este extrem de important din punctul de vedere al încercării de constituire a unui partid de alternativă liberai-conservatoare, o sinteză a unor puncte tangente ale celor două tendinţe la nivelul afirmării principiale, profitând de slăbiciunea Partidului Naţional Liberal, neadunat încă datorită crizei de personalităţi. P. P. Carp, în mai 1891, ;redea că liberalismul în forma întruchipată <le generaţia de la 1848 cu idealurile de „libertate înlăuntru şi de neatârnare în afară"— oameni care prezidaseră renaşterea naţională a ţării — îşi împlinise misiunea. „După munca glorioasă a creării, vine însă munca mai modestă a consolidării"[25]. O dezvoltare a liberalismului, <leri, era concepută nu prin deschiderea lui spre democratism, ci dimpotrivă, printr-o sinteză cu conservatorismul. Este ceea ce încearcă guvernul I. Em. Florescu în aprilie 1891 [26].

Intenţia conservatorilor de a acoperi tot spectrul politic prin noi Jeformulări ideologice nu numai că nu izbutea, dar mai cu seamă pre-

lungea fărâmiţarea lor politică, adâncind rivalitatea cu junimiştii. încă de la 31 martie/12 aprilie 1889, 56 de adepţi ai iui Carp se reuniseră în Clubul constituţional, deosebit de cel conservator. Impulsionaţi de Carp, în lunile următoare, junimiştii îşi luau numele de constituţionali, organizând structuri politice alături de clubul central — în câteva judeţe. îşi dezvoltau presa, pe lângă „România liberă" din 1885; tipărind „Constituţionalul" [27]. Alături de Carp recunoscut ca şef, se situau M. Ghermani, T. Cămărăşescu, Rosetti-Teţcanu, I. C. Negruzzi. AL Marghiloman, Titu Maiorescu, N. Voinov, G. Duca etc.

Consolidarea organizitorică a junimiştilor contribuia în mod paradoxal la degajarea conservatorilor de liberalii sinceri. în consecinţă, Camera recent constituită şi dominată de adepţii lui G. Vernescu se descompunea, dând guvernului I. Em. Florescu un vot de blam [28], L. Catargiu era despărţit definitiv de G. Vernescu şi obligat să elimine „apendicul" liberal din sânul vechilor conservatori. Devine şef de guvern la 27 noiembrie 1891, având alături pe G. Mânu şi Al. B. Ştirbei, iar la 18 decembrie 1891 unificarea conservatoare la vârf era deplin realizată. L. Catargiu se concilia cu P. P. Carp. Aceleiaşi formaţiuni ministeriale i se adăuga tânărul Take Ionescu, o personalitate autentică la numai 32 de ani, care, după experienţa liberală, credea că-şi găseşte locul printre conservatori[29].

Soluţionate conflictele dintre personalităţi, se găsea formula de îndepărtare a rivalităţilor pentru o guvernare eficientă. Dar o unitate deplină nu era posibilă atâta timp cât nu erau stinse contradicţiile dintre L. Catargiu şi P.P. Carp. Oricum, potolirea rivalităţilor dintre fruntaşi aducea, în fine, o echipă ministerială comună.

2. **Concentrare conservatoare**

Guvernul L. Catargiu — P. P. Carp era instalat la putere la 18 decembrie 189L La începutul lui ianuarie, sub redactarea lui Take Ionescu, se lansa un apel către alegători în vederea constituirii unor noi Corpuri legiuitoare[30]. Cu concursul pârghiilor administrative şi poliţieneşti, în februarie — martie 1892 se configurau majorităţi confortabile puse sub preşedinţiile lui G. Mânu pentru *Cameră.*

şi Gh, Gr. Cantacuzino pentru Senat[31]. Este un Parlament căruia i se imprima o omogenitate deplină pe toată durata mandatului, amintind prin stabilitate de prima concentrare conservatoare din 1871—1876. Comitetele directoare şi cluburile judeţene ale conservatorilor şi junimiştilor rămâneau însă distincte.

Pe planul înfăptuirilor efective în direcţia consolidării regimului politic noua guvernare punea la baza legislaţiei doctrina progresului măsurat şi ponderat[32], susţinând prioritar instituţii fundamentale ca marca proprietate, religia şi monarhia[33]. Erau excluse însă reglementări democratice, ca, de pildă, Casa Rurală, menită a dezvolta proprietatea ţărănească, sau repausul duminical, revendicări liberale suspectate, nejustificat, că ar fi deschis porţile socialismului[3i].

Manifestându-se ca o forţă de ordine, conservatorii acţionează pentru o mai bună instituţionalizare a asigurării acesteia. La 8 mai 1892, printr-o lege specială privind reorganizarea Ministerului de Interne, se realiza o delimitare a circumscripţiilor administrative^ Se descentraliza puterea de decizie, prefecţii şi subprefecţii fiind învestiţi cu posibilitatea de a adopta măsuri pentru a asigura ordinea şi sigu ranţa publică în judeţe[35]. în ianuarie—februarie 1892 se înfiinţa poli ţia „preventivă" în comunele rurale, cu rolul de a preveni dezordinea sau de a o reprima, în cazul în care survenea. Se preconiza, astfel, în fiinţarea în fiecare comună rurală a unor ,,staţiuni de jandarmi", în treţinute din bugetul local. Liberalii le criticau din motive fiscale, anume că puteau deveni o povară pentru săteni prin taxe suplimentare. V. G. Morţun sesiza pericolul ca jandarmeria să devină un instrument în mâna proprietarilor şi arendaşilor pentru executarea tocmelilor agricole. Jandarmeria locală era însă necesară, cu atât mai mult cu ■cât organele de ordine publică nu dispuneau decât de 5 dorobanţi pentru fiecare plasă[36].

Conservatorii mai sunt preocupaţi de reechilibrarea raportului de decizie între guvern şi autorităţile locale, repunând în discuţie principiile centralist şi autonomist, afectate de liberali prin sporirea funcţiilor pentru organismele alese. Conservatorii doresc ca autonomia locală să fie limitată, spre a nu se ajunge — după ei — la anarhie administrativă [37]. Potrivit unei asemenea concepţii, încă de la 9 februarie 1893, Senatul adoptase o lege specială în această privinţă. Comitetul

permanent judeţean era substituit cu o delegaţie din sânul Iui. în Cameră însă, întâmpinată cu reticenţă de o parte a majorităţii, legea era adusă în dezbatere un an mai târziu [38]. La 9 februarie 1894, se modifica structura consiliilor judeţene, stabilindu-se atât componenţa, cât şi modul de desemnare a consiliilor concordant cu normele celor trei colegii.

Prin schimbarea menţionată se urmărea întărirea rolului prefectului în administraţia judeţeană, socotit „capul" acesteia. în caz de urgenţă şi între sesiunile consiliului judeţean, prefectul era împuternicit să ia singur decizii. Asista la toate deliberările consiliului judeţean, făcând propuneri fără a putea fi refuzată dezbaterea, urmată de hotărâre. Prefectul nu participa la votul consiliului. Dacă organismul acesta făcea „încheieri" vătămătoare intereselor judeţului, prefectul le suspenda prin recurs la guvern. în cazul în care se dizolva consiliul şi delegaţiunea^ prefectul rămânea singurul răspunzător pentru administraţia JocaJâ[39].

Noife schimbări purtau o neîndoielnică pecete autoritarist-ceniralistă. Deputatul colegiului III, C. Dobrescu, le combătea hotărât, întrucât prin ele administraţia locală îşi pierdea caracterul de organism cetăţenesc. în acest mod se perpetua dispreţul funcţionarilor faţă de interesele locale, rezultatul fiind frământări şi chiar mişcări de contestare a urfei administraţii judeţene în care prefecţii puteau deveni „despoţi"".

Urmărind consolidarea autorităţii centrale, în 1893 şi 1894, SenatJÎ şi Camera decideau reorganizarea comunelor urbane. Se delimitau mai precis funcţiile primarului, pentru a-1 scoate de sub dependenţa ce;:-siliilor comunale, cărora li se mărgineau atribuţiile doar la control şi deliberări.

Acelaşi guvern conservator, în ianuarie şi februarie 1894, prin Corpurile legiuitoare, adopta o nouă reglementare privind judecătoriile de pace. Intenţia declarată era de a le pune la îndemâna „po.pulaţiunilor rurale, apropiind-o de ele prin crearea unui număr suficient de centruri unde se distribuie justiţia". Se abolea instituţia jurilor ec~ munali, toate pricinile sătenilor fiind preluate de judecătoriile de pace înfiinţate în 240 de plăşi [41].

Politica conservatoare de îestructurare a administraţiei: locale, prm redistribuirea unor funcţii subordonate efectiv controlului guver-iiuiiiî,- ţintind stagnarea în evoluţia democratică, avea o bază socială extrem de redusă. Deşi amendat în 1884, sistemul electoral era defectuos prin menţinerea politicii ca apanaj al unor grupuri sociale restrânse . în 1891, la colegiul I votau pentru Cameră 8 730 alegători, la colegiul II 18 135, iar la colegiul III 20 608, în total 47 473 alegători[42]. în 1901, pentru Cameră şi Senat erau înscrişi 114 721 alegători, din care au yotat doar 74 332[43]. Un senator se alegea cu 50—70 de voturi. Deputaţii erau aleşi de un număr ceva mai mare de electori, dar aceştia nu depăşeau circa 300 [44]. La 8 aprilie 1891, vizitând oraşul Târgu Jiu unde candida ca deputat, Titu Maiorescu se întâlnea cu „comitetul meu electoral"[45].

Reforma electorală din 1884 nu asigurase nici independenţa colegiului *I,* care devenise „cel mai venal şi guvernamental". Colegiul II compus din mici negustori din oraşe era sub influenţa poliţiei. Tot aici, funcţionarii judeţului depindeau de guvern. Avocaţii, medicii şi profesorii, elemente independente de regulă, în calitate de proprietari votau la colegiul I, neputând oferi exemplul lor de moralitate electorală la colegiul II. în privinţa colegiului III, compus din ţărani ignoranţi, dar şi *din* preoţi şi învăţători, cu greu puteau fi excluse imixtiunile şi presiunile [46],

Colegiul III se trezea deseori la discreţia totală a guvernului, în ambele cazuri ale alegerilor parlamentare sau pentru consiliile judeţene, fiind controlat de prefecţi, pe fondul unei încercări de rezistenţă a ţăranilor de a-şi apăra dreptul de exercitare corectă a votului şi de a-şi trimite propriii reprezentanţi[47]. Erau situaţii unde candidaţii cumpărau votul la „tarabă, în mijlocul târgului". în cazul unor ingerinţe administrative, uneori apăreau ciocniri între forţele de ordine şi ţărani.

Frământările din colegiul III, dar şi rezistenţa unor contingente de ţărani faţă de ingerinţe se reflectau pe plan politic prin revendicarea schimbării sistemului censitar. Conservatorii — cum afirma răspicat N. Filipescu la 28 august 1894 — continuau să vadă în colegii soluţia [c]ea raai potrivită pentru o guvernare parlamentară. Nu trebuia alterat [s]'stemu! electoral bazat pe avere, inteligenţă şi independenţă, ca de

altfel nici dreptul ,de veto al regelui, considerat o frână împotriva unor eventuale capricii ale Corpurilor legiuitoare censitare[iH].

Carenţele sistemului censitar, perpetuate chiar după 1884, reactualizau ideea votului universal. Pe lângă socialiştii care-1 propagau mâi mult ca o abstracţiune[49], iar în ultimul timp o repetau prin V. G. Morţun de Ja tribuna parlamentară ca un imperativ[50], ea este adusă în atenţia opiniei publice de radicalul G. Panu [51]. Partidul Naţional Liberal, — aflat în opoziţie şi în relativă întârziere de recuperare a tradiţiei democratice — , în programul de Ja Iaşi din 8/20 noiembrie 1892, înscria votul universal cu reprezentare proporţională drept ideal politic apropiat. Calea de înfăptuire era a unor „reforme treptate, răspândind tot mai mult in toate păturile sociale luminile unei instrucţiuni solide şi sănătoase". în Cameră, în noiembrie 1894, tânărul liberal C. I. Nicolescu considera acut votul universal, în taz contrar fiind posibilă o explozie socială[52]. în februarie 1895, deputatul ţărănist C. Dobrescu propunea o reformă imediată în această privinţă [M].

Deşi relativ timide sub raport numeric, vocile votului universal îşi atrăgeau replici conservatoare hotărâte. Dacă L. Catargiu credea că aspiraţia devenea ridicolă numai prin simpla ei enunţare, Al. Lahovari aprecia că prin înfăptuirea ei s-ar ajunge la absolutism guvernamental[54]. N. Filipescu vedea deschiderea vieţii politice spre masele ţărăneşti ca o înmormântare a sistemului constituţional şi un triumf al despotismului de jos, cel ;nai periculos[55].

3. Schimbări Ia presedinţia liberală

Concentrarea conservatoare sub L. Catargiu — P. P. Carp fusese facilitată şi de slăbiciunea liberalilor, care, după J888, o bună bucată de timp îşi pierduseră nu numai cadenţa, dar chiar identitatea. Apăruseră diverse grupuri care se pretindeau liberale. Procesul de desprindere a bătrânilor de Ion G. Brătianu, înconjurat din 1884-de tineri, era amplificat la pierderea puterii de către acesta prin *dezertarea* noilor-veniţi Take Ionescu, C. G. Dissescu, C. C. Arion, Barbu Delavrancea[36] etc. El era stopat însă de însuşi Ion C. Brătianu. La 20 martie 1890 se publica lista Comitetului executiv al Partidului Naţional Liberal reunificat: Dumitru şi Ion C. Brătianu, *M.* Kogălniceanu,

Al. Vârnav-Liteanu, Nicolae Ionescu, Gogu Cantacuzino, G. Palade, P. S. Aurelian, C. Nacu şi N. Fleva.

Murind Ion C. Brătianu la 4 mai 1891, şef al partidului devenea fratele lui. Dumitru [57]. Numai că acesta din urmă nu era urmat de o parte din deputaţi, care-i contestau nu numai veleităţile, dar şi liniile de politică internă şi externă, faptul că se opunea alianţei României cu Puterile Centrale. Cei mai mulţi liberali rămâneau fideli moştenirii politice a lui Ion C. Brătianu.

La finele lui 1891 şi începutul anului următor, liberalii au încheiat un cartel electoral cu vernescanii care se abătuseră de mai mult timp •de la matca lor naturală. La 8 iunie 1892 se stingea din viaţă D. Brătianu, punându-se capăt unei şefii nesemnificative. La 22 iunie şi apoi ia 8/20 noiembrie 1892 —de data aceasta la congresul liberal de la laş; —era numit în fruntea partidului D. A. Sturdza [58]. încercările ulterioare ale lui G. Vernescu de a ocupa un Joc conducător în rândul liberalilor printr-un comitet diriguitor, în care, alături de el, îi vroia pe D, Ghica şi D. A. Sturdza, se consumau în van, fracţiunea vernescană epuizându-se.

Noul şef al Partidului Liberal era format Ia şcoala germană. Deţinea o instrucţiune aleasă şi o bună pregătire economico-financiâră. Fusese adus în prim-planul vieţii politice în epoca Unirii, iar apoi, în fazele succesive, s-a afirmat ca un liberal moderat înclinat spre Ion Ghica. După ce Ion C. Brătianu repudiase radicalismul, devenea unul din apropiaţii lui. Cu deosebire, după războiul independenţei, când acesta îşi tempera zelul reformator, D. A. Sturdza îi devenea apropiat, util şi colaborator cert. De o inteligenţă mediocră, dar de o mare putere de muncă, eficienţă şi perseverenţă, D. A. Sturdza a putut, în final, să învingă concurenţa la şefie fie a inteligentului, dar molaticului Eugeniu Stătescu, fie a capabilului, dar bolnavului incurabil Ion Câmpineanu, mort prematur în 1888. D. A. Sturdza prelua deci conducerea unui partid încărcat de o mare răspundere, aureolat de realizările uriaşe ale foştilor lui exponenţi Ion C. Brătianu, C. A. Rosetti şi M. Kogălniceanu.

Trecut prin procesul transformării şi regăsirii tccmai în acele momente de guvernare conservatoare sub L. Catargiu — P. P. Carp,

Partidul Liberal — depăşind apatia — se lansa viguros în acţiune politică. Pe planul raporturilor cu guvernul, liberalii se angajează într-o dezbatere critică a necesităţilor societăţii româneşti, prin intermediul ziarului „Voinţa Naţională". Este noul lor periodic, care, începând din primăvara Iui 1892 şi în anii următori, punea legile conservatoare sub semnul relativităţii. Sub noua conducere a lui D. A. Sturdza, liberalii păreau — după Titu Maiorescu — a se fi relansat în „demagogie", de care se debarasaseră în ultimii ani ai guvernării Ion C. Brătianu [5S]. Din problema naţională D. A. Sturdza îşi făcea un obiectiv de atac peimanent împotriva conservatorilor, evocând-o în orice împrejurare.

Slabi numericeşte în Parlament pentru a contracara sau influenţa procesul legislativ, dar adepţi ai unei opoziţii viguroase, liberalii îşi transferă deseori acţiunea în stradă, revigorând o metodă de presiune asupra Parlamentului folosită şi în trecut. La 5 aprilie 1893 organizau în Bucureşti, în jurul Camerei, o demonstraţie împotriva proiectului de lege a maximului. Au loc ciocniri cu poliţia, rezultatul fiind aprinderea unei agitaţii în stradă pe parcursul mai multor zile. Mişcarea „gloatelor" părea o acţiune destinată răsturnării guvernului, în fruntea ei situându-se totdeauna grăbitul N. Fleva [60]. în ciuda contestaţiilor de stradă, legea era adoptată în aprilie 1894, în contextul unor alte proteste organizate de liberali şi al angajamentului afirmat prin „Voinţa Naţională" de a fi desfiinţată, îndată ce liberalii vor prelua puterea.

Reactivarea opoziţiei liberale sub forme excesive îngrijora pe conservatori, care, adepţi ai sistemului politic bipartit şi, mai cu seamă, ai unei tranziţii a puterii în ordine şi stabilitate, reprobau pornirile pătimaşe şi deseori exagerate ale liberalilor. La 28 august 1894, într-un discurs public din Sala „Dacia", N. Filipescu credea că redescoperă la ei veleităţi monopoliste şi intoleranţă. Programul lor era socotit nerealist, venind mai mult din amintiri istorice şi din ideologia democratică a lui Ion C. Brătianu şi C. A. Rosetti. Drept urmare, se părea că, în ciuda schimbării conducerii, liberalii rămăseseră tot „roşii" din epoca formării statului naţional, francmasoneria care vedea în şef un mare pontif [61].

4. Trecerea Jină spre o guvernare liberală

Conservatorii, prin tentaţia lor autoritară şi veleităţile aristocratice, îşi înstrăinaseră opinia publică şi mai cu seamă presa, inclusiv ziarul „Adevărul" condus de Al. Beldiman şi devenit antimonarhic [62]. Ziarul amintit socotea guvernul conservator a fi unul „personal", o emanaţie a Coroanei. Regele Carol I, inclusiv moştenitorul tronului, principele Ferdinand, deveniseră obiect de sistematice atacuri nedrepte, mai cu seamă că, uneori, erau transformate în. apeluri publice la răsturnarea suveranului, considerat „ruşinea Tronului României" [63]. Certat nu numai cu legea presei, dar şi cu o elementară deontologie profesională, printr-un exces de critică la adresa prinţului moştenitor, „Adevărul" insultase chiar ierarhia conducătoare a armatei. Drept urmare, un grup de ofiţeri în frunte cu maiorul Cocea — luând criticile drept insulte — în ianuarie 1894, organizau o agresiune împotriva lui Al. Beldiman [M], reprobabilă mai ales că venea din partea unui guvern de ordine şi stabilitate. Iacob Lahovari, ministrul de Război, aprecia că ofiţerii care agresaseră redacţia „Adevărului" meritau „toată lauda", pentru că ştiuseră să apere „onoarea" armatei şi a şefului lor [65]. Justifica deci de la nivel ministerial folosirea forţei pentru combaterea insultelor şi calomniilor de presă.

Dar ministrul de Război, prin atitudinea lui dură, dominată de spiritul de partid, provoca frământări şi înarmată. Numind în fruntea corpului de cavalerie pe generalul Cantilli, determina demisia a 127 de ofiţeri şi — în consecinţă — dezorganizarea unui întreg corp de armată. Liberalii folosesc această împrejurare, făcând în jurul ei o puternică agitaţie în Parlament, în presă şi prin întruniri publice, toate acestea conducând Ja demisia lui Iacob Lahovari, în februarie 1894, preluarea funcţiei — după un interimat L. Catargiu — de către C. Poenaru şi îndepărtarea generalului Cantilli [66]. Opoziţia îşi dovedea eficienţa de control public asupra actelor de guvernare.

în aprilie 1895, poziţia guvernului conservator se deteriora în opinia publică prin proiectul de legea minelor propus de P. P. Carp. Prin prevederile Iui erau acordate străinilor concesii incompatibile Cu doctrina liberală „prin noi înşine", ceea ce adusese pe liberali in stare de puternică adversitate. Asociindu-şi câţiva disidenţi con-

servatori, printre care C. Esarcu, Aristide Pascal şi Gr. Păucescu, însufleţiţi de N. Fleva care apela Ia tineret „să meargă prin ţară pentru a aţâţa spiritul public în contra legii minelor", opoziţia liberală îşi extindea aria de manifestare, recurgând la reuniuni publice datorită slabei audienţe în Corpurile legiuitoare. Decişi să-şi transfere acţiunea protestatară în afara Parlamentului, la 15 aprilie 1895, 37 de deputaţi şi 19 senatori liberali abandonau funcţiile. Guvernul replica la acel gest adoptând imediat legea [67]. Liberalii, în schimb, Ia 30 aprilie, publicau un manifest acuzând guvernul că violează spiritul democratic al Constituţiei şi mai cu seamă că dădeau avuţia ţării „capitaliştilor străini".

Frământările opoziţiei liberale, care păreau a deveni cât mai cuprinzătoare, urmăreau să atenţioneze Coroana asupra necesităţii schimbării guvernului, mai ales că mandatul Corpurilor legiuitoare era pe punctul de a expira. în toamna lui 1895, în guvernul L. Catargiu — P. P. Carp survin discuţii asupra perspectivei obţinerii unui alt mandat. Dar dacă L. Catargiu voia reînnoirea acestuia, junimiştii au propus retragerea, întrucât, aflaţi neîntrerupt la putere timp de şapte ani, provocaseră — cum spunea Titu Maiorescu — „un fel de saturaţie a spiritelor", adică o „intoxicare" conservatoare de care societatea voia să se degajeze cel puţin o anume perioadă de timp. în toţi acei ani, disputele pentru şefia conservatoare nu fuseseră soluţionate, pretendent devenind, alături de P. P. Carp, şi G. Gr. Cantacuzino. N. Filipescu şi Al. Marghiloman erau măcinaţi de dispute personale. Puterea trebuia deci substituită de liberali-

La 4 octombrie 1895 D. A. Sturdza devenea şeful unui guvern liberal. Schimbarea purta şi o puternică amprentă a voinţei de alternanţă politică [68]. Promovarea lui D. A. Sturdza constituise însă o dificultate nu atât pentru insuficienţa unei baze parlamentare, cât mai ales pentru atitudinea lui radicală afirmată în opoziţie, de atacare a monarhiei Austro-Ungare pentru politica de asuprire a românilor din Transilvania. Regele aprecia că prin acele atacuri poziţia externă a României era zdruncinată. încredinţându-i frânele guvernării, i-a pus con-

diţii pe care şeful liberal nu numai că le-a acceptat, dar, în mod public, printr-o declaraţie de la Iaşi — la 13 octombrie 1895 — îşi repudia propriile convingeri [69].

Pentru a-şi alcătui o bază legală, la 14 octombrie 1895 D. A. Sturdza dizolva Parlamentul conservator. Ministrul de Interne, N. Fleva, printr-o circulară către prefecţi, blama ingerinţele administrative, — devenite o regulă în activitatea primarilor şi notarilor —, inclusiv falsificarea listelor electorale. Cerea asigurarea liniştii la urne, fără a se afecta „dreptul altuia sau ordinea publică" [70]. Deşi relativ libere, alegerile din noiembrie sunt puse sub controlul unui comitet electoral, în fapt un organism guvernamental. Titu Maiorescu aprecia că „viaţa noastră constituţională nu este încă întemeiată" din moment ce guvernele sub o formă sau alta recurgeau ia presiune, împiedicând „educaţia corpului electoral" [71].

Graţie nevoii de schimbare resimţite în mijlocul e/ectorilor, dar şi unei influenţe a puterii executive, alegerile aduceau din totalul de 183 deputaţi 177 pentru majoritatea liberală. Cu excepţia lui L. Catargiu, foştii miniştri au fost învinşi.

Majorităţile liberale păreau a indica o mare capacitate legislativă pentru D. A. Sturdza. Numai că, schimbarea de atitudine a acestuia faţă de Austro-Ungaria şi faţă de legea minelor— respinsă şi suspendată, dar neamendată printr-o legiferare concordantă cu principiul „prin noi înşine" — deveneau motive de puternică contestaţie în chiar sânul majorităţilor respective. Stimulate şi de minoritatea junimist-conservatoare care-1 taxa pe D. A. Sturdza drept „trădător" pentru reducerea stipendiilor cuvenite şcolilor româneşti din Transilvania, majorităţile liberale devin o primejdie pentru guvern. Neavând un adversar de care să se teamă, ele intră în combinaţii cele dezarticulează, împinse de lideri veleitari care emit pretenţii în detrimentul coerenţei şi eficienţei legislative.

Convulsiile din sânul majorităţii reflectă o contradicţie între D- A. Sturdza şi ministrul de Interne, N. Fleva, soldată cu demisia acestuia din urmă [72]. Disidenţa lui N. Fleva marchează descompunerea majorităţii confortabile prin formarea unei minoiităţi liberal-democrate [73]. Drept urmare, între cele două fracţiuni parlamentare liberale apar aprige dispute, D. A. Sturdza, într-un răstimp de trei luni,

fiind constrâns să ceară de patru ori votul de încredere [7i]. Una dintre cele mai aprinse dispute a fost stârnită de cazul mitropolitului Ghenadie Petrescu, ajuns în funcţie cu concursul guvernului conservator. Ghenadie Petrescu făcea o opoziţie exagerată catolicismului, atrăgându-şi nemulţumirea regelui. Mitropolitul încerca să se amestece în administrarea Aşezămintelor Brâncoveneşti, intrând astfel în conflict cu guvernul. Era, printre altele, şi o luptă între biserică şi un stat care voia s-o subordoneze total. Caterisit datorită presiunii Iui D. A. Sturdza, — şi silit să se reculeagă la Căldăruşani —, cazul mitropolitului primat este rapid politizat. N. Fleva organiza agitaţii împotriva guvernului, una dintre acestea având loc la 26 mai 1896. Se crea o stare de contestare, inclusiv printre conservatori, terenul disputei fiind mutat din incinta Parlamentului în stradă, prin pelerinaje la Căldăruşani [75].

în contextul conflictului mitropolitan se conturează o aită disidenţă alcătuită din P. S. Aurelian, V. Lascăr, Emil Costinescu, D. Giani etc. Grupul menţionat refuză concursul parlamentar pentru D. A. Sturdza, provocând demisia acestuia şi promovarea în fruntea guvernului a lui P. S. Aurelian, care conducea ţara în răstimpul 21 noiembrie 1896—31 martie 1897, cu misiunea declarată de aplanare a conflictului mitropolitan.

Petre S. Aurelian, având în juru-i adversarii lui D. A. Sturdza, încerca prin proiectele Jui legislative o relansare reformatoare în domenii ca: organizarea comunelor rurale şi urbane, introducerea serviciului notarilor rurali, restructurarea învăţământului primar, inamovibilitatea tuturor judecătorilor tribunalelor, crearea Casei Rurale, menită să preia mari proprietăţi în folosul ţăranilor. Numai că, adoptată de Cameră, Casa Rurală întâmpina rezistenţă nu numai din partea conservatorilor care i se opuneau, ci şi din partea liberalilor care, în Senat, sub conducerea lui D. A. Sturdza, o respingeau [73bis]. în aceeaşi formaţiune guvernamentală se distinsese tânărul ministru de Interne V. Lascăr, care voia să curme abuzurile administraţiei, făcând din aceasta o a doua magistratură.

Aripa conservatoare din Partidul Liberal, inclusiv regele, care voia să tempereze elanul reformator al lui P. S. Aurelian, readuceau peD. A. Sturdza — la finele lui martie 1897 — în fruntea unei alte formaţiuni liberale. Dar primul-ministru se afla în faţa unui partid dez-

binat. Disidenţa P. S. Aurelian, în loc de a ii resorbită, se dezvolta în jurul ziarului „Drapelul", având protagonişti pe V. Lascâr, G. Mârzescu, Emil Costinescu, P. Grădişteanu, Emil Porumbaru, Şt. Şendrea, D. Giani, V. Missir, B. Şt. Delavrancea, N. Xenopol, V. A. Urechia etc. Veleităţi de şefie avea Vasile Lascăr, urmărindu-se scoaterea Partidului Liberal de sub conducerea „monopolistă" a grupului D. A. Sturdza şi introducerea principiului democratic în desemnarea organelor conducătoare. Pe plan conceptual, se preconizau dezvoltarea instrucţiei publice, o nouă lege a minelor, îmbunătăţirea situaţiei ţăranilor, modificarea Constituţiei prin introducerea colegiului unic pentru alegerile judeţene [7G]. N. Fleva, în ziarul „Dreptatea", perpetua disidenţa liberal-democrată. încercarea de fuziune între cele două noi tendinţe eşua datorită pretenţiilor lui N. Fleva de a le reprezenta, în căutare permanentă a împlinirii nu atât a ideilor, cât a poftei de putere, motiv care îl va arunca ulterior în braţele conservatorilor. Datorită acelor interese personale, grupurile liberale disidente iroseau o ocazie favorabilă de a se debarasa chiar în acel moment de D. A. Sturdza.

în timp ce liberalii îşi permiteau să se hărţuiască chiar când se aflau la guvernare, conservatorii şi junimiştii continuau să se menţină ca două entităţi politice distincte, fuziunea fiind blocată de adversităţi personale. Primii se întăresc prin ascensiunea în rândurile lor a unor oameni ca Take lonescu şi N. Filipescu. Perseverând în consolidarea propriei identităţi, în 1895, junimiştii îşi luau numele de partid constituţional [77]. în februarie 1897, după alegerile parţiale în care conservatorii şj junimiştii merseseră împreună ,Carol I ceruse lui Titu Maiorescu fuziunea, căci trebuia reconstituit sistemul politic bipartit[78]. La 20 martie 1897, propunându-se o şefie alternativă L. Catargiu — P. P. Carp, soluţia era respinsă de acesta din urmă, încât junimiştii şi conservatorii se menţineau ca atare [79].

în noiembrie 1898, cu ocazia alegerilor comunale, au avut loc "egalităţi soldate cu bătăi şi violenţe. Ingerinţele guvernului D. A. Sturdza au întrecut proporţiile obişnuite, motiv pentru care L. Catargiu

cerea casarea alegerilor colegiului I. Carol I ii făcu promisiunea, dar o condiţiona de o anchetă prealabilă. Urmarea a fost că, printr-o atitudine fără precedent, regele a cerut şefului guvernului anularea alegerilor [80]. Conservatorii crezură momentul propice de a se instala la putere, sondând terenul pe lângă rege prin G. Mânu. Tendinţa era însă descurajată, deoarece nu era posibilă venirea lor la putere fără o înţelegere prealabilă cu junimiştii[81].

Prin moartea lui Lascăr Catargiu, în 1899, se părea că obstacolul unificării dintre cele două ramuri era înlăturat. Conservatorii însă, în loc să dea satisfacţie apetitului îndreptăţit de şefie al lui Carp, promovau un rival al acestuia, G. Gr. Cantacuzino. Fuziunea devenea astfel imposibilă [82], amânându-se concretizarea dorinţei Coroanei de închegare a două mari partide politice. Căci in primăvara lui 1899, junimiştii încheiau o alianţă electorală cu liberalii.

Un grup care întreţinea fermentul fărâmiţării spectrului politic era cel radical, avându-J în frunte pe G. Panu. Fost junimist şi trecut la liberali alături de C. A. Rosetti, după moartea acestuia, prin „Lupta ", devenea exponentul radicalismului. Se pronunţa pentru dezvoltarea industriei cu sprijinul statului şi pentru o protecţie în favoarea muncitorilor. Colabora chiar cu socialiştii pe terenul enunţării unor drepturi politice, — ca, de pildă, votul universal —, dar, avid de portofolii ministeriale pe fondul incapacităţii lui de a face carieră la liberali, Panu îşi asocia pe B. P. Hasdeu şi I. L. Caragiale. Navighează atât în apele junimiste, cât şi în cele conservatoare, fiind o întruchipare tipică 'a politicianismului. Iacob Lahovari, Take Ionescu şi N. Filijrescu — tineri conservatori în ascensiune — au reuşit, în final, să-1 aducă în mijlocul lor, făcând inofensiv nu numai un turbulent agitator politic ca N. Fleva, ci şi un politician ca G. Panu [8S]. Pentru aceştia din urmă, însă, fuziunea — după atâtea devieri —însemna moarte politică.

Ţărănismul înfiripat ca doctrină şi acţiune politică de C. Dobrescu-Argeş [M] se remarcă prin insistenţa cu care'încearcă recuperarea colegiului al treilea, devenit apanajul politicianismului îşi demagogiei-Formarea unei partide ţărăneşti se izbea mai cu seamă de o concurenţă

socialistă. Ca. şi
impurii *miaţa* *in*

aveau

P«?« firile siL^a,-?
ţărani, ranea^strâ,,-
din
«. »»d de

4

ca pericoJ

roraii

dezvoltate pentru valorificarea bogăţiilor subsolului, apelor şi pădurilor. Pentru împlinirea acelor deziderate se constituie societatea „Cultura şi propăşirea ţăranilor" [M].

Propunându-şi „infiltrarea spiritului de justiţie şi de legalitate", partida ţărănească, prin materiale de propagandă şi acţiuni politice, „a deşteptat în ţărănime conştiinţa drepturilor sale". în acest sens, fondase cluburi, a căror existenţă o pretindeau de circa 16 ani. Nu socialiştii le creaseră, — spuneau ţărăniştii —, ci ei. Socialiştii nu făcuseră ulterior decât să le infiltreze, trimiţând în mijlocul ţăranilor oameni care nu le cunoşteau nici limba, nici modul de a gândi şi nici adevăratele revendicări. Mişcarea ţărănească, desfăşurată în limitele propriei ei partide, nu putea stârni teamă, căci nu era folosită în direcţia aprinderii ţării, ci punea satele în contact cu legile, inclusiv cu Constituţia, necunoscută încă într-un asemenea mediu. Erau revendicări formulate de,,pătura cultă ţărănească", care organiza rezistenţa în faţa aparatului administrativ abuziv [89].

Partida ţărănească — pretindea C. Dobrescu — era alcătuită dintr-o elită „cultă" de la sate, din oameni care dobândiseră recent ştiinţă de carte. Căci de când se creaseră şcolile săteşti organizate de stat, în sate apăruseră „zeci de mii" de oameni care ştiau să scrie şi să citească, în fruntea acestora se aflau 4 500 de învăţători, 7 000 de preoţi, 28 000 de alegători direcţi după cens, 50 000 de săteni formaţi la şcoala „suferinţelor, muncii şi luptei pentru trai". Pătura aceasta avea în spatele ei, „ca o armată, peste un milion de suflete" [90].

Păturile instruite din mijlocul ţărănimii dobândiseră un mare interes pentru viaţa politică, semnificativă fiind asimilarea legislaţiei şi a prevederilor constituţionale. Consecinţa era că,prin pătura „cultă" din mijlocul lor, ţăranii năzuiau „a stabili starea legală" prin înlăturarea arbitrariului şi abuzurilor administrative. Dar această dezvoltare a conştiinţei politice a ţărănimii era reprobată de oameni „învechiţi în rele" care vedeau în reuniunile ţărăneşti de cultură politică — constând în asimilarea legislaţiei şi prevederilor constituţionale —nişte „conspiraţii". în numele ţărănimii, C. Dobrescu, în 1899, exprima o tendinţă de dezvoltare a unei democraţii rurale.

Dar desăvârşirea unui partid politic ţărănesc se împotmolea. în 1898, după ce era implicat într-o afacere bănească dubioasă şi compr[0']

mis [w], C. Dobrescu reapărea pentru scurt timp pe scena politică, viaţa fiindu-i curmată de o moarte timpurie. Şi cum partida ţărănească se identifica cu persoana lui, dispărând el, se destrăma prima încercare de organizare politică a ţărănimii la scară naţională. Ulterior, mai cu seamă după 1907, atât prin adepţii lui — Dincă Schileru, Al. Vălescu — sau Vasile Kogălniceanu [92], ideea partidului ţărănesc a reapărut, dar întruchiparea ei cerea încă timp şi mai cu seamă condiţia indispensabilă a votului universal.

în contextul ascensiunii curentului democratic în sânul Partidului Liberal, al apariţiei unor socialişti reformatori şi al înfiripării unei partide ţărăneşti se întăreşte contestaţia asupra sistemului electoral censitar. Ideea votului universal sau obştesc — introdusă în programul liberal din 1892 — era coborâtă din sfera teoriei. în acest sens, în 1895 deputaţi şi senatori ca G. A. Scorţeanu, V. G. Morţun, Emil Cazimir, C. Dobrescu, A. Delimarcu, C. I. Nicolaescu, Paul Gorgos, Iunius I. Leca etc. devin susţinătorii ei. La 20 decembrie 1895 Camera respingea o propunere privind introducerea votului universal cu reprezentare proporţională.

Liberalii care deţineau puterea nu socoteau oportună schimbarea sistemului electoral. Erau presaţi însă de reprezentanţi ai colegiului al treilea. în decembrie 1896, deputatul judeţului Muscel, M. Moisescu, sublinia aspiraţia ţărănimii spre vot universal. C. Nicolaescu avertiza că ţărănimea simţea deja marginalizarea politică, propunând cel puţin colegiul unic. în mod identic gândea C. Dobrescu, care, dezavuând sistemul censitar, pleda pentru votul universal. Paul Gorgos sugera unificarea colegiilor comunale şi judeţene de deputaţi şi senatori într-un colegiu unic. în sesiunea parlamentară 1897—1898, acelaşi deputat cerea liberalilor convocarea Camerelor de revizuire pentru introducerea votului universal. Deputatul independent V. M. Kogălniceanu şi N. Ceaur-Aslan formulau acelaşi deziderat politic, ca de altfel V. G. Morţun, C, Miile şi C. Stere. în 1898, 35 de deputaţi susî'neau necesitatea votului universal [93]. în opinia publică, prin Liga

votului universal. — o organizaţie creată în 1895—se iniţiase o campanie pentru democraţie politică [94].

O propagandă intensă în jurul votului universal era efectuată chiar la sate cu concursul cluburilor, în 1898 ţăranii fiind antrenaţi deopotrivă într-o acţiune de contestare a Senatului şi de limitare a prerogativelor regale [9ă]. Conservatorii devin îngrijoraţi, considerând mişcarea politică pentru vot universal ca fiind ilegală şi incendiară [96]. Căci dacă s-ar fi aplicat, democraţia politică — posibilă după ei doar după o jumătate de secol — ar fi condus la descompunerea statului român [97].

îngrijoraţi de mişcarea politică de la sate în direcţia votului univer sal, atât prin şeful guvernului, D. A. Sturdza, cât şi prin ministrul de Interne, M. Ferekyde^ liberalii sunt constrânşi să dispună — în februarie 1899 — stoparea acţiunii în favoarea acestui deziderat. Deşi nu se dezic de idealul politic al votului universal, considerau că, da torită stadiului de înapoiere economică şi culturală, ţăranii nu înţele geau sensul conceptului de vot universal, identificându-1, de regulă, cu nevoia lor de pământ [98]. Considerată extrem de periculoasă pentru stabilitatea socială, propaganda pentru democraţie politică era sto pată. ...-.;

5. Problema evreilor

Guvernarea D. A. Sturdza este marcată de o resuscitare a unei atitudini de mai mare precauţie faţă de evrei. în această privinţă, se invoca sporirea — printr-o imigraţie masivă — ponderii lor numerice în masa populaţiei româneşti, ceea ce ar fi creat un „pericol etnic evident". însuşi şeful guvernului liberal atrăgea atenţia asupra unui dezechilibru în balanţa demografică, întrucât la o populaţie de peste 7 milioane de locuitori ai ţării, la finele secolului trecut, evreii reprezentau cert — în ciuda unor estimări contradictorii — circa 500 de mii. Imigraţia anuală de câteva mii de evrei determina o „împingere" a acestei populaţii dinspre Moldova — unde se aflau în număr mare — spre Muntenia şi Oltenia. Concomitent avea loc deplasarea unora dintre ei dinspre oraşele de reşedinţă spre alte centre judeţene, inclusiv sate, încât, în 1900, cei stabiliţi aici erau circa 270 de mii *'.

„Pericolul " evreilor era dedus atât din rezistenţa lor la asimilare, cât şi, mai ales, din poziţia importantă deţinută în sferele comercială şi financiară, unde se configurau ca un obstacol în calea afirmării line a unei burghezii naţionale. O îngrijorare şi mai mare o stârneau imigranţii evrei săraci, inclusiv intelectuali cu aceeaşi origine. Aşezaţi într-o ţară în care libertăţile publice erau în curs de asimilare de către masele de jos ale poporului, ei nu numai că îngroşau rândurile nemulţumiţilor, în calitate de proletari, dar contestau bazele constituţionale ale societăţii româneşti de pe poziţiile luptei de clasă.

Combaterea „pericolului" evreilor era văzută în menţinerea restricţiilor Ia împământenire. Se invoca în acest sens art. 21 din Constituţie care prevedea ca „religiunea ortodoxă a Răsăritului" să rămână dominantă în statul român. O asemenea prevedere, atacată de socialişti, era după D. A. Sturdza mai valoroasă decât „statutele clubului muncitorilor", deoarece creştinismul era „cea mai înaltă expresiune a tuturor religiilor şi filosofiilor din lume". Căci pe când evreii se considerau un neam ales, stând deasupra tuturor celorlalte, creştinii priveau pe toţi oamenii ca fraţi. Nu se putea deci renunţa la religie drept condiţie de cetăţenie, — cum cereau socialiştii —, întrucât s-ar fi deschis calea destrămării statului.

în 1897, pe fondul ecoului stârnit în România de afacerea Dreyfus din Franţa, sunt reactivate manifestări antievreieşti. Acestea îşi aveau adepţi chiar printre liberali, ca de pildă M. Ferekyde, ministrul de Interne, dar şi conservatori ca N. Filipescu. Socotindu-se că dacă în Franţa, unde fuseseră asimilaţi, evreii erau în stare să comită acte de infidelitate faţă de stat, cu atât mai mult era expusă România. Ca atare, ei trebuiau împiedicaţi să ajungă în acea situaţie. S-a elaborat astfel un proiect de lege prin care inclusiv evreii cu cetăţenie erau exceptaţi de la serviciul militar[100], ceea ce însemna implicit că nu erau demni de încredere.

Poziţia menţionată a fost interpretată de fruntaşi ai evreilor nu numai ca discriminatorie şi ofensatoare, dar şi prevestitoare de măsuri restrictive privind cetăţenia. Pentru a o combate, la 25 noiembrie '897, mai mulţi evrei s-au reunit la „Dacia". Prin grija unor extremişti, au fost trimişi acolo studenţi pentru a discuta: „netemeinicia protestării". Discuţiile contradictorii au degenerat *în dezordine.*

Prin N. Filipescu, tolerat de ministrul de Interne, disputa din sală a fost transferată în stradă. Ca urmare, „o ceată numeroasă de băieţi de prăvălie", servitori şi indivizi cu grad precar de cultură, mulţi minori, cărora li s-au adăugat curioşi înarmaţi cu bastoane şi scânduri desprinse din ambalajele magazinelor, s-au aliniat în spatele unor căpetenii. S-au deplasat astfel în câteva cartiere evreieşti: Sf. Vineri, Văcăreşti, Dudeşti, Cantemir, Carol, Smârdan, Lipscani, Calea Victoriei etc. Sunt sparte geamuri la prăvălii şi case, iar marfa negustorilor evrei este aruncată, săvârşindu-se un adevărat „vandalism". Scenele de „sălbăticie" — datorită moliciunii poliţiei — durează câteva ore. Au fost arestaţi —la sosirea forţelor de ordine— 16 indivizi, dintre care unii minori.

Agitaţia antievreiască s-a menţinut şi în primăvara anului următor, când, în martie 1898, începea la Curtea cu juraţi procesul inculpaţilor. Vinovaţi erau declaraţi evreii pentru că, chipurile, nesocotiseră legile ţării care nu le dădeau dreptul să organizeze reuniuni publice, întrucât erau străini. Se omitea însă faptul că organizatorii dispuneau de cetăţenie română. Urmau tulburări similare soldate cu violenţe, prăvălii şi case devastate la începutul lui 1899, atât la Iaşi, cât şi la Galaţi şi Brăila.

în Cameră, opinii naţionaliste — încă din 1898 — sunt exprimate de deputaţii C. G. Politimos şi C. Popovici. Aceştia acuzau guvernul liberal că nu împiedică „năvala evreilor din afară". în februarie 1899, M. Ferekyde dicta măsuri de expulzare împotriva unor evrei legaţi de agitaţia politică din cluburile săteşti. Susţinea legitimitatea acelor măsuri pentru apărarea intereselor statului, împotriva căruia acţionau indivizi „cu ajutorul internaţional". în acest sens, se referea la un raport al congresului Internaţionalei Socialiste de Ia Londra, din 1896, reprodus în ziarul evreilor din România „Deşteptarea". Prin acest ziar se apela la toţi evreii din România — burghezie şi proletariat — să lupte împreună împotriva apăsării „naţionale şi culturale" şi a tuturor „barbariilor"[101].

în contextul acţiunii guvernamentale de destrămare a cluburilor săteşti, măsurile de expulzare selectivă întreprinse de M. Ferekyde)ăreau insuficiente unui naţionalist ca C. G. Politimos. Acesta pro>unea a se ordona prefecţilor „să alunge pe toţi străinii stabiliţi prin

sate" în temeiul legii comunale restrictive. Dacă ministrului liberal îi era „frică de ovrei", să lase Jocul altuia mai energic şi curajos[102].

Accentele naţionaliste erau combătute atât de B. Delavrancea, care protesta împotriva expulzării unor evrei născuţi în România [103], cât şi de M. Corbescu şi P. S. Aurelian [1Oi], ambii socotind că pentru relele de care suferea ţara, inclusiv pentru frământările ţărăneşti, cauzele erau mai profunde. D. A. Sturdza, primul-ministru, nuanţa atitudinea faţă de evrei, mai cu seamă că — după cum declarase un deputat — nu toţi erau adepţii lui Marx, mulţi dintre ei fiind „oameni onorabili", acceptând instituţiile ţării. Primul-ministru preciza la 5 februarie 1899 că evreii naturalizaţi se bucurau de drepturi identice cu românii. Evreii fără cetăţenie nu erau deranjaţi, dacă nu atacau ordinea socială şi politică a României. Urmau a fi expulzaţi cei care se făcuseră vinovaţi de acea culpă.

Aceste convulsii naţionaliste, amintind într-o anumită măsură de cele din anii 1866—1868, potolite, dar, apoi, reizbucnite în împrejurările menţionate, aveau, printre alte consecinţe, inaugurarea — în 1900 — a unui proces de emigrare a evreilor. Aceştia se îndreptau mai ales spre America, fiind susţinuţi de persoane şi instituţii străine[105].

Expulzările selective şi emigrarea au adus România din nou în atenţia cercurilor evreieşti din Occident. în jurul ei s-a ţesut şi întreţinut o atmosferă de adversitate. La 6 mai 1902 sosea la Bucureşti ziaristul evreu Bernard Lazare, un socialist şi sionist care locuia la Paris. Populaţia evreiască 1-a întâmpinat ca pe un salvator, mai ales când a vizitat cartierele din Bucureşti. Dobândind accente ostentative, vizita a iritat pe naţionaliştii din Bucureşti, care au manifestat împotriva ziaristului evreu.

Sub impactul unei tensiuni naţionaliste, în 1902 guvernul României se expunea unei presiuni americane. Se dezaproba adversitatea faţă de evrei care provoca o emigraţie în rândul acestora spre SUA. Americanii o admiteau, dar o doreau voluntară. României i se cerea să respecte prevederile Tratatului de la Berlin din 1878, admiţând evreii în funcţii publice şi permiţându-Ie aşezarea chiar în sate[106], spre a se curma curentul emigraţi onist.

ti;

1 T. Maiorescu, *Istoria contimporană,* p. 268.
2 Tr. Lungu, o/>. c/'?., p. 84—85.
3 „Epoca", an. IV, nr. 1026, 20 aprilie 1889; nr. 1027, 21 aprilie 1889.
4 „Naţionalul", an. I, nr. 30, 13 aprilie 1889.
5 *,,D.A.D.'* 1889/90, Şedinţa din 12 decembrie 1889, p. 151; C. Gane, *P. P. Carp şi locul său in istoria politică a fării,* I, p. 402—403.
6 *,,D.A.D.",* 1888/89, Şedinţa din 30 martie 1889, p. 1285—1286.
7 Titu Maiorescu, *op. cit.,* p. 268.
8 I. Bulei, *op. cit.,* p. 142—143.
9 ÎV. Filipescu, *Partidele politice,* Bucureşti, 1890, p. 11.
10 *Ibidem,* p. 26.
11 I. Bulei, *op. cit.,* p. 95.
12 N. Filipescu, *op. cit.,* p. 13.
13 C. Xeni, *op. cit.,* p. 148.
14 *,,D.A.D.'* Şedinţa din 1 decembrie 1891, p. 67.
15 N. Filipescu, *op. cit.,* p. 31.
16 *,,D.A.D:* Şedinţa din 16 noiembrie 1890, p. 5.
17 *Ibidem,* Şedinţa din 14 februarie 1891, p. 629—630.
18 *Ibidem,* Şedinţa din 21 decembrie 1889, p. 289.
19 *Ibidem,* Şedinţa din 13 decembrie 1889, p. 171.
30 I. Bulei, *op. cit.,* p. 98.
21 *„D.A.D:* 1890/91, Şedinţa din 14 februarie 1891, p. 629—630.
22 T. Maiorescu, *op. cit.,* p. 274—278.
23 Tr. Lungu, *op. 'cit.,* p. 97—102.
24 *Manifestul Partidului liberal conservator,* aprilie 1891, p. 2—3.
25 C. Gane, *op. cit.,* II, 1936, p. 18.
26 I. Bulei, *op. cit.,* p. 116—118.
27 T. Maiorescu, *op. cit.,* p. 278—279, 282—283.
38 Tr .Lungu, *op. cit.,* p. 103—107.
29 C. Xeni, *op. cit.,* p. 103—104.
30 T. Maiorescu, *op. cit.,* p. 291—298.
31 Tr. Lungu, *op. cit.,* p. 107—110.
32 C. Gane, *op. cit.,* II, p. 124—126, 129.
33 N. Filipescu, *Albii şi roşii,* Bucureşti, 1894,: p. 22.
34 „M. O.", nr. 9, 4 martie 1914, p. 10.1.,
35 *„D.A.D.",* 1891/92, Şedinţa din 6 mai 1892, p. 647.
36 *Istoria Parlamentului,* p. 317—318.
37 *;,D.A.D.",nr.* 43, 23 februarie 1894, p. 7«5—76€,
38 *Istoria Parlamentului,* p. 319—320.

[38] *„D.A.D."*, nr. 44, 17 februarie 1894, p. 729—742.
[40] *Ibidem*, nr. 43, 23 februarie 1894', p. 764; 765.
[41] *Istoria Parlamentului, p.* 320— 321.
[42] Anuarul statistic al României", Bucureşti, 1904, p. 14—15.
[43] G. D. NicoJescu, *op. cit.*, II, p. 32—33.
[44] *Z.* Ornea, *op. cit-.*, p. 287.
[45] T.--Maiorescu, *'însemnări zilnice,* III, p. 302.
[46] ,,M. O.", nr. 24, 21 martie 1914, p. 246.
[47] *„D.A.D."*, nr. 37, U februarie 1894, p. 640, 641, 647—649.
[48] N. Filipescu, *Albii şi roşii,* p. 22—23.
[49] C. Bacalbaşa, *op. cit.*, II, p. 160—162.
[50] *„D.A.D."*, 1891/92, 25 noiembrie 1892, p. 86; 1893/94, 9 decembrie 1893, p. 494—495.
[51] *„D.A.D."*, 1891/92, 9 martie 1892, p. 55; 1892/93, 1 decembrie 1893, p. 100—101.
[52] *„D.A.D."*, 1894/95, 28 noiembrie 1894, p. 135—136.
[53] *Ibidem,* 27 februarie 1895, p. 834.
[54] I. Bulei, *op. cit., p.* 126—127.
[55] N. Filipescu, *Albii şi roşii,* p. 20.
[56] C. Bacaibaşa, *op. cit.*, II, p. 229.
[57] An. lordache, *Dumitru Brâtianu,* Bucureşti, 1984, p. 330.
[58] Tr. Lungu, *op. cit., p.* 144—152.
[59] T. Maiorescu, *op. cit.*, p. 305—306, 313—317, 319—321.
[60] C. Bacalbaşa, *op. cit.*, II, p. 150—152.
[61] N. Filipescu, *op. cit.*, *p.* 3—15.
[62] C. Bacaibaşa, *op. cit.*, II, p. 202.
[63] C. Xeni, *op. cit., p.* 167—168.
[64] I. Bulei, *op. cit.*, p. 167—168.
[65] C. Bacalbaşa, *op. cit.*, II, p. 161, 174, 176.
[66] Tr. Lungu, *op. cit., p.* 138—143, 154—155.
[67] T. Maiorescu, *op. cit., p.* 322.
[68] *Ibidem, p.* 326.
[69] *Istoria Parlamentului, p.* 376—378.
[70] Tr. Lungu, *op. cit., p.* 205.
[71] T. Maiorescu, *op. cit., p.* 336—337.
[72] *Istoria Parlamentului, p.* 376—378.
[73] Tr. Lungu, *op. cit.*< p. 206, 218—221.
[74] *Istoria Parlamentului, p.* 340.
[75] Radu-Dan Vlad, *Le gouvernement* ***liberal P.S. Aurelian*****, în „Revue Roumaine d'Histoire", tom. XXXI, no. 1—2, 1992,** p. 103—107.
[76bis] *Ibidem, p.* 109—110, 118, 120.
[76] Tr. Lungu, *op. cit., p.* 222—231.
[77] C. Bacalbaşa, *op. cit.*, II, p. 193.

'• I. Bulei, *op. cit.,* p. 185.
'• T. Maiorescu, *op. cit.,* p. 371.
80 C. Bacalbaşa, *op. cit.,* II, p. 247—249.
81 I. Bulei, *op. cit.,* p. 195—196. . >
83 Tr. Lungu, *op. cit.,* p. 169—181, 243—248.
»' C. Bacalbaşa, *op. cit.,* II, p. 180—181, 223, 230.
81 Ioan Scurtu, *Mişcarea ţărănistă din România până la* ***1947,*** **în „Studii",** tom. 25, 1972, nr. 3, p. 22.
85 *„D.A.D.",* nr. 32, 19 februarie 1899, p. 487.
86 *Ibidem,* nr. 34, 21 februarie 1899, p. 552.
87 C. Bacalbaşa, *op. cit.,* II, p. 177—179, 245—246. '•
88 Tr. Lungu, *op. cit.,* p. 181—186.
89 *„D.A.D.",* nr. 33, 20 februarie 1899, p. 544.
90 *Ibidem,* nr. 34, 21 februarie 1899, p. 552.
91 C. Bacalbaşa, *op. cit.,* II, p. 245—246.
92 M. Iosa şi Tr. Lungu, *Viaţa politică în România,.1899—1910,* Bucureşti, 1977, p. 258—261.
93 *„D.A.D.",* nr. 34, 21 februarie 1899, p. 552; nr. 12, 2 decembrie 1901, p. 79.
94 C. Bacalbaşa, *op. cit.,* II, p. 222—223.
95 *,,D.A.D:* nr. 30, 16 februarie 1899, p. 445—446.
96 *Ibidem,* nr. 32, 19 februarie 1899, p. 484.
97 *Ibidem,* nr. 42, 10 martie 1899, p. 735.
98 *Ibidem,* nr. 30, 16 februarie 1899, p. 446.
•9 *Ibidem,* nr. 31, 17 februarie 1899, p. 475—476, 479; ***Cestiuwa*** *evreilor pământeni,* Iaşi, 1901, p. 64—65.
100 C. Bacalbaşa, *op. cit.,* II, p. 226, 230—233.
101 *„D.A.D.",* nr. 44, 16 martie 1899, p. 797.
102 *Ibidem,* nr. 32, 19 februarie 1899, p. 479.
103 *Ibidem,* nr. 42, 10 martie 1899, p. 749.
104 *Ibidem,* nr. 31, 17 februarie 1899, p. 466, **472.**
105 C. Bacalbaşa, *op. cit.,* II, p. 273.
106 *Ibidem,* **III,** p. 26—28, 35—37.

CAPITOLUL IX Dispută

asupra bazelor constituţionale

1. PSDMR prins de contagiune liberală

La 18 martie 1888, într-un manifest editat la Iaşi, I. Nădejde vorbea în numele partidei muncitorilor încercând să se dist-ngă atât de liberali, cât şi de conservatori, inclusiv de Opoziţia unită. Ambele partide erau considerate de aceeaşi sorginte, disputele dintre ele fiind superficiale, rezultate din „sfadă de la furt", dat fiind că, deopotrivă, când s-au aflat la putere, săvârşiseră aceleaşi „ticăloşii". Se formulează, începând din 1889, prin ziarele „Muncitorul", „Gutenberg" şi „Democraţia socială", necesitatea unui partid muncitoresc deosebit de cele „burgheze". Muncitorii erau chemaţi să se organizeze după criterii de clasă, spre a juca rolul principal în viaţa politică *.

în temeiul unei ideologii de clasă, la 31 martie/12 aprilie 1893, în Bucureşti, în Sala „Sotir", a avut loc congresul de constituire a Partidului social-democrat al muncitorilor din România, prin reunirea a 54 de delegaţi ai cluburilor răspândite în câteva centre din ţară. Pe lângă aceştia, s-au mai aflat persoane care luaseră loc „dinapoia perdelelor pluşate", funcţionari de carieră ai statului preocupaţi de a nu se lesa feimal de partid de teamă de a nu avea dificultăţi.

Prin program şi statut, PSDMR îşi propunea: dreptul la grevă, ziua de muncă de 8 ore, învăţământ general, drept de organizare şi întrunire; municipalizarea şi răscumpărarea pământurilor, înfiinţarea de izlazuri, credit pentru ţărani, desfiinţarea învoielilor în natură. Sătenii erau sfătuiţi să lupte pe cale legală pentru drepturi, nu prin revolte, pentru o legislaţie favorabilă. Se tindea spre organizarea unei social-democraţii care să joace un rol politic. V. G. Morţun se pronunţa pentru luminarea ţăranilor şi pentru stoparea revoltelor spontane.

Ţăranul să nu mai creadă că dreptatea se obţinea cu „parul", ci s-o caute prin acţiune legală. Social-democraţia căuta în ţărănime un substitut pentru muncitorime.

Constituindu-se într-o entitate distinctă şi propunându-şi să joace un rol politic, socialiştii abandonau parţial unele dogme marxiste. Prin elementele lor pragmatice şi mai legate de societatea românească apreciau că România se afla în faza asimilării principiilor şi instituţiilor democratice. Văd în liberali, în elementele tinere din rândul acestora virtuali aliaţi ai luptei pentru dezvoltare democratică. Semnalul în această privinţă era dat de I. Nădejde la 14 ianuarie 1895 în „Lumea nouă" prin articolul *Alianţa democratică,* în care atrăgea atenţia asupra nevoii de colaborare cu stânga liberală. Din acel moment, ideea unei gravitări spre acel segment liberal devenea prioritară, deşi socialiştii, prin ideologie şi prin activităţi în rândul păturilor de jos ale societăţii, nu erau total un partid al legalităţii.

Schimbarea în mentalitatea şi acţiunea unor socialişti, cel puţin a lui V. G. Morţun şi I. Nădejde care deţineau calitatea de deputaţi, era remarcată de tinerii liberali, care îşi propuseseră să facă o demarcaţie netă de conservatorism, scoţând partidul din făgaşele stagnante ce îi estompau identitatea, prin oiientarea lui hotărâtă în direcţia democratică. Exponentul curentului devenea Ionel Brătianu, tolerat în acea postură atât de D. A. Sturdza, cât şi de M. Ferekyde, care, pregătindu-i o succesiune la cârma liberală, — dorită cât mai îndepărtată —, îi dădură în răspundere reformarea doctrinei [2].

Din 1898, în Bucureşti, Ionel Brătianu conducea un cenaclu de dezbateri politice. Erau puse astfel bazele cercurilor de studii liberale, poziţie care-i prilejui aprofundarea diferitelor idei din ţară. inclusiv tendinţele socialiste. Inaugura dezbateri nu ca un sectant închistat în propria gândire, ci ca un om politic de larg orizont. îşi apropie oameni ca C. Băicoianu, dr. C. Angelescu, G. Saita, N. Coculescu, Emil Frunzescu, dar şi socialişti ca V. G. Morţun, Al. Radovici şi C. Stere. Pe acesta din urmă îl cunoscu la Iaşi, în a doua jumătate a anului 1898[3]. Prin acele contacte, Ionel Brătianu cunoscu direcţiile mişcării socialiste, observând, printre altele, o înclinaţie reformator-democratică.

. Hotărât să dezvolte liberalismul cel puţin sub raport ideologic, să-1 degaje de limitele în care-1 cantonase D. A. Sturdza şi să-1 deschidă spre schimbări sociale şi politice largi, Ionel Brătianu avea nevoie de oameni animaţi de convingeri puternice. Unii se găseau chiar printre liberali, dar după cum la începutul secolului tineretul era fascinat de liberalism, de data aceasta se lăsa sedus de socialism, cu atât mai mult cu cât se prefigura ca un domeniu al generozităţii şi utopiei.

Ionel Brătianu intui utilitatea unor contacte cu socialiştii care, deşi organizaţi politic, nu se putuseră implanta în societate pentru *că* multe din principiile enunţate programatic nu concordau cu realitatea. Constituiţi ca un partid distinct şi acţionând în consecinţă, socialiştii ar fi perseverat pe o cale marginală. Scoşi însă de sub climatul utopiilor şi readuşi la realitate, puteau întări Partidul Liberal, a cărui orientare trebuia împinsă mult spre stânga pentru acoperirea tuturor aspiraţiilor social-politice, paralizându-se orice încercare de recompunere a unor forţe politice alternative între liberalism şi conservatorism. Impulsul în această direcţie era dat şi de experienţa radicalismului, care, depăşind matca liberală, devenise un politicianism, un curent care balansa neprincipial în diverse direcţii, întreţinut mai ales de oameni dornici de a parveni prin funcţii guvernamentale.

Liberalii se folosesc de predispoziţia socialiştilor care, de mai mulţi ani, în neputinţa de a-şi susţine proprii candidaţi, votaseră pentru listele lor[4]. în 1893, la Ploieşti, pentru alegerea lui N. Fleva, câţiva liberali din Cameră au cerut sprijinul lui Morţun. Acolo, la Ploieşti, la îndemnul acestuia, „tinerimea generoasă" — cum numeau liberalii pe socialişti — 1-a ales pe Fleva. Tot astfel, socialistul Alex. Radovici învingea la Ploieşti cu suport liberal. Sub guvernul P. S. Aurelian, la alegerile de deputaţi din Galaţi, pentru a-1 combate pe N. Filipescu, rămas în balotaj cu P. Sechiari, liberalii au apelat la socialişti care aveau drept candidat pe I. C. Atanasiu, situat pe locul al treilea[5].

în noiembrie 1898, cu ocazia alegerilor comunale, se ivi ocazia aprofundării colaborării dintre liberali şi socialişti. Fără a se fi încheiat o alianţă între partide, în temeiul experienţei de la Ploieşti, Iaşi, Galaţi şi Vaslui, în vederea contracarării conservatorilor, li-

beralii se asociază cu C. Stere, C. Krupenski, I. Radovici, I. C. Atanasiu şi V. Vasiliu [6]. .

Spre deosebire de C. D.j Gherea, care respingea acea direcţie politică, socotind-o a conduce ia lichidarea identităţii socialiste, ea era promovată de lideri realişti[7]. în octombrie 1898, într-un discurs electoral la Iaşi, C. Stere afirma că hotărâse să se alăture liberalilor, deoarece reprezentau în ţară „ideea progresistă şi democratică". Socialiştii puteau deveni utili numai în compania liberalilor, unindu-şi forţele cu ei pentru realizarea unor schimbări fundamentale. C. Stere mai susţinea inconsistenţa teoriei socialiste bazate pe muncitorime, întrucât în România lipsea pro'etariatul industrial, neavând posibilitatea de a se afirma nici chiar în viitor. Ca atare, se cuvenea ca partidul socialist să se schimbe în măsură esenţială, căci nu putea îndeplini o funcţie revoluţionară, ci una reformistă în folosul muncitorimii reale, ţărănimea. O acţiune conjugată cu liberalii devenise acută şi pentru faptul că aceştia din urmă dispuneau de un program „atât de larg, încât dacă generaţiunea noastră va reuşi să-1 realizeze pe deplin, va putea cu conştiinţa împăcată să lase urmaşilor lor mergerea înainte" [8].

Organizaţia liberală din Iaşi, pentru a diminua influenţa relativă a junimiştilor [9], jucase un mare rol în încheierea cartelului electoral cu socialiştii. în această privinţă, la 11 octombrie 1898, G. Mârzescu preciza că C. Stere şi C. Krupenski fuseseră selectaţi pe lista liberală pentru că reprezentau „doi luminaţi socialişti". Şi întrucât liberalii erau adepţii deplinei cugetări, inclusiv în interiorul instanţelor conducătoare, toate ideile şi teoriile, inclusiv cele socialiste, se puteau impune numai prin confruntare. De aici impulsul de a se întinde „o mână amicală socialiştilor"[10], precum se procedase cu radicalii, resorbiţi însă atunci de conservatori. Asociaţi cu liberalii, socialiştii însă — potrivit lui G. Mârzescu — nu vor fi sufocaţi ideologic. Se vor bucura „de cea mai deplină libertate de gândire şi acţiune", emiţând păreri şi propuneri care vor fi examinate din perspectiva binelui public [11].

Socialişti ca C. Stere şi C. Krupenski, care lăsaseră liberalilor o „excelentă impresie"[12], intraseră în administraţie şi în alte localităţi,

ca Vaslui, Ploieşti, Zimnicea şi Caracal. Dar această simbioză liberal-socialistă, care părea să pregătească o fuziune iminentă, era perturbată de o gravă criză socială la finele anului 1898 şi începutul celui următor, punând sub semnul întrebării întregul proces de interpenetrare ideologică şi de acţiune politică. Cum evoluaseră, mai profund, relaţiile dintre cei doi parteneri sub pavăza înţelegerilor electorale locale ?

2. Cluburi socialiste Ja sate

După depăşirea ezitărilor doctrinare, o parte dintre socialiştii reformatori, care doreau să joace un rol politic, au conchis că viitorul lor era legat de colegiul III. Şi-au propus, în scopul menţionat, să acţioneze în rândul ţărănimii pentru a-i câştiga simpatia. V. G. Morţun şi Ion Nădejde au remodelat unele cluburi săteşti înfiinţate sporadic înainte de 1888, dar mai cu seamă după data menţionată. Primele rezultate le-au înregistrat în judeţele Iaşi şi Roman. Acţiunea socialistă la sate se izbise de o respingere şi descurajare din partea „başbuzuciilor" conservatoare, cum era numită administraţia locală[13]. Formarea cluburilor săteşti a fost o bună bucată de timp stagnată, fiind reluată la scară mai mare după înfiinţarea PSDMR, îndeosebi în primăvara lui 1898, pe fondul toleranţei liberale. Lucrătorul tâmplar C. Marinescu, ani în şir membru al clubului socialist de la Bucureşti, s-a strămutat la Zimnicea, judeţul Teleorman, cu intenţia de a întemeia un club socialist. A strâns în juru-i „câţiva mahalagii, muncitori", arătându-le cine sunt şi ce vor socialiştii. Câţiva s-au abonat la „Lumea nouă", citind apoi broşurile trimise de către clubul din Bucureşti. Din Zimnicea, acţiunea aceasta a iradiat spre satele din jur, încât s-a ajuns la organizarea a 20 de cluburi în judeţul menţionat".

în avântul ei mişcarea pentru organizarea de cluburi socialiste la sate a beneficiat neîndoielnic de toleranţa liberală, impusă şi de alianţa electorală din noiembrie 1898, moment de intensificare a propagandei socialiste[15]. într-un asemenea context. C. Marinescu a solicitat suportul clubului din Bucureşti, care s-a grăbit să trimită oameni ca Ficşinescu şi Banghereanu. în toamna lui 1898, mişcarea pentru

organizarea ţărănimii dobândise mari succese, depăşind Teleormanul şi răspândindu-se în Vlaşca, Olt, Romanaţi, Argeş, Dâmboviţa şi Buzău. Se creaseră peste 300 de cluburi săteşti, care s-au grăbit să-şi declare apartenenţa la „partidul muncitorilor"[16].

Cum se explică succesul rapid în organizarea politică a ţărănimii ? Liberalul M. Corbescu demonstra că pătrunderea ideilor socialiste la sate era facilitată de conduita imorală a clasei politice, precum şi de lupta pentru putere dintre partidele politice, care deseori ofereau chiar scene violente. II explica, de asemenea, prin corupţia şi afacerismul care făceau ravagii. Acele exemple oferite unei ţărănimi aflate încă în stare de ignoranţă erau nocive. De aici sensibilitatea ei la critica socialistă care găsea un teren favorabil[17]. Ţărănimea devenea receptivă la „microbul" socialist şi datorită faptului că, înzestrată cu pământ în 1864, nu se putuse bucura de prosperitate materială şi morală din cauza lipsei de instrucţie teoretică şi practică. De aic' producţia agricolă slabă comparativ cu solul bogat, spre deosebire de ţările Europei Centrale unde era o ţărănime mai înstărită pe un sol mai sărac. Acelaşi „microb" găsea un mediu favorabil prin faptul că, abandonându-şi moşiile, marii proprietari lăsau pe ţărani la discreţia arendaşilor, părţile care se ocupau efectiv cu agricultura fiind separate printr-un zid.

Afluxul ţăranilor spre cluburi şi mai cu seamă susţinerea materială a acestora prin cotizaţii se explică prin răspândirea părerii că ele deveneau un instrument de obţinere a priorităţii la „împărţirea pământului", la dijmă din zece una, la păşunat în pădurile statului şi ale particularilor, la tăiatul de lemne etc.

Cluburile săteşti semnificau pe plan politic — dapă V. G. Morţun — deschiderea unui proces de eroziune „a puterii de la centru", a autoritarismului guvernamental deci. Până la apariţia lor, semnalele schimbării veneau exclusiv din oraşe, regele şi ţara fiind prevestiţi de aici că „un regim nu mai merge". Prin cluburile recent închegate, satele atestau că se interferează în jocul politic. Sătenii erau îndreptăţiţi să spună regelui că nu se mai putea guverna ca înainte[1S].

Statutele cluburilor ţărăneşti nu cuprindeau idei socialiste propriu-zise, ci erau adecvate la doleanţele momentului. Exponenţii acestei

mişcări abandonau în scris generalităţile doctrinare. Obiectivul declarat era asimilarea de către ţărani a întregii legislaţii aflate în vigoare. Prioritar se propunea cunoaşterea Constituţiei, precum şi a reglementărilor aferente electorale şi comunale, pentru ca ţăranii să-şi cunoască drepturile şi datoriile. Căci, — după cum arăta V. G. Morţun —, cu deosebire la sate legislaţia nu era aplicată. Rămăsese valabil obiectivul lui C. A. Rosetti al „Plevnei interne", adică de a se instaura în întreaga ţară „domnia legilor"[19].

Cluburile fuseseră concepute ca instrumente de organizare a satului împotriva ilegalităţilor proprietarilor şi arendaşilor. Pe aceeaşi cale — cum rezultă din statute — ele îşi propuneau să acţioneze prin deputaţii şi consilierii „partidului muncitorilor", recurgând la petiţii, întruniri şi alte mijloace legale, pentru diminuarea „birurilor", îmbunătăţirea tocmelilor agricole şi aplicarea deopotrivă, pentru bogaţi şi săraci, a legilor. Cluburile erau asociaţii de ajutorare bănească, constituindu-se fonduri comune prin cotizaţiile membrilor lor. Se preconiza să se stăruie a fi trimişi copiii la şcoală, chiar sătenii mai vârstnici, dacă nu ştiau să scrie şi să citească. Se mai propunea organizarea pe lângă fiecare şcoală sătească a unor cantine, unde copiii urmau a primi, pe lângă învăţătură fără plată, cărţi şi hrană. Propunându-se moralizarea săranilor, se intenţiona a-i deprinde a se cununa şi legaliza moştenirea către copii sau alţi succesori. Ca obiective mai figurau sfaturi medicale şi veterinare, precum şi îndemnul la satisfacerea serviciului militar.

Pe plan politic, activitatea cluburilor tindea să scoată ţărănimea din postura de clientelă politică guvernamentală, dându-i o identitate şi mobilizându-i eforturile în direcţia luptei electorale prin care să se elimine ingerinţele şi presiunile. Mai întâi, sătenii urmau a fi deprinşi să acţioneze prin reprezentanţii lor pentru a se respecta listele electorale, pentru a fi înscrişi atunci când erau îndepărtaţi nejustificat. Apoi, prin statute, cluburile îşi fixau depăşirea cadrului electoral existent al colegiilor, solicitând votul obştesc.

Prin acele obiective statutare, cluburile săteşti se configurau drept Prima mişcare legală de organizare a unei rezistenţe ţărăneşti faţă de injoncţiunile şi abuzurile unui aparat administrativ corupt. Sunt

un protest faţă de incapacitatea diferitelor guverne de a scoate ţărănimea din izolare politică, menţinând-o în starea de masă amorfă de manevră, interesele ei fiind speculate în mod politicianist. înfiinţând cluburi, socialiştii propovăduiau nu atât propria lor ideologie, cât mai ales principiile constituţionale atât de generoase prin democratismul lor, formulând însă pretenţia că nimeni — cu excepţia lor — nu era în stare să recepteze şi să soluţioneze durerile ţărănimii. Dar pe fondul înţelegerii electorale din 1898 şi în general al toleranţei liberale, socialiştii au supralicitat o mişcare politică, răscolind mintea şi inima unor numeroşi săteni, cu idei al căror înţeles nu-1 pătrundeau decât parţial. Căci incontestabil rămâne faptul că socialiştii înţelegeau să facă din săteni propriul lor fief electoral.

Acţiunea de organizare a cluburilor, îmbinată cu o sistematică şi persistentă propagandă prin emisari speciali, în ciuda unor idei generoase, dobândea sensul unui blam asupra regimului politic existent, devenind un mijloc de aţâţare a sătenilor la proteste şi chiar revolte, în această privinţă, în toamna lui 1898, fruntaşi socialişti, inclusiv Gherea, observând proporţiile dezvoltării cluburilor săteşti, au devenit îngrijoraţi de a nu se transforma în centre de instigare şi provocare a unor revolte sociale. De aici ideea de a se renunţa treptat la ele, apărându-se interesele ţărănimii în limitele principiilor constituţionale existente [20].

Temerile menţionate s-au dovedit justificate. Căci pe fondul dezvoltării conştiinţei politice a ţărănimii, în atmosfera unei confuzii ideologice, în câteva judeţe unde fiinţau cluburi au izbucnit puternice frământări, unele soldate cu revolte prin care erau exprimate nu numai proteste împotriva abuzurilor, ci erau formulate revendicări pentru pământ în arendă şi chiar proprietate din moşii particulare. Apăruseră în prim-plan învăţători care, prin conferinţe publice, îndemnau la desfiinţarea proprietăţii şi chiar a armatei. Unele violenţe s-au îndreptat împotriva agenţilor statului, ministrul de interne, M. Ferekyde, fiind obligat să disloce armată în unele centre sediţioniste [21]. Oricum, România era în pragul unor noi răscoale ţărăneşti, rezultate într-o anumită măsură şi din această infuzie confuză de socialism şi democratism prin intermediul cluburilor săteşti.

3. „Incendiu" in viafa politică Frământările fiind pe punctul de **a** degenera în răscoale, la începutul lui februarie 1899 cluburile socialiste, dar mai cu seamă activitatea iniţiatorilor lor provoacă UH „incendiu" în viaţa politică. Afectaţi erau deputaţii socialişti care-şi atestaseră declarativ în ultimul timp ataşamentul faţă de statul de drept, — apărând acum în postura de contestatari —, dar şi liberalii care aveau frânele guvernului. Aceştia din urmă, de mai mult timp, prin elementele lor tinere, încheiaseră acorduri verbale cu socialiştii reformatori în vederea unei coordonări pentru concretizarea unor principii democratice. Cum să se interpreteze — în acest context — începuturile de revoltă rezultate din activitatea cluburilor săteşti ? Ca o lovitură pe la spate sau o provocare a unor elemente nihiliste sau conservatoare care repudiau colaborarea liberal-socialistă ?

La 25 ianuarie 1899, M. Ferekyde dezminţea aserţiunile din presă potrivit cărora mişcările ţărăneşti ar fi fost rezultatul unei uneltiri conservatoare. Era încredinţat că, cu toate divergenţele de opinie, liberalii şi conservatorii erau uniţi, când era vorba de-a apăra „interesele vitale şi aşezămintele statului românesc"[22]. Tot el, —câteva zile mai târziu —, după ce preciza că răscoalele fuseseră, totuşi, evitate, — acolo unde fuseseră în stadiul de a irupe —, datorită „blândefei, dibăciei şi priceperii" administraţiei, afirma că agenţii socialişti încercaseră să le aprindă, pe fondul activităţii de constituire a cluburilor [23].

Socialiştii erau acuzaţi de ministrul liberal de interne drept organizatorii unei acţiuni de instigare a ţărănimii. Cluburile fuseseră create de „ţărani de contrabandă", fiind calificaţi astfel atât „oameni luminaţi" ca V. G. Morţun sau G. Diamandi, — cum îi numea D. A. Sturdza —, cât şi Ficşinescu şi Banghereanu care au mers în rândul ţăranilor „cu inimă necurată, ca în timpurile domniilor greceşti"[24]. Erau implicate în crearea cluburilor „persoane străine", unii fiind «vrăşmaşi ai românilor, care încercau să discrediteze ţara". M. Ferekyde anunţa că, cercetând registrele clubului socialist din Bucureşti, găsise că era vorba de o organizaţie politică făcută „nu de români, ci de străini", care-şi propuseseră să influenţeze afacerile statului român. Ca atare, nu se putea tolera înjghebarea acelei direcţiuni

care tindea să „otrăvească toate satele noastre cu poveţe contrarii ţărei". Cuvintele despre legalitate şi constituţionalitate — conţinute în procesele-verbale ale cluburilor — erau o faţadă contrazisă de esenţa activităţii politice efective.

Ce legătură era între constituţionalism — pretinsul tenaei ideologic al cluburilor — şi rolul acestora în instigarea ţăranilor la revoltă ? Răscoalele ţărăneşti izbucnite parţial sau în prag de a fi declanşate erau socotite drept o provocare socialistă, o acţiune declanşată împotriva statului de drept. Sub un asemenea raport, liberalii şi conservatorii, deopotrivă, apreciau activitatea socialiştilor la sate ca extrem de dăunătoare.

Dovedind orizont conceptual şi cunoştinţe despre doctrinele socialiste întruchipate de Marx, Engels sau Liebknecht, atât primul-ministru D. A. Sturdza, cât şi unii conservatori combăteau socialismul, socotindu-l diversionist. Takeionescu credea că pericolul acelei doctrine şi acţiuni politice consta în faptul că se înfăţişau drept singur remediu pentru suferinţele omeneşti. Deosebirea între un nesocialist şi un socialist era că primul admitea schimbări evolutive, iar cel de-al doilea proclama bolnav întregul organism social care trebuia reconstituit.

Stârneau îngrijorare diversele nuanţe de socialişti de la „imaginativii" lui Morţun şi „comuniştii" lui Nădejde la anarhiştii lui Panait Muşoiu. Prin aceştia din urmă, — semnala Al. Marghiloman —, socialismul în România dobândea forme agresive. Era un socialism de contrabandă, de utilizare a unei activităţi subversive — prin broşuri şi prin „Lumea nouă" — sub o faţadă legală. Căci, — după Take Ionescu —, dacă la sate s-ar difuza teoria valorii sau învăţătura lui Marx şi Lassalle, nimeni n-ar asculta. Ideile acestora erau adaptate la nevoile politice ale susţinătorilor lor, dar fără a se vorbi de ţelul final socialist, — naţionalizarea pământului —, într-un prim stadiu speculându-se nevoia ţăranilor de a-şi crea sau dezvolta o mică proprietate.

Nocivitatea cluburilor rezulta şi din faptul că înscriau în program revendicări minimale concordante cu prevederile constituţionale, dar prin practică se strecura o întreagă ideologie subversivă. P. S. Aurelian invoca broşuri care contraveneau statutelor cluburilor, amintind părerile lui Marx şi Engels privitoare la natura proprietă-

ţii, a statului, a familiei, a instituţiilor democratice şi a conflictelor sociale, precum şi a organizării socialismului agrar. Toate acele idei aveau caracterul unei prefigurări a revoluţiei sociale, în genul Comunei din Paris[25].

Socialiştii deveneau culpabili pentru partidele istorice prin faptul că puneau relaţiile sociale pe terenul luptei de clasă. D. A. Sturdza cita broşuri socialiste prin care se afirma că ţărănimea ar fi singura clasă care muncea în ţară. O scriere răspândită de clubul muncitorilor din Bucureşti spunea, printre altele, că „o mână de bogaţi" stăpâneau pământ, fabrici şi bani. Socotite „albine muncitoare", masele populare se aflau sub stăpânirea „trântorilor". Unii se născuseră a fi fericiţi, în timp ce alţii erau sortiţi să ducă o viaţă de privaţiuni. Prin broşura amintită se lansa apelul către ţărani, mici proprietari şi mici meseriaşi de a se uni în jurul partidului muncitorilor pentru a schimba societatea. Tot astfel negustorii mici erau opuşi negustorilor mari. Cei care prin „sudoarea frunţii" munceau îmbogăţind pe alţii să se unească cu partidul socialist. Cât timp vor fi „mari proprietari de moşii, mari fabricanţi şi stăpâni de ateliere, muncitorii tot au să fie despoiaţi". Moşiile, fabricile şi atelierele să fie proprietatea statului[2S].

îndemnaţi la solidaritate împotriva boierilor, burghezilor şi chiar a intelectualilor, a păturii culte în general, chemaţi să se numească „tovarăşi" [27], ţăranii deveneau pentru socialişti un mijloc ideal de supralicitare. Prin propagandă, — semnala ministrul de interne M. Ferekyde —, se proclama o „ură a săracului împotriva bogatului". Asemenea îndemnuri deveneau subversive, mai cu seamă când erau plasate pe terenul nemulţumirilor legitime ale ţăranilor. Prin ele, potrivit părerii lui Al. Marghiloman, se „desghioacă ţara în tabere vrăjmaşe".

Spiritul luptei de clasă prezida atitudinile politice din cluburile săteşti, sistemul electoral censitar fiind prezentat ca o organizare po litică de esenţă boierească, incompatibilă cu interesele maselor popu lare. O broşură a lui Panait Muşoiu scrisă de pe poziţii anarhiste — criticată chiar de V. G. Morţun — şi difuzată în acel context contri buia şi ea la adâncirea confuziei în cluburile săteşti, mai ales prin fap» tul că se ataca statul, patria şi armata, ţăranii fiind chemaţi să respingă serviciul militar. .

Un efect periculos al activităţii socialiste consta în zdruncinarea relaţiilor agrare şi a sistemului de proprietate. Propaganda in scris şi verbală, deşi moderată, insista asupra ideii proprietăţii comune asupra pământului prin împărţirea moşiilor la ţărani [28]. Socialiştii spuneau însă acestora adevărul numai pe jumătate, scopul lor final fiind suprimarea oricărei proprietăţi.

Rezultatul propagandei socialiste prin cluburi — cum arăta M. Ferekyde, în Cameră, la 3 februarie 1899 —a fost refuzul ţăranilor de a angaja tocmeli agricole, sub pretext că în primăvară „vor ara unde vor voi, căci aşa a ieşit legea nouă". Ţăranii refuzaseră să efectueze până şi culturi de tutun, deşi li se dădeau avansuri băneşti, în judeţul Olt, „orbirea" lor, încrederea eronată că urmau a fi realizate schimbări agrare esenţiale i-au făcut să se opună reprezentanţilor autorităţilor, unii dintre aceştia fiind brutalizaţi. Printre ţărani — ca efect al activităţii socialiste — s-a acreditat părerea că „a venit un partid nou care a făcut chiar legi noi pentru ca să li se dea pământ". Broşuri tipărite cu ştampila clubului socialist din Bucureşti au fost luate de ţăranii creduli drept „acte cu pecetia domnească", in virtutea acestora socotindu-se „stăpâni pe ţară" şi îndreptăţiţi „să ia pământ" cu dijmă din zece una[29].

Propaganda socialistă şubrezise deci principiul proprietăţii asupra moşiilor, revendicate nediferenţiat de către ţărani. Drept consecinţă, în judeţul Olt, ţăranilor aflaţi pe punctul de a se revolta li se explicase de către reprezentanţii guvernului că „nu este cu putinţă să li se dea de nimeni proprietatea altora, precum nu este cu putinţă ca cineva să le ia proprietatea lor"-

Cine purta vina pentru acţiunile de subminare a bazelor sociale şi politice ale statului de drept ? Folosindu-se de împrejurare pentru a lovi şi discredita guvernarea liberală, conservatorii aruncau răspunderea asupra unor reprezentanţi ai acesteia, care, calificând pe socialişti ca generoşi, implicit, le legitimau teoriile şi-i încurajau în propaganda la sate[30]. D. A. Sturdza era învinuit că se lăsase sedus de acea colaborare, apărând în campania electorală alături de „tovarăşii socialişti"[31]. Deşi aceştia îi făgăduiseră„pocăială", exponentul liberalilor — cum îl blama T. Cămărăşescu — nu cunoştea mentalitatea socialistului, care, întocmai ca evreul care nu renunţă la tablele lui Moise,

nu-şi abandona scopul. Dacă socialiştii îşi schimbaseră într-o anumită măsură ideile, făcuseră aceasta — după B. Delavrancea — din motive tactice. Căci, deşi primiseră slujbe, socialiştii nu acceptaseră „temelia societăţii".

Prin această asociere liberal-socialistă — credeau Take Ionescu şi Al. Marghiloman[32] — se formase un climat favorabil pentru subminarea autorităţii, a înseşi poziţiei guvernului, ceea ce facilitase organizarea de cluburi bazate pe adversitatea de clasă. Guvernului liberal i se reproşa că ridicase pe socialişti „la rang politic", urmarea constând în înfăptuiri pentru ei pe care Morţun singur nu le-ar fi avut nici în zece ani. Cluburile săteşti care agitaseră şi revoltaseră ţărănimea erau o creaţie socialistă, dar ele apăruseră în umbra bunelor relaţii cu liberalii. Aceştia din urmă aveau o mare răspundere în tolerarea activităţilor socialist** la sate[33]. Take Ionescu, împreună cu Titu Maiorescu avertizaseră încă din noiembrie 1898, cu ocazia alegerilor comunale, că o colaborare cu socialiştii era o „enormitate politică", o „monstruositate" morală, după N. Filipescu[34]. Alianţa era nocivă pentru că provoca, printre altele, o contagiune ideologică, cultivându-se în deplină libertate idei republicane, anticreştine chiar în interiorul Partidului Liberal[35].

Pentru conservatori, o colaborare cu socialiştii era imposibilă chiar la nivelul unor discuţii personale[36]. Take Ionescu declara că, în calitate de om politic, intrase în relaţii atât cu V. G. Morţun, cât şi cu C. Stere, dar observase că putea discuta cu aceştia zeci de ani, fără ca poziţiile lor să concorde sau să se apropie, întrucât erau extrem de diferite. între ei era aşternută „o lume întreagă" [37]. în politică, Take Ionescu nu făcea deosebire între socialişti şi anarhişti. Toţi cei care aveau ca scop desfiinţarea proprietăţii individuale erau în egală măsură „duşmani", deoarece voiau să înlocuiască societatea liberală sau cu „marea cazarmă socialistă, sau cu bărăganul anarhist".

O colaborare cu socialiştii era antinomică, — potrivit lui Take Ionescu —, pentru că liberalii, conservatorii, reacţionarii, radicalii etc. aparţineau aceluiaşi „continent" al societăţii constituţionale, singura care era aptă de civilizaţie, în timp ce socialiştii, anarhiştii, ni- etc. reprezentau alt „continent". Pentru aceştia din urmă

societatea era un „fruct al spoliaţiunei şi minciunei", ţelul lor constând în a o substitui cu ceva încă neştiut. Propunându-şi s-o dărâme din temelii, năzuiau să realizeze utopia definită de Napoleon a fi o egalizare în mizerie.

„Drapelistul" P. S. Aurelian cerea partidelor istorice, mai ales liberalilor cărora aparţinea, circumspecţie faţă de intruziunea socialiştilor, dat fiind că aceştia nu erau nişte improvizaţi, ci oameni „cu multă carte şi ştiinţă", care îşi afirmau ideile din convingere. Existau printre ei o „mulţime" de străini, 800 cel puţin în Bucureşti apărând ca membri ai clubului socialist. Nu trebuia să se admită ca străinii să transforme România în „laboratorul de experimentare al socialiştilor". Ideile lor dezorganizau o ţară aflată încă în curs de închegare. Ele ar deveni extrem de periculoase dacă ar fi îmbrăţişate de numeroşi tineri. Depăşind faza teoretică, nu numai în Europa, ci şi în România,, socialismul se profila ca o ameninţare prin intruziunea în lumea relaţiilor agrare atât de tensionată.

Pentru o altă aripă liberală colaborarea cu socialiştii era inadmisibilă prin contrapunerea celor două doctrine. Deşi — după G. A. Scorţescu — între liberali şi socialişti exista un fond comun de idei, inclusiv votul universal, deosebirile de esenţă nu puteau fi estompate. Socialiştii doreau votul universal ca „o unealtă" prin care să se ajungă la nivelare socială. Sub raportul rolului statului, dacă liberalii democraţi, îl concepeau în slujba individului, socialiştii făceau din el un instrument de a controla şi supune „totul", inclusiv gândirea. Socialiştii erau convinşi că iniţiativa trebuie să emane de la comună sau stat, înlănţuind individul şi implicându-1 în conflicte de clasă, în timp ce liberalii democraţi tindeau spre armonie socială. Deosebirea esenţială era dată şi de faptul că socialiştii nu-şi ascundeau intenţia de a sfărâma temeiurile organizaţionale ale „tuturor guvernelor existente azi"[38].

în locul înţelegerii cu socialiştii, — socotea P. S. Aurelian.—, liberalii erau obligaţi să coboare ei înşişi în mijlocul poporului nemulţumit, atât al ţăranilor, cât şi al altor categorii sociale. Clasa conducătoare se cuvenea să facă mai mult pentru „buna stare a populaţiunei rurale". Dacă România reprezenta ceva la Gurile Dunării, faptul *se* datora ţărănimii. Din aceste motive, datoria liberalilor era de a se ocupa de starea ei materială, politică şi morală. Socialiştii puteau fi

dezarmaţi „prin reforme, prin îmbunătăţiri, prin propagarea culturei". Liberalii greşeau grav dacă lăsau poporul de jos să devină o masă de manevră a socialiştilor. Era ciudat ca iniţiativele unei legislaţii sociale să fie blocate prin pretinsă giijă de zăgăzuire a socialismului. Radicalii şi socialiştii speculau neînţelegerile dintre partidele istorice, in^ clusiv contradicţiile dintre liberali, unde „drapeliştii" se opuneau lui D. A. Sturdza. Când fusese ministru, P. S. Aurelian depusese un proiect de Casă Rurală şi un altul de repaus duminical, dar conservatorii le-au calificat ca socialiste[39]. P. S. Aurelian propunea o acţiune în direcţia dezvoltării legislaţiei sociale, acceptându-se chiar suportul parlamentar socialist, dar nu pe baza unei alianţe, deoarece „amalgamarea" programelor ducea partidele la pierderea identităţii[40]. Cîuburile săteşti erau explicate de P. S. Aurelian prin menţinerea agriculturii şi ţărănimii în stare de înapoiere, prin incapacitatea guvernelor de a pune în valoare imensele surse de prosperitate în vederea lichidării stării de înapoiere la sate[41]. în 1888 avuseseră loc răscoale, dar măsuri în direcţia cauzelor reale ale acestora nu fuseseră adoptate, în 1899 apăruseră alte rezvrâtiri, dar de data aceasta nu mai trebuiau tratate prin uitare, ci prin reforme. Numai în acest mod era spulberat terenul diferiţilor aventurieri politici, cum păreau a fi în acel moment socialiştii [4^].

Atacaţi atât dinspre conservatori, cât şi dinspre stânga liberală, reprezentanţii guvernului erau constrânşi să se delimiteze. La 3 şi 5 februarie 1899, în Cameră, atât D. A. Sturdza, cât şi M. Ferekyde combăteau speculaţiile potrivit cărora între liberali şi socialişti ar exista o „solidaritate"[43], o înţelegere privind guvernarea la scară locală [41]. Ministrul de interne afirma categoric că „niciodată nu a exis tat nici un fel de alianţă" între socialişti şi liberali, suportul electoral al celor dintâi fiind rezultatul unei opţiuni unilaterale. înţelegere nu putea să survină, căci între cele două tendinţe era „un zid peste care nu se poate trece". în cazul unor evoluţii de la socialişti spre liberali, «ra vorba de renunţarea la propria identitate, cum preciza însuşi D- A. Sturdza. u: ;;:
:

Datorită turnurii politice antiguvernamentaleşi unor proteste pornite chiar dintre liberali care respingeau colaborarea cu socialiştii, D. A. Sturdza era constrâns să facă declaraţii ideologice. Calificând pe socialiştii din Parlament, în primul rând pe V. G. Morţun, drept adepţii unor „utopii", primul-ministru le cerea să renunţe la părerile lor, apărând regimul monarhiei constituţionale. Ţara să nu se strice cu „extravaganţe", întrucât prin acestea se ţâra „în prăpastie". în România să se dezvolte „arborele" civilizaţiei sădit de dată recentă, structurile lui încă plăpânde şi pe cale de înfiripare necesitând suportul tuturor oamenilor politici, inclusiv al socialiştilor.

Pericolul socialist exacerbat de conservatori nu trebuia însă exagerat. Spre deosebire de Germania, — unde se configura ca atare —, în România el nu era de temut. Socialiştii stârneau, totuşi, îngrijorare prin aceea că subminau bazele societăţii printr-o propagandă ambiguă, în care stări de lucruri adevărate erau puse în ecuaţii politice periculoase, învrăjbindu-se clasele sociale şi căutându-se o pretinsă solidaritate muncitorească internaţională împotriva unor „lupi îmbrăcaţi în piele de oaie". Prin poziţia lor ambiguă, socialiştii subminau atât religia, cât şi bazele statului naţional. Totuşi, ecoul lor la sate se putea diminua prin întărirea micii proprietăţi care, din 1864 şi până în 1899, reprezenta trei pătrimi din pământul cultivabil şi din numărul familiilor „săteneşti".

Atacat atât de liberali, cât şi de conservatori, V. G. Morţun — la 3 februarie 1899, în Cameră — se socotea reprezentantul unei generaţii care moştenise de la antecesori „imboldul şi avântul democratic, dorul de a îmbunătăţi starea nenorocită a păturilor muncitoare", dragostea de dreptate şi libertate deopotrivă pentru toţi oamenii, împlinirea unor mari năzuinţe era însă „ofilită" de viaţa politică viciată din ţară. Nu permitea ca socialismul să fie folosit de conservatori ca o sperietoare, deoarece răspândirea lui în România, întocmai ca liberalismul, se va realiza numai după triumful său pe plan european şi numai dacă era cerut de necesităţi. Morţun critica pe Take Ionescu care punea semnul egalităţii între socialism şi anarhism, susţinând că el concepea să-şi convingă sau înfrângă interlocutorul prin argumente, pe calea legii, deosebit de anarhişti care propovăduiâu violenţa * Socialiştii au fost şi sunt un partid de „ordine", punând în acest sens

în contrast activitatea lor legală cu cea agitatorică, în stradă, a ambelor partide guvernamentale. Conservatorii, mai cu seamă, erau blamaţi pentru faptul că întreţineau o activitate politicianistă. Atitudinea lor de contestare a socialiştilor o explica prin „atavismul de rasă", faptul că nu se puteau debarasa de „pornirea străveche a boerimei" care, pentru acapararea puterii, recurgea chiar la ajutor străin[46].

Morţun nega acuzaţia conservatoare potrivit căreia socialiştii s-ar fi folosit de înţelegerea electorală cu liberalii pentru agitarea satelor. Scopul nu era atât teama de o infiltrare a ideilor socialiste, cât mai ales compromiterea iniţiativelor liberale de reforme în favoarea maselor muncitoare. Aceeaşi propagandă conservatoare, pe lângă faptul că închipuia tot felul de pericole pentru ţară, mai urmărea să desprindă pe liberali de socialişti în eventualitatea altor combinaţii electorale sau chiar politice. Se mai tindea să se întărâte opinia publică împotriva liberalilor, precum şi să se creeze „puţină zâzanie" între socialişti şi liberali. Cum puteau conservatorii să califice drept monstruoasă o alianţă liberal-socialistă, din moment ce chiar ei fuzionaseră cu radicalii ?

Faptul cel mai dureros pentru Morţun erau declaraţiile ministrului de interne care, făcând pe socialişti răspunzători pentru frământările sociale, dăduse conservatorilor atestat de „bună purtare". V. G. Morţun simţise „cea mai mare nedreptate" din întreaga lui viaţă politică. Drama lui era cu atât mai mare cu cât era contestat din toate direcţiile. Morţun era un reprezentant tipic al tineretului generos, care — după C. A. Scorţescu — îşi sacrificase averea, odihna, talentul şi sănătatea pentru apărarea unor idei „utopiste", atrăgându-şi duşmănie şi ură nu numai din partea adversarilor ideologici, ci şi — la ultimul congres — din partea „tovarăşilor" lui care l-au taxat ca „burghez"[47].

Uimit de M. Ferekyde care prin „repeziciunea şi cavalerismul" său disculpase pe conservatori de orice răspundere în privinţa frământărilor sociale, dar atacase pe socialişti care susţinuseră guvernul liberal[48], sesiza că în majorităţile acestuia exista „o grupare mică care a pus mâna pe putere", conducând ţara de o manieră reacţionară. Această grupare, prin „ocultă", îndepărta partidul de înseşi aspira-

ţiile liberale[49]. Atacul din partea „drapeliştilor" — aripa reformatoare liberală — îl supăra deopotrivă, cu atât mai mult cu cât, aflaţi la putere, aceştia îi dobândiseră suportul pentru Casa Rurală împotriva aripei conservatoare D. A. Sturdza care considera proiectul de inspiraţie socialistă[50].

Ruptura dintre socialişti şi liberali părea inevitabilă, mai ales că purta amprenta unor măsuri guvernamentale de limitare a activităţii politice la sate. La 3 februarie 1899, în Cameră, ministrul de interne considera cluburile săteşti anticonstituţionale, pretextând că făceau propagandă bazată pe adversitatea de clasă, promovând votul universal cu desfiinţarea Senatului şi afectând întregul edificiu constituţional. Decizia de desfiinţare dezaproba faptul că — subordonate clubului socialist de la Bucureşti — acele nuclee politice săteşti nu urmăreau scopuri „bune şi folositoare ţărei". Constituţia garanta dreptul de asociere, dar nu pentru străini şi mai cu seamă în interesul acestora. Cluburile — după M. Ferekyde — erau filiale ale partidului socialist dominat de străini. Ţăranii se puteau asocia în instituţii de binefacere şi de ajutor mutual, guvernul întinzându-le mâna în apărarea împotriva nenorocirilor. Nu se putea îngădui a fi „atraşi în cursă, ca, cu puterea numărului lor, să vină şi să dea greutate şi o forţă de neînvins unor scopuri" care nu erau româneşti. Tolerarea cluburilor era împotriva siguranţei statului, de unde necesitatea abolirii lor prin măsuri prompte.

Conservatorul T. Cămărăşescu, în acelaşi context, susţinuse să' se lichideze nu numai cluburile săteşti, ci şi organismul central din Bucureşti. Se propunea astfel desfiinţarea partidului socialist[51]. Guvernul liberal acţionează însă circumspect, refuzând să se lase antrenat pe calea intoleranţei politice în raport cu organizaţia socialistă centrală.

Decizia de suspendare a cluburilor este acompaniată de o descindere a forţelor administrative şi poliţieneşti în sate, cu deosebire a prefecţilor şi primarilor, care recurg la felurite mijloace spre a opune în practică. Folosind ameninţările[52], confiscă registre şi alte documente[53], inclusiv material de propagandă care circula prin sate[5]-

0 acţiune simultană a urmărit îndepărtarea din mijlocul ţăranilor a agenţilor socialişti, unii dintre aceştia fiind arestaţi[55]. La 23 ianuarie 1899 Parchetul din Caracal arestase pe Banghereanu şi Ficşinescu [56]. V. G. Morţun îi apăra susţinându-le nevinovăţia şi sperând o decizie corectă din partea justiţiei. O soartă similară era rezervată unor ţărani socotiţi fie „agenţi de instigaţiune", fie „provocatori de violenţe", cei mai mulţi dintre aceştia fiind închişi. Implicaţi în procese, unii fruntaşi ai ţăranilor remarcaţi în organizarea cluburilor au fost acu zaţi ca „escroci" şi condamnaţi în consecinţă[57].

Suspendarea cluburilor săteşti atrage după sine, în cazul străinilor, aplicarea legii expulzărilor din 1881, adică alungarea din ţară a unor elemente de orientare socialistă şi anarhistă afirmate în acest mod, fie prin publicistică [58], fie prin implicarea directă în organizarea de cluburi. Acţiunea dobândeşte şi o uşoară tentă anfievreiască, pornindu-se de la faptul că socialiştii erau dominaţi doctrinar de evrei. Din aceste motive, cluburile erau prezentate de autorităţi drept creaţii ale unor „jidani"[59]. La 4 şi 5 februarie 1899, în Cameră, C. G. Politimos cerea guvernului măsuri severe împotriva evreilor, „acest element blestemat care este cel mai implacabil duşman al naţiunei române". Ministrul de interne era somat a expulza pe toţi străinii grupaţi în partidul socialist, mai cu seamă „tot puhoiul ovreiesc" din care se formase gruparea „aşa-zişilor lucrători" [60].

La 6 februarie 1899, V. G. Morţun protesta împotriva desfiinţării cluburilor săteşti, măsura fiind socotită o încălcare a legalităţii. Ministrul de interne i se părea a fi „victima îndemnurilor reacţionare şi răuvoitoare ale Partidului Conservator"[61]. M. Ferekyde apărea ca un om politic potrivnic drepturilor şi libertăţilor constituţionale care ar fi trebuit să devină pentru cetăţenii români „farurile luminoase" ale societăţii, cu atât mai mult cu cât ele nu puteau să rămână doar principii decorative. Prin acele măsuri restrictive guvernul putea să distrugă „opera liberală" aj lui Ion C. Brătianu şi C. A. Rosetti, ea neputând fi cantonată doar la nivelul „surtucarilor". Morţun exprima sPeranţa ca democratismul liberal întruchipat de o serie de tineri va nimfa în cele din urmă; prin noi împliniri. ■ ■ ■

4. Generoşii

Criza politică cauzată de cluburile săteşti apare într-un moment când socialişti ca Morţun, Radovici, Diamandi, G. Ibrăileanu, Ion Nădejde[62] etc. se convinseseră că propulsarea în prim-planul vieţii politice a unui partid revoluţionar de nuanţă marxistă nu era o idee realistă. Ţara se afla în faza asimilării liberalismului şi a democratizării progresive, încât o asemenea evoluţie se impunea a fi susţinută prioritar.

Şi cum liberalii, cei care contribuiseră hotărâtor la renaşterea naţională şi politică a ţării, aveau în spate nu numai o tradiţie, ci şi un partid care dispunea de elemente democrate, ei trebuiau susţinuţi. Morţun propusese o fuziune cu aceştia încă din 1895, după ce în prealabil eşuase în încercarea de formare a unui partid democrat radical cu G. Panu. Liberalii devin astfel un centru gravitaţional pentru socialiştii reformatori, atât prin aspiraţiile lor democratice, cât şi prin experienţa politică, ambele putând fi folosite — cum spera C. Stere — în apărarea muncitorilor şi ţăranilor prin reforme paşnice [63]. Cum îşi amintea mai târziu N. Lupu, socialiştii deciseseră fuziunea cu scopul de „a forma un puternic curent de stângă liberală" [64].

Dar fuziunea se impunea a fi adoptată printr-o decizie specială. Ea nu era uşor de realizat, căci printre socialişti exista grupul Gherea care respingea dizolvarea PSDMR. Dintr-o epistolă a lui Gherea către I. C. Atanasiu la Galaţi din 21 decembrie 1898 rezultă că în acele momente se pusese în joc soarta partidului, în acest sens organizându-se la Bucureşti o reuniune [8S]. Ţinută în casa lui Morţun, a avut ca participanţi pe Gherea, soţii Nădejde, fraţii Radovici, G. Diamandi, I. C. Atanasiu, C. Stere etc. Susţinând dizvolvarea PSDMR, în pofida opoziţiei lui Gherea, Morţun pleda pentru fuziunea imediată cu liberalii, pretextând că, în caz contrar, s-ar ivi un pericol iminent al unei înfruntări cu aceştia datorită cluburilor săteşti [6(î]..

în februarie 1899, atacat în Parlament pentru rolul socialiştilor în agitarea satelor, Morţun îşi dezvolta ideile reformiste. Aplaudat pentru evoluţionismul armoniei sociale realizat prin reforme, Morţun îşi exprima satisfacţia, că, prin atitudinea lui, făcuse „să vibreze coarda democraţiei" în majorităţile liberale. Era convins că, prin declaraţia lui, înlăturase din inimile unor liberali „cenuşa reacţionară" care se aşternuse în partid „de la un timp încoace". Era convins că

reuşise să reaprindă în inimile liberale „focul sacru" al democratismului [67]. Exprima astfel o categorică intenţie de a uni liberalismul cu democraţia. Tot în februarie 1899, după ce Ion Nădejde făcea publică demisia din PSDMR, o atitudine similară era adoptată şi *4e C.* Stere[68].

Măsurile liberale împotriva cluburilor săteşti, în ciuda unor amărăciuni momentane încercate de socialiştii reformatori, nu-i alienează de liberali. Generoşii continuau să se menţină pe linie legalistă, distanţându-se de socialiştii revoluţionari, unii dintre aceştia fiind expulzaţi. La 20 — 23 aprilie 1899, se ţinea congresul al şaselea al partidului socialist. în absenţa Iui Gherea, G. Diamandi propunea transformarea partidului într-o formaţiune democratică, recunoscându-se implicit caracterul prematur, dacă nu eşecul socialismului în Româiia. Propunerea, susţinută de Morţun, era respinsă de delegaţi din jurul Iui C. Z. Buzdugan. Cum existau două moţiuni, s-a adoptat aceea sugerată de Diamandi şi Morţun, anume de formare a unui partid naţional democrat. Grupul muncitorilor lui I. C. Frimu şi C. Z. Buzdugan a demisionat, congresul socialist încheindu-se astfel prin decizii confuze, dar care, în fapt, puneau capăt existenţei partidului ca entitate politică.

începând din aprilie 1899, V. G. Morţun, C. Stere, I. Nădejde şi G. Diamandi intensificau legăturile cu liberalii [69]. Primirea lor oficială. în rândul acestora a avut loc la 9 februarie 1900. Acţionând în Partidul Liberal, — declara Morţun —, socialiştii îşi propuneau să apere „moştenirea sacră a eroicei generaţiuni astăzi nesocotită, pângărită, astăzi primejduită" [70], reluându-se firul dezvoltării democratice trasat de Ion C. Brătianu şi C. A. Rosetti. Socialiştii se dcvediseră un fel de şcoală politică, furnizând oameni care-şi făcuseră ucenicia printre ei chiar conservatorilor. în această privinţă sunt semnificative numele lui Al. Bădărău, dr. C. Istrati, fraţii Săulescu, M. si I. Tanoviceanu. Dionisie Many, Th, Speranţia [71].

Fuziunea liberal-socialistă a fost urmată de reuniuni publice[72] în care liberalii D. A. Sturdza, Spini Haret, Ionel Brătianu, M. Ferekyde, G. D. Pallade etc. apar alături de V. G. Morţun, I. G. Radovici şi • Stere [73]. Primiţi fără nici o condiţie, socialiştii stârneau suspiciunea nu numai a lui P. P. Carp, — cunoscut prin aversiunea lui faţă de

asemenea oameni politici, considerați „nebuni" [74] —, ci și a lui Eugeniu Carada [75]. Acesta ar fi dorit ca socialiștii admiși să fie închiși în niște limite doctrinare rigide, spre a nu submina Partidul Liberal din interior. Cert este că momentul generoșilor din 1899 are o dublă semnificație: asimilarea primei generații de socialiști și trecerea Partidului Liberal de la stagnarea în evoluția social-politică la conceperea unor reforme de anvergură.

Conducând țara cu majorități confortabile, deși deseori acestea erau sfâșiate de dispute, —ca în ianuarie 1899, cu prilejul unui proiect de lege pentru învățământul profesional propus de Spiru Haret, dar respins de Cameră [76] —, guvernul D. A. Sturdza se menținea ferm pe poziție. Depășise criza internă creată de cluburile sătești, încât cursul evenimentelor îi părea favorabil. Apare însă o situație intempestivă, în urma unor dezvăluiri în Parlamentul de la Budapesta, primul-ministru al guvernului maghiar, Banffy Desiderius, declara că „mijlocise" aducerea la putere a lui D. A. Sturdza, cel care atacase — fiind în opoziție — monarhia austro-ungară, dar care își retractase afirmațiile în momentul preluării conducerii guvernului [77]. Dezvăluirile din sursă maghiară explicau conduita lui D. A. Sturdza față de românii din Transilvania, cărora refuzase să le acorde până și stipendiile legale. în acest caz, D. A. Sturdza era aspru incriminat, socotindu-se că, chiar dacă „n-a trădat", a acționat „ca și cum ar fi trădat"[78].

Dezvăluirile maghiare îl aduceau pe rigidul și incomodul primministru într-o situație extrem de vulnerabilă. El, care, în numele Partidului Liberal, se considerase încarnarea tradiției robuste a românismului din toate provinciile îngenuncheate, se dovedea — potrivit afirmațiilor de la Budapesta — un simplu demagog. Urmarea a fost că adversarii au găsit momentul oportun pentru a-l ataca. La inspirația lui Carp, conservatorii și junimiștii din Cameră și Senat -- la 17 și 18 martie 1899 — dădeau o declarație prin care considerau prezența lui D. A. Sturdza în fruntea guvernului „o atingere a dem~ **uitații** naționale". Anunțau, apoi, că se vor opune pe orice cale legala

t

guvernului, folosind un obstrucţionism prin proteste, lungi discursuri şi interpelări. începând cu 21 martie, conservatori şi junimişti trec la acţiune tocmai într-un moment important, când guvernul încerca să consacre un proiect de lege a minelor [79]. Era pentru prima dată în analele parlamentare române când o minoritate, prin obstrucţionism, bloca activitatea guvernamentală. în faţa unei neputinţe de a legifera şi a deprimării chiar a majorităţilor liberale, D. A. Sturdza a fost astfel constrâns —la 24 martie 1899 — să închidă ultima sesiune a Corpurilor legiuitoare.

între timp însă, aceeaşi opoziţie conservator-junimistă, amplificând acţiunea, o transferase şi în medii ale opiniei publice [80]. Fără a se ataca regele, erau organizate reuniuni prezidate de G. Gr. Cantacuzino şi Th. Rosetti, cunoscuţi prin moderaţia comportamentului lor. Discursurile înflăcărau opinia publică, contribuind la subminarea poziţiei primului-ministru. Ieşind din limitele constituţionale, lupta politică era purtată în stradă, iniţial de opoziţie, iar apoi chiar de D. A. Sturdza. Pentru a contracara o reuniune conservator-junimistă din 28 martie 1899 organizată la „Dacia", adepţii primului-ministru se întâlneau la „Băile Eforiei". Survin agresiuni ale populaţiei — controlate de guvern — asupra manifestanţilor opoziţionişti din stradă [81]. Sub presiunea acelor încăierări, la 30 martie D. A. Sturdza era silit să demisioneze. Regele însă, mai întâi, tatona fără succes posibilitatea formării unui alt guvern liberal, fie de către Eugeniu Stătescu, fie sub conducerea lui P. S. Aurelian. Incapacitatea liberalilor de a-şi desemna un l;der acceptat de diversele lor fracţiuni deschidea calea revenirii Ja putere a lui L. Catargiu [82].

NOTE

[1] Tr. Lungu, *op. cit.,* p. 186—199.

" Z. Ornea, *Viaţa lui C. Stere.* I. Bucureşti, 1989, p. 181.

[3] *Ibidem,* p. 245—246.

[4] *„D.A.D.",* nr. 30, 16 februarie 1899, p. 431.

[5] *Ibidem,* nr. 32, 19 februarie 1899, p. 481.

[6] Z. Ornea, *op. cit.,* I, p. 247—248, 250. a;
[7] M. fosa şi Tr. Lungu, *op. cit.,* p. 45—46. K
[8] Z. Ornea, *op. cit.,* I, p. 250—252.
[9] T. Maiorescu, *Istoria contimporană,* p. 390—391.
[10] *Adunarea generală a Clubului nafional-liberal.* în „Propaganda", I, nr. 8Î> din 20 octombrie 1898.
[11] ***Candidaţii PNL,* în "Propaganda", I, nr. 90 din 21 octombrie 1898.**
[12] **"Propaganda", I, nr. 121 din 28 noiembrie 1898.**
[13] ***"D.A.D.",* nr. 43, 13 martie 1899, p. 761.**
[14] ***Ibidem,* nr. 30, 16 februarie 1899, p. 439.**
[15] **T. Maiorescu, *op. cit.,* p. 395.**
[16] *,,D.A.D:* **nr.** 30, 16 februarie 1899, p. 439, 444—445.
[17] *Ibidem,* nr. 31, 17 februarie 1899, p. 466—467.
[18] *Ibidem,* nr. 43, 13 martie 1899, p. 767.
[19] *Ibidem,* nr. 30, 16 februarie 1899, p. 438—440.
[20] Z. Ornea, *op. cit.,* I, p. 243 şi urm.
[21] *„D.A.D.",* nr. 26, 6 februarie 1899, p. 351, 352.
[22] *Ibidem,* nr. 28, 10 februarie 1899, p. 370.
[23] *Ibidem,* nr. 30, 16 februarie 1899, p. 445—446.
[24] *Ibidem,* nr. 31, 17 februarie 1899, p. 450—451, 454—468, 474.
[25] *Ibidem, p.* 462—463, 475.
[26] *Ibidem,* nr. 30, 16 februarie 1899, p. 445—447.
[27] *Ibidem,* nr. 31, 17 februarie 1899, p. 450—452.
[28] *Ibidem,* nr. 42, 10 martie 1899. p. 737.
[29] *Ibidem,* nr. 30, 16 februarie 1899, p. 446—447.
[30] *Ibidem,* nr. 42. 10 martie 1899, p. 733—734. 736, 750—751.
[31] *Ibidem.* nr. 32. 19 februarie 1899, p. 485.
[32] *Ibidem,* nr. 31. 17 februarie 1899. p. 452. 454.
[33] *Ibidem.* nr. 24, 28 ianuarie 1899. p. 314; nr. 30, 16 februarie 1899, p. 431 ; nr. 37, 2 martie 1899, p. 623.
[34] *Ibidem,* nr. 32, 19 februarie 1899. p. 485.
[35] Z. Ornea, *op. cit., i. p.* 266.
[36] Vf. fosa şi Tr. Lungii, *op. cit.,* p. 48.
[37] *..D.A.D.".* nr. 31. 17 februarie 1899. p. 453. 455.
[38] *Ibidem.* nr. 32. 19 februarie 1899, p. 486—487.
[39] *Ibidem.* nr. 31. 17 februarie 1899. p. 459—460.
[40] *Ibidem,* nr. 24. 28 ianuarie 1899. p. 314.
[41] *Ibidem.* nr. 25. 2 februarie 1899. p. 342—343.
[42] *Ibidem.* nr. 31. 17 februarie 1899. p. 457—458, 464.
[43] *Ibidem,* nr. 30, 16 februarie 1899, p. 432. 443—444, 447.
[44] *Ibidem,* nr. 31, 17 februarie 1899, p. 467—474.
[45] *Ibidem,* nr. 32, 19 februarie, 1899. p. 483—485, 488.
[46] *Ibidem,* nr. 30. 16 februarie 1899, p. 432—435, 442.

6 *Ibidem,* nr. 32, 19 februarie 1899, p. 487. *Ibidem, tir.* 28, 10
4 februarie 1899, p. 370. *Ibidem,* nr. 43, 13 martie 1899, p. 766.
6 *Ibidem.* nr. 30, 16 februarie 1899, p. 443, 445, 447. *Ibidem,* nr. 42,
6 J0 martie 1899, p. 737. *Ibidem,* nr. 30, 16 februarie 1899, p.
6 440—443, 447. *Ibidem,* nr. 43, 13 martie 1899, p. 766—7'67.
6 *Ibidem,* nr. 31, 17 februarie 1899, p. 474. *Ibidem,* nr. 42, 10
6 martie 1899, p. 737. Z. Ornea, *op. cit.,* I, p. 257—260.
7 *„D.A.D.",* nr. 22, 21 iunie 1917, p. 198. C. Bacalbaşa, *op. cit.,*
6 II. p. 253. *„D.A.D.",* nr. 30, J6 februarie 1899, p. 440, 441.
8 *Ibidem,* nr. 31, 17 februarie 1899, p. 449, 457. *Ibidem,* nr. 32, 19
februarie 1899, p. 482, 485, 488. G. Ibrăileanu, *Scrisoare*
69 *deschisă către C. D. Gherea,* în „Viitorul", 10(1), decembrie
io 1909; 2. Ornea, *Poporanismul,* Bucureşti, 1972, p. 270. *Discursul*
7 *rostit de dl Mârzescu în şedinţa Senatului din 16 februarie 1899,*
1 Bucureşti, 1899, p. 33; „Propaganda", I, 1899, nr. 187, 26
7 februarie. *„D.A.D.",* nr. 32, 27 iulie 1917, p. 367. I. C.
2 Atanasiu, *Mişcarea socialistă,* 1932, p. 336—337. Const. Titel
7 Petrescu, *Socialismul în România,* 1944, p. 132—133. *„D.A.D.",*
3 nr. 32, 19 februarie 1899, p. 481.
7 C. Miile, *Un ajutor de primar socialist. Interviu cu d. C. Stere,* în
4 „Adevărul", an. XII, nr. 3447 din 24 februarie 1899. Z. Ornea,
7 *Viaţa lui C. Stere,* I, p. 264, 268, 274. „Voinţa Naţională", XVII,
5 nr. 4501 din U/23 februarie 1900. Z. Ornea, *op. cit.,* I, p. 274.
7 M. Iosa şi Tr. Lungu, *op. cit.,* p. 47. *„D.A.D.",* nr. 48. 22 martie
6 1918, p. 529. *Ibidem,* nr. 12, 2 decembrie 1901, p. 45.
7 M. Theodorian-Carada, *Efimeridele,* I, Bucureşti, 1930, p.
7 141. Tr. Lungii, *op. cit.,* p. 237—239. Ti tu Maiorescu,
7 *Istoria contimporană,* p. 400—412. I. Bulei, *op. cit.,* p. 199—
8 201. Titu Maiorescu, *op. cit.,* p. 402—405.
7 Emanoil Bucuţa, *Duiliu Zamfirescu şi T. Maiorescu in scrisori*
9 *(1844— —1913),* Bucureşti, 1937. p. 215—216. Titu Maiorescu,
8 *op. cit.,* p. 404—407. Tr. Lungii, *op. cit., p.* 237—239.
0

«
1

s
2

CAPITOLUL X

Criză politică stârnită de răscoalele din 1907

1. O alternativă conservatoare eşuată

După demisia lui D. A. Sturdza la 30 martie/11 aprilie 1899, L. Catargiu reapărea în postura de prim-ministru. Murind însă subit în chiar ziua menţionată, conservatorii din comitetul executiv: G. Gr. Cantacuzino, general G. Mânu. G. Panu, T. Văcârescu, N. Filipescu, Take Ionescu, C. Olănescu, Ion Lahovari şi Al. Catargiu au ales un nou preşedinte în persoana lui G. Gr. Cantacuzino. în loc însă de a fi îndepărtat, obstacolul din calea unei fuziuni cu junimiştii era menţinut, P. P. Carp dorind să preia el conducerea unui partid conservator unificat.

Cum se constituia guvernul în acele împrejurări ? Adept al unui sistem politic cu două partide, dorind afirmarea hotărâtă a unei tendinţe democratice în competiţie cu una „aristocratică"[1], regele apelează la G. Gr. Cantacuzino şi P. P. Carp să ajungă la un compromis, formând un cabinet „tare". Numai că negocierile dintre cei doi lideri au eşuat din cauza neînţelegerilor în repartizarea portofoliilor. Ca urmare, G. Gr. Cantacuzino forma un guvern conservator, cu excepţia lui N. Fleva, fost ministru liberal, convertit acum la o altă direcţie politică. Printre membrii guvernului mai figurau generalii Iacob Lahovari la Război, G. Mânu la Finanţe şi tinerii Take Ionescu şi C. Dissescu. Guvernul avea o componenţă predominant conservator-liberală, dacă se ţine cont de originea politică a unora dintre miniştri [z]-La finele lui mai şi începutul lui iunie 1899 —după dizolvarea Parlamentului liberal — erau convocate colegiile pentru ambele Corpuri legiuitoare. într-un asemenea context, se profila rolul decisiv al ministrului de interne, N. Fleva, care, dezlănţuit împotriva foştilor

lui asociaţi politici, nu se sfia să afirme chiar public că va veghea ca în Corpurile legiuitoare să nu apară nici „un pui de sturdzist"[3]. Alegerile sunt astfel dominate de mari ingerinţe, la Slatina având loc un episod sângeros când ţăranii, veniţi să voteze *in corpore,* au fost opriţi la porţile oraşului, ceea ce a condus la înfruntări cu forţele de ordine. Rezultatul a fost 17 morţi şi 24 de răniţi din rândul ţăranilor. Nu este deci surprinzător că, prin asemenea mijloace, guvernul îşi asigura majorităţi în ambele Corpuri legiuitoare. Concentrând elemente tinere aflate sub influenţa lui Take Ionescu, Parlamentului i se dă porecla de „Kindersgarten"[4].

Deschise în sesiune extraordinară la 12 iunie 1899, Corpurile legiuitoare se află în faţa unei minorităţi opoziţioniste insignifiante. Cei care atacau dur guvernul erau junimiştii, Titu Maiorescu şi P. P. Carp, considerându-1 „o nenorocire" pentru ţară. Confruntat cu o gravă criză financiară şi cu imperativul de a o rezolva pe calea unor impozite, cabinetul, dacă nu reuşea să aducă o uşurare a situaţiei, contribuia prin distanţarea faţă de junimişti la apropierea acestora de liberali. Aflaţi ei înşişi într-un moment de frământare şi prefaceri interne, prin Ionel Brătianu se încerca chiar o deschidere mai largă spre junimişti, reactualizându-se colaborarea parţială, dar în final abandonată a anilor '80, cu speranţa că succesul va fi împlinit. Dar negocierile, impulsionate de opoziţia comună împotriva guvernului G. Gr. Cantacuzino, nu dădeau rezultate scontate nici de data aceasta. Junimiştii puneau condiţia inacceptabilă de atenuare a tendinţelor democrate din programul şi acţiunea liberală.

în condiţiile unei grave crize financiare, încolţit de nevoia de a obţine împrumuturi, guvernul conservator se arăta dispus la concesii. Survenise astfel afacerea Hallier, antreprenorul francez care abandonase lucrările de extindere şi modernizare a portului Constanţa. Acesta pretinsese despăgubiri mari pentru ceea ce construise, iar guvernul — în nevoia de a obţine împrumuturi externe — părea înclinat să-i vină în întâmpinare. Liberalii însă trec de Ia protestele parlamentare cu slabă rezonanţă la demonstraţii publice de stradă, în Bucureşti şi în provincie. Sub presiunea unei asemenea mişcări, Take Jonescu era constrâns să recunoască faptul că tribunalul arbitrai — creat pentru soluţionarea cazului Hallier—fusese impus de „inexo-

rabile necesităţi". Era o recunoaştere că împrumutul contractat de conservator' fusese condiţionat de rezolvarea favorabilă a cazului Hallier [5].

Spectrul unei răsturnări prin intermediul unor mişcări de stradă organizate de liberali determină pe conservatori să sacrifice pe primul-ministru. Take Ionescu, un tânăr om politic cu mari calităţi şi multă energie, elementul de bază în fosta formaţiune, aspira să-i ia locul lui G. Gr. Cantacuzino. O asemenea alternativă se izbea însă de grave obstacole, în primul rând de adversitatea junimiştilor care se considerau succesorii naturali ai primului-ministru. Regele Carol I, pentru democratismul parţial al concepţiilor lui, îl vedea pe Take Ionescu mai potrivit în Partidul Liberal decât în postura de şef al unui guvern conservator. Se deschidea calea promovării formulei junimist-conservatoare, având ca exponenţi pe P. P. Carp şi N. Filipescu. La 7 iulie 1900 se instala guvernul P. P. Carp [6]. Om politic de mare capacitate intelectuală, un excelent orator, înzestrat cu simţul umorului şi al unei ironii caustice, primul-ministru era mărginit doctrinar de concepte aristocrat-elitiste. Adept al unei modernizări graduale pe parcursul unei întregi epoci istorice, avea acum ocazia să-şi pună în practică ideile, mai ales acea „democraţie a muncii" frecvent invocată. Din nefericire, îi lipsea „puterea de muncă şi ştiinţa constructivă a omului de guvern" [7]. în noua funcţie însă se prefigurează ca o mare speranţă.

îndată după formarea guvernului, la 8/21 iulie 1900 avea loc fuziunea celor două partide, conservator şi junimist. P. P. Carp şi G. Gr. Cantacuzino făceau declaraţii în acest sens, chemându-şi adepţii la unitate. Momentul era neîndoielnic important, întrucât de circa două decenii cele două ramuri ale conservatorismului merseseră paralel, deseori cu accente divergente, cu toate momentele de convergenţă. Fuziunea însă avea şi contestatari ca G. Mânu, care demisiona de la conducerea clubului conservator, precum şi tânărul Al. Iliescu şi mai cu seamă G. Panu.

Poziţia lui P. P. Carp devenea şubredă datorită concepţiilor divergente care se înfruntau în sânul majorităţii în privinţa traversării crizei. Şeful guvernului propusese un impozit complementar şi o lege asupra patentelor, ambele soluţii fiind respinse de G. Gr. Cantacuzino

şi Take Ionescu. Aduse în dezbatere parlamentară, cele două proiecte, prin amendamente, erau schimbate radical în secţiuni, unde delegaţi figurau adversari ai primului-ministru. Lovitura decisivă asupra programului guvernamental de redresare financiară era dată de liberali, în Senat, la 5/18 februarie 1901, printr-un program financiar „prin noi înşine" [8]. Intrând însă în dispută cu propriile majorităţi, la 12 februarie Carp îşi ridica împotrivă pe Take Ionescu, care cerea un vot de neîncredere. Drept uimare, pentru guvern nu "s-au găsit decât 7 susţinători în comparaţie cu 74 care au votat împotrivă. Era o situaţie unică, o Cameră răsturna propriul guvern. Momentul era decisiv nu numai pentru evoluţia democratică, dar mai ales pentru scindarea conservatoare reapărută. Din acel moment, Take Ionescu se despărţea definitiv nu numai de P. P. Carp, ci şi de N. Filipescu [9]. Conservatorii şi junimiştii eşuau încă o dată în organizarea unui partid durabil de alternativă.

2. Liberalii **propulsaţi** de criza conservatoare

Revenind la putere la 14/27 februarie 1901, în martie D. A. Sturdza convoca colegiile electorale. Trăsătura caracteristică a acelor alegeri a fost faptul că foştii socialişti — V. G. Morţun, G. Diamandi şi C. Stere, asimilaţi de liberali —apăreau ca parlamentari ai acestora [10]. Pe de altă parte, umiliţi prin răsturnarea de la putere a liderului lor, junimiştii se rupeau iarăşi de conservatori, făcând cartel electoral cu liberalii, prin care-şi asigurau 4 locuri de parlamentari. Liberalii îşi rezervară o majoritate confortabilă, în comparaţie cu conservatorii care, cu excepţia lui G. Mânu, nu reuşiseră să facă ales nici chiar pe G. Gr. Cantacuzino şi Take Ionescu. Pe lângă cei câţiva adversari ai noii formaţiuni ministeriale, junimiştii se plasau pe mai vechea lor poziţie de „opoziţie miluită". In anii următori însă, prin alegeri parţiale [11], conservatorii cantacuzineşti sunt în ofensivă prin Take Ionescu, câştigând 19 locuri [12]. Deşi aparent un bloc omogen, liberalii sunt suficient de divizaţi sPre a nu mai avea nevoie şi de opoziţie. Situaţia nu se **datora** atât Veleităţilor conducătoare, — ca la conservatori şi junimişti —, cât

mai cu seamă unor dispute doctrinare. încă din momentul retragerii lor de la putere în 1899, având în spate o „ocultă", D. A. Sturdza era contestat viguros de grupul reformator P. S. Aurelian. Divergenţele fuseseră extinse până la nivelul unor cluburi judeţene, ameninţând fragmentarea partidului. Numai că la liberali exista o puternică forţă coagulatoare, încât disputele au silit pe cei doi protagonişti la concesii reciproce. Conduşi de P. S. Aurelian, „drapeliştii" reveneau la matcă, dar treptat ideile !or avansate câştigau teren în sânul Partidului Liberal : domnia legilor, libertatea alegerilor, sufragiu universal cu reprezentare proporţională, îmbunătăţirea soartei ţăranilor etc. Fără a atenua aceste tendinţe divergente, pe fondul unui ansamblu general coerent, liberalii au în rândul lor mai mulţi lideri care zdruncină deseori autoritatea lui D. A. Sturdza. Este, mai întâi, Eugeniu Stătescu, dar cum era lipsit de ambiţie, permitea ascensiunea lui Vasile Lascăr şi a grupului Ionel Brătianu care-şi alăturase socialiştii.

Formaţiunea ministerială D. A. Sturdza este deseori remaniată. Dacă N. Dimancea îi explica instabilitatea prin „microbul" discordiei din sânul Partidului Liberal, V. Lascăr acuza pe Ionel Brătianu că, prin aducerea unor socialişti neasimilabili, îi dădea o bază cosmopolită [13].

*

Conservatorii şi junimiştii, după fuziunea lor efemeră din 1899, se lansau iarăşi în dispute[14]. Luptându-se pentru întâietate, fiecare pretindea că încarnează adevărata tradiţie conservatoare a lui L. Catargiu. Acum, după moarte, acesta din urmă devenea un punct de referinţă chiar pentru junimişti, care, deseori, în timpul vieţii, îl contestaseră pentru concepţiile lui mărginite. P. P. Carp, în dispută cu G. Mânu, se opunea organizării unui partid conservator prin crearea unor structuri specifice. Supraevaluându-şi capacitatea şi forţa de atracţie, voia ca propria lui personalitate să devină elementul gravitaţional pentru toţi care se numeau conservatori[15]. Concepţia lui despre partid era văzută de Take Ionescu ca un vestigiu al feudalităţii- Acesta din urmă era de părere să se renunţe la ideea unui partid conceput ca „o alcătuire de clasă", devenind o „imagine a ţării"

atragerea de reprezentanţi din toate straturile sociale. Căci datoria unui partid conservator nu era de a reflecta interese exclusive, ci de a răspunde la „toate aspiraţiile".

Perseverând în a se menţine distinct, junimiştii făceau — după Take Ionescu — un joc imoral, întrucât împiedicau afirmarea sistemului celor două partide şi, în consecinţă, organizarea unei opoziţii viguroase în raport cu guvernul D. A. Sturdza. Căci faţă de acesta, junimiştii vădeau flexibilitate, consecinţa fiind dobândirea de funcţii parlamentare. în plus, cu ocazia unor alegeri parţiale, junimiştii alunecaseră din nou spre o înţelegere cu liberalii, aceştia în chip premeditat cultivându-i în scopul menţinerii divizării în rândul opoziţiei în ansamblu. Din aceste motive, dacă conservatorii combăteau planul liberal de redresare financiară „prin noi înşine", adică prin mari economii şi concesiuni pentru Banca Naţională care acorda împrumuturi pentru echilibrarea bugetului, P. P. Carp şi Th. Rosetti îl aprobau parţial, condiţionându-1 şi de participarea capitalului străin.

Sub raportul schimbărilor, guvernul D. A, Sturdza are în Vasile Lascăr, ministrul de interne, principalul element propulsor care se concentrează prioritar asupra poliţiei, administraţiei şi comunei. Era vorba, în esenţă, de o iniţiativă care se lăsa de mult timp aşteptată, anume de a scoate aceste instituţii de sub influenţa guvernului. Poliţia, mai cu seamă, urma să-şi îmbunătăţească radical condiţiile de admisibilitate, funcţiile de comisar neputând fi atribuite decât unor oameni calificaţi, licenţiaţi şi doctori în drept. în ianuarie 1903, Vasile Lascăr reuşea să facă adoptată o lege asupra organizării poliţiei, scopul fiind scoaterea acesteia de sub influenţa partidelor politice şi anihilarea comisarului ca agent electoral.

Rezistenţa la schimbări era însă relativ puternică printre miniştrii lui D. A. Sturdza. La 26 decembrie 1903, Eugeniu Carada combătea organizarea poliţiei administrative pe temeiul unei „absolute centralizări". Legile de limitare'a autonomiei comunale erau contrare Constituţiei, tradiţiilor liberale şi tuturor angajamentelor Partidului Li-

beral, cu precădere programului de la Iaşi. Liberalii — cerea Carada — ar face mai bine să părăsească puterea decât să-şi renege trecutul[16].

Acţiunea de descentralizare administrativă, cu toate rezistenţele, se concretizează însă parţial într-o lege din martie 1904. Organizarea comunelor rurale preocupase şi pe conservatori în anii 1899 şi 1900, dar nu-i dăduseră reglementarea cuvenită. Ea era reluată de V. Lascăr care menţinea vechea diviziune comunală, dar introducea ca element nou Sfatul alcătuit din reprezentanţi aleşi. Erau constituite, apoi, plăşi din câteva comune. Atribuţiile primarului erau limitate la interese strict comunale, condiţionat a aplica legile de interes general sub direcţia şi supravegherea notarului, agent al puterii centrale. Pe fondul unor dispute în majorităţile liberale, V. Lascăr îşi afirma categoric intenţia de a face din administraţie o instituţie detaşată de partidele politice[17].

Sistemul electoral censitar devine un obiectiv de critică tot mai insistentă. în 1904, Ia alegerile parţiale pentru Cameră şi Senat, electoratul colegiului I abia depăşea 100 de oameni. Pentru a limita ingerinţele, în februarie 1903, V. Lascăr unificase procedura operaţiilor electorale, stabilind norme unitare pentru alegerile parlamentare şi comunale în vederea garantării secretului votului şi libertăţii alegerilor[18]. Printr-o altă lege încerca să atenueze amestecul administraţiei în alegeri, prin instituirea unui control judecătoresc asupra operaţiilor electorale [19].

Graţie acelor măsuri, presiunea diverşilor factori asupra electoratului se degaja parţial. Titu Maiorescu însuşi recunoştea că, sub ministrul de interne V. Lascăr, votul alegătorilor se contura a fi mai independent de administraţie. Dovada era şi faptul că, în mai 1903, în alegerile judeţene, deşi aflaţi la putere, liberalii nu înregistrau succesele obişnuite.

Pe un asemenea fond de interes pentru libertatea alegerilor, la 8 decembrie 1903 deputatul G. Dragu readucea în atenţie colegiul unic [20]. C. Stere şi dr. Radovici insistau asupra votului universal. Pledoaria era însă combătută de Victor Antonescu care invoca starea materială şi educaţională precară a ţărănimii[21].

în aceleaşi împrejurări, printre guvernanţii liberali se conturează mai puternic un curent privind măsuri în favoarea ţăranilor. încă

din 1902, N. Basilescu socotea că România sub raport social stătea pe un vulcan gata să irupă. Cauza era proprietatea latifundiară care, înlănţuind ţărănimea prin tocmeli agricole, o secătuia [22]. în vederea evitării unor conflicte sociale, prin Spiru Haret, se afirmase o politică de susţinere a emancipării economice şi culturale a ţărănimii. în 1901, din iniţiativa lui, apărea la Bucureşti „Sămănătorul", sub direcţia lui Al Vlahuţă şi G. Coşbuc, iar din 1904, a lui N. Iorga. Spiru Haret crea la sate o vastă mişcare culturală prin biblioteci, cluburi, cămine culturale, gazete şi reviste, cooperative şi bănci populare. Acţionând concordant cu interesele ţărănimii, liberalii promulgau legea băncilor populare, antrenând concomitent învăţătorii şi preoţii în luminarea satelor, în jurul şi cu concursul băncilor populare, s-au organizat obştii săteşti, asociaţii care-şi propuneau înlăturarea intermediarilor speculanţi ai pământului[2S].

Liberalii n-au uitat nici pe meseriaşi. Nevoia protecţiei lor fusese surprinsă legislativ în 1901 de P. P. Carp. Căzând de la putere, proiectul lui rămăsese nedesăvârşit, de unde demonstraţii împotriva guvernului D. A. Sturdza care-1 tărăgăna [24]. în februarie 1902, 400 de meseriaşi au „asediat" Camera, s-au încăierat cu forţele poliţieneşti, au pătruns în incinta Parlamentului şi au admonestat deputaţii. După calmarea răzvrătirii, în aceeaşi lună februarie 1902, era adoptată legea Missir a corporaţiilor. Meseriaşii şi patronii erau asociaţi, primilor asigurându-li-se o protecţie inclusiv faţă de concurenţa străinilor.

în toamna lui 1904, cabinetul liberal era cuprins de aspre confruntări, reflectate pe plan parlamentar prin ciocnirile de păreri dintre reformiştii care câştigau teren şi ceilalţi liberali conservatori. O ţintă de atac pentru aceştia din urmă era Vasile Lascăr, ministrul de interne, mizându-se obţinerea funcţiei lui în vederea organizării viitoarelor alegeri. Propunându-se o remaniere guvernamentală, la 8/21 decembrie 1904, cu ocazia reuniunii majorităţilor parlamentare, D. A. Sturdza apela la unitate. Numai că, preşedintele Camerei, M. Ferekyde, şi ceilalţi doi vicepreşedinţi îşi înaintau demisia. La alegerea noului preşedinte, recurgându-se la votul nominal, pe faţă, 61 de deputaţi s-au abţinut, solidarizându-se astfel cu fostul preşedinte. Era o grevă parlamentară, amplificată de demisia a 12 deputaţi din comisia bugetară. Scopul era de a obliga pe D. A. Sturdza să remanieze guvernul, eli-

minându-1 pe V. Lascăr. Urmând, apoi, demisii succesive, cabinetuP se pulveriza. Ionel Brătianu ceruse o remaniere largă sau o retragere imediată de la putere. Fără satisfacerea primei condiţii, majorităţile liberale refuzau concursul legislativ. Opunându-se schimbării, D. A. Sturdza demisiona la 21 decembrie 1904/3 ianuarie 1905. Deşi aveau majorităţi, liberalii erau total divizaţi. Primul-ministru nu găsea suport parlamentar tocmai într-un moment critic, când se impuneau alegeri generale '£>.

3. Un guvern conservator retranşat în stagnare

În ianuarie 1905, pus în faţa unei succesiunij liberale, regele se retrase timp de trei zile în obişnuita „meditaţie" [26]. Politicienii aşteptau nerăbdători, pretându-se la combinaţii şi intrigi, precum şi la colportarea de zvonuri care vehiculau diferite formule ministeriale. Răgazul regelui însă era o simplă formalitate, căci, deşi i se lăsa aparenţa „puterii absolute"[27], numirea miniştrilor nu însemna concretizarea unei voinţe personale, ci o reflectare a realităţii. Ghidul era mai cu seamă reacţia opiniei publice, atât cât exista coagulată, cu deosebire în oraşe, în jurul partidelor politice, dar şi al ziarelor, care, de regulă, în unele momente, ţineau loc de opoziţie. Poziţia faţă de promovarea partidelor politice la putere evoluase în funcţie de ponderea acestora. Se depăşise momentul 1888 când conservatorii fiind divizaţi împinsese în prim-plan pe junimişti. Reticenţa în faţa unor preferinţe personale se datora şi unor eşecuri în încercarea de a împinge la conducerea liberală fie pe V. Lascăr, fie pe Emil Costinescu. întâmpinând proteste, legele devenise circumspect. Ca atare, mai mult decât oricând în trecut, schimbând guvernul, nu făcea decât să legalizeze tranziţia potrivit raportului de forţe dintre cele două partide. Din aceste motive, el veghea ca spectrul politic să se profileze în mod principial, criticând, de regulă, pe conservatori care erau sfâşiaţi de rivalităţi personale şi în pericol de a deveni un partid „catilinar".

La 21 decembrie 1904/3 ianuarie 1905, regele încredinţa guvernarea lui G. Gr. Cantacuzino, iar nu lui P. P. Carp, pe care-1 credea „nebun". Cauza era că junimiştii nu puteau constitui singuri o alter-

nativă, cu toate protestele lui P. P. Carp, Titu Maiorescu şi Al. Marghiloman. P. P. Carp, care nici nu fusese consultat, — cum se aştep-tase, în calitate de îîder al junimiştilor, în locul lui fiind preferat Th. Rosetti —, contesta noua formaţiune pe motiv că n-ar întruchipa doctrina conservatoare, puterea atribuindu-se „rezemat pe număr" [28], pe faptul că numericeşte G. Gr. Cantacuzino se regăsea mai puternic în preferinţele colegiilor electorale şi în structurile organizaţionale centrale şi locale.

în alegerile din februarie 1905, conservatorii s-au înfruntat cu liberalii, care au făcut cartel cu junimiştii. Guvernul G. Gr. Cantacu*zino,* în care Take Ionescu era ministru de interne, — o funcţie cheie în sistemul politic al colegiilor electorale restrânse —, se mai bizuia pe AL Bădărău, M. Vlădescu şi Ionaş Grădişteanu. El foloseşte din plin aparatul administrativ, inclusiv prefecţii care prezidau reuniunile electorale şi atacau opoziţia[29]. Take Ionescu fusese acuzat că-şi dobândise o clientelă electorală prin asigurarea gratuităţii transportului pe calea ferată pe cheltuiala statului şi prin atribuirea de funcţii „scoase din uz"[30].

Campania electorală era îndreptată deopotrivă împotriva liberalilor şi junimiştilor. Era combătută Casa Rurală, dar se promiteau măsuri pentru reînnoirea permanentă a Domeniilor Statului prin cumpărarea de moşii şi păduri particulare, vânzându-se apoi ţăranilor prin licitaţie publică. Se mai promitea o organizare sanitară pentru localităţile rurale, legi pentru concesionarea terenurilor petrolifere şi pentru constituirea pătulelor de rezervă. într-un climat de presiune şi influenţă guvernamentală în colegii, alegerile însemnau apogeul politic al Iui Take Ionescu, care reuşise să alcătuiască majorităţi confortabile, opoziţiei rezervându-i un rol decorativ.

Majorităţile însă erau mai degrabă un conglomerat decât expresia unui partid coerent. Subzistau mai multe tendinţe, principale fiind cele care se înfruntau la vârf prin aripa aristocratică întruchipată de G. Gr. Cantacuzino şi aceea democratică condusă de Take Ionescu. Acesta din urmă ataca viguros pe acei „privilegiaţi" din partid care, în locul competenţei, puneau nume istorice. Prin consolidarea ramurei populare în detrimentul celei boiereşti, Take Ionescu îşi atrăgea adversitatea unor elemente care se vedeau aruncate de pe scena politică.

El apare, astfel — în sânul conservatorilor — ca un disident sau mar ales ca un corp străin care trebuia aruncat. Era periculos şi pentru faptul că el concepea politica pe bază de compromis, pentru el opoziţia nefiind un inamic, ci un adversar cu care se putea ajunge chiar la acorduri. Măsurile întreprinse, dacă se voiau durabile, — credea el —, să reflecte parţial înseşi speranţele opoziţiei. Excluzând dintre partide ura şi vrăjmăşia, le substituia cu emulaţia şi rivalitatea pentru ca tranziţia de la o guvernare la alta să se facă în linişte [31]. Aceste principii însă, practic, erau dificil de aplicat în sistemul censitar, ele prefigurându-se ca o perspectivă pentru o democraţie parlamentară.

Prin concepţiile împărtăşite, Take Ionescu apare printre conservatori ca un ferment dizolvant, împotriva tendinţelor lui de deschidere democratică pronunţându-se atât descendenţi ai aristocraţiei, cât şi junimiştii. Aceştia din urmă încercaseră să se apropie de G. Gr. Cantacuzino, dar aroganţa cu care fuseseră trataţi şi pretenţiile lui P. P. Carp de a fi recunoscut drept o încarnare a conservatorismului permiteau lui Take Ionescu să manevreze printre rivalităţi[32].

Rămaşi în opoziţie, liberalii sunt marcaţi de mai vechile dispute doctrinare şi, implicit, de controverse privind reînnoirea conducerii. Poziţia lui D. A. Sturdza era contestată, printre altele, pentru că era prea ,,supus Regelui" şi pentru că se cramponase în imobilism. Poziţia proeminentă îi era ameninţată atât de energicul şi capabilul Vasile Lascăr, cât şi de tânărul Ionel Brătianu. D. A. Sturdza, socotindu-se garantul liberalismului, privea pe Ionel Brătianu ca pe un „deviaţionist", bănuit — pentru asocierea în idei cu socialiştii reformatori — a fi devenit chiar republican.

Dar curentul democratic din Partidul Liberal era consistent, tinzând a realiza prin deţinerea puterii politice „o a doua renaştere naţională". Datoria liberalilor — după Vintilă Brătianu — era de a se identifica cu mişcarea populară pentru reînnoire şi a satisface idealurile unui „popor întreg". Să se difuzeze deci ideile mari, apărându-se interesele statului şi ale „celormulţi"[33]. Pentru a impune acea tendinţă, la 13/16 decembrie 1906 liberalii se reuneau în congres. Conchideau asupra nevoii unei schimbări esenţiale în situaţia ţărănimii, îngrijo-

raţi de faptul că aceasta era atinsă în fibra ei biologică de pelagră,, insalubritatea locuinţelor, penurie financiară, administraţie detes- tabilă si exploatare „fără scrupule". Se propunea extinderea dreptu- tabilă şi exploatare „fără scrupule lui de vot[34].

O direcţie legislativă a guvernului conservator se concretiza în domeniul proaspetei înfiripate industrii a petrolului. Take Ionescu, ministrul de Finanţe, şi Ioan Lahovari, ministrul Domeniilor, şi-au propus să elaboreze mult discutata şi amânata lege de concesionare a terenurilor statului, în fapt a câmpurilor petrolifere. Dat fiind că avea la bază concesii largi acordate capitalului străin, liberalii, care voiau să mobilizeze mijloace naţionale, i s-au opus. Vintilă Brătianu, prefigurat a fi unul din principalii economişti liberali, sugera asocierea celor două tipuri de capital. în acest sens a fost atras G. Gr. Cantacuzino, proprietarul unor latifundii în judeţul Prahova bogate în subsol cu petrol. De o asemenea necesitate a fost convins însuşi P. P. Carp. S-a constituit astfel — Ja îndemnul lui Eugeniu Carada — Opoziţia unită care a oferit formula unei societăţi române. Campania organizată de ea determină abandonarea proiectului Take Ionescu. în toamna lui 1905 — la inspiraţia lui G. Gr. Cantacuzino — s-a alcătuit un alt proiect concordant într-o anumită măsură cu doctrina liberală „prin noi înşine"[35].

Receptivi la mişcarea incipientă pentru protecţia femeilor şi copiilor folosiţi în număr tot mai mare în activităţi industriale şi comerciale, conservatorii dispuneau măsuri proteguitoare. Se interzicea astfel utilizarea muncii femeilor sub 17 ani şi a copiilor sub 12 ani şi se reglementa folosirea celor între 12 — 15 ani în limitele unui program care nu putea depăşi 8 ore de muncă zilnică[86].

Dar guvernul G. Gr. Cantacuzino se plasa pe poziţia unei totale stagnări în domeniul relaţiilor agrare. în 1905, efectua un recensământ, care — potrivit liberalului N. Basilescu — întruchipa spiritul >jde duşmănie al claselor politicienilor în contra clasei ţărăneşti", evaluând hectarul de pământ deţinut de micul proprietar de patru °ri mai mult decât pe cel al moşierului[37]. Adept al unor măsuri în

favoarea ţăranilor prin propunerea de înfiinţare a Băncii agricole, — un substitut pentru Casa Rurală liberală —, Take Ionescu nu obţinuse decât organizarea unor case de asigurări ţărăneşti pentru combaterea penuriei de porumb prin perceperea de la micii producători a unei cotizaţii de cinci procente. Fără a înţelege imperativul unor îmbunătăţiri în starea materială a ţărănimii, la 20 februarie 1906, în Cameră, Virgil Arion susţinea că în România nu exista „o chestiune ţărănească". Ar fi existat una dacă ţăranii ar fi fost excluşi de la exercitarea unor drepturi politice, ca înainte de 1864. Nu fiinţau legi excepţionale, iar tocmelile agricole aveau un sens proteguitor. Nici chiar „un antagonism de clasă" nu exista. Unele conflicte de interese între ţărani şi arendaşi erau rezultatul „organismului individual dintr-o ţară de libertate a contractelor"[38].

în realitate însă, exista o gravă criză socială pe punctul de a izbucni, sesizată chiar de agenţi guvernamentali, care solicitaseră măsuri de preîntâmpinare[39]. în ce consta aceasta ? Tot mai mulţi latifundiari, — printre ei aflându-se prinţul Sturdza —, în loc de a-şi pune în valoare direct marile întinderi de pământ, în schimbul unor sume de bani, le abandonau unor mari arendaşi. La rândul lor, contiuând tradiţia Regulamentelor organice, subarendau ţăranilor în parcele mici percepând mari sume de bani. Condiţiile de atribuire se înrăutăţiseră însă deoarece, dispărând libera concurenţă, apăruseră trusturi gigantice care speculau nevoia ţăranilor de pământ. însuşi Ioan Lahovari, ministrul Domeniilor, constata că în nordul Moldovei s-a format „un fel de trust" care şi-a întins stăpânirea „pe imense domenii, luate în arendă"[40]. Potrivit liberalului Emil Costinescu, „sute de mii de suflete erau încinse în cercul de fier al trusturilor" care le speculau după propria voinţă[41].

Cine erau arendaşii? Erau mai cu seamă evrei care în 1906, de pildă, prin comerţ şi camătă acumulaseră mari sume de bani[42]. Un trustaparţinealuiMokiFischer, care în 1903 avea la dispoziţie 195 000 de hectare[43]. în 1905 acelaşi trust stăpânea 160 000 de hectare, dominând piaţa cererii de pământ în arendă în raport cu altele mai mici controlate de Juster sau Costinar[44]. Aceşti „samsari" ai pământului arendau moşii particulare, ale statului şi ale diferitelor instituţii P'"

blice, instituind un monopol la subarendarea în loturi mici şi percepând un preţ excesiv[45].

Pentru curmarea unei spolieri a ţăranilor, la 19 ianuarie 1907, în Senat, C. Codrescu cerea măsuri imediate. Proprietatea era repartizată de o manieră total inegală: 4 171 proprietari mari deţineau 3 787 192 hectare, în timp ce 250 000 familii de săteni erau fără pământ, iar 423 000 posedau sub 3 hectare. Dacă o numeroasă ţărănime dispunea de pământ insuficient, marele proprietar dădea moşiile în arendă, percepând preţuri de „trei şi patru ori mai mult" [46] decât dacă le-ar fi acordat direct ţăranilor. Pământul ajunsese „cel mai însemnat articol de speculă", dar nu prin cultura lui intensivă, ci prin „tentaţiunea arenzilor mari" din partea statului, instituţiilor de mână moartă, societăţilor comerciale şi particularilor. în consecinţă, 60 de procente din proprietăţile ţării mai mari de 10 hectare erau arendate, în 25 de judeţe numărul unor asemenea moşii depăşind 50 de procente. în câteva judeţe, ponderea acestora depăşea 70 de procente, printre ele fiind Dorohoi, Iaşi, Botoşani, Putna, Fălciu etc. In total, 58 de procente din întinderea cultivată era arendată, mai precis 2 400 000 de hectare, toate constituite în proprietăţi mai mari de 50 de hectare. Din această întindere, 38 de procente erau deţinute de străini, adică 912 000 hectare. Din 930 000 de hectare de moşii care depăşeau 3 000 de hectare, 700 000 de hectare, adică 75 de procente, erau arendate. Moşiile între 1 000 şi 3 000 de hectare erau arendate în proporţie de 60 de procente, cele între 500 şi 1 000 de hectare de 57 de procente, iar cele între 100 şi 500 de hectare de 51 de procente. Specularea marii proprietăţi de la Mehedinţi şi până la Dorohoi era efectuată de o întreagă „organisare de acaparare" dominată de evrei care „îngenunchiase" ţărănimea română. Pentru curmarea acelei situaţii, un grup de senatori — la 19 ianuarie 1907 — propunea un proiect de lege menit să oprească pauperizarea ţărănimii P™ trusturile de arendare. Se preconiza, printre altele, ca moşiile statului şi ale instituţiilor de binefacere de până la 10 000 de hectare să fie date în arendă fie integral, fie în loturi numai obştiilor sătenilor. Nici un străin să nu poată ţine în arendă mai mult de o moşie. ___
Conservatorii se arătau refractari la orice ameliorare. Mici ajusta" pentru o mai bună funcţionare a sistemului politic nu erau însă

respinse. în mai 1905, la inspiraţia lui Take Ionescu, se adopta legea contenciosului administrativ, prin care se extindea competenţa înaltei Curţi de Casaţie şi Justiţie în stăvilirea unor abuzuri administrative în detrimentul particularilor[47].

La finele lui ianuarie şi începutul lui februarie 1907, în contextul unor măsuri privind atribuirea întocmirii listelor electorale pentru Parlament şi consiliile judeţene în competenţa tribunalelor locale [48], în Cameră se auzeau câteva voci democratice. La 31 ianuarie, în locul paleativului oferit de guvernul conservator, C. Iarca cerea scoaterea electoratului de sub influenţa guvernului pentru promovarea unor mai exacte alternative politice şi contrabalansării ponderii decisive a regelui[49].

Viciul sistemului electoral — după Pa vel Gorgos — consta în faptul că, fiind o întruchipare a puterii executive, aceasta slăbea sau chiar nimicea opoziţia parlamentară. Prin prisma experienţei politice de până atunci, toate^guvernele îşi asiguraseră majorităţi convena bile, în cazul în care nu tolerau o „opoziţie miluită". Ingerineţele guvernului — sublinia Pavel Gorgos — se concretizau deseori în îndepărtarea din Parlament a unor oameni politici care întruchipau opţiuni reale. în acest mod, dialogul între cei doi factori constituţionali — guvernul şi opoziţia — era simbolic, locul luptei parlamentare fiind deseori substituit de proteste de stradă.

Pentru lichidarea atât a amestecului in alegeri, dar mai cu seama în vederea consolidării opoziţiei parlamentare, Pavel Gorgos combătea guvernarea prin majorităţi, propunând introducerea principiului reprezentării minorităţii. Acesta, în faza evoluţiei politice a României, era un obiectiv prioritar, dat fiind că nici colegiul unic şi cu atât mai puţin votul universal nu erau de actualitate. Colegiul unic, în schimb, era susţinut de deputatul C. Iarca. Sistemul celor trei colegii era o „mare absurditate", de aici imperativul de a fi abolit pentru realizarea independenţei corpului electoral şi organizării lui într-un bloc potrivnic corupţiei şi presiunii guvernamentale.

4k Şoc politic provocat de răscoale

Pe fondul unei stagnări **în** evoluţia social-politică, în a doua parte **a** lunii februarie şi începutul lui martie 1907, apar frământări ţărăneşti în nordul Moldovei, transformate rapid în veritabile răscoale. Datorită primelor acţiuni împotriva arendaşilor, cămătarilor şi cârciumarilor, guvernanţii conservatori le atribuiau un caracter antisemit[50], fără însă — cu excepţia lui P. P. Carp — a le sesiza dimensiunea economică şi socială. Barbu Paltineanu vedea în răscoale o înfruntare între muncă şi capital in „materie agrară", desfăşurarea lor afectând nu numai satele, ci şi oraşele. Ele alunecaseră spre o formă de „socialism", „hidoasă" şi „anarhică"[51]. în acest sens arunca vina asupra „României muncitoare" care convoca „adunări" la Bucureşti şi Iaşi, studenţii din cele două centre fiind implicaţi, inclusiv profesorii universitari care se manifestau ca „oratori", Intelectualii, în loc să consolideze edificiul constituţional, contribuiseră prin contestaţie la surescitarea ţării prin teorii incendiare. Tot astfel, „patimele şi urele" dintre partide împinseseră confruntarea dincolo de limitele admisibile, stimulând dezordinea socială. Rezultatul era gravul pericol în care se afla ţara.

Dacă răscoalele — din optică conservatoare — erau cauzate •de „instigaţiuni", liberalii, prin Emil Costinescu, le dădeau o interpretare economică: creşterea accentuată a arenzii pământului şi o apăsare extraordinară a ţăranilor. Şi nu numai în nordul Moldovei sub domnia trusturilor evreieşti, ci şi în restul ţării, unde „măsurarea dreaptă a pământului nu există la ţărani". Aceasta era— cum observa, la 9 martie, Emil Costinescu — o trăsătură caracteristică de la un capăt la celălalt al ţării[S2]. Ţăranul nu găsea nici un apărător în rândul administraţiei locale, primarii şi prefecţii fiind „cumpăraţi" de arendaşi şi mari proprietari. Evoluând spre o înţelegere mai exactă a cauzelor răscoalelor, la 10 martie, Take Ionescu aprecia ca defectuoasă proprietatea organizată în două trepte: jos, una mică; sus, una mare. Lipseau verigile intermediare, elementele de echilibru social. Situaţia se datora inalienabilităţii proprietăţilor mici, ceea ce împiedica selecţiunea şi perpetua o egalitate „în mizerie, un fel de imagine a ceea ce ar fi societatea socialistă, dacă vreodată ar fi atât de blestemată o

ţară" s-o experimenteze. Dar şi sus erau anomalii, anume dorinţă* de rotunjire şi de creştere a marii proprietăţi. De aici antagonismul apărut în ochii mulţimii între „sus şi jos", o stare de spirit speculată de diverşi propagandişti. Se opunea însă divizării marii proprietăţi, considerând că, dacă printr-o minune aceasta s-ar împărţi la milioane de ţărani, ţara ar cădea cu un secol înapoi prin scăderea producţiei şi a organizării muncii[53].

Cine se făcea răspunzător de răscoalele devenite periculoase pentru instituţiile statului ? La 9 martie, pe fondul unor murmure şi proteste din partea majorităţii din Cameră[54], liberalul Emil Costinescu susţinea că „toate partidele politice deopotrivă" purtau vina. Take Io-nescu credea că răscoalele fuseseră generate de „greşita concepţiune pe care toate partidele şi toţi oamenii politici au avut-o despre rolul lor în această ţară". Pătura conducătoare din care se recrutau miniştrii, senatorii, deputaţii şi înalţii funcţionari — preciza Emil Costinescu — fusese „orbită" de interese individuale, guvernând cum îi „place", în detrimentul aspiraţiilor stratului „gros" care alcătuia însăşi naţiunea. Societatea românească—remarca Take Ionescu — era „cu numele o mare democraţie", fiind structurată „dintr-o pătură guvernantă", aproape toată deopotrivă, şi dintr-o pătură guvernată", ruptă de prima. Societatea avea praguri de netrecut, între etajele ei superioare şi bază neexistând comunicaţie. Guvernanţii însă, fără să ţină seama de acea situaţie, dedându-se la dispute, au furnizat jos o adevărată „otravă". Tot pătura conducătoare îşi subordonase studenţimea, aruncând în sufletul ei idei extreme. Presa era una „de anarhişti în serviciul unei societăţi oligarhice", fiind folosită împotriva unor oameni politici, dar în fapt „otrăvea "ţara, inoculând un spirit de contestaţie violentă. Constituţia din 1866 fusese alcătuită de „visători", aplicată apoi de toţi oamenii politici în mod „anarhic"^ N-a fost măsură de ordine adoptată de un guvern pe care partidul opoziţionist să n-o denunţe drept „crimă de înaltă trădare contra libertăţilor publice". N-a existat pleavă socială azvârlită de un grup politic care să nu fi fost îmbrăţişată de adversar. Ca atare, nu trebuia să existe mirare că ieşise la suprafaţă „drojdia".

în faţa acelor desfăşurări care afectau nu numai satele, ci şi oraşele, Barbu Păltineanu — combătându-1 pe Emil Costinescu care ceruse ca răscoalele să fie potolite printr-o atitudine blândă şi prin reforme imediate — recomanda o represiune energică şi rapidă. P, P. Carp credea că în acele momente „nu este decât un singur lucru de făcut: nu este decât represiunea. Vom aviza pe urmă"[55]. I. Brătescu propunea măsuri severe împotriva învăţătorilor şi preoţilor, a unor primari, inclusiv a studenţilor care, făcând o propagandă socialistă şi anarhică, ridicaseră pe ţărani la revoltă [56]. Să nu se vădească egoism individual sau de grup, căci ţara era în pericol, iar nu latifundiile şi structurile administrative. Dacă era posibil, să se constituie o comisie parlamentară care — deplasându-se în zonele răsculate — să ancheteze cauzele nemulţumirii şi să formuleze propuneri[57].

în Senat însă, încă de la 22 februarie, protestând împotriva tergiversării în care guvernul plasase proiectul lui de reglementare a arendăşiei speculative, C. Codrescu pretindea măsuri „cât este timp", spre a se evita extinderea „focului". Căci era imperios ca ţăranii ajunşi „la sapă de lemn" să fie scoşi din mizerie [5S]. La 28 februarie, în Cameră, în sensul menţionat, Ionel Brătianu cerea, în numele opoziţiei liberale, să se pună capăt abuzurilor „marilor trusturi arendăşeşti", sperând că protestele legitime ale ţăranilor nu se vor extinde şi transforma în mişcări cu caracter „primejdios"[59]. Câteva zile mai târziu, la 3 martie, tot Ionel Brătianu cerea remedierea situaţiei ţăranilor, agravată in ultimii ani din cauza unor străini care, prin arendare, se făcuseră stăpâni pe mari suprafeţe cultivabile, depăşind uneori chiar întinderea unui judeţ. Urmarea era că „sute de mii de ţărani stau sub dominaţiunea monopolistică a câtorva indivizi" [60]. Toţi aceştia „exploatează cămătăreşte munca şi nevoile ţărănimii".

Tot la 3 martie, primul-ministru G. Gr. Cantacuzino aprecia că acapararea moşiilor prin arendare pe întinderi mari era „un pericol economic şi social de o gravitate de netăgăduit". Guvernul deliberase asupra acelei chestiuni, dar găsirea unei soluţii împotriva trusturilor arendăşeşti era dificilă. Văzând pe Ionel Brătianu preocupat de ace-J interes, spera ca luptele dintre partide vor înceta „în faţa chestiunii

ţărăneşti". Era gata a primi sugestii, întrucât soluţia în această direcţie se cuvenea a fi dată „de ambele partide istorice". Erau însă periculoase măsurile pripite dictate de presiunea „violenţei împrejurărilor", aşteptându-se momente „mai liniştite".

Numai că, în locul instalării acestora, răscoalele se intensificau. La 9 martie, în Cameră, liberalul Emil Costinescu propunea măsuri imediate de combatere a trusturilor arendăşeşti, — mai ales pentru nordul Moldovei —, dat fiind că în partea cea mai mare a ţării erau „mai multe rele de vindecat". Liniştea internă trebuia restaurată „pe dreptate", căci dacă se întemeia pe represiune ar fi fost „o clocotire înăbuşită" care putea reizbucni mai teribil. Relele sociale erau atât de profunde, încât „nu dogmaticii cu Codul civil în mână, cu principiul libertăţii învoielilor" vor restabili liniştea şi siguranţa în ţară. Răscoalele cereau nu atât o intervenţie legislativă privind libertatea învoielilor, cât mai ales satisfacerea unor mari nevoi sociale. Ca atare, să nu se mai permită învoielile mixte, iar în Muntenia să dispară ruşfetul, măsurătoarea făcându-se cinstit. Ţăranii nu pot fi cinstiţi dacă arendaşii şi marii proprietari recurgeau la deformări. Să se dea amenzi arendaşilor care măsurau strâmb şi închisoare slugilor lor abuzive. Să se interzică străinilor de a fi arendaşi. Căci nu va exista pac& socială dacă ţăranii nu vor dispune de condiţii pentru a putea „să trăiască şi să se dezvolte" [61]. O creştere demografică nu era posibilă dacă ţăranii erau menţinuţi în aceeaşi stare de mizerie,

Emil Costinescu avansa ideea reglementării unor mijloace financiare pentru a înlesni accesul ţăranilor la pământ. Preconiza acordarea de către stat a unor credite gratuite pentru cumpărarea de pământ. Având alături opoziţia liberală, ideea era parţial susţinută şi de Take Ionescu [62]. Dar proprietatea să se vândă nu uniform, ci în loturi depinzând de capacitatea fiecăruia dintre micii producători[ea].

în faţa unor propuneri reformatoare, la 10 martie, P. P. Carp respingea, mai întâi, interpretarea lui Emil Costinescu potrivit căreia ambele partide politice se făceau vinovate de menţinerea relaţiilor agrare şi a unei structuri a proprietăţii funciare defavorizante pentru ţărani. Conservatorii, prin legea din 1889, dăduseră ţăranilor peste un milion de pogoane de pământ. Să se înlesnească accesul ţăranilor la proprietate, dar nu se putea avansa pe calea dobândirii de noi pământuri»

întrucât — după N. Filipescu — se afecta marea proprietate. Aceasta ■era un centru de concentrare de forţă de muncă, inclusiv din Serbia şi Bulgaria. Dacă va fi atinsă prin împărţire la ţărani, din România se va forma un curent emigraţionist spre Argentina Canada şi SUA [64].

Răscoalele din acel moment se datorau şi „agenţilor" liberali şi mai cu seamă „apetiturilor" stimulate de ei, inclusiv prin noile achiziţii C. Stere şi V. G. Morţun, dar mai cu seamă prin Casa Rurală [65]. Reformele propuse de Emil Costinescu drept antidot la răscoale erau — după P. P. Carp — „măsuri revoluţionare", o modalitate inacceptabilă de a combate „o revoluţiune cu o altă revoluţiune". Se mira că se ceruse rezilierea tocmelilor agricole, căci trusturile arcndăşeşti nu avuseseră un rol nefast. Dacă propunerea ar fi acceptată, marea proprietate s-ar ruina.

Dar, în faţa unor convulsii sociale grave, sub presiunea opoziţiei liberale din Corpurile legiuitoare, ce oferea guvernul conservator ? Barbu Păltineanu şi N. Filipescu, de pildă, socoteau că reglementarea fundamentală impusă de acele împrejurări consta în întărirea centralismului administrativ [66]. Experienţa dovedise că autonomia comunală acordată în mai multe etape eşuase, datorită sistemului electiv întins până la nivelul primarilor. Aceştia din urmă deveniseră o unealtă în mâna unor interese înguste. Să fie lichidat deci „sistemul primarilor aleşi şi al scrutinului de listă", guvernul rezervându-şi dreptul de a face din ei proprii lui agenţi prin acordarea unor împuterniciri directe.

Conservatorii mai preconizau o legislaţie împotriva trusturilor arendâşeşti, înlăturându-se, totodată, — cum cerea N. Filipescu —, „odiosul personal de vechili şi logofeţi", inclusiv cârciumarii care adesea erau străini. Să se întemeieze o instituţie de credit pentru ţărani. Prin staţiuni ştiinţifice de selectare a seminţelor să se încurajeze agricultura intensivă pe micile loturi, dar mai cu seamă să se împiedice pulverizarea acestora prin stabilirea unei limite minime. Să se creeze Păşuni comunale, dar nu pe moşiile particulare. Căci esenţa problemei ţărăneşti — potrivit lui N. Filipescu — era „una de producţiune", [la]r nu de „repartiţiune a averilor". Prosperitatea ţărănească să se ■aşeze „nu atât pe deplasarea averilor constituite, cât pe crearea de bogăţii noi".

Plasându-se astfel ferm pe poziţia apărării marii proprietăţi funciare atacate prin răscoale, guvernul conservator era depăşit de evenimente. Regele Carol I i-a cerut ca, printr-un manifest către ţară, să formuleze câteva idei reformatoare. Dar, în cadrul unui consiliu al guvernului, cu excepţia lui Take Ionescu şi Ioan Lahovari, miniştrii au preferat să demisioneze decât să-şi asume obligaţia de a concretiza acele exigenţe [67].

între timp însă, la 9 martie, în Cameră, Emil Costinescu deplângea faptul că guvernul conservator — uzat, slab şi măcinat de contradicţii — era lipsit de vigoare şi mai cu seamă de voinţa politică de a face faţă situaţiei. S-ar fi impus unele schimbări la nivelul administraţiei, dar conservatorii erau compromişi prin nedreptăţi şi abuzuri săvârşite ani în şir. Se impunea, deci, un guvern nou [68]. Pe un asemenea fond de mare confuzie, la 10 martie, Take Ionescu făcea un apel insistent către toţi oamenii politici care guvernaseră ţara şi se bucurau încă de prestigiu să se retranşeze în spatele Constituţiei, libertăţilor şi ordinei pentru apărarea „civilizaţiunii româneşti la care muncim de 100 de ani şi care astăzi este în primejdie" [69]. Spre deosebire de Carp, care, printr-un compromis cu G. Gr. Cantacuzino, încerca să menţină aceeaşi direcţie politică antireformistă, Take Ionescu intuia nu numai necesitatea evoluţiei spre reforme, ci şi imperativul substituirii guvernului conservator. în consens cu Ioan Lahovari, credea că „nu se poate reprima cu succes o revolutiune de ţărani de către un partid din clasa dirigentă" dacă liberalii nu-1 asigurau de o linişte desăvârşită. Dat fiind că guvernul conservator era „cam învechit", adică reacţionar, iar între componenţii lui erau „crăpături", adică divergenţe, Take Ionescu a stabilit contacte cu Emil Costinescu şi, prin Ion Kalinderu, cu D. A. Sturdza cerându-le să preia puterea şi angajându-se să le pună la dispoziţie majorităţile parlamentare.

Fisurat de sciziunea survenită în sânul lui prin poziţii deosebite şi divergente cu privire la atitudinea faţă de răscoale, dar mai cu seamă prin respingerea unor minime măsuri reformatoare propuse de Coroană, guvernul G. Gr. Cantacuzino a fost „măturat" de la putere de către rege ca „netrebnic". El n-a opus nici o rezistenţă, deşi a fost

izgonit în mod ruşinos. Majorităţile parlamentare copleşitoare, tocmai pentru că fuseseră recrutate prin ingerinţe „neruşinate", n-au schiţat nici un gest de rezistenţă [70], degajându-se uşurate de marea răspundere care le incumba.

5. Un guvern **liberal adus de** răscoale

La 13 martie, în Cameră, D. A. Sturdza, primul-ministru al unui guvern liberal numit de Carol I, dădea citire decretului regal prin care erau anunţaţi noii miniştri. Se preciza că liberalilor li se încredinţaseră frânele puterii într-o situaţie „gravă", când se cuvenea să acţioneze nu ca membri ai unui partid, ci ca cetăţeni. Greutăţile străbătute până atunci fuseseră generate de situaţia nesigură a statului român. Dar după independenţă, acesta se găsea în faţa unei „încurcături interne care-i zguduia temeliile. Se impunea deci să se uite „ce ne desparte uuii de alţii", deosebirile de vederi, urile, resentimentele şi confruntările personale. Toţi să-şi dea mâna „frăţească" pentru restaurarea liniştii prin conlucrare. D. A. Sturdza solicita majorităţii conservatoare să se unească în efortul de a împlini „un interes superior", care era existenţa statului şi a naţiunii române. Să înceteze total „dezordinea" — cum erau numite eufemistic răscoalele — declanşată de „concetăţenii noştri" care —întocmai ca păturile conducătoare —munceau pentru dezvoltarea şi prosperitatea ţării şi pentru valorificarea „mănosului nostru pământ". Să se explice ţăranilor, aflaţi în acel moment" rătăciţi şi răsvrătiţi", că vieţuirea unei societăţi nu era posibila în dezordine, întrucât anarhia atrăgea după sine mari suferinţe care conduceau la „sărăcie şi la tâmpire sufletească" [71].

Pentru dr. C. I. Istrati, — fost membru al guvernului conservator —, [a]r fi fost de dorit ca puterea să fie preluată de o formaţiune alcătuită din „toţi oamenii energici" ai partidelor politice [72]. Se recunoaştea -astfel gravitatea extraordinară a răscoalelor, cărora se cuvenea să li [s]e răspundă printr-o concertare şi acţiune guvernamentală a personalităţilor proeminente din ambele partide, liberal şi conservator. Sub şocul răscoalelor, apărut în Parlament, guvernul liberal întâmpinat cu simpatie de foştii miniştri, schimbarea fiind văzută

ca o eliberare de un coşmar. în această privinţă, C. G. Dissescu saluta pe D. A. Sturdza pentru că înăbuşisej resentimentele şi „patima de partid" acceptând cârma ţării în acele momente tulburi pentru a stinge „focul mistuitor". G. Gr. Cantacuzino, Take Ionescu, P. P. Carp — spre a nu menţiona decât pe lideri — dădeau asigurări de sprijin pentru liberali. Take Ionescu şi Ioan Lahovari vorbeau de nevoia unei cooperări între cele două partide politice pentru „suprimarea revoltei" şi vindecarea „relelor" prin „jertfe din partea tuturor păturilor sociale" [7S]. *G.* Gr. Cantacuzino, fostul prim-ministru, conştient de sensul răscoalelor, îşi exprima speranţa că D. A. Sturdza nu va admite „desfiinţarea marei proprietăţi care a contribuit atât de mult la prosperitatea ţării". P. P. Carp, deşi îşi anunţa suportul pentru a se potoli „vijelia" în care fusese atrasă ţara, respingea reforma socială — numită „revoluţiune" — inserată ca promisiune în manifestul noului guvern. Sub imperiul fricii nu puteau fi făcute avansuri, căci ţara era alcătuită nu numai din ţărani, ci şi din proprietari şi oameni de cultură. Interesele marii proprietăţi trebuiau apărate, dar, în urmărirea scopului, nu va fi animat de „ură între clase", ci de dreptate pentru toată lumea.

în Senat, la 13 martie, conservatorul C. I. Istrati întâmpina pe şeful guvernului liberal cu o critică a regimului social din România, care — de la 1864 până în acel moment — se înăsprise, ceea ce legitima într-o anumită măsură „mişcarea" ţărănească. După restabilirea ordinii se impuneau reforme menite să lichideze acea „tristă stare de lucruri". Dar măsurile să fie „serioase" şi profunde, satisfăcându-se interesele populaţiei rurale[7]*.

Pe fondul îngrijorărilor care animau majorităţile conservatoare, inclusiv pe miniştrii substituiţi la cârmă prin decizia lui Carol I, în Cameră, la 13 martie, D. A. Sturdza încerca să impună formaţiunea liberală prin invocarea faptului că nu urmărea interese limitate, fie ele chiar justificate, ci soarta ţării. Declara că guvernul liberal nu va folosi momentul pentru înfăptuirea unor schimbări unilaterale, — concordante cu cunoscutele lui puncte programatice —, ci se va preocupa de înfăptuirea lor după potolirea răscoalelor. Dar, şi atunci, va

încerca să obţină consensul ambelor partide, pentru a risipi duşmănia şi ura dintre clase [75]. Pentru a pecetlui acea intenţie, D. A. Sfurdza cobora de pe banca ministerială, îmbrăţişând şi strângând mâinile foştilor lui adversari poliţei P. P. Carp şi I. Lahovari, inclusiv Take Ionescu, căruia mulţi ani nu-i vorbise.

Dar pentru că în rândul majorităţii conservatoare existau încă niari suspiciuni privitoare la politica liberală, din nou, în Cameră,]a 14 martie, D. A. Sturdza susţinea că reformele care urmau a se înfăptui vor avea la bază „o comună înţelegere a tuturor partidelor". Din acele evenimente grave se cuvenea să se conchidă că „nu cu vrăjmăşie, cum din nenorocire adeseori s-a întâmplat", ci prin colaborare între partide se va ajunge la împăciuirea ţării. Să se reglementeze astfel legislaţia socială, încât să satisfacă nu numai acel moment, ci, pentru mult timp în viitor, să se asigure dezvoltarea prosperităţii materiale, morale şi culturale.

Prin amplificarea răscoalelor ţărăneşti, Parlamentul conservator devenea extrem de cooperant, dar nu cu discreţia impusă de împrejurările grave şi de culpa politicii lui stagnante, ci zgomotos, ca şi cum ar fi fost vorba de majorităţi liberale. Cu excepţia Senatului care dovedea o doză de sobrietate şi demnitate, Camera vota prin aplauze [76]. La 13 martie, în Senat, Ionel Brătianu, ministrul de interne, făcea acceptate mesajele regale, prin care i se atribuiau funcţii sporite, extraconstituţionale. Se prelungeau astfel mandatele consilierilor comunali şi judeţeni, concomitent cu suspendarea stabilităţii funcţionarilor din administraţie şi poliţie. Ministrul de interne făcea, apoi, importante schimbări la conducerea prefecturilor, numind în Moldova elemente tinere dintre foştii socialişti. Ocupau asemenea funcţii I. C. Atanasiu la Covurlui, dr. N. Lupu la Fălciu, C. Stere la Iaşi, G. Diamandi la Tecuci şi Ion Radovici la Vaslui[77]. Ascensiunea acelor tineri cu trecut socialist în funcţiile de prefecţi provoacă nelinişte nu numai în cercuri ultraconservatoare, ci şi pentru ministrul rus de la Bucureşti, Giers, care cerea explicaţii.

Prin amplificarea răscoalelor, guvernul D. A. Sturdza avea nevoie de o marjă mai mare de mişcare. Pentru a o obţine, adresându-se Camerei conservatoare, la 15 martie dobândea dreptul de a proclama

starea de asediu, potrivit unei legi din 1864 [78]. Obţinând împuterniciri speciale, în aceeaşi zi şeful guvernului închidea sesiunea Camerei, ■după ce mai întâi procedase identic cu Senatul. Din acel moment, D. A. Sturdza îşi concentra întreaga atenţie în direcţia potolirii răscoalelor.

Numai că atingerea acestui scop se dovedea extrem de dificilă. Schimbarea guvernului, dar mai cu seamă jpromisiunile de îmbunătăţiri acordate de regele Carol I în vâltoarea evenimentelor, — devenite tragice —, venind tardiv şi greu de difuzat, nu erau de natură să aducă stingerea unor răscoale izbucnite după un şir de nemulţumiri mocnite. în consecinţă, guvernul liberal, adus la putere ca prin reforme să instaureze pacea socială, se vedea confruntat cu o aspră realitate. în revărsarea împilărilor acumulate nu numai împotriva unor mari proprietari şi arendaşi, ci şi împotriva administraţiei locale şi judeţene, — primării şi prefecturi —, ţăranii depăşeau protestele paşaice. Apăreau astfel violenţe, care — după G. Ibrăileanu — distrugeau „bruma de civilizaţiune" acumulată cu greu în România. Ce era să facă guvernul liberal, mai cu seamă ministrul lui de interne Ionel Brătianu ? Să rămână cu mâinile încrucişate, lăsând unor armate străine — care-şi ofereau serviciile — să reprime răscoalele şi, concomitent, să afecteze suveranitatea ţării ? [79] Era, fireşte, întrebarea capitală pe care şi-o pusese nu numai G. Ibrăileanu, — combătând recriminările lui C. D. Gherea —, ci mai cu seamă guvernul liberal. Căci tocmai el care miza pe reforme profunde în favoarea ţărănimii «ra chemat să înăbuşe violenţele acesteia, recurgând, în ultimă instanţă, chiar la utilizarea armatei. Este latura dramatică a politicii liberale de potolire a răscoalelor, soldate cu câteva mii de morţi şi răniţi, precum şi cu arestări şi condamnări în urma unor procese în care fuseseră implicaţi numeroşi săteni[80].

Dar dacă aveau o motivaţie economică incontestabilă, recunoscută de principalii lideri politici, răscoalele deveniseră violente şi datorită unor instigaţii. Socialiştii ce trecuseră criza destrămării, încercau un reviriment prin afluxul de elemente străine, care, în loc de a fi stăvilite,—cum se încercase prin unele măsuri firave —, dimpotrivă, sporeau. încă din 1905, prin „România muncitoare"' puneau

în centrul activităţii lor principiile marxiste ale luptei de clasă, combătând „falsul constituţionalism" şi „masca reprezentării voinţei naţionale", prin îndemnuri deschise lansate către ţărani „dea scutura, alături de muncitorimea organizată, jugul dominaţiei de clasă şi de a sfâşia în mii de bucăţi această mască înşelătoare" [81], Constituţia. La 11—18 martie 1907, aceeaşi publicaţie cerea rezerviştilor şi concediaţilor: „daţi-vă de partea răsculaţilor ca să luptaţi contra acestui duşman" [82], guvernul României.

Un asemenea apel — la 14 martie, în Cameră — era socotit de Al. Marghiloman „abominabil", întrucât prin el se încerca destrămarea armatei, implicarea rezerviştilor şi concediaţilor în răscoale, prin „întoarcerea armelor contra armatei". Şeful guvernului, D. A. Sturdza, stigmatiza „tendinţele criminale" ale publicaţiilor socialiste. Apăruse, astfel, necesitatea de a înăbuşi nu numai răscoalele, ci şi încercările anarhice care încurajau „isbucnirea instinctelor sălbatice ale omului, fără a aduce îmbunătăţiri". Deputatul I. A. Brătescu cerea suspendarea „României muncitoare", mai cu seamă a cercurilor socialiste din Bucureşti, Craiova şi Constanţa[83]. Ţintind lichidarea instigaţiilor socialiste, Ionel Brătianu dispunea să se împiedice difuzarea acelui periodic în lumea satelor[M]. Şi pentru că printre socialiştii marxişti se remarcase Christian Racovski şi alţi „mişei", „străini de neam", — cum îi considera deputatul I. A. Brătescu —, care lansau instigaţii directe la răscoale, înveninând atmosfera socială, — şi aşa tensionată —, se propunea expulzarea lor.

Conjunctura agitată şi frământată a răscoalelor permisese o reorganizare a mişcării socialiste, o regrupare a forţelor marxiste din sânul acesteia, care se declarau adversari ireductibili ai regimului politic al României propunându-şi să-1 abolească, prin cultivarea unor alianţe între clasele de jos ale societăţii împotriva burgheziei şi marii proprietăţi. Prin reapariţia unor asemenea tendinţe politice se dovedea [c]ă principiul luptei de clasă — atrofiat la socialiştii reformatori — [s]e reînfiripa. Chiar dacă timid sub raportul ponderii numerice a susţinătorilor lui, el era, totuşi, vătămător, pentru că o serie de realităţi sociale păreau a-1 justifica. De aici acţiuni guvernamentale liberale °e a îngrădi mişcarea socialistă bazată pe adversitatea de clasă.

NOTE

[1] C. Xeni, *op. cit.,* p. 149.
[3] M. losa şi Tr. Lungu, *op. cit.,* p. 34—35.
[3] I. Bulei, *op. cit.,* p. 174.
[4] *Istoria Parlamentului,* p. 339.
[5] M. losa şi Tr. Lungu, *op. cit.,* p. 52—54, 75—76.
[6] *Ibidem,* p. 59—61.
[7] C. Bacalbaşa, *op. cit.,* II, p. 289.
[8] M. losa şi Tr. Lungu, *op. cit.,* p. 61—64. 74—78.
[9] C. Xeni, *op. cit.,* p. 153.
[10] C. Bacalbaşa, *op. cit.,* III, p. 5.
[11] M. Theodorian-Carada, *Vasile Lascar,* 1914, p. 75.
[12] *Istoria Parlamentului,* p. 338—339.
[13] M. losa şi Tr. Lungu, *op. cit.,* p. 41—42, 112—116.
[14] *Ibidem,* p. 85—87.
[15] I. Bulei, *op. cit.,* p. 235, 239, 243, 248—249; C. Bacalbaşa, *op. cit.* III, p. 42—44.
[16] *A.S.B.,* Fond Brătianu, nr. 216, f. 14—13.
[17] *Istoria Parlamentului,* p. 368—369.
[18] M. losa şi Tr. Lungu, *op. cit.,* p. 110—111, 120.
[19] C. Hamangiu, *Codul general al României,* I. Bucureşti, 1900, p. 27 şi urm.
[20] T. Maiorescu, *Istoria contimporană,* p. 338.
[21] *„D.A.D.",* nr. 46, 20 martie 1918, p. 519.
[22] *Ibidem,* nr. 26, 28 iunie 1917, p. 227—228.
[23] M. losa şi Tr. Lungu, *op. cit., p. 99*—103. *
[24] C. Bacalbaşa, *op. cit.,* II, p. 306—307; III, p. 10, 23—24.
[25] M. losa şi Tr. Lungu, *op. cit.,* p. 122—125.
[26] C. Bacalbaşa, *op. cit.,* III, p. 84—86.
[27] I. Bulei, *op. cit.,* p. 256—257, 293. ' \',
[28] M. losa şi Tr. Lungu, *op. cit.,* p. 126—128. .*
[29] I. Bulei, *op. cit.,* p. 261. *
[30] *Istoria Parlamentului,* p. 339—340.
[31] I. Bulei, *op. cit.,* p. 259—260, 288, 294—297, 31I. >:.-.-
[32] M. losa şi Tr. Lungu, *op. cit.,* p. 150—155. 181—183.
[33] Vintilă Brătianu, *Scrieri şi cuvântări.* I. Bucureşti, 1937, p. 377.
[34] *M.* losa şi Tr. Lungu, *op. cit,,* p. 130—134. ' '
[35] *Ibidem,* p. 136—139. ,{>:/
[38] *Ibidem,* p. 141 — 143, 155—157. *X* , :
[37] *,,D.A.D",* nr. 26, 28 iunie 1917, p. 299, 339.' '
[38] *Ibidem,* nr. 54, Şedinţa din 20 ianuarie 1906, p. 920. '^!ii

» Radu Rosetti, *Pmtm ce s·au*

4i \f/'D'' nr" 36, H martie 1907> P- 509 4, ^r*"7'
nr- «, 18 aprilie 1907, p. 710. " - C. Bacalbaşa, op. cit., III, p. H3.
*„D.S.", nr. 27, 25 august 1917, p. 268 ^
„D.A.D.", nr. 52, 31 martie 1918, p. 574.
Z oS ' nr, 36, 1! martie 1907< P- 418
' nr" 22- 24 ianuarie 1907, p. 209-211.
Parlamentului, p. 369. 49 T. Draganu, *op. cit.,* p. 288.
" »D-A-D-"> nr- 26, 11 februarie 1907, p. 339-343
s» /Wrfeiw, nr. 43, 15 aprilie 1907, p. 651
Ibidem, nr. 46, 26 aprilie 1907, p 721-7^4 *
Ibidem, nr. 45, 18 aprilie 1907, p. 710-711" /fcrfew
nr. 46, 26 aprilie 1907, p. 728-7^'
nr- 45, 18 aprilie 1907, p. 710, *l'\l em,* nr. 46, 26 aprilie, 1907, p. 721-722, 726 *em* nr. 42, 14 aprilie 1907, p. 649 nr. 45, 18 aprilie 1907, p. 675.
'!:^ 36, H martie 1907, P- 417. .D. , nr. 38, 23 martie 1907.
nr. 41, 13 aprilie 1907, p. 625-6^6
1 m- 45, 18 aprilie 1907, p. 711-712.
C. Xeni, op. cit., p. 177.
? A D ' nr, 46, 26 aprilie 1907> P- 724, 729 nr. 45, 18 aprilie 1907, p. 717-720'
nr, 46, 26 aprilie 1907, p.'722, 725-72rt w ^,
nr. 45, 18 aprilie 1907, p. 717-7^0 n *Ibidem,* nr. 58, 13 aprilie 1918, p. 624 *Ibidem.* nr. 45, 18 aprilie 1907,
69 p. 713 *Ibidem,* nr. 46, 26 aprilie 1907, p. 73. ^id
70 nr- 26, 28 iunie 1917, p. 299
71 nr. 47, 27 aprilie 1907, p. 825-826.
»n 44, 10 aprilie 1907, P" 663-664. , nr. 47, 27 aprilie 1907, p. 826-S27, 811
''n/n ^ 44, 10 aprilie 1907, P- 663.
nr, 47, 27 aprilie 1907, p. 827-831
P 07, p. 8

^ T ' Stere, h P- 404-
-A-V. , nr. 47, 27 aprilie 1907, p. 855.

nr. 44, 10 aprilie 1907, p. 665.

, 416- 417

[79] G. Ibrăileanu, *A treia scrisoare deschisă către dl C. Dobrogcanu-Gherea,* în „Viitorul", an. IV, nr. 773 din 13/26 ianuarie 1910.

[80] *Marea răscoală a ţăranilor din 1907,* ed. a Ii-a, Bucureşti, 1987.

[81] „România muncitoare" din 25 septembrie 1905.

[82] *Ibidem,* 11—18 martie 1907.

[83] *„D.A.D:* nr. 47, 27 aprilie 1907, p. 831—832.

[84] M. Iosa şi Tr. Lungu, *op. cit.,* p. 252.

CAPITOLUL XI

Inerţie reformatoare

1. Regele cere „armonie" socială La finele lui aprilie şi începutul lui mai 1907, guvernul D. A. Sturdza organiza alegeri pentru ambele Corpuri legiuitoare [l]. De data aceasta, confruntările politice n-au fost acerbe ca de obicei, întrucât partidele erau solidare în năzuinţa comună de a degaja ţara de consecinţele răscoalelor [2]. Liberalii îşi asigurau majorităţi confortabile, opoziţia conservator-junimistă trimiţând, cu concursul guvernului, 24 de parlamentari, dintre care doar 9 deputaţi [s]. La 7 iunie se deschideau şi se constituiau Camera şi Senatul, chemate ca prin măsuri politice să vindece rănile sociale.

Mesajul Tronului din 15 noiembrie stabilea prioritatea activităţii legislative, precizând că marii proprietari şi ţărănimea erau „păturile sociale pe cari se reazemă mai ales buna stare şi progresul oricărui stat". Se cerea ca în relaţiile dintre cele două clase să domnească „buna înţelegere şi armonia cea mai perfectă". în acest scop se preconizau proiecte de legi, printre care cele vizând învoielile agricole şi Casa Rurală[4]. Toţi factorii politici: coroană, guvern' şi parlament se afiau sub presiunea unor exigenţe legitime impuse de grava criză socială [5], care, în ciuda unor măsuri anterioare de ameliorare a proprietăţii ţărăneşti, nu putuse a fi preîntâmpinată [6].

In „Viaţa Românească", în articolul *Despre răscoale* se precizase [c]a represiunea era „acceptabilă" numai dacă era urmată de schimbări indispensabile. Răscoalele fuseseră dăunătoare atât ţărănimii, cât şi ,[a]rir. In România — înconjurată de imperii expansioniste — asemenea manifestări nu erau permise. Naţiunea română se cuvenea să fie solară, dar condiţia pentru aceasta era a se abandona „lupta de clasă",

făcându-se concesii din partea claselor de sus. „Noi nu ne putem permite a fi numai liberali ori conservatori, a ne gândi numai la interesele noastre de clasă, ca în ţările mari" [7]. Era, prin urmare, nevoie de o conştiinţă politică superioară prin care să se depăşească interesele individuale sau de grup, în vederea realizării unei armonii între toate straturile societăţii româneşti, condiţie indispensabilă, printre altele, de supravieţuire a statului.

în faţa acelor exigenţe, era pregătită formaţiunea liberală pentru a recepta şi promova cele mai vitale idei de schimbare ? La vârf însă guvernul avea oameni care nu erau la înăţimea situaţiei. Exista o criză de personalităţi, accentuată şi prin dispariţia — în urina unei boli de cord, la 22 martie 1907 — a lui Vasile Lascăr, „o strălucită podoabă a Partidului Liberal", posesorul unei vaste culturi juridice şi al unor certe calităţi de om de stat[8]. Chemaţi la înfăptuiri mari, deputaţii şi senatorii liberali sunt confruntaţi cu dispute privitoare la măsurile social-politice de întreprins. Existau, pe de o parte, alături de D. A. Sturdza, elemente mărginite la liberalismul formal al secolului trecut, printre ele situându-se C. I. Stoicescu, Şt. Şendrea, P. Poni, I. C. Poenaru-Bordea [9] *etc.* Aceştia se izbeau de un curent democrat susţinut de Ionel şi Vintilă Brătianu, care-şi întăriseră poziţiile prin asocierea cu C. Stere, V. G. Morţun, Al. Radovici, dr. Radovici, G. Diamandi, I. Nădejde etc. Preocupat de recuperarea influenţei în rândul ţărănimii, — disputată atât de deputaţii colegiului III, cât şi de socialiştii lui Racovski —, tânărul I. G. Duca intenţiona crearea unui partid liberal-ţărănesc, un fel de anexă a formaţiunii matcă. Este însă combătut atât de M. Ferekyde, cât şi de Ionel Brătianu, considerându-se organizarea politică pe clase în contradicţie cu ideea de armonie socială.

La 26 noiembrie 1907 — după cum declara Ionel Brătianu în Cameră — libeali' se simţeau obligaţi pe plan legislativ să vină în întâmpinarea promisiunilor din manifestul din martie către ţărani, în primul rând, „cinstea" îi obliga să realizeze schimbări, dar mai cu seamă necesităţile strigente. Era în interesul marii proprietăţi să se facă reforme spre a nu se zdruncina „creditul social". Tocmai din grija faţă de proprietatea mare, liberalii,care aveau suport într-un asemenea mediu, voiau măsuri pentru a o aduce în armonie cu micul lot ţără-

nesc [10]. M. G. Orleanii susţinea că toate răscoalele din ultimele decenii nu avuseseră decât o singură cauză: „mizeria cea mare a săteanului", lăsat la discreţia unei administraţii şi justiţii corupte, precum şi a unor arendaşi „fără scrupule"[11]. N. Iorga, preocupat de lichidarea aceloraşi racile, vedea răscoalele ca „un strigăt de foame şi indignare", un protest violent al unor „cetăţeni"[12].

în faţa unor intenţii liberale reformatoare categorice, consevatorii se plasează pe poziţii obstrucţioniste. Ei consideră — potrivit declaraţiei deputatului C. G. Petraru, la 25 noiembrie, în Cameră —că răscoalele nu semnalaseră o nevoie de schimbare. Ele nu avuseseră o bază obiectivă, ci fuseseră efectul unei propagande[13]. Reluau, în fond, vechile lor clişee interpretative, conform cărora ţăranii exprimaseră prin formele lor de protest nu deznădejdi existenţiale, ci o nemulţumire cauzată de o propagandă sediţionistă. Liberalii înşişi — după N. Filipescu —ruinaseră „noţiunea de ordine" atât prin teoriile lor administrative bazate pe democratism, cât şi prin fapte efective. Timp de mai bine de două decenii sădiseră în mintea ţăranilor „făgăduieli nerealizabile", încât se făceau indirect părtaşi la declanşarea răscoalelor. Prin manifestul din martie 1907 întreţinuseră aceleaşi ‚aluziuni", aprinzând speranţe nejustificate printre ţărani[14].

Respingând reformele sociale, conservatorii îşi atrăgeau imputări îndreptăţite din partea priraului-ministru. în zilele răscoalelor — le reproşa el—îşi dăduseră concursul nu numai pentru represiune, ci şi pentru reforme, într-un moment critic când focul şi sabia se încrucişau în satele ţării. Liberalii crezuseră că, începând din acel moment, se depăşise vechea adversitate dintre partide de dragul puterii. Efectuând alegerile, n-au impus conservatorilor oprelişti pentru a intra în Parlament în număr „respectabil". Căci de data aceasta ambele partide fuseseră chemate nu să „răfuiască" socotelile trecutului, ci pentru a îndeplini marea îndatorire de a face imposibilă o altă răscoa-'ă, prin înfăptuirea unor schimbări optime. De aici intenţia liberalilor de a obţine un consens politic. Dar cantonându-se în refuz, conservatorii — cum remarca M. G. Orleanu — sfidau chiar Mesajul regal care propusese împăciuirea partidelor prin schimbări în folosul ţăranilor [15].

Un argument invocat de conservatori pentru menţinerea imobilismului consta în pretinsa ostilitate faţă de marea proprietate. Se incrimina guvernul liberal că în martie 1907 afirmase că există sus „o plutocraţie feroce", în timp ce jos se află „o ţărănime în mizerie". In ciuda faptului că afirmaţia exprima o realitate dură, dar incontestabilă, guvernului liberal i se imputa că ar încerca „să terorizeze pe proprietari", cerându-le consensul pentru reforme, căci altfel nu le putea garanta averile şi evita o altă răscoală. Conservatorii respingeau astfel două „legende" create de liberali: mizeria drept cauză a răscoalelor şi marii proprietari ca sursă a mizeriei[16].

Legile propuse de liberali privitoare la Casa Rurală, tocmelile agricole şi izlazurile comunale — numite de N. Filipescu „programul ţărănesc" — erau inacceptabile pentru că ele „continuă politica de ameţire a populaţiei rurale prin trezirea unor iluziuni deşarte"[17]. Casa Rurală —propusă încă din 1897[18], dar neacceptată din cauza respingerii ei de către conservatori — era în continuare contestată sub pretextul că s-ar ajunge la o dominaţie a statului[19].

Rupţi de realităţile sociale, dar mai cu seamă din egoism de clasă stăpânitoare de latifundii, prin N. Filipescu, conservatorii deveneau campioni ai liberalismului economic tocmai când se demonstrase că prin trusturile arendăşeşti fusese anulat. în consecinţă, combăteau Casa Rurală şi legea învoielilor agricole care prin minimum şi maximum reglementa libertatea de contractare, încercându-se să se pună stavilă abuzului rezultat din monopolul deţinut de marii proprietari asupra pământului de care ţărănimea avea nevoie.

Intervenţia în raporturile agrare era văzută de conservatori ca o formă a „socialismului de stat". Obligativitatea acordării terenului pentru izlaz putea, în final, să aducă aceeaşi constrângere în acordarea pămâmului pentru muncă şi deci introducerea principiului socialist al lui Louis Blanc, anume „dreptul la muncă". în general, tot programul liberal părea îmbibat de o tendinţă socialistă, mai ales că un deputat al majorităţii proclamase ilegitimitatea rentei. în acest context, — abătandu-se de la sensul reformei propuse —, N. Filipescu invoca nume de socialişti ca Marx, Engels şi Kautsky, conchizând eronat ca liberalii ar intenţiona să realizeze „socializarea" moşiilor. Acea politică — după N. Filipescu — era gravă, deoarece liberalii îndreptau

nemulţumirea populară spre o „reacfiune imaginară", spre marii proprietari, într-un moment când adevăratul pericol afirmat amenin-ţător nu era pretinsul reacţionarism conservator, ci socialismul care, exacerbând ideea de egalitate, putea conduce la „despotism şi bar-barie" [20]. Concluzia era neîndoielnic dreaptă, dar în acel moment societatea românească era săpată la temelii nu de socialism, ci de struc-turi agrare anchilozate care perpetuau reacţionarismul unei părţi a marilor proprietari.

Conservatorii admiteau schimbări administrative, care ar fi adus „elita" ţării la conducerea treburilor publice. Se mai propunea o creş-tere a producţiei agricole prin suport din bugetul statului. Exista ca atare o contradicţie în gândirea lui N. Filipescu. în timp ce respingea intervenţia statului în raporturile dintre marea şi mica proprietate, o accepta şi o invoca drept necesară pe planul unor subvenţii bugetare pentru dezvoltarea intensivă a agriculturii, fără însă o redistribuire de proprietate.

Respinşi de o manieră categorică, liberalii îşi apărau stăruitor reformele, perseverând în a obţine acordul opoziţiei. La 26 noiembrie 1907,: în Cameră, D. A. Sturdza spunea că era absurd să se invoce „gogoriţa socialismului". în ţară era o mare suferinţă care nu putea fi depăşită decât prin reforme. Oare liberalii fuseseră chemaţi la putere pentm a fi doar „gâdele confraţilor noştri", adică al ţărănimii? Ionel Brătianu — spre a respinge blamul de socialism — invoca exem-ple din democraţiile occidentale de reglementare de către stat a unor raporturi sociale. în acea împrejurare, el afirma că exproprierea însăşi putea fi utilizată ca modalitate de creare a fondului funciar necesar recompunerii şi dezvoltării micii proprietăţi ţărăneşti, fără a se atinge pragul socialismului.

Pe terenul practic al înfăptuirilor efective, în ciuda dezbaterilor contradictorii dintre liberalism şi conservatorism, legislaţia reformatoa-re trena şi, oricum, se îndrepta spre paliative, Conservatorii, după potolirea tulburărilor sociale, trecând chiar peste cuvântul regelui, s-au cantonat în aceeaşi rigiditate. Deoarece represiunea fusese violentă Şi sângeroasă, erau siguri că mult timp ţăranii n-o vor uita. Ca urmare, [0] ^unâ parte a politicienilor, printre ei situându-se liberalii moderaţi, [in] '[oc]ul unor măsuri îndrăzneţe, au recurs Ia „discuţiuni juridice"

şi la argumente „avocăţeşti" spre a evita „înfăptuirea reală şi largă a angajamentelor din toiul revoluţiunei" [21]. în acest sens, spre a nu se expune unei campanii conservatoare împotriva „neconstituţionalităţii" proiectului de lege privind izlazurile comunale [22], prin medierea lui Take Ionescu, au făcut compromisuri. Au admis astfel ca fondul destinat izlazurilor comunale să nu apară ca o obligativitate pentru marii proprietari,ca o expropriere deci, ci să rămână o ofertă benevolă[23].

Liberalii înşişi care iniţial erau mai avântaţi, în faţa conservatorilor refractari, deveneau mai şovăitori. Se complăceau astfel într-o politică de compromis mărunt, rezultată şi din refuzul rege'ui de a permite o reformă a$_6$rară de anvergură, marea proprietate constituind pentru el temeiul regimului monarhiei constituţionale. Nesatisfăcut de liberalii care-şi pierduseră din elanul reformator, N. Iorga se plasa pe poziţiile unui conservatorism cu accente ţărăneşti. Susţinea că legile care modelaseră România timp de o jumătate de secol nu reflectaseră o dezvoltare organică, nepunând în valoare tradiţiile şi datinile „străbune". Legile româneşti erau împrumutate de la civilizaţii prea avansate, grefate pe o stare şi o structură autohtonă înapoiate. Ele nu se potriveau nici moravurilor, nici concepţiei româneşti despre viaţă. Existau legi prea liberale coabitând cu altele prea înguste ".

Ţinta atacurilor lui N. Iorga nu erau conservatorii, care se opuneau oricărei schimbări, ci liberalii pentru că nu-şi ţineau cuvântul dat. Ei „forfecaseră" reformele promise şi, în plus, le îngustaseră şi amânaseră. Camera nu întruchipa spiritul înnoitor, pentru că în sânul ei pătrunsese un număr mic de ţărani. Colegiul III, în loc de a fi apanajul acestora, slujea interese străine. Cerea să nu se admită o „cârpeală" reformatoare, ci să se realizeze „o prefacere totală" a ţării. Pentru N. Iorga, sensul modificărilor consta în crearea unei „democraţii agrare", după modelul Serbiei. Influenţei occidentale sub care evoluase civilizaţia romă.iească de la constituirea statului naţional îi era opusă una balcanică, unde nu exista o mare proprietate.

Sub presiunea unor agitaţii ale proprietarilor, arendaşilor şi cârciumarilor, dar ţinând cont şi de reticenţa regelui Carol I faţ[a] de schimbări sociale de anvergură, legislaţia liberală menită a răspunde impactului răscoalei se limita, în ultimă instanţă, la desfiinţarea trusturilor arendăşeşti, înfiinţarea Casei Rurale pentru cumpărarea de

pământ in scopul vinderii lui la ţărani,stabilirea unui minimum şi a **unui** maximum pentru tocmelile agricole şi formarea izlazurilor comunale prin tranzacţii libere înfre marii proprietari şi ţărani. Erau simple paliative care nu puteau schimba fundamental situaţia socială şi, în consecinţă, nu constituiau un remediu la grava criză care zguduise societatea şi chiar statul român.

Modul violent de exprimare a nemulţumirilor de către o mare parte a locuitorilor readucea în discuţie natura regimului politic. Potrivit normelor constituţionale se configura drept unul dintre cele mai liberale, democratismul fiindu-i însă atenuat în măsură considerabilă de sistemul electoral censitar şi, mai ales, de caracterul formal al unor instituţii,cu precădere a] magistraturii şi administraţiei locale. Prin cens, soarta unui deputat era decisă de atitudinea câtorva zeci de electori[25] — în primele două colegii — sau de influenţa administraţiei, cu deosebire a prefecturilor în favoarea candidatului guvernamental la colegiul **III**[26]. Din aceste motive, la 25 noiembrie 1907, în Cameră, N. Răutu socotea că România era o democraţie doar în aparenţă. Căci ea era condusă de o „oligarhie" alcătuită din cel mult o mie de mari proprietari care posedau totul în ţară [27]. Caracterul oligarhic al regimu'ui politic era dat de configuraţia Parlamentului, care reflecta interese ale unor grupuri restrânse, în contradicţie cu nevoile unor mase importante de locuitori. Din această optică, răscoalele dobândiseră forma unei lupte aprige între marea proprietate şi ţărănime, contestându-se de către aceasta din urmă însuşi sistemul electoral care făcea posibilă o guvernare oligarhică.

In aceeaşi atmosferă de critică a bazelor electorale ale regimului politic se avansează mai stăruitor ideea democraţiei politice prin votul universal. Tot generoşii rămâneau cei mai ardenţi în această privinţă. N. Răutu-la 25 noiembrie 1907-deplângea faptul că ţărănimea nu dispunea de o reprezentare parlamentară adecvată, cei 38 de deputaţi desemnaţi în numele ei neacţionând ca atare decât cu rare excepţii. N. Iorga, pe de altă parte, cerea să se scoată de la periferia Politică „un popor de mai multe milioane", care până atunci nu avu-

şese nici o influenţă în afacerile publice [28]. Se preconiza crearea unei Românii democratice în care ţărănimii să i se atribuie un drept mai mare în afacerile ţării prin votul universal.

Regimului votului censitar sau al „oligarhiei" i se opunea insistent o acţiune de schimbare a caracterului instituţiei parlamentare. Atât deputaţi ai colegiului III, — ca, de pildă, M. Moisescu [29] —, dar şi liberali din grupul Ionel Brătianu încercau să precipite schimbări în această direcţie. C. Stere, în 1908, îşi propunea să reabiliteze programul revoluţiei de la 1848, realizând prin votul universal o autentică, puternică şi sănătoasă „democraţie agrară". Căci —după cum arăta G. Ibrăileanu — de abia când se va auzi „glasul ţării", Parlamentul va deveni o veritabilă întrupare a voinţei naţionale[30]. Este, prin urmare, vorba de avansarea conceptului de democraţie agrară, concretizarea lui fiind urmărită de o parte a liberalilor, dar şi de N. Iorga, acesta din urmă dându-i o nuanţă de tradiţionalism specific. Acţiunea în această direcţie depăşea limitele dezbaterilor parlamentare, prelungindu-se în opinia publică, cu deosebire în publicistică. în acest sens, cu concursul lui D. Drăghicescu,' la Bucureşti se edita „România rurală", care — după răscoale — timp de mai bine de un an susţinuse votul universal şi exproprierea latifundiilor în folosul ţăranilor[31].

Difuzarea tot mai insistentă a ideii de schimbare constituţională prin abolirea votului censitar pe colegii era privită de conservatori cu nelinişte. De aici angajarea lor în dezbateri şi mai cu seamă invocarea aceluiaşi mediu economic şi cultural înapoiat drept obstacol esenţial pentru democratizarea votului. Pentru P. P. Carp şi N. Filipescu, — spre a nu menţiona decât pe aceşti lideri —.democraţia politică era un lux, iar nu o necesitate. în cazul în care s-ar aplica într-o societate imatură, ca aceea românească, s-ar ajunge la un dezastru chiar pentru stat[32]. De partea conservatorilor se afla însuşi regele Carol I. Era conştient —cum menţiona Al. Marghiloman în 1910 — de faptul că sistemul colegi'lor era incompatibil cu „o bună administrare"[33], dar o schimbare electorală mai profundă o condiţiona de viitor, socotind straturile de jos ale societăţii nepregătite încă de a dispune deplin de drepturi politice. Regele însă, în calitatea lui de factor de echilibru, se afla sub o dublă presiune, fiind nevoit să ţină cont atât de elanurile

liberale, — pe care deseori le tempera —, cit şi de rigiditatea conservatoare, pe care uneori o mlădia.

Dar lipsa de voinţă democratică a celei mai mari părţi a clasei politice a Jăsat nealterat sistemul censitar. Totuşi, tinzând spre depăşirea acestuia şi instituirea colegiului unic, liberalii făceau să se adopte de către Corpurile legiuitoare — in iunie 1907 — o lege prin care se declarau incompatibile funcţiile de primar şi de ajutor de primar — cu excepţia Bucureştilor — cu cele de deputat şi senator[34]. în februarie] 908, Ionel Brătianu depunea un proiect de lege pentru introducerea colegiului unic la nivelul consiliilor judeţene[35]. Ideea era însuşită de rege care, la 15 noiembrie 1908, o transpunea în Mesajul către Corpurile legiuitoare, aplicarea ei considerându-se „un mijloc practic de educaţiune cetăţenească"[36].

2. Conservatorii demo-eraţi

Răscoalele ţărăneşti provoacă în rândul conservatorilor şi junimiştilor mari frământări, pe fondul unor contradicţii, de data aceasta, între P. P. Carp şi Take Ionescu. Cu toate acestea, sentimentul care anima acele forţe politice era de strângere a rândurilor pentru apărarea în faţa valului de democratism social şi contrabalansarea liberalismului reformator, eronat sau premeditat văzut ca o formă de socialism[37].

G. Gr. Cantacuzino a încercat să realizeze o coeziune sub conducerea lui, dar, nefiind urmat de parlamentari, s-a convins că rolul lui ca şef de partid era încheiat. Iniţiativa era astfel preluată de Carp, care, lansând un apel către marii proprietari, le cerea insistent ,,să facă politică în acele momente", să se unească sub flamura apărării marii proprietăţi ameninţate nu numai de răscoale, ci şi de tendinţele politice reformatoare. Deşi nu punea preţ pe popularitate, din nevoia de a atrage pe marii proprietari, Carp se lansa acum în călătorii în diverse părţi ale ţării pentru consolidarea bazei sociale [38]. în acest sens, la vârf încă din aprilie 1907 se realiza fuziunea conserva tor-junimistă, JOrmându-se, sub preşedinţia lui Carp, un comitet executiv al Partidului Conservator unificat, cu următorii membri: Al. Marghiloman, T- Maiorescu, N. Filipescu, Take Ionescu G. Gr. Cantacuzino şi

Ioan Lahovari[39]. Dar unificarea făcea abstracţie de voinţa unuia dintre principalii ei factori, Take Ionescu, care, marginalizat în forul executiv, inclusiv prin plasarea lui G. Gr. Cantacuzino în funcţia onorifică de preşedinte al clubului[40], în noiembrie 1907, împreună cu un grup de susţinători, se detaşa de Carp[41].

Ruptura dintre cei doi lideri avea la bază atât rivalităţi personale şi veleităţi de preeminenţă, cât şi, mai cu seamă, dispute doctrinare. Take Ionescu dezaproba conduita oscilantă a junimiştilor, aceştia complăcându-se a fi adăpostiţi mereu în „furgoanele Partidului Liberal"[42]. Personalitate politică de capacitate excepţională, de pe poziţiile funcţiilor ministeriale deţinute, după moartea lui L. Catargiu, el socotise momentul potrivit al reorientării doctrinare conservatoare, cu intenţia de a-i da o anumită deschidere socială, spre a veni în întâmpinarea „nevoilor poporului". în sânul Partidului Conservator, unde, de regulă, se aflau oameni cu origine şi concepţii aristocratice, Take Ionescu făcea discordanţă. încă de la începutul secolului, în jurul lui se organizase un nucleu reformator, un fel de „partid în partid"**, care avea printre membri pe Al. Bădărău, Toma Cămărăşescu, Pavlică Brătăşanu, Nestor C'ncu şi Virgil Arion, promovaţi în noiembrie 1906 în Parlament ca „preşedinţi de secţie"[44]. în timpul răscoalelor, împiedicase pe Carp de a face „agitaţie" printre marii proprietari[45].

Răscoalele din 1907, dar mai ales plasarea hotărâtă pe poziţii reformatoare au condus la izolarea lui Take Ionescu printre asociaţii politici, prin admiterea unor schimbări care-1 apropiau mai mult de liberali. Printre conservatori survenea astfel o aspră confruntare între cei care concepeau partidul ca o „castă" politică şi cei care voiau să-1 scoată din postura de frână a progresului[46]. Devenind astfel re^_ formist moderat, Take Ionescu se înstrăina ireductibil de conservatorii retrograzi, inclusiv de junimiştii preocupaţi prioritar de asimilarea formelor civilizaţiei moderne într-o prelungă perioadă istorică. Contestat de Carp şi suspectat tocmai pentru deschiderea conservatorismului şi spre alte straturi sociale, ajungea un izolat într-un moment când aspira să preia întreaga moştenire conservatoare[47].

La 15 ianuarie 1908, întors din vacanţa de iarnă petrecută în Franţa, aflat în Gara Craiova, Take Ionescu **anunţa** ruptura defini-

tivă de Partidul Conservator încăput în mâna lui Carp, precum şi intenţia de a pune bazele unei alte formaţiuni politice. La 19 ianuarie, într-un manifest către adepţi susţinea că acţiunea iniţiată viza modernizarea conservatorismului prin adaptarea lui la realitatea românească, mai cu seamă prin simbioza cu democratismul. Scopul consta în apărarea ideilor de „conservaţiune socială" şi crearea unei contraponderi politice „faţă de stânga"[48]. Aceasta putea deveni periculoasă atât printr-un liberalism democratic excesiv, cât, mai cu seamă, prin activitatea socialiştilor, care, speculând interesele legitime ale maselor afectau inevitabil libertăţile publice de care o societate vie nu se putea dispensa.
Hotărât să rupă cu vechiul conservatorism aristocratic, la 20 ianuarie 1908, la Bucureşti, în cadrul unei reuniuni a delegaţilor din *29* de judeţe, Take Ionescu era aclamat şef al Partidului Conservator-Democrat. El şi noua formaţiune politică erau consacraţi apoi la 3 februarie, într-un congres ţinut în capitala ţării. Era încununarea unui efort de organizare a unui partid politic cu deschidere spre întreg spectrul social[49]. îmbinând conservatorismul cu democraţia, Jakelonescu_ jjiki reacţionarism, nici reyoluţiune", o cale de mijloc
intre liberalismul avântat şi conservatorismul închistat. Fusese atras 3<r modelul evoluţionist englez, de faptul că britanicii Churchilî, Gorşt, Wolf şi Balfour, de mai bine de două decenii, creaseră conservatorismul democrat. va.vm'v»'t\'wi-(lp-u.n .-[e +cxa.*iu^xA**. .

Doctrina noii formaţiuni politice — răspândită în opinia publică [50] — era sugerată chiar prin titulatură. Apărător al sistemului monarhiei constituţionale, Take Ionescu îşi propunea să susţină, deopotrivă, atât marea, cât şi mica proprietate, inamovibilitatea magistraturii, consiliu legislativ pentru pregătire de proiecte de legi, lărgirea atribuţiilor contenciosului administrativ, învăţământ primar gratuit, ferme model, prime pentru cultura plantelor furajere, maşini agricole şi seminţe selecţionate, asigurări sociale pentru muncitori şi case de ajutor, răspunderea patronilor în caz de accidente [51] etc. Pe plan electoral propunea două colegii. Colegiul unic sau votul universal nu erau de actualitate, posibilitatea lor întrezărindu-se după ce majoritatea naţiunii îşi va cunoaşte „datoria cetăţenească"[52]. Introducerea prematură fie a colegiului unic sau, mai grav, a votului universal ar crea

anarhie sau cezarism, căci viaţa politică ar încăpea în mâna colegiului al treilea. în atari condiţii, orice guvern ar deveni atotputernic în alegeri. Take Ionescu admitea chiar o formă de colegiu unic, dar „cu o altă dozare, pentru ca elementele necultivate politiceşte să nu înăbuşe pe celelalte"[53].

Conservatorii democraţi considerau că statul român nu va fi puternic până când nu va fi extinsă baza socială a guvernării, până când bunăstarea şi civilizaţia nu vor fi întinse spre „straturile ţărăneşti cele mai profunde"[54]. în decembrie 1908, într-un discurs parlamentar, Take Ionescu preciza că singurul mijloc de a „uşura învoielile agricole" consta în a îmbunătăţi „proporţiunea" dintre proprietatea mică şi cea mare în folosul celei dintâi. Propunea a se spori aceasta rupând „deodată un bloc de circa 600 000 hectare" din latifundiile ipotecate, constituindu-se astfel un fond funciar, care C. G. Dissescu — încă din 1908 —insistase, fără succes, a fi format pe calea exproprierii[M].

Definit ca entitate politică distinctă, Partidul Conservaîor-Democrat înregistra chiar de la început un aflux de popularitate în toate judeţele ţării, inclusiv în Bucureşti[56]. Organizaţii conservatoare întregi îşi schimbau profilul, raliindu-se lui Take Ionescu, care, in acele momente, devenea şeful de partid cel mai simpatizat din ţară [57]. Era o autentică mişcare spontană de simpatie faţă de un om politic care până atunci nu deţinuse niciodată şefia guvernului. îl susţineau unele familii aristocratice cu rol în epoca renaşterii noastre naţionale: Gbica, Cantacuzino, Bălăceam»[58] etc, dar şi o intelectualitate receptivă Ja democratizarea conservatorismului, printre care A. D. Xenopol, juristul D. Alexandrescu, I. L. Caragiale, Toma Ionescu [59]■ etc. *G.* Ibrăileanu socotea că Partidul Conservator-Democrat era „oportunist", un fel de coaliţie de interese transformate într-o „colectivitate". Prin constituire, asociase câţiva boieri cu nume de rezonanţă, dar nuli ca oameni politici, rupând însă „o parte oarecare "din Partidul Liberal, din orăşenimea legată de buget, din funcţionarii administraţiei şi clienţii acesteia [60]. Colegiul al doilea atrăgea deci privirile conservatorilor democraţi, un mediu în care nici un partid nu îndrăznise să acţioneze, deoarece reprezenta un fief guvernamental.

După apariţia conservatorilor democraţi, sistemul politic al celor două partide se complica. Apărea în ecuaţia politică un al treilea

factor. Acesta devenea cu atât mai important cu cât, chiar de la constituire, cu ocazia unor alegeri parţiale pentru Parlament, dovedea o mare ascensiune. Modificarea spectrului politic stârnea îngrijorare şi nemulţumire atât liberalilor, cât şi conservatorilor, întrucât noua formaţiune îşi datora existenţa suportului unor foşti susţinători ai acestora. C. Stere socotea că în sistemul electoral al României nu era loc pentru al treilea partid politic, deoarece „colaborarea între Coroană şi opinia publică organizată — esenţa regimului parlementar — nu se poate asigura decât prin perindarea la cârma statului a două partide" [61]. Carp, care-şi vedea subminat propriul partid prin ascensiunea rapidă a lui Take Ionescu, cerea regelui să ţină la distanţă pe conservatorii democraţi, "să se ferească de Catilina" [62].

Regele reproşa conservatorilor că nu reuşiseră să facă un loc potrivit în formaţiunea lor unui om „ambiţios şi talentat", —cum îl considera pe Take Ionescu —, convins că, prin acţiunea desfăşurată, acesta va surpa în primul rând bazele Partidului Conservator[63]. Tot Carol I, dorind menţinerea sistemului celor două partide, — unul la guvern şi altul de alternativă —, credea că Partidul Conservator-Democrât reprezintă o creaţie artificială menită a satisface apetitul de putere al lui Take Ionescu ". Acesta din urmă, ca şef de partid, stârnea îngrijorarea regelui datorită înclinaţiilor lui în politica externă srjre_rglaţii__cu ejigjezii^şi americanii, fiind primul om politic român care făcea un pas în acea direcţie prin intermediul firmei Rockefeiler ^5. Preocupat de menţinerea sistemului politic bazat pe două partide, regele îndemna pe Carp să treacă peste dispute personale şi să-1 aducă pe Take Ionescu în familia conservatoare [66]. în loc de a-1 lăsa liber, i devenind periculos, se cuvenea a fi ţinut alături şi înăbuşit „în sărutări" [67]. Nerecunoscut de rege ca şef de partid, Take Ionescu nu era consultat când se iveau crize politice.

Viaţa politică devenea mai agitată şi prin reorganizarea Partidu-Ul Socialist. Destrămarea acestuia în 1899 şi absorbirea generoşilor e c*tre liberali n-au lichidat„sământa" socialismului din ţară, ea fiind

întreţinută cu deosebire de numeroşii străini veniţi în România în căutare de azil politic. Deşi societatea românească nu dispunea de un proletariat industrial căruia prin definiţie i se adresau socialiştii, cei care se aliniau sub steagul lor reluau, începând din 1905, —prin „România muncitoare" —, activitatea de reorganizare politică, iniţial sub forma unei mişcări sindicale, implicându-se chiar în răscoalele ţărăneşti din 1907. Prin apeluri către muncitori şi ţărani, îndemnau la răsturnarea ordinei constituţionale şi sociale a ţării.

Intitulaţi ca atare, socialiştii rămân însă grupuscule de oameni raliaţi în jurul unor publicişti ca C. Miile, având alături câţiva muncitori, dar fiind îndemnaţi pe calea reconstituirii ca partid politic de Chr. Racovski, un bulgar de origine cu cetăţenie română contestată. în ianuarie 1908, ei organizau la Bucureşti o reuniune la care participau I. C. Frimu, M. G. Bujor, N. C. Georgescu, Ştefan Gheorghiu, D. Marinescu, C. D. Gherea, N. D. Cocea etc. Absenta Chr. Racovski, care fusese expulzat [6S]. La 27 noiembrie 1909 —într-o relatare a poliţiei capitalei — se consemna că „mai mulţi socialişti cu I. C. Frimu în cap" asistaseră la o reuniune electorală a conservatorilor democraţi, — desfăşurată chiar în sala Cercului „România muncitoare"—, aşteptând sprijin în clarificarea statutului de cetăţean român pentru Racovski [69].

Depăşind fărâmiţarea,la 31 ianuarie, 1 şi 2 februarie 1910,socialiştii se reuneau în Bucureşti în congresul de reconstituire a Partidului Social-Democrat. Printre fruntaşi figurau: I. C. Frimu, Al. Constantinescu, D. Marinescu, M. G. Bujor, N. D. Cocea. Ottoi Călin, G. Cristescu, C. D. Gherea etc. Se proclamau o formaţiune politică internaţionalistă care-şi propunea să asigure tranziţia la „civilizaţia socialistă". Se mai preciza că partidul era şi naţional, dar mai ales democrat „în înţelesul cel mai adânc". Dezvoltarea României în direcţia capitalistă era în acel moment o necesitate politică, economică şi socială, căci ea ar fi precipitat condiţiile care ar fi asigurat eliberarea maselor populare de „jugul capitalismului"[70].

Partidul Social-Democrat era de esenţă marxistă, propovăduind credinţa în inevitabilitatea substituirii capitalismului de către socialism prin restructurări fundamentale, antinomice regimului cdnsti-

tuţional al României din acele momente. Sistemului de proprietate particulară, individualismului şi formelor economice asociative li se opuneau .colectivismul, un fel reîntoarcere la devălmăşie, dar mai cu seamă etatismul văzut ca un panaceu.Tot astfel, prin subordonarea şi condiţionarea individului de o serie de nevoi sociale erau alterate libertăţile publice. Elitismului conservator şi societăţii liberale armonice i se opuneau teoria claselor şi a luptei dintre acestea, precum şi o atmosferă de învrăjbire a săracilor împotriva bogaţilor [n].

Caracterul deschis al societăţii româneşti permitea străinilor un spaţiu neîngrădit de afirmare, inclusiv pe plan economic. Numărul relativ mare de străini, cu deosebire evrei pătrunşi în ţară în conjuctura revoluţiei ruse din 1905 — 1907, precum şi implicarea unora dintre aceştia de orientare socialistă în răscoalele ţărăneşti conturau impresia că societatea românească era expusă la grave primejdii tocmai în faza accentuată a asimilării civilizaţiei occidentale. Spiritul contestatar al acestora şi mai cu seamă promovarea doctrinei marxismului revoluţionar stârneau îngrijorare [72]. Şi cum cei care profesau asemenea idei erau recrutaţi de regulă dintre evreii stabiliţi în România de dată recentă, se formează părerea că ei constituiau un mare pericol pentru naţionalitatea română. Evreii alimentau acea opinie prin rolul dominant deţinut de burghezia din mediul lor în comerţ şi instituţii bancar-financiare, îndeosebi în conjunctura răscoalelor ţărăneşti, prin încercarea de a face din marea proprietate un mijloc de monopol şi speculă care aducea pe ţărani în stare de cruntă mizerie, îngrijorarea era sporită şi de acţiunea Alianţei israelite, careja-^cea presiuni asupra Parlamentului în vederea acordării cetăţeniei evreii lor J[n]-mod colectiv. Văzuţi în general ca o ameninţare pentru pro-Păşirea economică şi politică a naţiunii române, — subaiinând5!i ^5_i>rin deţinerea principalelor pârghii economice, fie prin accentul^ .Pus asupra ideilor socialiste —. evreii apar cu atât mai periculoşi cu cât îşi găseau printre români unii susţinători. Şi cum printre aceştia [s]? 3J?iLZi^[e] I[oriescll]> ° acţiune în favoarea revendicărilor lor politice devenea cu totul suspectă.

N. Iorga este printre cei dintâi parlamentari care, la 23 noiembrie 1907, în Camera, atrăgea atenţia asupra unei acţiuni concertate pentru ^asŢ^fărea^jelementului românesc în o s^ţuaţiujiejţregonderentă în oraş". Datoria guvernului —spunea el —consta în a nu lăsa ,.să piardă elementul românesc în folosul burgheziei străine şi mai ales evreieşti". Cerea precauţie în această direcţie, liberalii nemulţumindu-1 că. în perspectivă, aduceau „jidanilor" cetăţenie în masă şi dependenţă de capitalul ,,anglo-iudaic" [73].

în decembrie 1910, un funcţionar de cale ferată de la Craiova, G. Emilescu, într-un memoriu către Ionel Brătianu ", se făcea ecoul unei stări de spirit naţionaliste. Folosind unele date istorice pe care le interpreta arbitrar, socotea că, începând cu Revoluţia Franceză din 1789, evreimea mondială, prin mişcarea sionistă, se implicase în tot felul de evenimente, inclusiv în revoluţia rusă recentă. Modul ei de dizolvare a societăţilor europene îl constituiau banii şi mai cu seamă ideile cosmopolite, care, în acele momente, luau forma unei democraţii întinse până la masele populare. Pentru o ţară mică, — cum era România —, abia constituită şi aflată în faza renaşterii politice şi economice, evreii erau extrem de periculoşi, dovada în acest sens făcând-o în 1888 şi 1907, când prin infiltrarea lor la sate şi prin incitare propagandistică încercaseră destrămarea sistemului monarhiei constituţionale şi substituirea lui cu o republică. în 1910, prin socialiştii din jurul lui C. Miile şi a presei controlate de aceştia, dar şi prin „trădători" ca Take Ionescu, care devenise exponentul unor revendicări pentru cetăţenia colectivă a evreilor, România se afla în faţa unei „revoluţii", un fel de apocalipsă care s-ar solda cu destrămarea instituţiilor politice, un preludiu al unei acţiuni de anvergură împotriva absolutismului ţarist.

Este părerea unui naţionalist caracteristică însă pentru starea de spirit din unele cercuri politice. în vederea eliminării influenţei evreilor din societatea românească se propunea remodelarea întregului sistem economic şi politic prin care nu s-ar mai fi găsit loc decât unui singur partid şi n-ar mai fi fost chemat la urne decât un electorat trecut de 30 de ani. Ca urmare, statul prin instituţiile financiare ar fi trebuit să centralizeze întreaga economie, eliminând pe evrei.

3. Schimbări în ierarhia liberală

Răscoalele ţărăneşti au antrenat aprige dezbateri politice in Partidul Liberal. în martie 1908, disputele aveau drept scop reevaluarea întregii orientări într-o direcţie radicală. Evoluţia pe o asemenea cale era impusă şi de necesitatea contracarării Partidului Conservator-Democrat, captându-se o parte din elanul de reînnoire stârnit în ţară în acea conjunctură ~[5]. Dacă înainte de 1907 aspiraţia democratică liberală era minoritară,, ea se amplifica rapid şi din considerentele guvernării[76]. Se focalizase în jurul lui Ionel Brătianu, un om plolitic în plină maturitate, care in decurs de mai bine de un deceniu reuşise să imprime o schimbare în orientarea Partidului Liberal, scofându-1 din imobilism şi înzestrându-1 cu elemente capabile, avântate şi iubitoare de progres. într-un asemenea context — sub formă experimentală — se punea în circulaţieideea reformei Constituţiei şi a legii electorale, al cărei rezultat ar fi fost — după conservatori — zdruncinarea „din temelii a actualei organizări sociale" a României ".

Ascensiunea noii orientări survenea în condiţiile degradării stării de sănătate a Iui D. A. Sturdza — afectat de congestie cerebrală — şi obligat, ca atare, să-şi abandoneze funcţiile şi să-şi trateze boala la Paris. La 22 decembrie 1908, conducerea guvernului era preluată prin decret regal de către Ionel Brătianu. în anul următor, la 11 ianuarie, el devenea şi şeful partidului, ieşind deplin la suprafaţă aripa democratică a liberalismului [78].

Pentru Ionel Brătianu, două erau pericolele care pândeau societatea românească: conservatorismul retrograd şi socialismul marxist pe cale de agregare. Dacă forţa primului consta în retranşarea anacronică în spatele marii proprietăţi, în posibilitatea de organizare a rezistenţei la schimbare în colegiile electorale restrânse, forţa celui de-al doilea era mai mult de perspectivă. Rezida mai ales în influenţa Pe care putea s-o exercite în mijlocul unor locuitori cu stare materială Precară, atât ţărani, cât şi orăşeni cu statut de muncitori în formare sau funcţionari. Perjcolel£jn£nţionate erau cu atât mai ameninţătoare, ^cât fu România lipsea o clasă de mijloc cu pondere însemnată în ^-£i]i£ţ£tea^£conomicâ, inclusiv în agricultură, unde ţărănimea săracă «—HlJiP-ŞJtă de pământ îşi clamase disperarea prin răscoale.

il,S

Acţionând în vederea contrabalansării conservatorismului retrograd, liberalii promovaseră prin legea învoielilor agricole un fel de protecţie a guvernului pentru partea mai slabă, — ţărănimea — , pe care, prin măsurile lui Spiru Haret de dezvoltare a şcolii, voiau s-o atragă chiar la viaţa politică[79]. Acest „intervenţionism" guvernamental — la 26 februarie 1909 — conservatorul N. Filipescu ii ataca în numele liberalismului economic. îl califica drept întruchipare a unei tendinţe socialiste imprimate de generoşi. în acest caz, foştii socialişti, consideraţi agenţi deghizaţi în familia liberală, erau cu atât mai blamabili cu cât se inspirau şi din poporanism, care, în ultimă instanţă, ascundea socialismul „sub un strat puternic de vată" [80].

Liberalii însă nu erau socialişti, cum se încerca a fi discreditaţi. Pentru a împiedica infiltrarea ideilor lor destructive în straturile sociale mai puţin luminate, cu deosebire la sate, şi din perspectiva răscoalelor din 1907, Ionel Brătianu supraveghea difuzarea „României muncitoare" care continua a preamări adversitatea de clasă. Expulza, totodată, pe Racovski[81], socotindu-1 drept cel mai periculos revoluţionar marxist. Tot astfel, într-o circulară către prefecţi din 16 decembrie 1909 — repetată şi ulterior — cerea să se împiedice „propaganda socialistă la sate^', precum şi orice „uneltirTsau agitaţiuni" care s-ar organiza de către „sindicalişti"[82]. Aceştia din urmă, apăruţi recent în întreprinderile statului, în locul unei activităţi efective de apărare a intereselor materiale, se transformaseră — chiar înainte de constituirea Partidului Socialist — în agenţi ai acestuia. Pentru N. Filipescu, activitatea politică a „sindicaliştilor" se explica prin toleranţa guvernului faţă de organizaţiile muncitoreşti în curs de înfiripare. Socialismul trebuia combătut nu prin dispute de idei, ci stopat ca doctrină şi acţiune politică pentru că se întemeia pe „negaţiunea libertăţii" şi destrămarea societăţii şi chiar a naţionalităţii[83].

în conjunctura supravegherii mişcării socialiste, cu deosebire a formei ei sindicaliste, şi a pregătirii unei legislaţii speciale pentru limitarea şi condiţionarea extesiunii ei, Ionel Brătianu — la 8 decembrie 1909—era victima unei tentative de asasinat. G. Jelea-Stoenescu trăgea asupra lui trei focuri de revolver care nu-i provocau decât răi» uşoare. Atentatul era însă considerat de guvern „o manifestare a unor

tendinţe anarhice". Printre arestaţi" figurau fruntaşi ai mişcării sindicale şi socialiste ca I. C. Frimu, D. Marinescu şi G. Cristescu, bănuiţi a fi stat în spatele „complotului", dar, nefiind dovediţi, au fost achitaţi [M].

După atentat, Ionel Brătianu îşi intensifică acţiunea de zăgăzuire a influenţelor anarho-sindicaliste în întreprinderile statului. La 17 şi 18 decembrie 1909, Camera şi Senatul adoptau legea Mihail Orleanu care statua ca,_ în Jermen de 15 zile de lajntrarea ei în vigoare^muncitorii şi funcţionarii dm întreprinderile statului, cu deojebiredeja^căile^ ferjteJ_s^_£ărăsească sindicatul sau să demisioneze. Erau vizaţi organizatorii grevelor, întrunirilor şi demonstraţiilor. Funcţionarii administraţiei publice cădeau şi ei sub incidenţa aceloraşi măsuri [85].

Prin legea amintită care, în fapt, limita dreptul de asociere, gugernul liberal încerca să depolitizeze întreprinderile şi instituţiile publice, devenite prin propagandă socialistă nuclee ale unor frământări. Era evident şi o teamă exagerată într-o atmosferă politică impresionată încă de răscoalele din 1907, considerate a fi fost, printre altele, consecinţa unor instigaţii socialiste. Sindicatele ca atare, din cauza sorgintei lor socialiste, sunt privite cu suspiciune într-un moment când nu aveau o natură bine precizată şi când revendicări economice fireşti se întrepătrundeau cu pretenţii politice [86]. Din aceste motive, guvernul liberal percepea primele sindicate mai degrabă ca nuclee de disoluţie a ordinii constituţionale.

Dar cum guvernarea liberală se apropia de sfârşit, în septembrie 1910 Ionel Brătianu concepea asumarea unui alt mandat condiţionat de o modificare electorală. Spera sâ-şi asocieze conservatorii democraţi. Dar propunerea făcută regelui de reformă electorală era respinsă, ceea ce impunea liberalilor retragerea obligatorie în opoziţie. Căci se impunea în vederea promovării ideilor reformatoare o acţiune de luminare a opiniei publice, creând în ţară un curent de opinie favorabil pentru constrângerea factorilor constituţionali reticenţi să cedeze [87].

La. 22 decembrie 1910, Ionel Brătianu reunea majorităţile parlamentare comunicându-le abandonarea puterii. Se aprecia decizia "in perspectiva pregătirii unei noi şi fecunde guvernări pe temeiul unui program democratic. Hotărârea era corectă şi însemna o schimbare de mentalitate în viaţa pofitică, depăşindu-se faza menţinerii

la putere cu orice preţ,, Căci, deşi promovat în ierarhia partidului, prin asociaţie de idei, Ionel Brătianu apăruse ca un continuator allur D. A. Sturdza. Retragerea mai era determinată de necesitatea unei prealabile pregătiri prin prisma rezultatelor nesemnificative ale remediilor administiate răscoalelor ţărăneşti[88].

4. O alternativă conservatoare vindicativă

Carol I însărcina cu formarea noului guvern nu pe Take Ionescu, omul politic care dispunea de cea mai importantă forţă opoziţionistă în Parlament, ci pe P. P. Carp. îi ce ruse însă să se înţeleagă cu şeful conservatorilor democraţi, dar între cei doi lideri fuseseră suspendate toate punţile unei înţelegeri. Drept urmare, vizitându-1 pentru o consultare formală, — cum îi ceruse regele —, Carp nici nu angajase cu Take Ionescu discuţii politice, ci se rezumase la un simplu schimb de impresii. După consumarea acelor contacte formale, se constituia guvernul prezidat de Carp [89], satisfăcându-se şi dorinţa regelui de a nu se depăşi sistemul celor două partide politice. '

Numit la 29 decembrie 1910 [80], cabinetul Carp s-a prezentat în faţa Corpurilor legiuitoare la 10 ianuarie, anul următor, anuriţându-le dizolvarea şi efectuarea de noi alegeri în februarie. în 1911, la votul pe colegii participa următorul electorat: colegiul I cu 15000 de alegători pentru 77 de deputaţi, colegiul II cu 33 000 de alegători persiru *12* de deputaţi şi colegiul **III** cu 1 029 000 de ţărani, din care votau direct 53 000 şi 976 000 indirect[91].

Deşi adept al unor alegeri libere, guvernele fiind obligate să reflecte opţiunea electoratului exprimată la urne [92], Carp era conştient de slaba lui bază socială. Pentru a fi scutit de manipulări şi presiuni în sânul colegiilor, propunea opoziţiei liberal-takiste un târg, cu condiţia de a nu-1 mai combate în campania electorală. Dar atât Ionel Brătianu, care voia să folosească ocazia pentru a difuza noile idei democratice, cât şi Take Ionescu respingeau categoric târgul [93]-

Opoziţia liberal-takistă, pentru a contrabalansa manevrele şi presiunile ministrului de interne *AÎ.* Marghiloman, decidea să acţio-

neze împreună sub forma unui cartel. Dar Take Ionescu, sub impresia necazului de moment, comitea o gravă eroare făcând o alianţă cu liberalii. Aceştia din .urmă, cât timp se aflaseră la guvern, fuseseră confruntaţi cu o opoziţie conservator-democratică şi biruiţi de aceasta în alegeri parţiale. Ca urmare, Ionel Brătianu accepta bucuros cartelul cerând lui Take Ionescu candidaturi în număr egal pentru fiecare partid.

Spre deosebire de alte campanii electorale care însemnau mai degrabă dispută între candidaţi, de data aceasta atât Ionel Brătianu, cât şi Take Ionescu introduc în dezbaterea publică cunoscutele lor poziţii privitoare la extinderea drepturilor politice printr-un sistem de unul şi, respectiv, două colegii [94]. Afirmau, prin urmare, ideea revizuirii Constituţiei, ceea ce pentru un conservator ca I. Argetoianu însemna implicita ^poartă deschisă spre distribuirea către ţărani a unei părţi din marea proprietate [9S]. In faţa programului liberal, marii proprietari tremurau.~Sentimentul acesta fusese stârnit şi pentru că, în judeţul Olt, opoziţia lansase un manifest incendiar în numele ţăranilor, împotriva „ciocoilor şi sugătorilor de sânge, exploatatorilor" muncii ţăranilor. Conservatorii democraţi, — prin dr. C. I. Istrati, Aurel Elinescu, M. Antonescu, A. Bădărău, N. Fleva şi Take Ionescu —, frustraţi de succesiunea liberală, atacau pe Carp pe care-1 numeau „escroc politic", pus în fruntea unui cabinet neconstituţional. Noii miniştri erau „bandiţii Majestăţii sale" [96]. Tonul campaniei lor electorale, mai ciTseămă prîriN. Fleva'ăTuneca uşor spre antidinasticism.

Rezultatul alegerilor nu dezminţea aşteptările. Opoziţia, căreia i se oferise 55 de locuri, nu obţinea la urne decât 43, dintre care 23 liberali şi 20 conservator-democraţi. La colegiul III apăruseră cele mai mari presiuni şi ingerinţe [97], ceea ce-1 făcuse pe N. Iorga — un susţinător al lui Carp — să critice faptul că, în locul unor ţărani, fuseseră promovaţi nişte „coconaşi sclivisiţi şi franţuziţi". Dezaprobând ingerinţele, într-o epistolă către Carol I, Ionel Brătianu îi explica faptul că accentele antidinastice apăruseră pe fondul unei abandonări de către Coroană a poziţiei de egală distanţă între opoziţie şi guvern.

După constituirea Corpurilor legiuitoare, pentru consolidarea guvernului Carp, regele încerca din nou un acord între acesta şi Take ionescu, în vederea limpezirii spectrului politic. Propusese satisfacţii

pentru liderul conservatorilor democraţi, chiar acordarea şefiei conservatoare, drept preţ al împăcării. Take Ionescu însă punea condiţia dizolvării Parlamentului şi efectuării de noi alegeri, bazat pe popularitatea de care încă dispunea. Carp ar fi preferat însă o tranzacţie, dar era respins categoric [98]. Susţinute deopotrivă de N. Filipescu şi Al. Marghiloman, negocierile în familia conservatoare durează până în septembrie 1911. Ruptura dintre părţi devenea din acel moment definitivă, întrucât Take Ionescu nu renunţa la ideea revizuiri; Constituţiei pentru promovarea reformei electorale ".

Guvernul Carp, în care un rol însemnat jucau Al. Marghiloman şi N. Filipescu, a încercat o politică de răzbunare împotriva liberalilor, în fapt un mijloc de discreditare a programului acestora de dezvoltare a democraţiei politice. Prin acea atitudine, Carp sfida chiar condiţia pusă de rege la învestire, anume de a nu revizui legislaţia liberală. Ca urmare, în decembrie 1911, Carp îşi propunea să desfiinţeze statutele Societăţii Tramvaielor, creată de liberali în 1909, sub pretextul de a fi fost favorizată Primăria Capitalei în detrimentul acţionarilor particulari [10°]. încerca astfel să pună la îndoială moralitatea liberalilor, propunându-şi să stârpească ilegalităţile prin utilizarea „fierului roşu".

Consolidându-şi alianţa cu Take Ionescu, Ionel Brătianu socotea inacceptabilă acea acţiune, cu atât mai mult cu cât Parlamentul nu se putea substitui puterii judecătoreşti, singura în măsură de a constata legalitatea unui act. Şi ca semn de dezavuare a noii legi a Societăţii Comunale a Tramvaielor, parlamentarii liberali şi conservatori-democraţi îşi abandonau funcţiile [101]. Opoziţia s-a retras astfel în săli publice şi chiar în stradă, unde nu numai la Bucureşti, ci şi în provincie, la Iaşi, aveau loc proteste împotriva guvernului Carp. La începutul lui ianuarie 1912, în Bucureşti, demonstranţii care cereau înlăturarea lui Carp, voind să se îndrepte spre Palat, s-au ciocnit cu jandarmii-Forţele de ordine mai fuseseră angajate împotriva manifestanţilor şi la clubul conservator atacat, unde s-au înregistrat răniţi. Agravate prin contramanifestaţiile conservatoare, protestele opoziţiei nu conteneau, cufundând ţara în dezordine[102].

Erodat prin incapacitatea de a potoli nemulţumirile străzii, guvernul Carp era compromis şi prin decizia Tribunalului Ilfov—în februarie 1912 —care declara neconstituţionalitatea legii Al. Marghiloman de anulare a Societăţii Comunale a Tramvaielor. Recursul Ministerului de Interne la Curtea de Casaţie era respins, de unde compromiterea totală a guvernului conservator.

Refuzând să accepte degradarea vieţii politice şi să tolereze un guvern „extremist"[103], —cum se configura cel condus de Carp —, regele intervenea în mod hotărâtor pentru soluţionarea crizei. Ionel Brătianu îl sfătuise să-1 substituie pe Carp cu Take Ionescu. Acesta din urmă se angaja ca, în calitate de şef de guvern, să acţioneze „cu înţelepciune şi paşnic", beneficiind de suportul parlamentar liberal timp de doi ani.

Carol I însă persevera în a respinge acreditarea conservatorilor democraţi ca partid de sine stătător, scontând pe dizolvarea lor treptată şi menţinerea sistemului celor două formaţiuni politice guvernamentale[104]. Consecinţa a fost demisia lui Carp, mai întâi, şi numirea, apoi, în fruntea guvernului — la 27 martie 1912 — a lui Titu Maiorescu. Misiunea acestuia consta în aplanarea conflictului cu opoziţia prin aducerea ei în Parlament. Era, de asemenea, preocupat de menţinerea fuziunii conservator-junimiste care părea a se zdruncina datorită rigidităţii lui Carp[los], dar şi de deschiderea unor punţi spre Take Ionescu. Din cauza acestei ultime atitudini politice mai ales, Titu Maiorescu intrase într-o rivalitate ireconciliabilă cu amicul lui de idei şi acţiune politică, Carp, încă şeful Partidului Conservator. Datorită unei fuziuni căutate insistent de rege cu conservatorii democraţi, — acţiune căreia i se dedica Maiorescu—,Carp se simţea frustrat şi abandonat. Hotărât să-şi apere poziţia de şef al conservatorilor, decisese să nu-i permită regelui să se „joace" cu soarta formaţiunii politice pe care o conducea. Din aceste motive, încă din martie 1912,— când părăsea funcţia de prim-ministru —, Carp respingea categoric o fuziune cu conservatorii democraţi.

Guvernul Titu Maiorescu era însă fragil, din moment ce nu reuşise
să scoată conservatorii democraţi din opoziţie. în septembrie 1912,
având şi suportul liberalilor care nu admiteau revenirea lui
în Carp

Pnna-plan, Take Ionescu se apropia de Maiorescu, cu condiţia

asigurării pentru formaţiunea lui a unei poziţii proeminente în cabinet. Pentru a atinge acel obiectiv, în raport cu regele, ameninţa cu presiuni, inclusiv demonstraţii de stradă, convins că el ştia „numai de frică". Regele susţinea însă că negocierile cu şeful conservatorilor democraţi erau dictate, dimpotrivă, de prudenţă şi de echilibrul politic pe care-1 căuta.

5. **O coaliţie conservatoare hibridă**

Impasul politic în care intrase ţara era rezolvat la 14 octombrie 1912 prin formarea cabinetului Titu Maiorescu-Take Ionescu, ultimul deţinând funcţia de ministru de injerne, precum şi unele atribuţii de politică externă. Potrivit condiţiei puse de acesta din urmă, Parlamentul era dizolvat, efectuându-se alegeri în răstimpul 8 — 18 noiembrie 1912. Camera se recompunea cu 62 conservatori, 84 conservatori democraţi, 35 liberali — dintre care 15 locuri oferite de guvern — şi 2 independenţi: N. lorga ca naţipjia-list-democrat şi G. Mavrocordat în calitate de conservator independent [106].

Fiind o coaliţie hibridă şi atestând, în fapt, apariţia celui de^al treilea partid pe scena politică, guvernul nu-şi găsea coeziunea decât în criza balcanică izbucnită tocmai în acele împrejurări şi mai cu seamă în eforturile regelui de a netezi asperităţile nu numai dintre cele două partide aflate la putere, dar şi dintre acestea, pe de o parte, şi opoziţia liberală, care, în relaţiile cu Bulgaria, împingea spre o atitudine mai fermă cu ocazia noilor configurări a frontierelor[107].

Cabinetul Titu Maiorescu-Take Ionescu era însă subminat chiar din interior. Şeful conservatorilor democraţi era un „eretic" nu numai pentru Carp, ci chiar pentru unii membri ai guvernului, care-1 acceptau ca aliat tot mai greu. Jos, în judeţe, izbucneau între cei doi parteneri conflicte greu conciliabile. La 30 decembrie 1912, Al. Marghiloman semnala dispute între takişti şi conservatori asupra unor primării, primii bucurându-se de un mai mare ascendent. Se declanşase astfel o luptă înverşunată pentru dominarea consiliilor comunale[118]-

Pe măsură ce criza balcanică se accentua, Carp se lansa într-o acţiune directă de răsturnare a guvernului prin dezagregarea j

ritățiior. în acest sens, la 25 aprilie 1913 convoca un congres al Pârtii- •
dului Conservator, într-un moment când se înregistrase pierderea lui G. Gr. Cantacuzino, care — până în ultima clipă a vieții, la finele lui *I* martie 1913 —silabisise în rarele momente de luciditate Silistra[109].' Titu Maiorescu și alți miniștri dezaprobau atitudinea lui Carp, îi denunțau manevrele și arătau că autoritatea cabinetului nu putea fi pusă sub controlul unui congres de partid. Recunoștea importanța formațiunilor politice în cadrul sistemului constituțional, dar credea că, odată constituit Parlamentul, partidele nu mai puteau dicta conduita parlamentară[110]. La 10 martie 1913, —cu sprijinul lui N. Fi-lipescu și C. Olănescu —, organizând o altă conferință a parlamentarilor conservatori, Carp nu reușea să retragă lui Titu Maiorescu suportul. Neurmat decât de un număr insignifiant de aderenți, șeful conservatorilor era obligat să-și abandoneze funcția. Dezamăgit de eșec, cumnatul lui, Jean Miclescu,— la 18 mai 1913, în Cameră — ,ataca nu numai guvernul, ci chiar monarhia, devenind subit republican.

După abandonarea funcției de către Carp, la 18 mai 1913 conservatorii îl substituiau cu un comitet de conducere alcătuit din T.Maiorescu, Jean Lahovari, Al. Marghiloman, C. Arion și M. Cantacuzino. Direcțiunea provizorie își propunea să elaboreze un statut, să găsească un alt local pentru club și să ajungă la o înțelegere cu Take Ionescu, căruia i-ar fi oferit șefia, cu condiția fuziunii dintre cele două partide. Câteva[1] zile mai târziu, — la 28 mai —, cu excepția lui I. Lahovari, cei patrii miniștri conservatori au instituit o conducere colectivă. Formula era menținută până la 11 noiembrie, — după încheierea participării cu succes a guvernului la criza balcanică —, când Maiorescu era ales șef al Partidului Conservator [m].

Frământările din mijlocul conservatorilor, soldate pe planul relațiilor personale cu o desprindere dramatică a lui Maiorescu de Carp,erau un reflex al unor realități interne și externe în plină schimbare, •n condițiile în care conducerea politică — ca niciodată în epoca modernă, în momente decisive — era bicefală. Conservatorii sunt astfel surprinși la putere de războaiele balcanice, mai cu seamă de alianțele [e]*terne în jurul acestora. Dar războaiele balcanice și conferințele [rna]ționale de pace vădiseră o contradicție de interese între Ro-

mânia şi Puterile Centrale de care era legată printr-o alianţă secretă. Atunci, în acele momente, cu excepţia lui Take Ionescu şi a liberalilor care au sesizat necesitatea unei reorientări a politicii externe, conservatorii s-au cantonat în aceeaşi rigiditate.

6. **Colegiul unic şi exproprierea**

în timpul în care cele două partide conservatoare se confruntau pentru deţinerea puterii, opoziţia liberală se consacrase unui proces de refacere. Se înfiinţau şi se consolidau cluburile locale [112], precum şi disciplina în rândul unor organizaţii care se angajau să se comporte ca nişte „soldaţi devotaţi" [m]. Prin Ion Nădejde, se căuta un ascendent printre muncitori, atât pentru combaterea conservatorismului[114], cât şi — ca în judeţul Constanţa — pentru protejarea lor de influenţa socialiş-tilor,prin crearea unor instituţii culturale şi economice,ca banca populară „Muncitorul"[115]. Prin cercul de studii, Ionel Brătianu susţinea în diferite localităţi investigaţii sociologice şi politice[116], transfonnân-du-le în temei pentru legitimarea reformelor preconizate[117]. Tot astfel, prin „Viitorul" şi prin „Revista democraţiei române" —unde G. Diamandi susţinea armonizarea intereselor între burghezie şi ţărănime [118] — liberalii se deschideau larg spre opinia publică. Pentru întreţinerea presei de partid, ei cheltuiau „o sumă enormă de bani şi de muncă"[119].

Abia încheiată pacea de la Bucureşti din iulie 1913 şi încă ameţiţi de gloria care-i acoperea, datorită modului cum conduseseră politica externă a României, Titu Maiorescu şi Take Ionescu s-au văzut aruncaţi într-o situaţie vulnerabilă. Ionel Brătianu, întors din campania din Bulgaria,1a care participase ca aghiotant al generalului Crăiniceanu, se arătase impresionat de starea mai bună a ţărănimii de dincolo de Dunăre. Socotea că tergiversarea şi amânările unor schimbări substanţiale nu-şi mai aveau locul [12o]. în acest scop, într-un demers prealabil pe lângă rege, prezentase reformele din perspectiva pregătirii morale a românilor pentru eventualitatea precipitării întregirii naţionale [m]. Dat fiind că regele era convins că schimbările mai puiet u fi

amânate cel puţin un deceniu, pentru a-i obţine acordul, şeful liberal arătase că numai el putea prezida reforme fără „sguduiri". Convingând pe suveran că toate ţările merg spre sufragiu universal[122], la 7/20 septembrie 1913, Ionel Brătianu publica în „Viitorul" scrisoarea-program de reforme agrară şi electorală a Partidului Naţional Liberal, considerată de contemporani drept „o lovitură de trăsnet neaşteptata"[123]- Este de precizat că — spre deosebire de alte daţi când schimbările fuseseră aduse pe tapet de crize sociale — acum erau afirmate într-un moment de linişte internă, cu menirea de a se evita greşelile trecutului prin măsuri preventive [12i]. La 7/20 octombrie, în faţa congresului liberal, Ionel Brătianu îşi făcea acceptat programul de reforme [125]. între timp, în ţară, difuzarea ideilor lui se bucura de un puternic răsunet chiar în medii săteşti, în opinia publică răspândindu-se convingerea că marea proprietate se dovedise falimentară şi neviabilă economic, nereuşind să-şi asocieze interesele ţăranilor[126].

Surprinse de această întorsătură intempestivă a vieţii politice interne, cele două partide guvernamentale sunt constrânse să reacţioneze. Titu Maiorescu personal, — în noiembrie 1913 —, dar şi Al. Marghiloman — o lună mai târziu — alcătuiau un program conservator. Se respingea exproprierea latifundiilor, dar mai ales „utopia" de a înzestra cu pământ pe „orice sătean muncitor". Se preconiza o ţărănime înstărită, ca rezultat al unei selecţiuni în procesul dezvoltării agriculturii. Transferul de proprietate de la marea la mica gospodărie să se facă prin Casa Rurală, — adoptată acum de conservatori, dar considerată de liberali insuficientă—, menită a pune la dispoziţia ţăranilor moşii disponibile a fi vândute. Afectarea sistemului electoral era neavenită, întrucât colegiile erau garanţia sistemului constituţional. O reformă a acestuia era respinsă şi considerată o acţiune de partid care nu s-ar putea realiza decât în genul compromisului din 1866, când se ajunsese la o tranzacţie între diferite direcţii politice [127].

Partidul Conservator-Democrat — la începutul lui noiembrie 1913 -_ trimitea comitetelor judeţene o scrisoare-program, prin [c]are-şi preciza poziţia faţă de intenţiile liberale. Credea necesară revizuirea legii electorale prin extinderea ponderii active a corpului [e]'ectoral, întărirea Senatului şi reprezentarea proporţională. Menţi[na]nd formula a două colegii, demonstra că fuziunea celor trei colegii

într-o unică entitate era inadmisibilă pentru că elitele ar fi fost dominate de masa alegătorilor. Reforma agrară era privită din nevoia dezvoltării micii proprietăţi, dar nu se admitea exproprierea, considerată o confiscare. Se admitea distribuirea de pământ prin plata imediată a loturilor, ceea ce era o imposibilitate.

Programul liberal de expropriere a latifundiilor şi de introducere a colegiului unic era aspru dezaprobat de conservatori în Cameră. La 12 decembrie, Gr. G. Cantacuzino îl considera anticonstituţional, întrucât iniţiativele în această direcţie trebuiau să cumuleze acordul tuturor partidelor politice. Conservatorii erau gata să-şi dea concursul pentru aplicarea unor măsuri „cuminţi şi ponderate care pot aduce o înfrăţire mai mare a tuturor claselor sociale", dar respingeau categoric schimbări radicale [12S]. Ca şi în alte ocazii, se considera că liberalii ar fi aruncat „sământa de ură între diferite clase sociale" prin intenţia de a confisca o parte din proprietăţile mari şi a „pedepsi" pătura conducătoare prin dizolvarea ei pe plan electoral „în masa inculţilor". C. Basarab-Brâncoveanu, un membru al Partidului Liberal cu ascendenţă boierească, repudiindu-i-se titlul de prinţ de către deputaţii liberali, demisiona din rândul acestora. Constatase că liberalii erau animaţi de „un sentiment de ură în contra unei clase sociale" căreia îi aparţinea [129]. Prin C. Fortunescu, liberalii erau acuzaţi de oportunism şi demagogie.

Exproprierea latifundiilor nu trebuia admisă, mai cu seamă că în acel moment mai existau peste 500 de mii hectare de pământ disponibil a se vinde ţăranilor. Liberalii însă — după părerea conservatorilor—aveau nevoie de „ceva răsunător", spre a-şi face un loc în istorie. Gr. G. Cantacuzino nu se opunea dezvoltării proprietăţii ţărăneşti, dar aceasta să se efectueze pe cale „evolutivă, nu revolutivă". Conservatorii refuzau să abandoneze principiul sacrosanct al dreptului absolut asupra proprietăţii, — înscris în Constituţie —, concedând o parte din moşii ca o recompensă pentru ţăranii care participaseră la războiul din Bulgaria [13°]. Dacă se considerau necesare sacrificii, ele să fie repartizate echitabil. De ce numai marii proprietari sa fie supuşi la expropriere, în timp ce bancherii, industriaşii şi acţionam nu erau deranjaţi ? Atât Gr. G. Cantacuzino, cât şi Take Ionescu ar

fi acceptat exproprierea, dacă ea s-ar fi efectuat cu plata imediată în bani.

Exproprierea trebuia combătută nu numai pentru că nu era acută, dar tindea a transforma radical sistemul de proprietate sub impactul modelului din Bulgaria şi Serbia, realizându-se o „ţară de ţărani", în România între marea şi mica proprietate exista un echilibru. Nu se puteau lua în calcul cele două modele balcanice, deoarece se cuvenea ca într-o ţară tânără să fie „o clasă de oameni care să poată să reziste tuturor curentelor nesănătoase". Numai proprietatea latifundiară ar fi fost garanţia sistemului politic al monarhiei constituţionale.

în viziunea lui Vintilă Brătianu o asemenea concepţie era inacceptabilă, căci menţinerea structurii proprietăţii funciare în forme şi limite copleşitor avantajoase pentru moşieri periclita înseşi bazele liberale ale societăţii româneşti[lsl]. Politica liberală nu se bizuia pe adversitate de clasă, ci, dimpotrivă, pe armonie, scopul fiind înfrăţirea claselor de sus cu cele de jos prin ridicarea stării materiale şi intelectuale a acestora din urmă. Modelul agrar liberal nu era acela bulgar, — cum insinuau conservatorii—, ci tipul elveţian al unei democraţii agrare. Pentru transpunerea acestuia Ja condiţiile României se impunea însă o reechilibrare a raportului dintre cele două tipuri de proprietate, în folosul aceleia ţărăneşti.

Votul universal, sub forma colegiului unic, era respins de conservatori. La 12 decembrie 1913, Gr. G. Cantacuzino îl socotea inacceptabil pentru că nici în ţările culte ale Europei — unde fiinţa — nu dăduse rezultatele sperate. în România, prin colegiul unic se va nărui parlamentarismul, elementele independente fiind înghiţite — cum se susţinea de regulă — de masa amorfă a alegătorilor[132]. Titu Majore seu, dovedind aceeaşi regiditate, socotea că România era încă.-imatură— pentru o democratizare politică. Oricum s-ar reface colegiile electorate, — şi în acest sens evoca eşecul schimbării din 1884 —, ţara dispunea de un număr limitat de oameni apţi de a participa efectiv la viaţa politică [lm]. Se puteau admite — după Gr. G. Cantacuzino — cel mult două colegii sau, în cazul cel mai bun, experimentarea colegiului unic la nivelul consiliilor judeţene şi al administraţiei comunale, antrenând [m] [ase]menea activităţi pe toţi ţăranii care[1] ştiau să scrie şi să citească.

Poziţiile menţionate erau respinse de liberali ca desuete. Vihtilă Brătianu —la 20 decembrie 1913 —socotea sistemul electoral censitar un fel de seniorie modernă, marii proprietari fiind împuterniciţi să se ocupe de interesele ţării ţinând la distanţă „turma cea mare"[131]. Acelaşi sistem — cum spunea N. Fleva — era „microbul ce roade moralmente viaţa noastră publică". Căci puterea executivă eră atotputernică, regimul reprezentativ deformându-se inclusiv la nivelul administraţiei locale. Colegiile mici — valabile cu patru decenii în urmă — erau centre de corupţie, amplificată prin candidaturile oficiale. Culmea degradării lui era întruchipat de înţelegerea dintre partide prin care îşi împărţeau ţara în ,,zone de influenţă"[135].

Supus presiunilor opoziţiei liberale, care flutura spectrirf unor reforme democratice tot mai greu de combătut, dar mai ales incapabil de o voinţă unică din cauza fisurilor doctrinare dintre componenţii lui,guvernul Titu Maiorescu era în prag de demisie.încă din august 1913 era atacat de conservatorii puri pentru prelungirea legăturilor cu Take Ionescu, văzut de N. Filipescu[136] cu atât mai periculos, cu cât se impunea organizarea unei rezistenţe hotărâte împotriva reformelor liberale. La presiunile partidului său, Titu Maiorescu îşi considera misiunea încheiată după semnarea păcii de la Bucureşti. Demisia la care se gândea o tărăgăna însă datorită exigenţelor impuse de rege, anume de a se cristaliza în opinia publică alternativa potrivită pentru preluarea succesiunii. Conservatorii democraţi ar fi dorit să continue ei guvernarea, convingând o parte dintre deputaţii şi senatorii din cealaltă formaţiune sinonimă să li se alăture. Numai că, în acel caz, Take Ionescu ar fi devenit automat exponentul conservatorismului, postură în care regele vedea mai potrivit pe Al. Marghiloman.

Destrămarea guvernului Titu Maiorescu-Take Ionescu nu poate fi deci evitată. La 19 decembrie, în Cameră, N. Fleva, un conservator democrat, îi cerea *vă* plece cât mai curând, punându-se capăt unei administraţii „destrăbălate" compuse din două partide care fiecare încerca să aplece balanţa puterii în favoarea sa, pentru aceasta recurgând la tranzacţii vătămătoare atât administraţiei şi moralei, cât şi' „casei

publice"[137]. Câteva zile mai târziu, tot în Cameră, în prag de substituire cu liberalii, Titu Maiorescu cerea să se aplice „ce avem recunoscut ca de bun, înainte de a ne aventura în lucruri necunoscute". Era speranţa lui în momentul când îşi lua „ziua bună" de la deputaţi[138]. La 31 decembrie 1913, cu nostalgia faptelor mari împlinite în vară , când negociase cu strălucire pacea Balcanilor, dar şi cu presentimentul că o dată cu el se încheia o epocă istorică, — pusă sub semnul întrebării chiar în acele momente de succesorii săi —, Titu Maiorescu demisiona [139]. Era o cedare civilizată şi constituţională a guvernării, un indiciu că .în România se putea oferi o formă acceptabilă de tranziţie spre o altă formaţiune politică.

N O T E

1 *Istoria Parlamentului,* p. 383—384.
3 C. Bacalbaşa, *op. cit.,* III, p. 168.
3 M. Iosa şi Tr. Lungu, *op. cit.,* p. 185.
4 *,.D.A.D:* nr. 1. 16 noiembrie 1907, p. 1.
5 *,,D.S.",* nr. 27, 25 august 1917, p. 266.
6 ,,M.O.", nr. 22, 19 martie 1914, p. 206.
7 ,.Viaţa Românească", nr. 4, 1907, p. 115—116.
8 C. Bacalbaşa. *op. cit.,* III, p. 163, 169, 235—236.
9 M, Iosa şi Tr. Lungu, *op. cit.,* p. 210—212.
10 *,,D.A.D:* nr. 10, 6 decembrie 1907, p. 61, 62.
11 *Ibidem,* nr. 9, 29 noiembrie 1907, p. 45—46.
12 *Ibidem,* nr. 7, 25 noiembrie 1907, p. 21.
13 *Ibidem,* nr. 8. 28 noiembrie 1907, p. 38.
11 *Ibidem,* nr. 10, 6 decembrie 1907, p. 49, 50, 63.
14 *Ibidem,* nr. 9/29 noiembrie 1907, p. 45.
16 *Ibidem.* nr. 8, 28 noiembrie 1907, p. 37.
17 *Ibidem.* nr. 10. 6 decembrie 1907, p. 50—51.
18 *,,D.S:* nr. 27, 25 august 1917, p. 267.
19 *,.D.A.D:* nr. 8, 28 noiembrie 1907, p. 39.
20 *Ibidem,* nr. 10, 6 decembrie 1907, p. 50—51, 54, 58—59, 61—63.
21 *Ibidem,* nr. 26, 28 iunie 1917, p. 231.

Ibidem, nr. 58, 13 aprilie I9JS, p. 624.
M. losa şi Tr. Lungii, *op. cit.,* p. 187—188. ;„
„D.A.D.", nr. 7, 25 noiembrie 1907, p. 15—17, 19—20. C.
Xeni, *op. cit.,* p. 209. „AS.", nr. 23, 16 august 1917.
„D.A.D.", nr. 8, 28 noiembrie 1907, p. 36. *Ibidem,* nr. 7,
25 noiembrie 1907, p. 23.
Istoria Parlamentului, p. 421—422. •
M. losa şi Tr. Lungu, *op. cit.,* p. 222—223.
„AS.", nr. 22, 15 august 1917, p. 227.
I. Bulei, *op. cit.,* p. 333. '
AI. Marghiloman, *Notiţe zilnice,* voi. I, Bucureşti, 1927, p. 80.

<

Istoria Parlamentului, p. 385.
M. losa şi Tr. Lungu, *op. cit.,* p. 216.
„AS.", nr. 1, 16 noiembrie 1908, p. 1.
C. Bacalbaşa, *op. cit.,* 111, p. 163—164.
Z. Ornea, *Junimea,* p. 363.
M. losa şi Tr. Lungu, *op. cit.,* p. 229—230.
„Opinia", an. V, nr. 338 din 15 ianuarie 1908.
M. losa şi Tr. Lungu, *op. cit.,* p. 231. ,
C. Xeni, *op. cit.,* p. 180.
„Săptămâna", ari. VIH, nr. 21 din 22 febiuaiie 1908, p. 214.
M. losa şi Tr. Lungu, *op. cit.,* p. 225.
„Opinia", an. V, nr. 340 din 17 ianuarie 1908.
Ibidem, an. IV, nr. 296 din 18 noiembrie 1907.
M. losa şi Tr. Lungu, *op. cit.,* p. 207—209. '
C. Xeni, *op cit.,* p. 190—192, 194, 210—214.
I. Bulei, *op. cit.,* p. 325—327.
Vezi: „Ordinea", „Acţiunea", „România viitoare", „Noua revistă ro-mână", „ Mouvenient economique" (I. Bulei, *op. cit.,* p. 332). M. losa şi Tr. Lungu, *op. cit.,* p. 243—245. „Opinia", an. VI, 26 iunie 1909. C. Xeni, *op. cit.,* p. 182—183, 212. *I.* Bulei, *ap. cit.,* p. 330. „AS.", nr. 21, 12 august 1917, p. 211.
C. Bacalbaşa, *op. cit.,* III, p. 189—190.
„AS.", nr. 24, 17 august 1917, p. 243.
M. losa şi Tr. Lungu, *op. cit.,* p. 237. ' A.
C. Xeni, *op. cit.,* p. 193.
„Viaţa Românească", 1909, nr. 7, iulie, p. 61.
,.D.A.D: 12 decembrie 1908, p. 135.
C. Xeni, *op. cit.,* p. 195—197. ;
M. losa şi Tr. Lungu, *op. cit.,* p. 239.

7 I. Bulei, *op. cit.,* p. 316, 335—336.
4 An. lordache, *Viaţa politică în România **1910** —**19**14,* Bucureşti,
1972,
7 p. îs—jy.
5 i\i. losa şi Tr. Lungii, *op. cit.,* p. 249. C. Xeni, *op. cit.,*
78 p. 215—216. C. Bacalbaşa, *op. cit., IU,* p. 179—181.
A.S.B.. Fond Brătianu, nr. 424, f. 1—2. 1W. losa şi Tr.
7 Lungu, *op. cit.,* p. 256—258. An. lordache, *op. cit.,* p.
3 41. *A.S.B.,* Fond Brătianu, nr. 412, f. 7. *„P.A.D.".* nr. 7,
25 noiembrie 1907, p. 26, 27. *A.S.B.,* Foncf'Brătianu,
7 nr. 412, f. 1—9. C. Bacalbaşa, *op. cit.,* III, p. 194.
9 „Săptămâna",tn. VIII, nr. 18 din 12 martie 1908.
„D.A.O: 1908—09, Şedinţa din 4 decembrie l£03, p.
« 28. . M. losa şi Tr. Lungu, *op. cit.,* p. 217—218.
O N. Filipescu, *Tendinţele socialiste ale guvernului Brătianu,*
8 Eucureşti, 1909, p. 16—18. *Ibidem,* p. 3—15.
1 C. Bacalbaşa, *op. cit.,* III, p. 179—181. *A.S.B.,*
8 Fond Brătianu, nr. 430, f. 1. N. Filipescu, *op.*
2 *cit.,* p. 23, 18—19. „Magazin istoric", nr. 3,
8 martie 1969, p. 53—56. M. losa şi Tr. Lungu,
3 *op. cit.,* p. 255. *Istoria Parlamentului,* p. 426 şi
8 urm. An. lordache. *op. cit.,* p. 20—21. C.
4 Bacalbaşa, *op. cit.,* IV, Bucureşti, 1932, p. 6. C.
8 Xeni, *op. cit.,* p. 217—218. An. lordache, *op.*
5 *cit.,* p. 124—125. *Istoria Parlamentului,* p. 429—
8 431. „Acţiunea", IX. nr. 2635 din 15 februarie
8 1912, p. 1. C. Bacalbaşa. *op. cit.,* IV, p. 9—10.
8 An. lordache, *op. cit.,* p. 37, 38, 53—54. *Istoria*
7 *Parlamentului,* p. 433—435. I. Bulei, *op. cit.,* p.
8 338. An lordache, *op. cit.,* p. 30, 48, 49. C
3 Bacalbaşa, *op. cit.,* IV, p. 21, 35—37. An.
8 lordache, *op. cit.,* p. 54—62. *Ibidem,* p. 100, 109
3 —113, 118. *Istoria Parlamentului,* p. 439. C.
9 Bacalbaşa, *op. cit.,* IV, p. 39—40. An. lordache,
0 *op. cit., p.* 109—113, 118. I. Bulei, *op. cit.,* p.
9 345—352.
1
9
2
!»:)
94
95
9(1
97
93
99
10
0
10
1
10
3
10
3
10
4

[104] An. lordache, *op. cit.,* p. 125—126, 127, 132—146.
[106] *Ibidein,* p. 150.
[107] *Ibidem,* p. 192—193.
[108] *Ibidem, p.* 183—184. *
[109] C. Bacalbaşa, *op. cit.,* IV, p. 106—107.
[110] An. lordache, *op. cit., p.* 205—213. *'■.
[111] *Ibidem,* p. 220, 246—248.
[112] *A.S.B.,* Fond Brătianu, nr. 440, f. 6; nr. 460, f. 1 — 2 ; nr. 475 **f. 1-2.** . ı'ı
[113] *Ibidem,* nr. 455, f. 1.
[114] An. lordache, *op. cit.,* p. 128—129.
[115] *A.S.B.,* Fond Brătianu, nr. 443, f. 1—2. :
[116] *Ibidem,* nr. 442, f. 1—6; nr. 485, f. 1—2.
[117] C. Argetoianu, *Pentru cei de mâine. A ni miri din x temea ce'lcr de ieri,* II, ed. Stelian Neagoe, Bucureşti, 1991, p. 85.
[118] ,,Revista democraţiei române", an. I, nr 44 din 16 ianuarie 1911, p. 1718.
[11s] *A.S.B.,* Fond Brătianu, nr. 447, f. 1—2.
[120] C. Bacalbaşa, *op. cit.,* IV, p. 126, 128. " " .
[121] „M.O.", nr. 28, 28 august 1917, p. 284.
[122] N. Polizu-Micşuneşti, *N. Filipescu,* Bucuieşti, 1936, p. 46; Al Marghiloman, *Note politice,* I, ed. Stelian Neagoe, Bucureşti, 1993, p. 147, 151.
[123] An. lordache, *op. cit.,* p. 240.
[124] I. Bulei, *op. cit.,* p. 368—370.
[125] An. lordache, *op. cit.,* p. 243—245.
[126] ,,L'Independance Roumaine" din 21 august 1913; vezi ş.i „Conservatorul", XIV, nr. 19 din 26 ianuarie 1914. p. 1.
[137] An. lordache, *op. cit.,* p. 246—250.
[128] *„D.A.D.",* nr. 10, 24 decembrie 1913, p. 106, 108, 112.' ^
[129] *Ibidem,* nr. 14, 11 ianuarie 1914, p. 208—209.
[130] *Ibidem,* nr. 10, 24 decembrie 1913, p. 106—107; 110. .;
[131] *Ibidem,* nr. 15, 15 ianuarie 1914. p. 232. 233.
[133] *Ibidem,* nr. 10, 24 decembrie 1913, p. 111.
[133] *Ibidem,* nr. 18, 23 ianuarie 1914, p. 407. ı'<
[134] *Ibidem,* nr. 15, 15 ianuarie 1914, p. 233.
[135] *Ibidem,* nr. 14, 11 ianuarie 1914, p. 213—216.
[136] An. lordache, *op. cit.,* p. 239—240.
[137] *„D.A.D.",* nr. 14, 11 ianuarie 1914, p. 218.
[138] *Ibidem,* nr. 18. 23 ianuarie 1914, p. 407.
[139] Al. Marghiloman, *op. cit.,* I, p. 143.

CAPITOLUL XII Consacrarea

votului universal şi a exproprierii

1. Reformele in 1914

Succedând lui Titu Maiorescu, Ionel Brătianu compunea la 4 ianuarie 1914 un cabiaet liberal, flancat de Emil Porumbaru la Externe, Emil Costinescu la Finanţe, V. G. Morţun la Interne, Al. Constantinescu la Agricultură şi Domenii, Al. Radovici la Industrie şi Comerţ, dr. C. A'ngekse-u la Lucrări Publice, Victor Antonescu la Justiţie şi I. G. Duca la Culte şi Instrucţiune Publică[1]. Era o formaţiune liberală dominată de elemente animate de ideea îmbinării liberalismului cu democraţia. Pentru a-şi asigura baza parlamentară, după ce dizolva Camera şi Senatul, organiza alegeri în februarie. Spre a evita confruntările aprige cu opoziţia, Ionel Brătianu oferi celor două partide conservatoare câte 15 locuri de fiecare, târg respins de Carp, dar acceptat de Take Ionescu [2]. N. Iorga combătuse energic asemenea aranjamente, socotind că alegerile trebuiau folosite drept modalitate de transfer al luptei pentru reforme în chiar colegiile electorale[3].

Alegerile din februarie găseau Partidul Conservator frământat, disputele purtându-se între N. Filipescu, Al. Marghiloman şi Titu Maiorescu. Acesta din urmă stăruia încă în încercarea unei recompuneri a unităţii partidului în jurul lui Take Ionescu. Dar cum o asemenea sohiţie era respinsă, la 4 iunie conservatorii îl aduceau la cârmă Pe Al. Marghiloman, ca succesor al lui Maiorescu. Preţul plătit însă [e]ra înstrăinarea totală a conservatorilor democraţi. Conştienţi de pe-[r]"colul care plana asupra partidului lor prin reformele preconizate "e liberali, conservatorii — în ciuda dezbinărilor personale — se [re]gruj>ează spre a organiza o campanie electorală energică. Se stră-să depăşească apatia electoratului şi predispoziţia lui de a vota

pentru „stăpânire"[4]. Printr-o susţinută propagandă politică se încearcă influenţarea opiniei publice[5]. Candidaţii conservatori se deplasau chiar în colegii — cum rar o făcuseră în trecut — spre a uza de persuasiune şi mai ales de relaţiile personale în vederea împiedicării liberalilor de a-şi alcătui majorităţile corespunzătoare. Propaganda lor folosea şi dezinformarea, prezentând într-o formă exagerată iniţiativele liberale, proiectate în opinia publică drept un pericol atât pentru marea, cât şi pentru mica proprietate, expuse, chipurile, deopotrivă exproprierii, inclusiv pentru stabilimentele comerciale şi industriale. Ţăranilor le ofereau un milion de hectare pământ fără a se recurge la expropriere, scopul fiind de a scuti ţara de „o revoluţie". Colegiul unic însă îl reprobau categoric, văzut ca o modalitate de a anihila „fala ţărei" [6].

Rezistenţa faţă de reforme era dezaprobată de un grup de intelectuali conservatori, printre care Ermil Pangrati, Em. N. Antonescu, P. P. Negulescu, Şt. G. Longinescu, Sta vii Predescu, dr. Proca şi C. Litzica. Titu Maiorescu, pentru a împiedica contagiunea reformatoare printre conservatori, propunea eliminarea acestora din partid, Prin insistenţe deosebite, la alegerile din februarie, conservatorii au obţinut 35 de mandate parlamentare, exploatând temerile marilor proprietari faţă de expropriere şi colegiul unic prezentat ca vot universal [7].

Numai că, în ansamblu, prin foiosirea tuturor mijloacelor administrative care-i stăteau la îndemână [8], guvernul liberal îşi asigura majorităţi confortabile în ambele Corpuri legiuitoare. Reformele puteau fi aduse astfel în Parlament. în faţa noilor Camere reunite, — la 21 februarie 1914 —, regele Carol I pretindea să se înceapă discuţii „pentru înfăptuirea reformelor agrară şi a celor politice" în spirit de „armonie socială" [9].

La 24 februarie 1914, în Cameră, M. Orleanu propunea modificarea Constituţiei în vederea soluţionării unui şir de exigenţe, ca: exproprierea unei părţi din marile proprietăţi, abolirea sistemului electoral censitar şi reconfigurarea Corpurilor legiuitoare, reprezentarea minorităţilor, eliminarea restricţiilor privind reuniunile publice sub „cerul liber", introducerea principiului inamovibilităţii magistratu-

rii[10] ctc;La27 februarie, propunerile menţionate se regăseau într-un raport de revizuire a Constituţiei prezentat de C. Stere[u].

Constituţia României — afirmau categoric liberalii — nu mai corespundea realităţilor social-politice. Ea trebuia modelată şi în funcţie de schimbările instituţionale efectuate atât în rândul naţiunilor mici din Europa, cât şi în imperiile limitrofe. Pe toate meridianele — constata C. Stere — „constituţionalismul" se arăta triumfător nu numai sub forma guvernării, ci şi printr-o tendinţă democratică nestăvilită de introducere a votului universal.

Dacă organizarea constituţională din 1866 fusese atunci o haină prea largă, devenise între timp total limitată. O naţiune vie nu se putea „pietrifica" pentru vecie într-o formulă electorală imuabilă, mai ales că ţara, sub raport demografic, suferise mutaţii importante. Existau 7 243 000 de locuitori,din care circa 6000000 trăiau la ţară.iar 1 243 000 se aflau. în oraşe. Din aceştia din urmă, exceptând evreii şi supuşii străini,fomânii nu reprezentau decât cel mult 800 000. Scopul reformelor consta în „chemarea la viaţa cetăţenească a celor mai adânci straturi ale poporului nostru"?[2].

Schimbarea preconizată era indicată de chiar spiritul Constituţiei din 1866 care admitea în genere sufragiul universal, dar nu era încă nici egal şi nici direct, întrucât existau colegii censitare alcătuite pe baza „distincţiunii de clasă socială", care — potrivit lui Ionel Brătianu —înecau interesele generale în cele particulare[13]. Modul acesta de organizare contrazicea principiul suveranităţii naţionale înscris chiar în Constituţie.

Colegiile electorale imprimaseră claselor suprapuse — după N. Fleva —„apucături de politicianism strâmb şi meschin" [14]. Ele erau dominate atât de corupţie, cât mai ales de abuzuri şi presiuni administrative, inclusiv de un târg între micii şi marii electori. Colegiul al treilea nu fusese folosit niciodată ca o şcoală politică pentru naţiune[15], [C1]- dimpotrivă, votul aici se falsifica cu precădere prin brutalizare, Pnn abuzul direct şi făţiş al forţei publice. în mod identic era influenţat colegiul al doilea al funcţionarior care cedau presiunii guvernamentale. La colegiul întâi, unde elementele coruptibile erau o infimă m'noritate, lupta dintre candidaţi se purta într-un cerc restrâns, în

multe cazuri sub o sută de electori şi, uneori, în jurul unor familii cu ir fluenţă decisivă.

Propunându-se colegiul unic, se spera să crească puterea de rezistenţă faţă de presiunea administrativă şi faţă de corupţie. Căci la populaţia României de 7 500 000 de locuitori.se putea ajunge la 600 000 de alegători. Deputaţii nu vor mai fi aleşi cu numărul mic de 55 — 80 de alegători, ci cu circa 15 000 de voturi. Elitele nu trebuiau să se teamă că vor fi înecate în masa alegătorilor, întrucât ele vor şti să iasă la suprafaţă prin ascendent intelectual şi pricepere la treburi politice. Fuziunea dintre masă şi elită va pune bazele unei solidarităţi sociale şi naţionale.

Dar încercările de reformă politică vor rămâne zadarnice dacă nu se efectuau schimbări în structura proprietăţii. Dacă în acele momente marea proprietate funciară „are un rol social util, excesiva ei creştere poate duce la un dezechilibru economic şi social" primejdios pentru viitorul naţional. Raporturile agrare purtau încă pecetea sistemului Regulamentelor organice, care nu fusese nimicit integral în 1864. România ajunsese „o ţară de latifundii prin excelenţă". Dacă peste un milion de gospodării ţărăneşti stăpâneau 3,5 milioane hectare, ceva mai mult de 1 000 familii de mari proprietari deţineau 4 milioane hectare, inclusiv păduri. De aici frământări social-economice şi seisme periodice prin explozii sociale care minau temelia statului[16]. Experienţa dovedise că stabilirea unui raport mai echitabil între cele două tipuri de proprietate nu dăduseră rezultatele sperate prin vânzări individuale. Se impunea astfel exproprierea ca modalitate de dezvoltare a micii gospodării ţărăneşti[17].

Din perspectivă conservatoare, — cum susţinea Carp —, reformele liberale subminau bazele dinastiei şi ale statului român, întrucât erau atacaţi pilonii acestora întruchipaţi de marea proprietate. Schimbările preconizate — după G. Ştirbei — nu erau impuse de necesităţi interne, ci de o ideologie cosmopolită[18]. Conservatorii continuau a exprima convingerea că instituţiile politice erau încă prea avansate în raport cu stadiul de evoluţie social-economică a ţări. Numite „reforme cu dinamită"[19], mai ales că — după C. C. Arion [20] — surveniseră intempestiv, iniţiativele liberale dobândeau forma unei destabilizări sociale, a unei aruncări a maselor ţărăneşti împotriva marilor

proprietari pe temeiul piincipiului luptei de clasă. Până şi N. Iorga, un adept al reformelor, părea contrariat că liberalii — după el, o oligarhie agrară şi financiară — veneau cu propuneri „sub cel mai revoluţionar aspect" [21].

Liberalii însă, atacând „elementele reacţionare" ale Partidului Conservator — cum făcea G. G. Mârzescu — pentru că contestau legitimitatea revizuirii Constituţiei [2~], demonstrau, dimpotrivă, acuitatea iniţiativei din perspectiva unor interese sociale şi naţionale vitale. Se semnala falimentul marii proprietăţi care, in Joc de a se fi transformat în puternic centru productiv, devenise un obiect de speculă prin arendăşie [23]. Dovada fuseseră răscoalele din 1907, evocate ca un cataclism social care scosese la suprafaţă nemulţumiri profunde şi antagonisme ce nu mai puteau fi tolerate. în acest sens, C. Stere preciza că, dacă nu vor fi adoptate schimbările propuse, întreaga pătură conducătoare va fi cuprinsă de faliment [2i].

Combătând conservatorismul carpist identificat cu reacţionarismul şi înfăţişându-se ca un om al compromisului, al unei politici bazate pe tranzacţie între partide, —promovată încă din 1907 —, Taie lonescu aprecia momentul potrivit de a se efectua reforme. Căci era vorba de apărat interese de „conservare socială" care cereau, uneori, „îngenuncherea" chiar a intereselor de partid [25].

Prin expropriere, liberalii ţinteau diminuarea cu precădere a latifundiilor [26]. încă din J905, — cum semnala, în Cameră, St. JVleitani —, când s-a publicat un raport care atesta că un milion de ţărani stăpâneau numai 3 milioane hectare de pământ, iar 1 500 de proprietari, latifundii de o întindere chiar mai mare, „un strigăt de groază şi de indignare s-a deslănţuit de la un capăt până la celălalt al ţării" [27]. Căci marile proprietăţi — cum arăta G. I. Diamandi — copleşeau puterea stăpânului care se folosea mai mult de exploatarea cmului câ* a solului, pauperizând astfel o mare parte a locuitorilor ţării [28]. exproprierea unor părţi din latifundii se combăteau implicit ^oriile marxiste [29], afirmate derutant de partidul socialist reconstituit.

Conservatorii, dimpotrivă, se opuneau hotărât exproprierii [30]. Prin fu • Ştirbei se afirmă că marea proprietate îşi îndeplinise o importantă ncţie socială, urmând a fi perpetuată mult timp în viitor ca o ne-

cesitate. Ea ar fi constituit în fiecare comună şi judeţ „o clasă conducătoare"[31]. Cel mai aprig apărător al ei era însă Carp, care, în exproprierea liberală, vedea o încercare de a o nimici. Exproprierea însemna în ultimă instanţă, spoliere care punea sub semnul întrebării qrice tip de proprietate. România s-ar fi transformat într-o ţară de mici proprietari, ceea ce ar fi adus daune îndeosebi ţăranilor.

Take Ionescu se arăta interesat de sporirea micii proprietăţi ca modalitate de combatere a ideilor extreme, inclusiv a socialismului, care — potrivit lui — aducea egalitatea în mizerie [32]. Voia să imprime în conştiinţa publică ideea „proprietăţii absolute, libere". Accepta să se dezvolte mica proprietate, dar în cadrul unei mişcări naturale bazate pe libera concurenţă[33]. Ca atare, exproprierea ca metodă de extindere a micii proprietăţi trebuia concepută nu ca o confiscare, — cum i se părea că procedează liberalii —, ci ca un transfer de capital. Proprietarului să i se dea — în schimbul pământului —nu o valoare imaginară sub forma unei rente, ci o sumă reală de bani. Era o idee pe care o expussse şi în alte rânduri, în fapt, imposibil de concretizat.

Dezbaterile asupra reformelor prilejuiau afirmarea parlamentară — pentru întâia oară — a unei poziţii exprimate de A. C. Cuza şi N. Iorga în numele unui Partid Naţionalist — Democrat. Apărută în Moldova, tendinţa menţionată prelua, în fapt, moştenirea fracţiunii libere şi independente N. Ionescu, absorbită spre finele secolului de Partidul Liberal. laşul continua să fie un ferment al naţionalismului datorită nu numai numărului de alogeni, îndeosebi evrei în continuă creştere, ci şi transformării lui în principal centru de iradiere socialistă.

Curentul respectiv avea în A. C. Cuza exponentul cel mai ardent. După studii făcute în Belgia,împreună cu C. Miile[34], revenea la Universitatea din Iaşi, unde era îngrijorat de amploarea socialismului în acea instituţie. în 1889 susţinea că păturile de sus aveau misiunea de a apăra „organizarea statului", cum exista atunci, datoria oricărui guvern constând in a reprima „mişcările îndreptate în contra siguranţei statului român, care ar putea să vie de undeva în numele socialismului •

Considera, deci, acea doctrină, dar mai ales o acţiune in numele ei extrem de periculoasă pentru existenţa statului român.

în 1893, detaşându-se de junimişti în mijlocul cărora se afirmase, A. C. Cuza îşi propunea organizarea unei direcţii politice care să urmărească „curăţirea spiritelor" de influenţe străine. în acest sens,, ţărănimea devenea matricea dezvoltării şi modernizării instituţionale, sursa de formare a unei clase mijlocii menite să substituie pe evreii care deţineau funcţia burgheziei[30]. începând din 1895, A. C. Cuza îşi depunea candidatura ca naţionalist-independent la colegiul II Iaşi,, dar era „vrăşmăşit de toate partidele". Nu reuşea să obţină un mandat parlamentar, dar îşi continua activitatea naţicnalist-democrată. în 1903 şi 1905 îşi aprofunda ideile programatice, propunându-şî lichidarea trusturilor arendăşeşti, emanciparea sătenilor prin co-operaţie şi bănci populare, împroprietărirea pe pământuri disponibile, organizarea micii proprietăţi rurale, înlăturarea străinilor de la arendarea moşiilor, reformă electorală prin libertatea „candidaturilor ţărăneşti" ctc.

Ideile ţintind propăşirea ţărănimii în limitele unor forme tradiţional-paternaliste şi votul universal cu reprezentarea minorităţilor, dar mai cu seamă lichidarea activităţii economice a evreilor erau transpuse într-un program în numele Partidului Nationalist-Democrat, adoptat la 23—24 aprilie 1910 de către A. C. Cuza şi N. Iorga. Acesta din urmă credea că „toate partidele vechi", inclusiv liberalii care făcuseră din Banca Naţională un fief propriu, „o vacă naţională lăp-toasă" trebuiau a fi respinse[36]. Pe baza acelor idei, cei doi oameni politici reuşeau, în februarie 1914, să se găsească în Parlament, A. C. Cuza fiind în acea postură pentru prima dată.

Din perspectivă naţionalist-democratică, N. Iorga susţinea ..necesitatea unei reforme electorale şi crearea prin orice mijloace a micii Proprietăţi ţărăneşti"[37]. Privind stăpânirea pământului din optică istorică, el socotea că iniţiativa liberală nu era un act de filantropie, — [c]um se acreditau proiectele reformatoare —, ci o redobândire de către ţărani a unor loturi de care fuseseră deposedaţi de elemente străine. Totuşi, N. Iorga nu avea o concepţie clară privitoare la modalitatea [e] dezvoltare a emancipării ţărănimii, formulând ca soluţie arendarea

sau vânzarea de pământ pe bani, deoarece ţăranul „nu e nici cerşetor, nici tâlhar"[38].

Partidul Social-Democrat, intrat sub influenţa lui Racovski, în prima decadă a lui aprilie 1914, oferea o alternativă marxistă, anume exproprierea totală a moşiilor în folosul statului[3B]. Marii proprietari urmau a fi substituiţi de stat, îndatorat a da ţăranilor în arendă moşiile expropriate. Sistemul propus era tranzitoriu spre socialism, când toate mijloacele de producţie vor fi confiscate[40]. Ieşind din formele de relaţii sociale bazate pe proprietatea particulară asupra pământului şi contestând-o, inclusiv pe aceea mică, ţărănească, socialiştii acţionau, în fapt, pentru refacerea şi extinderea moşiilor statului prin instituirea monopolului acestuia asupra proprietăţii funciare.

Dar opoziţia conservatoare îşi aruncă întreaga forţă contestatară împotriva intenţiei liberale de democratizare a sistemului electoral. Pentru combaterea lui, fruntaşii conservatori se reunesc în mai multe rânduri spre armonizarea poziţiilor. Căci dacă N. Filipescu şi C. Argetoianu — un lider tânăr şi energic — respingeau prioritar exproprierea, Al. Marghiloman socotea deschiderea electorală „cel mai mare pericol"[41]. Deşi Ioan Lahovari recunoştea că sistemul censitar era anormal, îl considera o fatalitate. Căci neevoluată încă economic şi educaţional la nivelul straturilor de jos, prin colegiul unic, societatea ar fi ajuns la discreţia a 155 de deputaţi ţărani şi 30 de deputaţi socialişti[42]. Cu atât mai mult nu era oportună schimbarea, cu cât nu fusese exprimată de ţărani[43].

Prin introducerea colegiului unic — credea N. Filipescu — se distrugea autonomia electorală, amestecându-se elemente slabe şi coruptibile cu oameni tari şi incoruptibili[44]. Prin acea „chimie electorală" viaţa politică va fi dominată de un singur partid, cel liberal. Acesta va crea — după N. D. Ghica — „turma mare pe care o vor conduce primarii, perceptorii şi picherii, împreună cu agenţii electo-

rali beţivi şi violenţi". Guvernele vor avea în spatele lor unanimităţi, nefiind trezite din „fericirea" lor decât de manifestaţii de stradă care vor deveni adevărata expresie a opiniei publice[45]. Elitele, care exprimau adevărata voinţă a ţării, vor fi înecate într-o „mediocritate" generală, încât ţara — potrivit lui G. Ştirbei — va fi guvernată de numere, adică de masele populare[46].

Ce era de făcut pentru evitarea acelui spectru ? Carp credea că vechiul sistem — dacă se modifica — se cuvenea să consolideze colegiile independente şi rezistente la injoncţiuni[47]. Să se revizuiască censul pentru alegătorii colegiului întâi, admiţându-se capacităţile şi marii patentări, adică întreprinzătorii comerciali şi industiiali, inclusiv, — cum propunea N. D. Ghica —, un număr mai mare de ţărani care îşi croiseră stări materiale prin muncă şi economie. Amalgamarea colegiilor ar fi fost fatală, pentru că ţăranii nu dovediseră rezistenţă în faţa presiunilor administrative. Dacă se va schimba legea electorală, se va ajunge fie la decadenţa vieţii politice, fie la revoluţie. Pentru N. Filipescu, soluţia momentului consta mai ales în autonomie comunală, reprezentarea minorităţilor, admiterea capacităţilor ia colegiul întâi şi garantarea libertăţii votului[48].

Conservatorii democraţi întâmpinau propunerile de evoluţie politică cu precauţie, dar şi cu o oarecare înţelegere. Era, desigur, necesară o deschidere democratică pentru a extinde libertăţile publice până la nivelul ţărănimii, care, atunci când constituise cluburi politice, fusese ţinta unor măsuri de îngrădire, consimţite atât de liberali, cât şi de conservatori[49]. Schimbarea părea necesară şi pentru că se înregistrase „o mare doză de descompunere", care se exprima în exacerbarea individualismului în detrimentul „interesului colectiv", atât al celui de partid, cât şi al celui general. Cultul individualismului se vădea sub forma unui interes de împărţire a „prăzei". Fenomenul era Posibil pentru că în România statul era atotputernic, de el depinzând aproape viaţa fiecărui individ. De aici decurgeau toate relele, căci statul fiind guvernul, iar acesta partidul aflat la putere, în fiecare localitate dominau agenţii puterii centrale. N. Fleva, criticând sistemul centralist de guvernare, aprecia că prin el era afectată grav autonomia locală, transformată, în fapt, într-o ficţiune, dominată însă de prefecturi, jandarmerie şi notari[50]. Ceea ce se impunea, în consecinţă,

era — după Take lonescu — găsirea unor mijloace de contrabalansare a atotputerniciei statului, prin promovarea unor forţe de rezistenţă a societăţii.

Recunoscând nevoia schimbării legii electorale, Take lonescu propunea cunoscuta lui formulă a celor două colegii. Căci dacă s-ar ajunge la colegiul unic — cum cereau liberalii — oraşele mai evoluate ar fi dominate de satele înapoiate, care nu asimilaseră decât sporadic principiile constituţionale. Focalizându-se viaţa politică în junii satelor, erau acestea capabile — se întreba Take Jonescu — să preia procesul de dezvoltare instituţionaî-economică a României ?

Exponenţii grupării naţionalist-democratice priveau schimbările preconizate mai aproape de conservatori decât de liberali. A. C. Cuza credea că prin colegiul unic se suprima independenţa electoratului, exercitată numai în colegiile culte. Colegiul unic putea deveni chiar „o primejdie", făcând din liberali „o putere absolută"[31]. N. lorga, de asemenea, credea că prin colegiul unic Camera va fi dominată de impuşi de cârmuire, deprinşi să aţâţe „pasiunile poporului". Pe acea cale se promovau „aventurieri ai vieţii politice"[52]. Ţăranii vor fi manevraţi datorită inexperienţei politice, Parlamentul rămânând un „produs" guvernamental. Ţăranii avuseseră drepturi politice în trecut când stăpâniseră viaţa locală şi comunală, dar fuseseră despuiaţi de ele de către constituţiile moderne.

Deşi nu dispunea de reprezentare parlamentară, Partidul Social-Democrat se simţea obligat să ia atitudine faţă de reforme. în timpul războaielor balcanice, la Brăila, Racovski făcuse propagandă împotriva încorporării rezerviştilor, cerându-le nesupunere[53]. în aprilie 1914, se pronunţa împotriva monarhiei constituţionale, afirmând un ideal republican. Se mai susţinea introducerea sistemului unicameral prin abolirea Senatului, electivitatea magistraţilor[54], vot universal, egal, direct şi secret. începând cu vârsta de 20 de ani[55]. Pentru susţinerea votului universal, inclusiv pentru femei, în capitală se organizase chiar o „procesiune"[66].

Dezbaterea din Corpurile legiuitoare urmărea să se concretizeze într-un vot în favoarea modificărilor constituţionale propuse. Ca atare, după ce la 5 martie, prin vot modificarea Constituţiei era accep-

tată[57], la 27 martie se consacra revizuirea cu 133 de voturi pentru, contra 6[58].

Conservatorii se manifestară şi de data aceasta ca factor de frână, convinşi că cu cât rezistenţa va fi mai puternică, cu atât vor fi în stare să diminueze din elanul liberal. încă din februarie, adepţii lui N, Filipescu se angajaseră să stăvilească procesul reformator, reducându-1 cel mult la o tranzacţie. Dar pentru a obţine aceasta, se preconizase o înfruntare aprigă în alegerile comunale, prin demonstraţii de stradă antrenând oameni aduşi şi din provincie. Se mai concepuseră proteste în Cameră şi Senat, chiar eventualitatea retragerii din Parlament şi o intervenţie hotărâtă pe lângă rege [59]. La 8 mai, N. Filipescu socotea că în România se desfăşura un autentic *„război* constituţional", liberalii pregătind o „lovitură de stat". Speranţa conservatorilor era să determine pe rege să mai atenueze din elanul liberal, dar, dezbinaţi şi descumpăniţi, —cum semnala N. Filipescu —, refuzau să înţeleagă că părerea lor pe lângă suveran nu avea sorţi de izbândă dacă nu era susţinută energic. N. Filipescu şi Al. Marghiloman conveniseră asupra unui manifest către ţară pentru combaterea reformelor din afara instituţiei parlamentare. Dacă regele va continua să rămână indiferent faţă de revendicările lor, Al. Marghiloman se angajase să „se coboare în stradă", adică să organizeze agitaţii politice împotriva colegiului unic.

între timp însă, obţinând acordul Parlamentului pentru revizuirea Constituţiei, Ionel Brătianu prezenta Mesajul Regal de dizolvare a Corpurilor legiuitoare, fixând alegeri pentru Constituantă la 18 şi 26 mai şi organizând o campanie electorală în jurul celor două reforme, agrară şi electorală [60]. Descurajaţi de Carol I care le ceruse să abandoneze poziţia rigidă [61], conservatorii se angajară în campania electorală combătând cu deosebire colegiul unic, prin invocarea faptului că „Dumnezeu n-a făcut toţi oamenii la fel" [62].

în numele Partidului Naţionalist-Democrat, N. lorga, V. M. Kogălniceanu, Damian Drăgănescu şi dr. St. Bogdan susţineau necesitatea menţinerii sistemului electoral censitar pentru ca „numărul deputaţilor daţi de fiecare colegiu să fie în legătură cu însemnătatea naţională a clasei ce reprezintă" [63]. **Doar** conservator-democrafii,

prin Take Ionescu şi tânărul N. Titulescu, preconizau reforme negociate concordante cu realitatea social-economică.

Alegerile din mai 1914 aduceau liberalilor majoritățile de care aveau nevoie în Constituantă, deschisă la 5 iunie [64]. La 21 iunie se alegea Comisia reformelor, din partea opoziţiei fiind inclus doar N. Iorga, întrucât reprezentanţii celor două partide conservatoare declinau oferta. Activitatea pe timpul verii se transfera astfel în acel organism, urmând ca dezbaterile în plenul Constituantei să aibă loc în toamnă. Şi pentru ca zelul reformator al liberalilor să nu fie atenuat, datorită şirului de presiuni la care erau supuşi, pe fondul afirmării unor tendinţe de compromis nu numai din partea lui Take Ionescu, ci şi dinspre conservatorii puri, C. Stere înfiinţa la Iaşi, în iulie, „Liga reformelor". Stânga liberală intuise pericolul unor agitaţii mai cu seamă în Moldova, prin care conservatorii încercau să smulgă concesii substanţiale.

Constituanta însă nu se mai reunea în toamnă. Izbucnirea primului război mondial, în iulie, şi mai cu seamă prefacerea întregii politici externe focalizate asupra idealului naţional consumau întregul efort al guvernului liberal în acea direcţie. După proclamarea neutralității printr-o decizie a vârfurilor clasei politice din ambele partide — cu unele excepţii — care îl determinau pe Carol I să se încline în faţa voinţei naţionale, cabinetul Ionel Brătianu se orienta hotărât spre o politică externă urmărind eliberarea conaţionalilor din Ausîrc-Ungaria. Pentru a înlesni o solidaritate naţională, Constituantei nu i se mai puneau pe tapet reformele schiţate deja de mai mult timp. Conservatorii — chiar în acele momente — refuzau să facă concesii, în ciuda unor insistenţe ale lui Ionel Brătianu, de data aceasta formulate din perspectiva luptei pentru unitate naţiînală [65]. Stând mai bine de doi ani în neutralitate, însăşi guvernarea se baza pe decrete care substituiau legile. Tot astfel, printr-o decizie a Consiliului de Coroană, în august 1916 România intra în războiul împotriva Austro-Ungariei. A urmat, după scurta ofensivă iniţială în Transilvania, retragerea sub presiunea unor atacuri concertate şi coordonate ale Puterilor Centrate desfăşurate pe două fronturi. Guvernul Ionel Brătianu a fost, apoi, silit să abandoneze capitala şi o parte din ţară, stabilindu-se în jMoidova şi încercând, cu concursul Antantei, să continue lupta prin care să

dea o şi mai mare legitimitate idealului naţional, mobilul intrării ţării într-un război plin de mari sacrificii şi jertfe umane. Dar, chiar în acea conjunctură, reformele nu erau uitate.

2. Parlamentul de la Iaşi

La 9/22 decembrie 1916, în sala Teatrului Naţional din Iaşi, regele Ferdinand I citea Mesajul de deschidere a Corpurilor legiuitoare, chemate să se pronunţe asupra reformelor promise şi nefinah'zate datorită împrejurărilor externe nefaste. Denunţând — după Leonte Moldovan — „putreziciunea şi ticăloşia" care timp de decenii fuseseră ascunse sub „lenjuri frumoase" [6S], Mesajul anunţa pe ţărani că „luptând pentru unitatea naţională", acţionau implicit pentru ,.desrobirea" lor economică şi politică. Se recunoştea clar că sătenii fuseseră ţinuţi într-o inegalitate intolerabilă. Prin jertfe, eroism şi sacrificii, ei dobândiseră „drepturi şi mai mari asupra pământului" [6?], inclusiv de a fi „desrobiţi" şi pe plan politic. Limbajul Mesajului Regal dobândea o uşoară tentă de clasă, vădind solidarizarea cu revendicările de decenii ale păturilor de jos ale poporului.

Răspunzând Mesajului Tronului, la 13/26 decembrie, Camera sublinia că nu-şi uitase menirea pentru care fusese desemnată, promiţând acelora care apărau ţara „stăpânirea pământului strămoşesc şi drepturi civile potrivite cu sacrificiile care le-au făcut" [68]. Pentru a împrăştia dezorientarea oraşelor şi satelor deprimate de greaua încercare prin care trecea naţiunea, se propunea ca Mesajul Regal să fie tipărit în mii de exemplare şi difuzat în ţară, inclusiv în teritoriile ocupate, ca o garanţie că promisiunile vor fi împlinite.

Adoptate hotărât de regele Ferdinand I şi privite de data aceasta Prin prisma unităţii naţionale [69], reformele depăşeau limitele anterioare, extinzându-se — cum declara Ionel Brătianu — „câmpul şi soluţiunile " cu scopul de a se face din ele „patrimoniul" comun al tuturor românilor [70]. Ca atare, toate partidele îşi reevaluaseră atitudinile.

Scindaţi organizatoric în două formaţiuni, conservatorii fuseseră determinaţi să-şi tempereze opoziţia concomitent cu izbucnirea şi desfăşurarea războiului mondial. N. Filipescu, — cum atesta Take to — , prin prisma unităţii naţionale pentru care acţiona, se

convinsese de necesitatea exproprierii şi a democratizării votului, fără nici o condiţionare[72]. Conservatorii democraţi evoluaseră ci înşişi spre concepţia liberală largă, cum arăta Toma Ionescu. încă din 1915, lansau apeluri către preoţi, învăţători şi săteni pentru un război de întregire naţională care le va aduce „pământ şi drepturi politice egale" [73].

Poziţia întregului Partid Conservator evoluase apoi de o manieră radicală. Survenind războiul, — cum declara M. G. Cantaclizino, — reformele erau văzute ca o operă „de dreptate şi de înaltă împăciuire socială"[74]. La 14 decembrie 1916, în Cameră, Take Ionescu spunea că, înainte de intrarea României în război, cu şase sau şapte luni în urmă, în comitetul Partidului Conservator, când trăia încă IM. Fiii-pescu, s-a admis că în condiţiile unei Românii întregite se impuneau „o largă reformă agrară" şi „o democratică întindere a dreptului de vot". Concordant cu realităţile economice şi sociale din părţile „României neeliberate", nu se putea realiza „asimilarea" noilor provincii întregite fără transformări „profunde şi radicale [75]. Ca atare, Constituanta de la Iaşi, cu unele excepţii, datorită şi faptului că se realizase un guvern de uniune naţională prin secondarea lui Ionel Brăţianu de către Take Ionescu, părea a-şi fi găsit armonia recomandată de însuşi Carol I — înainte de a muri — nu numai în faţa imperativelor războiului, ci şi a marilor schimbări interne de efectuat[70].

Datorită acelor mutaţii politice, între cele două partide care alcătuiau guvernul de uniune naţională — cum afirma Take Ionescu — avusese loc o înţelegere cel puţin în „punctele esenţiale"[77]. în temeiul ei s-a alcătuit o comisie de reformă [78], atât din liberali, cât şi din conservatori, redactându-se un proiect publicat în mai 1917 în ziarul din Iaşi „Acţiunea română" [79].

Conceperea reformelor printr-un acord dintre partide este văzută de „o infimă minoritate" ca „transacţiunea partidelor oligarhice" în scopul sacrificării principiilor democratice, o înţelegere a lui Ionel Brăţianu —cum declara M. Carp —cu „reacţionarii din guvern"[80]- Considerată un fel de alianţă monstruoasă de către G. Diamandi[8], aceeaşi înţelegere i se părea lui Gr. Iunian o regrupare a clasei conducătoare pentru a-şi menţine „patrimoniul politic şi economic"[82]-

Take lonescu demonstra că în politică compromisul era o metodă de guvernare a statelor democratice europene. Dacă în România s-ar fi găsit un socialist democrat, ar fi fost inclus şi el în guvern [S3]. înţelegerea dintre partide — după Zamfir Filotti — dovedea nu reacţionarism, ci, dimpotrivă, înţelepciune politică [84], mai ales că erau luate în seamă interese fundamentale ale societăţii.

Cei care contestau reformele pe calea acordului dintre partide erau un grup de disidenţi liberali. în cursul lunii aprilie 1917, ei se proclamaseră Partidului Muncii[85]. Numele asociate erau: Gr. Tran-cu-Iaşi, G. Diamandi, M. Carp, Ioan P. Rădulescu, Mihai Macavei, Gr. Iunian, Al. Şmelţ, dr. N. Lupu, N. D. Protopopescu, Tilică Ioa-nid [8<i]. Unii dintre aceştia f jseseră socialişti convertiţi la liberalism, dar în conjunctura revoluţiei ruse din februarie, cuprinşi de regretele abandonării primelor credinţe politice, decideau să formeze o fracţiune socialistă în Parlament[87]. G. Diamandi interpreta evenimentele din Rusia ca cel mai mare fenomen de după Revoluţia Franceză din 1789, cu înrâurire benefică asupra întregii Europe, inclusiv în România [88]. Entuziasmaţi de revoluţia rusă din februarie, adepţii noului partid al muncii lansau un apel de solidarizare cu Duma rusească, salutându-i intenţiile de democratizare.

Detaşarea de liberali se impusese — după G. Diamandi — pentru că aceştia nu reprezentau voinţe individuale, ci un bloc „anonim" al majorităţii în care dezbaterile de idei erau anihilate prin supunere „oarbă" faţă de un şef „tiranic", Ionel Brătianu. Acesta din urmă, conducând cu mână forte, impusese —potrivit lui N. Lupu — „disciplina de partid" [89]. Dar mai presus de aceasta, nevoia unei pite formaţiuni politice era dictată de falimentul reformator al partidelor istorice, care, spre deosebire de Austro-Ungaria şi Rusia, ţinuseră în stare de inferioritate ţărănimea. Drept urmare, — susţinea G. Diamandi — , apăruse necesitatea creării unui partid de „guvernământ democratic".

La 6 mai, în Cameră, G. Diamandi, difuza un manifest al Partidului Muncii, scris cu ocazia constituirii, — în aprilie —, dar nepublicat din cauza cenzurii. El făcea o analiză a evenimentelor social-politice [ln]cepând din 1907, dar mai cu seamă din perspectiva reformelor enunţate de liberali în 1913 şi a angajării în războiul întregirii naţionale,

avansând ideea despre aşa-zisa incapacitate a clasei politice de a guverna ţara în raport cu nevoite ei. Provoca îngrijorare faptul că guvernul Ionel Brătianu vedea în reformele aduse pe tapet o modalitate de a se pocăi faţă de ţărănimea care-şi vărsase sângele. Dar nu se mergea însă în substanţa trebuinţelor maselor ţărăneşti pentru case vădea aceeaşi preocupare de menajare a marii proprietăţi. Pentru Partidul Muncii, democraţia era pusă la încercare în faţa „blocusului oligarhiei" [90].

Propunându-şi să facă agitaţie în jurul programului menţionat. deputaţii Partidului Muncii uzau de toate mijloacele parlamentare spre a se afirma ca entitate distinctă, încercând să lase impresia că există ca atare [91]. în acest sens, recurgeau la întreruperi, provocări, — ca, de pildă, un duel „consumat" între dr. N. Lupu şi Vintilă Brătianu [92] — , inclusiv la obstrucţionism [9a]. La 20 mai, prin G. Diamandi, se propunea chiar o moţiune de neîncredere în guvern, pretextându-se că acesta îşi pierduse „dreptul şi căderea de a prezida la înfăptuirea reformelor constituţionale". Guvernul era făcut vinovat de „dezastrul moral şi economic" al ţării, transformarea partidelor politice în „instrumente oarbe" ale propriei lui voinţe şi diminuarea rolului Parlamentului în controlul afacerilor publice **. Erau acuzaţii grave împotriva unui cabinet care îşi făcuse din reforme ţelul suprem al existenţei lui, încă înainte de implicarea ţării în războiul întregirii naţionale.

Spre a diminua rolul guvernului în precipitarea unei decizii reformatoare, exponenţii Partidului Muncii îl interpretau drept un reflex de autoapărare faţă de revoluţia rusă, considerată de N. Lupu „cea mai mare cotitură din istoria lumii" [95]. Ea ar fi accelerat reformele în România. Dar de pe poziţii conservatoare, întrucât guvernul ar fi dorit să preîntâmpine contagiunea revoluţiei ruse exercitate „profund" asupra maselor populare, prin promisiunea de pământ fără despăgubire [96].

Deşi adversar al guvernului, naţionalist-democratul A. C. Cuza opunea entuziasmului Partidului Muncii pentru revoluţia rusă un şir de rezerve. O comparaţie cu Revoluţia Franceză care se zămislise printr-o evoluţie seculară de către o burghezie luminată era inadmisibilă. Deşi simpatiza cu democraţia rusă care nu putea avea decât un caracter rural şi crestai, evenimentele din Rusia i se păreau „o catas-

Irofă neînchipuiţi in istoria popoarelor, dureroasă, tragică în existenţa poporuiui rus". Căci revoluţia provocase o ruptură radicală •de trecut, întrerupând un evoluţionism a cărui ţintă ar fi fost „o democraţie sănătoasă, cu o monarhie constituţională" [97].

Liberalii însă, fără a minimaliza importanţa europeană a revoluţiei ruse, demonstrau, îndreptăţit, că proiectele lor nu aveau nici o legătură cu evenimentele din Rusia. Mulţi dintre marii proprietari fuseseră convertiţi pentru schimbări încă din 1913. îmbrăţişarea reformelor nu s-a făcut sub stare de presiune, ci dintr-un curat simţ patriotic [9S]. Românii erau fericiţi că dezbaterea reformelor avea loc pî fondul ascensiunii democratismului în diferite ţări ale Europei, inclusiv în Rusia ". Dar forma exclusivistă a exproprierii fără despăgubire — fluturată de Partidul Muncii — era repudiată [10o].

Acordul dintre cele două partide guvernamentale deschidea calea unei rea linieri a majorităţilor desemnate în 1914. Opoziţia conservatoare şi conservatorii democraţi — cu rare excepţii — trecuseră de partea majorităţii liberale, detaşându-se de grupul restrâns al Partidului Muncii, Naţionalist-democraţii N. Iorga şi A. C. Cuza se despărţeau şi ei în acele împrejurări. Dar dacă primul se plasa pe poziţia reformelor guvernamentale, cel de-al doilea, împreună cu Partidul Muncii,—din considerente şi din perspective ideologice diferite —, precum şi un grup restrâns de conservatori au alcătuit opoziţia [101]. Cu ocazia acelor regrupări, în Cameră se exprima regretul că — cu excepţia lui Andrei Marinescu, din judeţul Argeş, decedat la Iaşi de tifos [loi] — colegiul al treilea nu avea nici un reprezentant cu ascendenţă ţărănească, tocmai într-un moment crucial [103].

La 6 mai 1917, Ionel Brătianu lansa dezbaterea asupra schimbărilor constituţionale, cerând parlamentarilor să se pătrundă de „spiritul vremurilor" şi de aspiraţia unei Românii democratice din punctul de vedere al împlinirii idealului de unitate naţională. Expunea măsuri menite a schimba „din temelii" organizarea statului român [101]. Momentul — preciza şeful guvernului — era „fără precedent în istoria transformărilor pe cale legală a societăţii omeneşti" [105], făcând posibilă o autentică revoluţie înfăptuită de sus, de către reprezentanţii Jegali ai ţării.

în urma apelului menţionat, N. Basilescu, un liberal democrat, prezenta un proiect de lege pentru reformă agrară şi electorală [103].. Ceva mai târziu, la 24 mai, în Cameră, prin G. G. Danielopol, se aducea în discuţie raportul Comitetului de secţiuni, prin care se solicita. modificarea unor articole constituţionale în concordanţă cu principiile de dreptate socială şi politică, spre a face posibilă exproprierea „proprietăţii rurale cultivabile" pentru a fi împărţită sătenilor. Urma a se preciza atât întinderea de pământ expropriabil, cât şi principiul organizării politice pe temeiul dreptului „egal pentru toţi cetăţenii ţăris să-şi spună cuvântul la trebile statului"[107].

3. **Oligarhie şi democraţie** Reformele — dat fiind faptul că eşuaseră toate încercările de după răscoalele din 1907 —apăreau de o strictă acuitate, întrucât România —cum. ^spunea G. Becescu-Silvan — nu mai putea rămâne „în putreda şi nenorocita ei alcătuire politică şi economică de până azi"[108]. Menţinută timp de o jumătate de secol[109], stagnarea fusese accentuată de starea de război[110], care îi făcuse simţită şubrezenia chiar printre mulţi dintre foştii susţinători ai sistemului electoral censitar şi ai latifundiilor» Ocupanţii germani şi bulgari exploatau acele realităţi în rândul populaţiei, pretextând că o eliberează de sub „jugul ciocoilor"[111]. Refuzând ea însăşi să mai trăiască „sub ruina putredă a vechei organizări"*, clasa politică nu putea avea ecou printre românii de peste Carpaţi, „un popor democratic", fără mare proprietate, setos de libertate şi *de* drepturi cât mai întinse. Aceleaşi reforme deveniseră imperioase şi din nevoia racordării Ia schimbările lumii. Căci în mijlocui celorlalte state-europene, cu regimul ei politic censitar, România ar fi rămas un anacronism [112].

Se impuneau, prin urmare, o reformă agrară şi una electorală, „atât de trebuitoare şi folositoare ţării"[113]. Cele două componente-erau indispensabile şi complementare, întrucât aşezarea statului pe baze democratice nu se putea efectua decât prin înzestrarea ţăranilor cu pământ şi drepturi electorale depline[114]. A nu se împlini acele imperative echivala cu „o crimă naţională".

Dezbaterile parlamentare aduc o inevitabilă evaluare critică asupra regimului politic existent. Prin înseşi soluţiile preconizate, guvernul ss d;zicea de neajunsurile trecutului, evident de pe poziţii democratice. Dar, în acelaşi context, voci extrem de critice vin din partea naţionalistului democrat A.C. Cuza şi a Partidului Muncii. Deputatul Leante Moîdovan, la 13 decembrie 1916, afirmase caracterul limitat al democraţiei româneşti. Epoca de o jumătate de secol care se scursese până atunci nu i se mai părea glorioasă, — cum se admitea de regulă —, ci una„de paradă", deoarece „s-a domnit" nu cu virtuţi, ci cu păcate[li5]. Ţărănimea — cum susţinea M. Carp — fusese menţinută de marea proprietate în starea de „gleată ignorantă". Insuficienţa democraţiei rezulta şi din faptul că societatea românească nu era stratificată economic, inclusiv prin prezenţa unei muncitorimi[116], ci se polarizase în bogaţi şi săraci. Păturile intermediare deţineau o pondere total insignifiantă în viaţa politică.

în România libertăţile constituţionale fuseseră puse în slujba partidelor politice, transformate într-o oligarhie. Cuza Vodă — aprecia A. C. Cuza —condusese ţara potrivit tradiţiilor[117], schimbate total începând din 1866, când o mână de politicieni — prin sistemul electoral censitar — acaparaseră toate pârghiile de comandă ale guvernării. Prin aducerea în prim-plan a şefilo*^ de partide, aceştia dispunând de „toate resorturile vieţei politice", se ajunsese —după M. Carp —la o „guvernare oligarhică" sub proteguirea unui parlamentarism formal. Ţara se afla sub „o stăpânire autocrată a şefilor de partid şi a favoriţilor lor". Oligarhia politicienilor prezidase destinele ţării din 1866 şi până în acele momente [11S]. Ea nu putuse să-şi schimbe caracterul, întrucât partidele fiinţaseră ca organisme ale unor interese particulare, „rezultate din eroarea constituţională a liberalismului abstract şi din tendinţele de dominaţie a unei clase parazitare"[119].

Take Ionescu, dimpotrivă, evalua sistemul politic prin orisma unei adversităţi neîmpăcate între partide. Cu unele excepţii, mai cu seamă în 1866, fiecare guvein care prelua puterea era preocupat de anihilarea rezultatelor legislaţiei anterioare. Drept urmare, continuitatea procesului de evoluţie social-economică era deseori zdrrncinată [12o].

Caracterul oligarhic al modului de exercitare a puterii politice era afirmat chiar de I. G. Duca [121] şi G. G. Burghele [122]. Dar St. C.

Ioan respingea calificativele prin care se discredita întreaga evoluţie-politica, susţinând, justificat, că în România democraţia se afirmase în limitele unui proces, intrat în ultimii ani pe un făgaş stagnant..Corpurile legiuitoare, în ciuda sistemului censitar, dăduseră glas unor tendinţe exprimate deopotrivă atât de oameni din popor, — ţărani, învăţători şi preoţi —, cât şi de descendenţi ai boierimii şi de elemente ale burgheziei, oraşelor. Cum să fie liberalii o oligarhie, când promovaseră, cele rnai îndrăzneţe idei pentru progresul ţării ? Nu primiseră printre ei chiar pe socialişti ?

Oligarhia politică — dacă se accepta conceptul — nu era, după Toma Ionescu, emanaţia unor privilegiaţi, ci o sinteză a „diriguitorilor" ieşiţi din toate straturile sociale [123]. Chiar dacă i se admitea calificativul menţionat, clasa politică fondase România modernă şi tot ea — arăta M. Orleanu — crease un regat independent. Oligarhia,, prin reformele propuse, — după un alt deputat —, părea ur. vinovat intrat pe drumul larg al „îndreptării", oferind „o operă mare de regenerare" prin restituirea către popor atât sau chiar mai mult decât, „i-a luat"[124].

Sub privirile critice ale Partidului Muncii şi ale lui A. C. Cuza regimul politic se identificase cu politicianismul[125]. Interesele individuale fuseseră ridicate mai presus decât cele generale, favorizându-se afaceri „ilicite"[126]. Oligarhiei i se datora coruperea modului de guvernare: constituţională prin încălcarea separaţiei puterilor statului pe calea subordonării Corpurilor legiuitoare faţă de executiv[127] şi, în ultimă; instanţă, supunerea acestora de către rege. Centralismul paralizant lăsa o marjă de mişcare restrânsă autonomismului local[128], statul fiind dominat de o birocraţie[129]. Administraţia locală, subordonată partidului de la putere, era la discreţia prefecţilor şi jandarmilor [130],. care, prin asigurarea de favoruri către clienţi, dictau măsuri defavorizante pentru ţărani[131].

Racilele oligarhiei politice constaseră în faptul că-şi pierduse însufleţirea şi entuziasmul ce „vrăjise" generaţia lui Cuza Vodă şi Kogălniceanu, sufletele secătuindu-se de „idealitate", înecate în preocupări „mărunte de câştiguri fără oboseală, de îmbogăţire cu crice chip şi cât mai repede"[132]. Se admitea că stagnarea democratică se instalase de mult timp. "Iransformându-se într-o oligarhic, clasa poli-

tică —potrivit lui A. C. Cuza —nu fusese capabilă a evita crizele sociale, dar nici chiar după lichidarea dramatică a acestora nu reve-,nis5 Ia soluţii democratice [133]. între săteni şi moşieri— constata Toma Ionescu — se ivise un clivaj, o adevărată prăpastie, întrucât nu fusese întărită mica proprietate. Ambele partide guvernamentale nu ştiu seră să netezească prăpastia care se adâncea între „cei de sus şi cei de jos", în toate acele decenii, partidele politice fuseseră „corupătoare, nedrepte şi apăsătoare pentru popor". întreaga clasă politică era răspunzătoare de stagnare, i.iclusiv cetăţenii instruiţi şi culţi care toleraseră prin indiferenţă sau tăcere acea „monstruoasă operă de tiranie şi de corupţiune", cum se configura — în acele momente — a fi fost viaţa politică românească[aJ1].

4. Exproprierea latifundiilor

Constituanta aducea în prim-plan exproprierea ca modalitate de constituire a fondului funciar destinat extinderii micii proprietăţi ţărăneşti. Se constatase că toate mijloacele folosite până atunci pentru a democratiza proprietatea funciară fuseseră insuficiente, inclusiv Casa Rurală, care în răstimpul 1908 — 1915 nu reuşise să cumpere decât 113 moşii cu o întindere de numai 127 263 hectare[130]. Concentrarea marii proprietăţi în mâini puţine şi pulverizarea micii proprietăţi[136] erau un proces invers decât cel dorit de liberali. Exista — potrivit statisticilor oficiale — un puternic contrast între numărul mare de săteni, 6 milioane [13'] sau 80 de procente din populaţia ţării [138], şi întinderea prea mică de pământ stăpânită, puţin peste 3 milioane de hectare sau 40,25 procente din totalul suprafeţei cultivabile. Din numărul proprietarilor, 95 de procente stăpâneau până la 10 hectare, adică numai 40 de procente din întinderea cultivabilă a ţării, iar doar 0,54 procente din totalul proprietarilor posedau 48 de procente din pământul cultivabil, socotind proprietăţile de la 100 de hectare în sus. Peste 2 milioane de hectare, adică 28 de procente din pământul cultivabil.erau la dispoziţia a 1 000 de proprietari, adică 0,09 procente din numărul lor total[139]. Erau 744 564 capi de familie, adică 3 milioane de suflete, obligaţi să trăiască de pe urma unor întinderi de pământ între 0,5 şi 5 hectare, «eea ce era total insuficient pentru subzistenţa unei familii.

Relaţiile agrare nedrepte se datorau caracterului latifundiar al proprietăţii funciare. Erau întinderi imense de pământ care nu jucau nici un rol în progresul intensivităţii agriculturii, fiind folosite în scop speculativ. în 1899, proprietatea mare şi arendăsia nu posedau decât 8 procente din vitele de muncă, restul aparţinând ţăranilor. Cât priveşte plugurile, din totalul de 517 463, numai 7,4 procente erau în posesia marilor exploatatori. Menţiuni similare se referă şi la alte unelte agricole, ceea ce atestă faptul că latifundiile erau puse în valoare prin inventarul rudimentar al ţăranilor[140].

Sistemul latifundiar era blamat pentru că perpetua arendăsia de tip regulamentar. Marea proprietate cultiva în regie proprie doar 48,2 procente, dar numai 38,39 procente erau exploatate direct, restul de 61,61 fiind încredinţate unor arendaşi[141]. Liberalul N. Răutu socotea că prin absenteismul marilor proprietari, arendaşul ridicase între sat şi oraş „un zid despărţitor". în locul vechii solidarităţi medievale dintre stăpâni şi ţărani, apăruse duşmănia. Arendaşul exploata nemilos pe săteni, pe fondul toleranţei „criminale" a marelui propiietar.

Clasa marilor proprietari devenea şi ea ţinta unor aspre critici. Abandonându-şi moşiile şi transformându-se în rentieri, mulţi dintre membrii ei trăiau în oraşe sau în străinătate. Cei rămaşi în ţară se interesau de politică şi încetau a fi „factori sociali folositori". Mai grav era că marii proprietari amestecaţi în politică erau „samsarii interesaţi ai arendaşilor", cărora le puneau la dispoziţie întregul aparat administrativ şi poliţienesc pentru „exploatarea sătenilor"[142].

Concepute ca mijloace exclusive de obţinere a rentei funciare,. latifundiile nu efectuau o agricultură intensivă, nici chiar utilizarea integrală a suprafeţelor lor întinse. Marea proprietate — potrivit unui reprezentant al ei, Iulian Vrăbiescu — nu-şi îndeplinise nici rolul social, nici funcţia economică de a fi o „şcoală educativă agricolă în masele ţărăneşti"[143]. Latifundiile reuşiseră, în schimb, „să aservească braţele, vitele şi uneltele de muncă ale ţăranului"[144], ţinându-1 pe acesta într-o „desăvârşită atârnare şi mizeiie" [145].

Propunând lichidarea latifundiilor, senatorul P. Bujor, deşi asociat cu C. Argetoianu eare respingea proiectul guvernamental, susţinea că scopul exproprierii trebuia să fie înfrângerea totală a oligar-

hiei. Să fie deposedată de putere „piin fixarea unui maximum de proprietate rurală", încât să nu mai poată „exploata şi silui" masele ţărăneşti[146]. N. Basilescu însă plasa limitele exproprierii pe un târâm social-economic, urmărind satisfacerea atât a nevoii sătenilor de pământ, cât şi întemeierea unei mari culturi intensive. Dacă, de. regulă, se admitea ideea ca marea pioprietate să nu depăşească 500 de hectare [147], N. Basilescu susţinea că limita se putea coborî până la 250 dft hectare sau chiar mai puţin, fără a diminua posibilitatea efectuării unei culturi mari intensive[148]. Partidul Muncii propunea pentru fiecare mare proprietar o limită maximă de 100 de hectare[149]. Să se exproprieze, prin urmare, toate latifundiile pentru alcătuirea unui fond de 2 milioane hectare[150], precum şi integral Domeniile Coroanei,—oferite chiar de regele Ferdinand I — , cărora să li se adauge, tot integral, acelea aîe Casei Rurale, ale persoanelor morale publice şi ale celor care locuiau în străinătate. Să fie menajate, în schimb, proprietăţile de până la 200 de hectare aparţinând moşnenilor şi i ăzeşilor,precum şi cele aflate in stăpânirea stabilimentelor industriale şi comerciale care nu depăşeau .250 ds hectare.Prevederea aceasta viza câmpurile petrolifere, pe care senatorul P. Bujor, dar şi Partidul Muncii[151] le-ar fi dorit naţionalizate pentru a fi ocrotite de „acapararea speculatorilor şi a marilor trusturi capitaliste străine"[152].

Formulând exproprierea marilor proprietari, la 6 mai 1917 N. Basilescu socotea că scopul urmărit era transformarea săteanului din proletar în stăpân. Atribuindu-li-se pământ, cel puţin un milion de ţărani ar fi devenit „stupi de albine muncitoare de pământ" care ca nişte stânci de granit vor sta la temelia statului român, umplându-i hambarele prosperităţii. Prin reforme nu vor mai fi „asupriţi şi asupritori, exploataţi şi exploatatori", sărăciţi şi îmbuibaţi, ci oameni cu drepturi egale, lichidându-se ura şi duşmănia socială. Concepută a se realiza prin despăgubire, exproprierea nu era o formă de răzbunare împotriva marilor proprietari pentru „răul" făcut ţăranilor.

Văzută şi ca un mijloc de a-i scoate din înapoiere educaţională, împroprietărirea ţintea să organizeze o mică gospodărie aptă de subzistenţă. Se intenţiona să fie înzestraţi cu pământ încă un milion de ţărani, care s-ar adăuga celor 200 de mii de mici proprietari ai unor suPrafeţe cuprinse între 5—10 hectare[153]. Cu o mică proprietate indivi-

zibilă şi inalienabilă, ţara putea să dispună de o puternică forţă socială identificată cu interesele ei. Faptul că 82 de procente din proprietate ar deveni ţărănească îl făcea pe D. Drăghicescu să se entuziasmeze, pretinzând că în faţa acelei situaţii până şi Marx, — ghidul ideologic al Partidului Muncii — , dacă ar trăi, ar adopta programul reformator al guvernului[154].

Pământul oferit ţăranilor nu trebuia să apară ca un dar sau o răsplată pentru eroismul lor din timpul războiului, ci ca un drept legitim [155], existent timp de secole, dar suprimat în 1864, când începuse să se nască „proletariatul" agricol. El era reconfirmat de răscoalele ţărăneşti, precum şi de promisiunea regelui, după 1907. în esenţă, — după N. Basilescu — , pământul reprezenta un drept al „omului",. derivând din calitatea lui de membru al societăţii civile în care trăia[156].

Pentru ca exproprierea să rămână de nezdruncinat, se impunea — potrivit aceluiaşi N. Basilescu — să devină „o lege constituţională" [la]~. Reprezentanţi ai Partidului Muncii, influenţaţi de ideologia socialistă, ar fi dorit ca în Constituţie să se introducă conceptul de „utilitate socială". Se urmărea a se substitui principiul juridic a] dreptului intangibil al individului cu cel al împuternicirii statului „de a se ridica peste aceste drepturi particulare"[158].

Constituanta discută şi asupra modalităţii de a organiza micite gospodării ţărăneşti ca centre agricole destinate nu numai subzistenţei, ci şi producţiei pentru piaţă. Bazându-se pe obştile ţărăneşti promovate de liberali cu unele rezultate[159], se aprecia că ele vor putea fi utilizate ca model cel puţin în faza tranzitorie[160], pentru a menţine producţia la un nivel acceptabil[161]. Dar —după M.G. Orleanu —obştile nu trebuiau transformate într-un sistem de organizare a micii proprietăţi, întrucât prin ele s-ar impune asupra ţăranului „o tiranie". Rezultatul ar fi că oligarhia fostelor clase înstărite s-ar substitui de către o alta alcătuită din cei 3 000 de conducători de obşti.Era periculos ca mii de sate să fie organizate în „falanstere". Obştile fuseseră bune sub regimul marii proprietăţi, când înlocuiau pe arendaşii intermediari. Dar menţinute în noile împrejurări, aduceau „o cultură rea" efectuată prin mandatari, lipsind posibilitatea de supraveghere, iniţiativă şi unitate de direcţie.

Tenta colectivist-etatistă a sistemului de proprietate era dată însă de parlamentarii Partidului Muncii. Pentru C. Miile, soluţia ideală nu era împroprietărirea, ci „naţionalizarea solului sau municipalizarea lui". în consecinţă, statul devenea proprietar asupra suprafeţei expropriate, arendând-o, apoi, obştilor săteşti. Sau chiar comuna se instituia. în proprietar asupra moşiei expropriate, lucrându-se terenul de-a valma, fără ca săteanul să devină proprietar[162]. G. Diamandi susţine, în plus, naţionalizarea subsolului şi a instituţiilor de credit, care — în frunte cu Banca Naţională — ar ii trebuit să devină organizaţii etatice menite a ajuta direct „clasele producătoare". Aceasta ar fi însemnat „decapitarea oligarhiei financiare" şi implicit politice[16C]. Tinzând spre organizarea social-economică în spirit etatist-colectivist, Partidul Muncii propunea comasarea micilor proprietăţi[184] şi exploatarea lor în comun[1(i5] sub forma obştilor sau asociaţiilor cooperatiste.

5. **Votul universal** Constituanta recunoaşte aproape în unanimitate falimentul sistemului censitar care întruchipa „nedreptatea", corupea caractere[166] şi introducea „specula şi traficul" în afacerile publice[167], inclusiv presiunea şi abuzul administrativ[168]. Caracterul hli antidemocratic era afirmat de G. G. Danielopol prin faptul că la o populaţie bărbătească — începând cu 21 de ani — de circa 1 800 000 cât exista în 1912, pentru Cameră erau doar 90 000 de alegători direcţi. Dintre aceştia, excluzând pe ţăranii colegiului al treilea, numărul electorilor cu drept efectiv de a-şi desemna deputaţii era de circa 55 000, în timp ce pentru cele două colegii ale Senatului nu erau mai mult de 25 000 de alegători[169]. Sistemul era apreciat a fi fost „un privilegiu pentru unii şi o nedreptate pentru alţii"[170].

Substitutul sistemului censitar era votul universal, conceput a aduce — după P. Missir — democraţia politică[171]. Rezemată pe „masele mari populare" [172], —după senatorul P. Bujor —, o asemenea guvernare anihila oligarhia partidelor politice. Dar democraţia căutată Prin votul universal trebuia — după Take Ionescu — legată intrinsec de libertate. Ideile socialiste, care se reactivaseră inclusiv în rândul

parlamentarilor Partidului Muncii, puteau să provoace confuzie. „Soarele" ideilor socialiste era însă incompatibil cu idealul de libertate.Din aceste motive, Take Ionescu se pronunţa pentru reforme politice în spiritul democraţiei liberale, întrucât numai aşa se putea ajunge la „ma: multă fericire, mai multă libertate, mai multă lumină" [173] pentru cât mai mulţi oameni.

Formula votului universal stârnise printre parlamentari un sentiment de bucurie. G.G. Danielopol, raportorul Comitetului de secţiuni din Cameră, susţinea că încă din 1866 românii proclamaseră că „suveranitatea stă în pcpor", încât sufragiul universal, egal şi direct era singura formulă compatibilă cu acel principiu. Concretizarea lui fusese împiedicată mai cu seamă de teama că o insuficientă pregătire cultural-educaţională a ţărănimii — în cazul în care ar fi fost chemată direct la urne — putea compromite întregul sistem politic. Nu mai erau motive de a se pune la îndoială maturitatea ţăranilor pentru activitate politică din moment ce implicarea lor în războiul întregirii naţionale dovedise contrariul. Prin vot universal se va permite deci „energiilor sănătoase"[174], inclusiv românilor de peste Carpaţi[175], care se vor regăsi într-o patrie comună, să apară în prim-plan şi să primenească — cum spera Leonte Moldovan — „forţele cam anemiate ale păturei noastre conducătoare"[176].

Parlamentari ai Partidului Muncii, invocând exemple din Danemarca, Norvegia, Finlanda şi chiar Austria [177], credeau că sosise momentul ca inclusiv femeile să beneficieze de votul universal[178]. Take Ionescu însă se îndoia de oportunitatea acelei măsuri, până nu se va experimenta cu succes în democraţiile occidentale. Femeilor să li se acorde drept de vot doar pentru consiliile comunale şi judeţene [179]. Deputatul G. Becescu-Silvan sugera ca unor femei care deţineau funcţii publice sau erau profesioniste să li se dea chiar drepturi electorale pentru Corpurile legiuitoare [18o].

Pentru că exista un număr mare de ţărani neştiutori de carte, în cazul acestora dreptul de vot ar trebui acordat în plină maturitate, de la vârsta de 30 de ani[181]. Şi pentru a nu conduce la rezultate nocive, propaganda electorală într-un asemenea mediu să fie debarasată de interesul de partid, luând caracterul unei şcoli de educaţie cetăţe-

nească- spre a nu se ajunge la scindarea ţăranilor în tabere opuse şi la provocarea de violenţe în campania electorală [182].

Naţionalist-democratul A.C. Cuza, deşi principial adeptul votului universal, îl condiţiona de asigurarea independenţei alegătorilor. reducerea atotputerniciei guvernului, afirmarea liberă a ideilor în afara partidelor politice şi a „capacităţilor", adică a elitelor culte faţă de masele încă nepregătite[183]. Drept urmare, dându-se dreptul de vot tuturor cetăţenilor, fiecare să-1 exercite în limitele categoriei căreia îi aparţinea. O lege electorală în care capabilii erau amestecaţi cu incapabilii nu trebuia admisă[184]. N. lorga, deşi se desprinsese de A.C. Cuza, era interesat cu precădere ca schimbarea să întărească legalitatea. Prefera „sincera alegere a colegiilor restrânse" decât cele mai „larg deschise colegii, al căror rezultat s-ar falsifica" [185].

De pe poziţii opuse, Th. Emandi era printre puţinii parlamentari care contestau încă votul universal. Sub raport politic, nu recunoştea nici unei instanţe constituţionale puterea de a-1 decreta ca un drept natural al omului. Naţiunea i se părea încă imatură politic, încât momentul votului universal urma a fi aşteptat în viitor.

Pledoaria în favoarea votului universal era asociată de reprezentarea proporţională. Scopul declarat consta în a se asigura intrarea minorităţilor în Parlament, lichidându-se majorităţile copleşitoare sau chiar unanimităţile prin care se blocase evoluţia României[186]. Vechea formulă guvernamentală stânjenise continuitatea legislativă, căci fiecare schimbare politică aducea după sine o modificare totală de atitudine[187]. Lui A.C. Cuza, un asemenea sistem i se părea în contradicţie cu afirmarea individualităţii şi a unei vieţi politice libere, prin el ajungându-se la întărirea oligarhiei partidelor[188].

în cazul unei societăţi româneşti insuficient pregătite pentru o viaţă politică democratică, se sugera obligativitatea votului chiar de către G.G. Danielopol, ca mijloc de educaţie cetăţenească[189]. Ideea, deşi atingea libertăţile individuale, — cum susţineau unii deputaţi —, era salutată, prin ea realizându-se o reflectare parlamentară a tuturor intereselor naţionale [190]. Obligativitatea votului conducea, în plus, la lichidarea presiunilor administrative[191].

Prin vot universal, Take lonescu spera să se ajungă la democratizarea tuturor instituţiilor, începând cu constituirea şi funcţionarea

partidelor politice [19"2]. Pe aceeaşi cale se spera să se asigure independenţa puterii legislative faţă de executiv[193]. Senatul mai ales, cunoscut ca o citadelă conservatoare şi în general un reazem al paraliziei reformatoare, ar fi trebuit — după Th. Emandi — să rămână intact, ca un scut de ponderare a unei Camere ieşite din votul universal[m]. Cei mai mulţi parlamentari însă pretindeau ca Senatul să fie pus pe baze identice, întrucât, în caz contrar, democraţia spre care se tinde ar fi fost atenuată[195]. Sub acest raport, se înfruntau păreri divergente cu privire la sistemul de organizare a Senatului pentru a nu se dubla Camera. în configurarea lui — potrivit unor propuneri — trebuia să prevaleze reprezentarea pe grupuri de interese economice şi culturale [19B], precum şi judeţene şi comunale [197].

Atât în Cameră[198], cât şi în Senat[199], la 5 mai 1917 —susţinut insistent de Take Ionescu — şeful guvernului, Ionel Brătianu, cerea ca, alături de votul universal şi expropriere, să se soluţioneze deplin şi definitiv şi chestiunea evreiască. Precipitarea deciziei în această direcţie fusese dictată de intrarea României în războiul pentru întregire naţională. în cazul alipirii provinciilor naţionale, alături de români veneau şi „supuşi evrei",, care dispuneau deja de drepturi cetăţeneşti. Prin prisma idealului naţional se impunea o soluţie globală pentru toţi evreii din ţară, spre a li se deschide accesul la drepturi politice. Dar deşi chestiunea evreiască fusese pusă doar principial, cel care o combătea hotărât, în virtutea unei atitudini constante promovate timp de două decenii, era naţionalist-democratul A. C. Cuza. Credea că politica de concesii era influenţată de evenimentele din Rusia unde evreii ieşiseră la suprafaţă, jucând' un rol proeminent în toate instituţiile [200].

Opunându-se acordării de drepturi în masă pentru evrei, A. C. Cuza susţinea, nejustificat, că, în conjunctura războiului, pe front ei pactizaseră cu inamicul, devenind „trădători". Ca atare, înoetăţenirea în masă trebuia respinsă datorită poziţiei dominante deţinute în economia românească, faptului că aglomerau prin număr oraşele,

împiedicând populaţia ţărănească în creştere să se aşeze aici spre a se dedica comerţului şi meseriilor şi obligând-o să emigreze chiar peste hotare [201]. Pentru A. C. Cuza, evreii erau un element dizlovant al clasei ţărăneşti prin acţiunea de a le absorbi proprietatea.

Rezistenţa lui A. C. Cuza la împământenirea în masă a evreilor era socotită ca o expresie a unui puternic sentiment naţional, evocând în acest sens momente istorice prin care se făcuseră presiuni asupra guvernelor care încercaseră o soluţie globală, în favoarea cetăţeniei evreilor. Pentru A. C. Cuza, era inadmisibilă pretenţia evreilor de a avea o dublă cetăţenie, una în statele unde locuiau şi o alta a „canalului lor", formând astfel pretutindeni un „stat în stat".

Criticând sever pe Take Ionescu, care i se părea că merge împotriva sentimentelor întregii ţări, pentru că ar urmări a aboli măsurile „de ocrotire a elementului românesc împotriva jidanilor" [202], A. C. Cuza cerea să nu se adopte nici o măsură în privinţa evreilor, întrucât Corpurile legiuitoare nu erau împuternicite în această privinţă. Prin menţinerea unor dispoziţii de blocare a cetăţeniei să se încurajeze evreii să emigreze „oriunde aiurea". Soluţia consta în a găsi pentru ei un teritoriu „unde să se pună toată jidovimea din lumea întreagă şi acolo să-şi facă un stat cum vor voi". Dar să se vegheze, în cazul în care s-ar alege Palestina, ca oraşe ca Ierusalimul şi alte locuri sfinte să nu cadă „în mâinile jidanilor".

6. Consacrarea votului universal ş i a exproprierii

Atmosfera de relativă împăciuire a partidelor politice în faţa inevitabilităţii reformelor era perturbată de un grup restrâns de parlamentari de orientare ultraconservatoare, naţionalist-democrată şi soclialistă. Deşi ajunşi în opoziţie din motive diferite, trăsătura lor de unire consta în aversiunea faţă de guvernul Ionel Brătianu — Take Ionescu.

C. Argetoianu, I. C. Atanasiu, Ioan Seftoiu, P. Bujor, A. Mitache, *• C. Grădişteanu, N. Coandă, P. Cantili, C. Pâriano, M. C. Chintescu S[1] N. Enăşescu, deşi recunoşteau în general legitimitatea celor două reforme, le socoteau o diversiune politică menită a acoperi „incapacitatea şi necinstea celor vinovaţi de dezastrul ţărei", degajându-se

astfel de răspundere[203]. Ionel Brătianu socotea grupul menţionat a fi „cea mai feroce oligarhie", mobilurile lui fiind interese şi ambiţii personale [204]. Conştient a fi unul din ultimii conservatori hotărâţi, C. Argetoianu vedea în proiectele guvernului „o operă de ruină economică şi socială" [205]. Reforma agrară, mai ales, preconizată a afecta moşiile de peste 100 de hectare, li se părea a lichida proprietatea mare şi, împreună cu aceasta, — cum arăta Pascal Toncescu — , „cultura intensivă"[206]. Matei Cantacuzino exprima mai franc aversiunea faţă de schimbările preconizate invocând caracterul „revoluţionar" al exproprierii, care, chipurile, ar aduce în stare de adversitate ţărănimea cu marii proprietari, într-un moment hotărâtor pentru soarta românilor ca stat şi naţiune. Guvernul ar proceda mai bine dacă s-ar dedica asanării morale a vieţii politice, debarasându-se de politicianismul corupt care ajunsese „un despotism acaparator şi trufaş" [307]. Partidul Muncii combătea pe iniţiatorii reformelor pentru că ar fi legaţi de trecut, de o oligarhie a partidelor, fiind lipsiţi de credit moral spre a le înfăptui. Să se renunţe deci la intenţia de a le înscrie în Constituţie, urmând a fi prezentate — la finele războiului — unui alt corp legiuitor, într-o Românie întregită, când Transilvania se va găsi sub sceptrul „celui mai iubit şi mai mare rege". în contact cu această provincie democratică, România va renaşte cu concursul unei alte clase politice. Masele „profunde" —după Gr. Iun ian —vor prăbuşi deplin şi definitiv „puterea claselor restrânse conducătoare de azi" [208].

Naţionalist-democratul A.C. Cuza, nemulţumit de inconsecvenţa lui N. Iorga pe care îl „expulzase" din formaţiunea comună [209], devenea cel mai vehement adversar al guvernului, inclusiv pentru drepturile concepute în favoarea „jidanilor". Acţiunea guvernului era etichetată diversionistă, cu atât mai mult cu cât era vorba doar de proclamarea unor principii[210] prin care liberalii sperau să dobândească influenţă preponderentă în saie [2U]. Oligarhia partidelor n-ar fi fost dizolvată, ci revigorată. De aici necesitatea înlăturării guvernului Ionel Brătianu — Take Ionescu, chiar cu preţul de a se ridica împotriva lui — dacă era posibil — „masele acestui popor" [212]. Preconizând reforme potrivit tradiţiilor naţionale şi sociale, deosebite de acelea introduse incepând cu 1866 [213], A.C. Cuza susţinea renunţarea la unele „for-

muie" propuse de guvern, amânarea schimbărilor pentru o Constituantă aleasă la finele războiului, într-o Românie întregită, unde vor figura şi conaţionalii de peste Carpaţi[21i].

Dezbaterile asupra reformelor conturaseră la începutul lui iunie 1917 trei proiecte distincte: unul susţinut de Comisia parlamentară, altul aparţinând Partidului Muncii şi un al treilea care avea ca autor pe N. Basilescu [215]. în privinţa profunzimii şi amplitudinii, deosebirea consta în limita în care era concepută perpetuarea marii proprietăţi şi numărul de ţărani care puteau beneficia de expropriere [216]. N.Basilescu [217], ca şi M.G. Orleanu [218] ar fi dorit precipitarea măsurilor de împroprietărire a ţăranilor chiar in acele împrejurări.

Confruntat cu imperativul schimbărilor sociale şi politice, grupul restrâns de conservatori reticenţi băteau în retragere. Se angajau astfel să susţină proiectul Comisiei parlamentare mari proprietari, ca Brâncoveanu, deputat al judeţului Romanaţi, N. Coandă[219], Vladimir Atanasovici [22°], Iulian Vrăbiescu şi Ghica-Comăneşti, care făcuse o declaraţie in numele opoziţiei conservatoare [221]. Se mai raliaseră mari latifundiari, ca Mihail Cantacuzino, Dinu Mihail, Cantacuzino-Paşcanu şi Pavel Brătăşanu, distonând însă cu poziţia refractară a lui Nestor Cincu, în Cameră, C. Argetoianu, Ionaş Grădişteanu şi Păriano [223], în Senat. Al. Iliescu [223] din judeţul Olt declarase că, din cele 6 moşii posedate, una o acorda gratuit sătenilor, restul urmând a fi expropriate potrivit normelor legale.

La îndemnul lui Ionel Brătianu, la 12 iunie 1917, Camera lua în considerare proiectele guvernamentale [224], adoptându-le — după dezbaterea pe articole —două zile mai trâziu. Din 144 de votanţi, 130 s-au pronunţat pentru, 14 contra şi 1 abţinere. Adversarii proiectelor erau Partidul Muncii, conservatorul Nestor Cincu şi naţionalist-democratul A.C. Cuza, N. Basilescu se abţinuse [225]. în Senat, unde C. Argetoianu şi Ionaş Grădişteanu încercau blocarea unei decizii sub pretext că nu era numărul legal de senatori[226], votul a survenit, totuşi, la 20 iunie. Din 84 de votanţi, s-au pronunţat pentru *19* şi contra 5 [227].

In faţa acelor decizii istorice, deputatul colegiului III, G. Becescu-Silvan, elogia pe marii proprietari pentru „jertfa" consimţită de a ceda pământul pentru expropriere, precum şi partidele politice pentru cooperare[228]. Suspiciunile şi îndoielile minorităţii opoziţioniste,

precum şi pretinsa incapacitate de a se legifera măsuri democratice de către o oligarhie a partidelor fuseseră total nejustificate. Nu era drept — susţinuse Z. Filotti ~ a se contesta autoritatea morală unei clase care se „dezbracă" de stăpânirea asupra unei bune părţi din marea proprietate şi renunţă la privilegiul conferit de sistemul censitar, mai cu seamă când exista garanţia regelui că — proclamate principial — reformele se vor împlini la finele războiului de întregire naţională [229].

Cum fuseseră posibile acele decizii epocale care au restructurat din temelii sistemul sorial-politic al României ? Clasa politică raliată în jurul guvernului Ionel Brătianu — Take Ionescu, in lumina evenimentelor dramatice ale luptei pentru întregirea naţională, a dovedit o mare capacitate de a-şi învinge vechile reticenţe. Această clasă politică este nu numai lucidă, dar şi extrem de critică în privinţa regimului politic şi social care, ţinut încremenit în formele din 1866, nu fusese în stare să imprime un dinamism social-economic. Menajarea latifundiilor, considerate mult timp, din cauza slăbiciunii unei clase de mijloc, temelia statului naţional, împiedicase ascensiunea la viaţa politică a maselor largi ale poporului. Rezistenţa conservatoare faţă de deschiderile democratice, susţinută în mare măsură de Carol I, a ţinut regimul electoral închistat în colegii, blocând astfel evoluţia democratică şi facilitând transformarea clasei politice într-un fel de oligarhie. Măreţia momentului 1917 consta în faptul că tocmai acea oligarhie a fost cuprinsă de un puternic sentiment democratic, a avut „bărbăţia" — după Take Ionescu — „să ne decapităm singuri" pentru generaţiile viitoare [23o], să înfăptuiască pe cale evoluţionistă — potrivit lui Leonte Moldovan — o autentică revoluţie paşnică, ferind societatea românească de cataclisme interne [231]. Prin acele decizii epocale erau răscumpărate erorile politice din epoca răscoalelor din 1888 şi 1907.

Dar soarta marilor schimbări înscrise în Constituţie era pusă în cumpănă de conjunctura externă, devenită şi mai nefavorabilă, a războiului împotriva Puterilor Centrale. în vara lui 1917, mobilizată în jurul regelui, deşi sfârtecată şi ocupată de forţe militare străine, în vestitele bătăliii de la Mărăşti, Mărăşeşti şi Oituz naţiunea română

obţinuse succese excepţionale, îmboldită, incontestabil, de recent adoptatele modificări constituţionale. începând din toamna anului 1917, însă, continuarea războiului devenea problematică datorită prăbuşirii frontului răsăritean susţinut de Rusia. Contaminată de defetism, pacifism şi bolşevism, —din octombrie 1917, după preluarea puterii de bolşevici — , noua conducere a Rusiei se îndrepta spre o pace separată cu Germania şi Austro-Ungaria, spre a se putea consacra războiului infern al săracilor împotriva bogaţilor.

într-un asemenea climat, România era expusă unei confruntări militare cu armatele de ocupaţie pe spaţii vaste, imposibil de apărat, în plus, în interior era ameninţată de contagiune bolşevică prin debandada şi anarhia care cuprinseseră trupele ruse aflate pe teritoriul ei. Dat fiind faptul că Rusia deschisese negocieri de pace cu Puterile Centrale, soarta războiului întregirii noastre naţionale părea compromisă.

Guvernul Ionel Brătianu-Take lonescu era cuprins de frărnântărî şi chiar de disensiuni cu privire la atitudinea politică şi militară de adoptat. în contradicţie cu poziţia celui dintâi, care propunea o încetare temporară a ostilităţilor şi o cantonare, sub un alt guvern, în temporizare faţă de capitularea şi pacea cerute de Puterile Centrale, Take lonescu, dimpotrivă, se exprima pentru o rezistenţă sinucigaşă între Prut şi Şiret, într-un spaţiu numit „triunghiul morţii". Adaptarea din punct de vedere politic la noile împrejurări era cerută şi de generalul Al. Averescu, care, la 29 ianuarie /li februarie 1918, era învestit cu funcţia de şef a guvernului, împuternicit să înceapă negocieri de pace.

în acele momente dramatice, ţara se afla atât sub pericolul ocupaţiei totale de către Puterile Centrale, cât şi în situaţia de a se destrăma sub impactul revoluţiei ruse. Pacea era impusă şi de necesitatea asigurării unei libertăţi de acţiune pentru guvernul român în raport cu mişcarea de emancipare naţională a conaţionalilor de peste Prut. Prinşi în vâltoarea valului revoluţionar care ridicase din amorţire toate popoarele din Imperiul ţarist, basarabenii au reuşit să deschidă un proces politico-social de autodeterminare, soldat la finele lui 1917 cu proclamarea lor într-o entitate autonomă. Dar forţe ostile procesului lor de emancipare — naţionalismul ucrainean şi bolşevismul,

dirijate de la Kiev şi Petrograd — deschid o acţiune brutală de blocare a unionismului cu România. De aici necesitatea unui guvern român care, în conjunctura unui control al Puterilor Centrale asupra întregului spaţiu al Europei răsăritene, să se poată mişca în relativă libertate în sprijinul conaţionalilor de peste Prut, expuşi nu numai la contagiune bolşevică, dar şi la destrămarea unei identităţi politice recent proclamate.

Guvernul Averescu însă era conceput ca o formaţiune de tranziţie, misiunea lui fiind încheierea armistiţiului şi preliminariilor păcii, urmând, totodată, să aducă in prim-planul vieţii politice personalităţi orientate spre Germania şi Austro-Ungaria, scopul fiind atenuarea sacrificiilor impuse ţării. Ca urmare, la 5/18 martie s-a constituit guvernul Al. Marghiloman, cu CC. Arion la Externe, care se bucura de suportul deplin al Berlinului. El a avut un rol excepţional — la 27 martie 1918 —în precipitarea unirii Basarabiei cu România, împlinind-o împotriva speranţelor, aşteptărilor şi chiar sensului politicii şi acţiunii militare din întreaga epocă modernă, care făcuseră din Transilvania axul determinant al întregirii naţionale.

în mai 1918, guvernul conservator Al. Marghiloman — după dizolvarea Parlamentului liberal — deschidea campania electorală. Nu recunoştea amendamentele constituţionale din 1917, votându-se după listele electorale din anul anterior [232]. Drept urmare, la alegeri se abţin liberalii şi conservatorii democraţi, participanţi fiind conservatorii lui Al. Marghiloman, grupul P. P. Carp, Partidul Muncii, Partidul Nationalist-Democrat (A. C. Cuza) şi recent creata Ligă a Poporului, condusă de generalul Averescu. Adepţii lui Marghiloman îşi asigurau majorităţile parlamentare,

Reunit la Iaşi, la 4/17 iunie în sala Teatrului Naţional, Parlamentul imputernicea pe Al. Marghiloman să guverneze prin decrete, preluând precedentul Ionel Brătianu, când puterea legiuitoare era consultată doar în împrejurări excepţionale. La 15 şi 21 iunie, cele două Corpuri legiuitoare ratificau, ca pe un „rău" inevitabil. Tratatul de pace de la Bucureşti, semnat de guvernul Marghiloman la 24 aprilie. 7 mai[233].

Dar Parlamentul conservator este confruntat cu aspra realitate a reformelor consacrate in 1917, prin faptul că ţărănimea devenise

conştientă că i se dăduse „dreptul de vot şi pământ". Ce poziţie să se adopte faţă de acele frământări ? Amânarea în care se complăcea guvernul părea atitudinea cea mai potrivită, dar era combătută de I. Teodorescu, Gr. Trancu-Iaşi, generalul Al. Averescu şi C.Stere.Acesta din urmă, aflat la Chişinău, demonstra că Basarabia nu va accepta decât o Constituantă desemnată prin vot universal.

Guvernul Al. Marghiloman credea însă că reformele ar trebui revizuite, imprimându-li-se un caracter moderat. Propunea un proiect de reformă agrară axată în jurul unei clase de proprietari mijlocii şi al unei agriculturi cu un lot productiv „maxim". Pe plan electoral, primul-ministru apela la „clasele profunde" spre a se iniţia la viaţa politică. Era conştient de nevoia votului universal, dar,.„cu oarecare temperamente", adică al censului ştiinţei de carte. în acest sens, moşierul I. Lenş reafirma că era inadmisibil ca „masele ignorante să aibă supremaţia asupra elementului cult", sugerând votul plural cu colegiu unic, cu censul ştiinţei de carte şi al limitei de vârstă. Senatul să-şi desemneze membrii pe viaţă, aceştia — în cea mai mare parte — urmând a fi numiţi după anumite criterii.

Sub presiunea Puterilor Centrale, premierul Al. Marghiloman era nevoit să pună pe tapet judecarea guvernului Ionel Brătianii. Tentativa aceasta a apărut în câteva şedinţe parlamentare din răstimpul 28 iulie şi 10 septembrie. Unii parlamentari conservatori au atacat cu duritate fostul guvern, încercând în fapt a se răzbuna nu atât asupra telului cum condusese războiul. — cum i se reproşa — , ci mai cu seamă pentru schimbările constituţionale efectuate. Zelul demolator a fost discret potolit de Al. Marghiloman, dar mai ales de rege, ceea ce a condus la o tărăgănare a „procesului" şi la nemulţumirea Berlinului şi Vienei.

La 24ıoctombrie/6 noiembrie 1918, în condiţiile schimbării conjuncturii externe prin prăbuşirea militară a Puterilor Centrale, guvernul Marghiloman era înlocuit cu un guvern Coandă, căruia, după [0] lună, i-a urmat o altă formaţie ministerială condusă de Ionel Brătianu, care — dizolvând Parlamentul conservator — anula întreaga lui activitate legislativă. Până la acea dată, un asemenea precedent nu mai fusese creat. Se recunoştea, în fapt, că puterea politică "Aţinută de Al. Marghiloman fusese un rău necesar, impusă de forţele

externe de ocupaf'ie. El nu era consideratîn mod oficial ca „trădător", ~ cum preconizau unii —, mai ales că de numele lui era legată unirea Basarabiei cu România. Dar reinstalarea lui Ionel Brătianu în fruntea guvernului deschidea calea consolidării şi recunoaşterii internaţionale a întregirii naţionale şi a împlinirii amendamentelor constituţionale. Regele însuşi socotea indicat a da o nouă garanţie către naţiune, precizând că noile împrejurări creau „putinţa de a îndeplini ceea ce v-am făgăduit şi ceea ce în sufletul meu n-am încetat să voiesc"[23-1]

NO TE

[1] An. Iordache. *op. cit.,* p. 250, 264—265. -
„M.O.", nr. J0, 5 martie 1914, p. 107. (i
Ibidem, nr. II, 6 martie 1914, p. 123.
[1] C. Argetoianu, *op. cil.,* If4, p. 71—73.
[5] „M.O.", nr. 6, 28 februarie 1914, p. 46. "
An. Iordache, *op. cit.,* p. 267—268, 271.
[7] C. Argetoianu, *op. cit.,* p. 76.
[8] *,,D.A.D:',* nr. 43, 14 martie 1918, p. 480—482.
[u] „M.O.", nr. 1, 22 februarie 1914, p. 1.
[10] *Ibidem,* nr. 4, 26 februarie 1914, p. 24.
[11] *Ibidem,* nr. 7, 27 februarie 1914, p. 63—71.
[12] ,,M.O.", nr. 8, 2 martie 1914, p. 73.
[13] *Ibidem,* nr. 12, 7 martie 1914, p. 136.
[14] *Ibidem,* nr. 21, 18 martie 1914, p. 194, 200.
[16] *Ibidem,* nr. 26, 23 martie 1914, p. 284.
[16] *Ibidem,* nr. 7, 27 februarie 1914, p. 63—71.
[11] *Ibidem,* nr. 4, 26 februarie 1914, p. 24—25.
[18] *Ibidenij* nr. *9,* 4 martie 1914, p. 88.
[19] N. Filipescu, *Exproprierea şi reforma electorală,* 1914, p. 6.
[20] „M.O.", nr. 4, 24 februarie 1914, p. 25.
; [n] *Ibidem,* nr. 11, 6 martie 1914, p. 120—121.
* [22] *Ibidem, ni.* 42, 25 aprilie 1914, p. 811.
'.: :[a3] *Ibidem,* nr. 9, 4 martie 1914, p. 90.

[24] *Ibidem,* nr. 12, 7 martie 1914, p. 131.
-[5] *Ibidem,* nr. 10, 5 martie 1914, p. 108—109.
[26] An. lordache, *op. cit.,* p. 277—278.
[37] „M.O.", nr. 21, 18 martie 1914, p. 202.
[23] *Ibidem,* nr. 10, 5 martie 1914, p. 103—104.
[29] *Ibidem,* nr. 6, 28 februarie 1914, p. 50.
[30] N. Filipescu, *op. cit.,* p. 17.
[31] „M.O.", nr. 9, 4 martie 1914, p. 88, 94—95.
[33] *Ibidem,* nr. 10, 5 martie 1914, p. 109.
[83] *Ibidem, p.* 112—113.
[34] *„D.A.D.",* nr. 41, 10 martie 1918, p. 461.
[35] *Ibidem,* nr. 45, 17 martie 1918, p. 495, 497—498.
[3S] *Ibidem,* nr. 44, 16 martie 1918, p. 489.
[37] „M.O.", nr. U, 6 martie 1914, p. 120, 122.
[3"] An. lordache, op. cit., p. 266.
[3]» „M.O.", nr. 42, 25 aprilie 1914, p. 811.
[40] *Documente din istoria mişcării muncitoreşti din România, 1910—1915,* Bucureşti, 1968, p. 744, 761, 762.
[41] C. Argetoianu, *op. cit., p.* 94—95; Al. Marghiloman, *Note politice,* I p. 153.
[42] N. Polizu-Micşimeşti, *însemnări. 1914—1916,* Bucureşti, 1936, p. 42.
[43] „M.O.", nr. 5, 27 februarie 1914, p. 40.
[41] *N.* Fiiipescu, *op. cit., p.* 29—30.
[4"] ,,M.O.", nr. 10, 5 martie 1914, p. 106.
[46] *Ibidem,* nr. 9, 4 martie 1914, p. 88.
[47] *Ibidem,* p. 93—94.
[4S] N. Filipescu, *op. cit. p.* 34.
[49] ,.M.O.'\ nr. 10, 5 martie 1914, p. 114—116.
[so] *Ibidem,* nr. 21, 18 martie 1914, p. 198.
[51] *Ibidem,* nr. 29, 28 martie 1914, p. 348.
[52] *Ibidem.* nr. 11, 6 martie 1914, p. 122.
[53] *Ibidem,* nr. 9, 4 martie 19,'4, p. 89.
[M] *Documente din istoria mişcării muncitoreşti din România,* p, 73S. [56] *Ibidem.* p. 744, 761, 762.
[56] ,.\(.O.", nr. 42, 25 aprilie 1914, p. 811.
[57] *Ibidem,* nr. 12, 7 martie 1914, p. 137.
[58] *Ibidem.* nr. 30, 29 martie 1914, p. 359.
[iJ] N. Polizu-Micşuneşti, *N. Filipescu, p.* 50, 68, 71.
*° An. lordache, *op. cit., p.* 286.
[61] I. Bulei, *op. cit.,* p. 377, 379.
[a] .,Timpul", Craiova, IV, nr. 153 din 27 aprilie 1914, p. 1.
[83] ,,Neamul românesc", IX, nr. 17 din 4 mai 1914, p. 1 — 2
*" An. lordache, *op. cit., p.* 292—295.

[65] Al. Marghiloman, *op. cit.,* I, p. 176.
[66] *„D.A.D.",* nr. 5, 6 ianuarie 1917, p. 21, 23.
[67] *Ibidem,* nr. 1, 14 decembrie 1916, p. 2.
[68] *„Ibidem",* nr. 5, 6 ianuarie 1917, p. 20, 23.
[69] *„D.S.",* nr. 18, 9 august 1917, p. 169.
[70] *Ibidem,* nr. 11, 6 iunie 1917, p. 133; „D.A.D.", nr. 12, 23 mai 1917, p. 70.
[71] „D.A.D.", nr. 58, 13 aprilie 1918, p 622.
[72] *„D.S.",* nr. 27, 27 august 1917, p. 263.
[73] *Ibidem,* nr. 18, 9 august 1917, p. 196.
[74] „D.A.D.", nr. 57, 11 aprilie 1918, p. 614.
[75] *Ibidem,* nr. 6, 11 ianuarie 1917, p. 43.
[76] *Ibidem,* nr. 5, 6 ianuarie 1917. p. 33.
[77] *Ibidem,* nr. 58, 13 aprilie 1918, p. 623.
[78] *Ibidem,* nr. 18, 11 iunie 1917, p. 147.
[79] *Ibidem,* nr. 33, 29 iulie 1917, p. 381.
[80] *Ibidem,* nr. 29, 14 iulie 1917, p. 300, 306.
[81] *Ibidem,* nr. 34, 1 august 1917, p. 394.
[82] *Ibidem.* nr. 40, 9 martie 1917, p. 458,
[83] *Ibidem,* nr. 58, 13 aprilie 1918, p. 624.
[84] *Ibidem,* nr. 35, 29 decembrie 1917, p. 425.
[85] Gr. Procopiu, *Parlamentul în pribegie (1916—1918),* Râmnicu Vâlcea 1920, p. 68, 71—72.
[86] *„D.A.D.",* nr. 13, 27 mai 1917, p. 70.
[87] *Ibidem,* nr. 48, 22 martie 1918, p 530.
[88] *Ibidem,* nr. 34, 1 august 1917, p. 394—395, 399.
[89] *Ibidem,* nr. 32, 27 iulie 1917, p. 369.
[90] *Ibidem,* nr. 13, 27 mai 1917, p. 77—78.
[91] *Ibidem,* nr. 48, 22 martie 1918, p. 530.
[92] *Ibidem,* nr. 43, 14 martie 1918, p. 475.
[93] *Ibidem,* nr. 18, 11 iunie 1917, p. 147.
[94] *Ibidem,* nr. 17, 8 iunie 1917, p. 125—126.
[95] *Ibidem,* nr. 32, 27 iulie 1917, p 362—364.
[96] *Ibidem,* nr. 37, 30 decembrie 1917, p. 441.
[97] *Ibidem,* nr. 44, 1J martie 1918, p. 487, 488.
[98] *Ibidem,* nr. 37, 30 decembrie 1917, p. 437.
[99] *Ibidem,* nr. 33, 29 iulie 1917, p. 380.
[100] *Ibidem,* nr. 37, 30 decembrie 1917, p. 430.
[101] *Ibidem,* nr. 43, 14 martie 1918, p. 479.
[102] *Ibidem,* nr. 30, 20 iulie 1917, p. 324—325.
[103] *Ibidem,* nr. 22, 21 iunie 1917, p. 190—191.
[104] *Ibidem,* nr. 13, 23 mai 1917, p. 70.
[105] *„D.S.",* nr. 11, 6 iunie 1917, p. 134.

[106] *,,D.A.D,'* nr. 14, 28 mai 1917, p. 34 şi **utm.; nr. 13, 27 mai 1917** p. 69.
[107] *Ibidem.* nr. 18, 17 iunie 1917, p. 166—168.
[108] *Ibidem,* nr. 28, 9 iulie 1917, p. 269.
[109] *Ibidem,* nr. 5, 6 ianuarie 1917, p. 33.
[110] *„D.S:* nr. 18, 9 august 1917, p. 207.
[111] *,,D.A.D:* nr. 37, 30 decembrie 1917, p. 436.
[112] *Ibidem,* nr. 22, 21 iunie 1917, p. 190.
[113] *Ibidem,* nr. 16, 2 iunie 1917. p. 115.
[114] *Ibidem,* nr. 35, 29 decembrie 1917, p. 425.
[115] *Ibidem,* nr. 5, 6 ianuarie 1917, p. 23.
[116] *Ibidem,* nr. 29, 14 iulie 1917, p. 294, 297.
[117] *Ibidem,* nr. 47. 21 martie 19i8, p. 516.
[118] *Ibidem,* nr. 43, Î4 martie 1918, p. 481.
[119] *Ibidem,* nr. 47, 21 martie 1918, p. 517.
[120] *Ibidem,* nr. 58, 13 aprilie 1918, p. 623.
[121] *Ibidem,* nr. 53, 1 aprilie 1918, p. 581.
[122] *Ibidem,* nr. 48, 24 martie 1918, p. 529, 535.
[123] *.,D.s:* nr. 18, 9 august 1917, p. 193.
[121] *,,D.A.D.",* nr. 28, 9 iulie 1917, p. 271.
[125] *Ibidem,* nr. 5, 6 ianuarie 1917, p. 23, 28.
[126] *Ibidem,* nr. 34, 1 august 1917, p. 397.
[127] *Ibidem,* nr. 22, 21 iunie 1917, p. 189.
[138] *,,D.S.'* nr. 18, 9 august 1917, p. 195, 207—208.
[129] *„D.A.D.",nr.* 29, 14 iulie 1917. p. 295.
[130] *Ibidem,* nr. 49, 24 martie 1918, p. 546—547.
[131] *Ibidem,* nr. 48, 22 martie 1918, p. 526.
[132] *Ibidem,* nr. 35, 3 august 1917, p. 406—407.
[133] *Ibidem,* nr. 45, 17 martie 1918, p. 496; nr. 46, 20 martie 1918, p. 508.
[134] *Ibidem,* nr. 28, 9 iulie 1917, p. 270—271.
[135] *Ibidem,* nr. 49, 24 martie 1918, p. 548; Take Ionescu posedase ,,3 bucăţi de pământ", vânzându-le Casei Rurale *(Ibidem,* nr. 58, 13 aprilie 1918, p. 626—627).
[136] *Ibidem,* nr. 18, 17 iunie 1917, p. 172.
[137] *,,D.S.",* nr. 18, 9 august 1917, p. 208.
[138] *„D.A.D",* nr. 17, 8 iunie 1917, p. 135.
[139] *Ibidem,* nr. 18, 17 iunie 1917, p. 167—168, 173.
[140] *Ibidem,* nr. 28, 9 iulie 1917, p. 273.
[141] *Ibidem,* nr. 35, 3 august 1917, p. 404.
[142] *Ibidem,* nr. 33, 29 iulie 1917, p. 383—385.
[143] *Ibidem,* nr. 37, 30 decembrie 1917, p. 437.
[144] *Ibidem,* nr. 28, 9 iulie 1917, p. 273.
[115] *Ibidem,* nr. 22, 21 iunie 1917, p. 192.

[146] *„D.S.",* nr. 13, 30 iunie 1917, p. 148.
[147] *„D.A.D:* nr. 30, 20 iulie 1917, p. 326.
[148] *Ibidem,* nr. 14, 28 mai 1917, p. 86—88.
[149] *Ibidem,* nr. 17, 8 iunie 1917, p. 137; nr. **33, 29 iulie 1917, p.** —387.
[150] *Ibidem,* nr. 18, 17 iunie 1917, p. 178.
151 *Ibidem,* nr. 17, 8 iunie 1917, p. 136.
152 *„D.S:* nr. 13, 30 iunie 1917, p. 148.
153 *,,D.A.D:* nr. 14, 28 mai 1917, p. 84—85, 90.
154 *„D.S.",* nr. 22, 15 august 1917, p. 231.
,,D.A.D.' nr. 33, 29 iulie 1917, p. 381.
[156] *Ibidem,* nr. 26, 1 iulie 1917, p. 239.
[157] *Ibidem,* nr. 14, 28 mai 1917, p. 87.
[158] *Ibidem,* nr. 17, 8 iunie 1917, p. 135.
[159] *Ibidem,* nr. 48, 22 martie 1918, p. 526.
[160] *„D.S.",* nr. 13. 5 p. 270.
,_______,,,ui.c 1917, p. 431—432, 439.
[162] *Ibidem,* nr. 23, 24 iunie 1917, p. 210.
[183] *Ibidem,* nr. 34, 1 august 1917, p. 394, 396.
[164] *Ibidem,* nr. 17, 8 iunie 1917, p. 135, 137.
[165] *Ibidem,* nr. 13, 27 mai 1917, p. 77—78.
[166] *Ibidem,* nr. 35, 3 august 1917, p. 416.
[167] *Ibidem,* nr. 49, 24 martie 1918, p. 546.
ies *TL.-J* -gj]7 iunie 1917j p]68> 170_
ui *n,* nr. *48,* 22 martie 1918, p. 529. *S.",* nr. 23, 16 august 1917, p. 236. *em,* nr. 21, 12 august 1917, p. 216.
[172] *Ibidem,* nr. 13, 30 iunie 1917, p. 148.
[173] *„D.A.D.",* nr. 58, 13 aprilie 1918, p. 625—626.
[174] *Ibidem,* nr. 18, 17 iunie 1917, p. 169—170.
[176] *„D.S.",* nr. 18, 9 august 1917, p. 197.
[176] *„D.A.D.",* nr. 35, 3 august 1917, p. 415.
[177] *Ibidem,* nr. 17, 8 iunie 1917 p. 143—144.
[178] *Ibid^m,* nr. 29, 14 iulie 1917, p. 308—309.
n, nr. 58, 13 aprilie 1918, p. 625—626. *n,* nr. 28, 9 iulie 1917, p. 286.
[181] *Ibidem,* nr. 35, 3 august 1917. p. 416.
[182] *„D.S.",* nr. 27, 25 august 1917, p. 263.
[183] *„D.A.D.",* nr. 59, 17 aprilie 1918, p. 633—634.
[184] *Ibidem,* nr. 5, 6 ianuarie 1917, p. 33.
[185] *Ibidem,* nr. 55, 5 aprilie 1918, p. 598.
[186] *Ibidem,* nr. 18, 17 **iunie** 1917, p. 170—172.
[187] *Ibidem,* nr. 35, 3 **august 1917, p. 414.**

, 59, 17 aprilie 19]8,

e19.7.p. ,70-172
nr. 17, 8 iunie ,917, p. 142.
'3J. 23.iuliel917,p. 339
-.58, ,3 aprijie 19,8,^.623
. nr. 28, 9 iulie 1917, p. 281.

>nr_15'

p i 1917, 106.

6 iunie 1917, p. 135-136.

M7

nr_27'« august 1917, p. 273
nr. 22, 21 iunie 1917, p. ,88 nr. 18,17 iMie]9] P
nr. 40, 9 martie 1918, p. 458-4»
/&*». nr. 44, ,6 martie 1918, p. 488-^
«,"« nr. 47, 21 martie 19, S5
,nr.45, 17 martie 1918, p 499
, nr. 47, 21 martie 1918, p. 520'
n.. 5, 6 ianuarie ,917, J 33
«r. 59, ,7 aprilie 1918, î.83i
nr. 45,20 martie 1918, p. 505*
a7 nr. 56, 6 aprilie ,918, p 610 '
**,nr. 26,28 iunie ,917, p. 233."
^n;37ir
220 g 1917, P- 223
nr. 27, 25 august 1917, p. 264*
nr. 37, 30 decembrie 1917, p 437
c«Piu, o/». «7., p. 82.

226

1918, p. 656.
128 n 4 n 2? 2? august, 75—76, 79
..D.A.D., nr. 28, 9 iulie 1917, p. 274-275. 2j9
»'*». nr. 35, 29 decembrie 1917, p. 424.

[330] *Ibidem,* nr. 58, 13 aprilie 1918, p. 627.

[231] *Ibidem,* nr. 35, 3 august 1917. p. 415—416.

[232] *Istoria Parlamentului,* p. 466—470.

[233] I. Bulei, *op. cit.,* p. 436—439, 441, 449—450.

[231] Al. Marghiloman, *op. cit.,* IV, Bucureşti, 1927, p. 123.

CONCLUZII

România epocii 1859—1918 străbate două faze politice tranzitorii sub domnia lui Cuza Vodă, consacrând, apoi, în 1866, sistemul monarhiei constituţionale. Este un model occidental de guvernare de inspiraţie belgiană, bazat pe separarea puterilor în stat şi pe garantarea unor drepturi şi libertăţi individuale şi colective — menite a instaura o societate civilă. Sistemul politic inaugurat în 1866 întruchipa o serie de principii liberale şi democratice dintre cele mai avansate în epocă, fiind încununarea aspiraţiilor unei generaţii, în fapt, ale unei elite politice. Formată la şcolile Occidentului şi inspirată din ideile Revoluţiei Franceze de la 1789, acea elită—un tineret cu origine socială boierească — şi-a afirmat orizontul european încă din timpul revoluţiei de la 1848. Beneficiind de împrejurări excepţionale create de războiul Crimeii, — încheiat în 1856, prin pacea de la Paris —, când degajate de protectoratul rusesc Principatele Române dobândeau o consacrare şi o garanţie europeană pentru reorganizarea lor politică, aceeaşi elită a asigurat într-un răstimp scurt împliniri de însemnătate excepţională. Printre acestea s-a aflat, neîndoielnic, instaurarea regimului politic din 1866, prin care s-a guvernat România până în 1918.

Sub scutul prerogativelor constituţionale, România păşea într-un fel de imperiu al libertăţilor, al afirmării în viaţa publică a pluralismului politic, economic şi cultural. România devenea la porţile Orientului un stat al unei prosperităţi rapide pentru iniţiativa particulară, asemenea climat atrăgând în ţară numeroşi străini, cu deosebire evrei, care prin activitate comercială şi financiar-bancară se constituie într-un fel de burghezie cosmopolită. Din punct de vedere politic, ace-a?i sistem constituţional garanta şi asigura dezvoltarea opiniei publice, Cu precădere a presei, afirmată rapid ca „a patra putere" în stat, te-mută de toţi guvernanţii, inclusiv de rege. Pe acelaşi fond al libertăţi-

lor publice, România se transforma şi într-un liman pentru o serie de refugiaţi şi persecutaţi politici, în general adepţi ai unor doctrine extremiste, — socialişti, nihilişti şi anarhişti —, veniţi din imperiile limitrofe, cei mai mulţi din Rusia. în contextul dreptului de azil şi al libertăţilor politice, mulţi refugiaţi politici încercau şi uneori reuşeau să înjghebeze organizaţii care veneau în contradicţie cu înseşi instituţiile statului de drept pe cale de plămădire.

într-o societate cu o structură bipolară , cu o moşierime restrânsă numericeşte — bogată, cultă şi instruită — şi o ţărănime cu pondere demografică copleşitoare — săracă şi cu şcolarizare doar în slabă măsură — , libertăţile politice sunt, în fapt, un domeniu aparţinând unor cercuri extrem de restrânse. Clasa politică este compusă din proprietari mari şi mijlocii de moşii şi bunuri imobiliare, din profesiuni liberale şi din oameni de cultură. Marea masă a poporului, ţărănimea, deşi după 1866 dispunea de dreptul de a fi reprezentată parlamentar printr-un colegiu special, datorită unei slabe conştiinţe politice şi a inexperienţei, se ţinea departe de treburile publice. Situaţia se explică prin procesul greoi de asimilare a principiilor constituţionale de către popor, cauza constituind-o evoluţia extrem de lentă a învăţământului public sătesc şi menţinerea ţărănimii — sub raport economic — într-o stare materială precară, în multe cazuri mizeră. în atari condiţii, pentru ţărănime, politica era nu numai un lux, ci chiar o aventură. Colegiul special care-i fusese conferit pentru Camera Deputaţilor, datorită nevoilor efective de guvernare a partidelor politice, în loc de a fi folosit ca o şcoală â democratismului politic, devine pentru demnitari un mijloc de deformare a voinţei electoratului.

Simţul legalităţii şi al ordinii constituţionale era alterat şi de menţinerea unui antagonism între centralismul guvernamental şi autonomismul local. Deşi principial se năzuia spre o legătură organică între cele două forme de guvernare, o serie de exigenţe legate de statul modern, dar mai cu seamă interesul marilor proprietari de a domina în consiliile locale au marginalizat ţărănimea în cadrul acelor organisme, împiedicându-i experimentarea politică. Expusă, pe de alta parte, unei sistematici stoarceri economice prin sistemul arendăşiei, ţărănimea cu greu putea obţine o rezolvare politică pentru marile ei nemulţumiri, mai cu seamă că în defavoarea ei şi împotriva legii, *de-*

Iseori, acţionau chiar magistratura, administraţia şi poliţia. Drept urjnare, în climatul de libertăţi politice depline, al confruntărilor dintre partide, care, deseori, luau forma încăierărilor şi violenţelor de stradă, precum şi al unei propagande socialiste împotriva instituţiilor statului de drept, nemulţumirea mocnită din straturile ţărăneşti se revarsă în răscoale, devenite autentice seisme sociale.

Răscoalele erau dovada că, cel puţin sub raport economic, clasa politică care conducea pe baza sistemului censitar nu fusese capabilă să dea o soluţie corespunzătoare diferitelor contradicţii sociale dintre proprietatea latifundiară şi ţărănime. Deşi sesizate, acele antagonisme şi-au găsit o reflectare politică insuficientă. S-au utilizat Domeniile Statului ca o modalitate de consolidare a gospodăriei ţărăneşti, dar fără prea mari foloase în favoarea stingerii contradicţiilor dintre cele două componente sociale.

Purtând o trăsătură copleşitor ţărănească, tocmai pentru că nu era diversificată economic, societatea românească părea extrem de vulnerabilă. Ea nu dispunea de o burghezie cu puternice rădăcini autohtone, locul acesteia fiind complinit de birocraţi. Burghezia naţională în formare era legată mai cu seamă de stat, de guvernele care îi acordau comenzi sau o serie de avantaje vamale. în comerţ şi în instituţiile financiar-bancarc domina, mai cu seamă prin anvergura afacerilor, elementele evreieşti. De aici precauţiile constituţionale de a acorda acestora o cetăţenie condiţionată, intenţia fiind de a nu permite alterarea caracterului statului prin dominarea instituţiilor lui politice de către străini cu avere. în acele condiţii, s-a perpetuat părerea că alterarea ponderii cantitative a marii proprietăţi, prin faptul că ar încăpea în mâna străinilor care aveau bani, ar afecta structurile statului naţional. Aceeaşi mare proprietate a fost considerată mult timp chiar garanţia libertăţilor constituţionale, meterezul de netrecut împotriva teoriilor socialiste care negau proprietatea individuală.

Cheia sistemului politic a constituit-o legea electorală censitară. i constituţional se afirmă ca principiu suprem de guvernare suvera-ni*atea poporului, exprimarea acestuia de către electorat se face diferenţiat, în funcţie de avere şi de gradul de cultură. în ultimă instanţă, e"tele înstărite şi instruite, inclusiv dintre ţărani, participau efectiv

la viaţa politică. Inegalitatea votului consta în faptul că doar câteva mii de mari proprietari şi orăşeni dispuneau de drepturi incomparabil mai mari decât câteva sute de mii de ţărani, aceştia din urmă menţinuţi — din cauza neştiinţei de carte — ca masă electorală de rangul al doilea. Din acele motive, partidele politice, după depăşirea marilor momente ale renaşterii naţionale, se leagă prioritar de colegiile electorale, de interesele marii proprietăţi şi ale burgheziei.

Sistemul politic censitar, o necesitate în prima fază a instituirii monarhiei constituţionale, în loc de a se deschide treptat, chiar după schimbarea nesemnificativă din 1884, s-a cantonat într-o stagnare reformatoare. Şefii de partide şi grupurile din jurul lor sunt factorii determinanţi ai deciziilor guvernamentale, motiv pentru care în epocă sunt desemnaţi ca o „oligarhie". Sursa puterii guvernamentale n-o reprezenta, de regală, electoratul, ci jocul dintre partidele politice, decis în ultimă instanţă de rege. Sub raport constituţional, Carol I dispunea de dreptul de a respinge sau promova o anumită politică. Exemplul elocvent îl reprezintă răscoalele din 1907, care, perturbând societatea şi aducând pe ţărani în stare de adversitate atât cu marii proprietari şi arendaşi, cât şi cu primăriile locale şi prefecturile, au determinat pe rege să destituie un guvern conservator stagnant, substituindu-1 cu liberalii. Aceştia din urmă, pe fondul unor aspre confruntări politice,au făurit programul deplinei emancipări politice a naţiunii prin vot universal şi exproprierea latifundiilor moşiereşti în beneficiul ţăranilor.

Din mijlocul sistemului politic censitar, al Partidului Liberal care aparţinea şi el „oligarhiei" politice, au răsărit în întreaga epocă conceptele de democraţie economică şi politică. Ca atare, clasa politică nu poate fi socotită numai exponentul burgheziei şi moşierimii, constituită, chipurile, într-o „oligarhie" menită a sugruma masele largi ale poporului. Expresie a unor categorii sociale înstărite şi culte, cu rădăcini chiar în mediul sătesc, „oligarhia" a fost o chintesenţă electorală, o entitate politică redusă numericeşte datorită stării de înapoiere economică. în faza plămădirii regimului constituţional, „oligarhia" a substituit o putere politică mai potrivită, poate, a fi autoritară. Numai că, pentru elitele societăţii româneşti, admiratoare ale sistemului liberal, o guvernare autoritară era inadmisibilă. De aici ataşa-

mentul ei faţă de sistemul monarhiei constituţionale şi căutarea permanentă a implantării lui în straturile de jos. Dar transformarea structurii „oligarhice"" a regimului politic — forma lui censitară — într-una democratică a avut loc în condiţiile unor înfruntări între două concepţii opuse: una liberală, a avansului impetuos, dar mai superficial, şi alta conservatoare, a asimilării lente şi mai temeinice a formelor avansate ale Constituţiei din 1866. Dar tocmai această ultimă alternativă — devenită mult timp prevalentă — a condus la impas sistemul politic censitar, impunând, în ultimă instanţă, soluţia radicală a votului universal. Dacă colegiul unic s-ar ii introdus încă din 1884, societatea românească n-ar fi traversat gravele crize politice de la finele secolului trecut şi începutul secolului nostru, iar, în 1918 şi ulterior, masele populare ar fi fost mai pregătite pentru viaţa politică.

i'

INDICE GENERAL*

B

* întocmit de Elisabeta Simion

D

E

H

I

Î

31

O

R

U

V

CUPRINSUL

J

CAPITOLUL X

CAPITOLUL XI

CAPITOLUL XII

CARTE FINANŢATĂ DE MINISTERUL CULTURII

Lector: Simion Elisabeta
Tehnoredactor: Doina Nanu

Bun de tipar: 16.V.1995. Apărut 1995
Comanda nr. 3242. Coli de tipar 24,5

S. C. UNIVERSUL S.A c. 206